

ยุโรปศึกษา

ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2552

GERMANY

100.-

บรรณาธิการพิเศษ	ศ. ดร.พรสวรรค์ วัฒนางกูร
บรรณาธิการ	ผศ. ดร.สุธัชชัย ยิ้มประเสริฐ
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	พลินธุ์ ลั่นเรืองฤทธิ์
ที่ปรึกษา	รศ. ดร. สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ รศ. ประทุมพร วัชรเสถียร รศ. วิมลวรรณ ภัทโรตม
พิมพ์ที่	บริษัท พี.เพรส จำกัด โทร 0-2742-4754-5

ศูนย์ยุโรปศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 ชั้น 3 อาคารวิทยพัฒนา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท
 เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
 โทรศัพท์ 0-2218-3922-3 โทรสาร 0-2215-3580
 เว็บไซต์: <http://ces.in.th> อีเมล: ces@chula.ac.th

Special Editor	Prof.Dr. Pornsan Watanangura.
Editor	Asst. Prof. Dr. Suthachai Yimprasert
Assistant Editor	Palist Lunruangrit
Advisors	Assoc. Prof. Dr. Suthiphand Chirathivat Assoc. Prof. Prathoomporn Vajrasthira Assoc. Prof. Vimolvann Phatharodom
Printing	P. Press Co.,Ltd. Tel: +662-742 4754-5

*Center for European Studies, Chulalongkorn University
 3rd Floor, Vidyabhathana Building, Chulalongkorn University,
 Phya Thai Road, Patumwan, Bangkok, 10330, Thailand
 Tel: +662-218-3922-3 Fax: +662-215-3580
 Website: <http://ces.in.th> e-mail: ces@chula.ac.th*

จากบรรณาธิการ

วารสาร ยุโรปศึกษานี้ เป็นฉบับที่สองของปี พ.ศ.๒๕๕๒ ซึ่งจะ
เป็นฉบับที่ว่าด้วยเรื่องของเยอรมนีศึกษาโดยตรงทั้งเรื่องในด้านการศึกษา
การต่างประเทศ และดนตรี บทความในฉบับที่น่าสนใจมีดังนี้

บทความแรกเรื่อง “ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน”
โดย พรสวรรค์ วัฒนางกูร ได้อธิบายถึงประเด็นต่างๆ ด้านการศึกษาของยุโรป
๕ ประเด็น คือ ประเด็นแรก เรื่องยุโรปในภาพรวมทางประวัติศาสตร์
วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ประเด็นที่สอง เรื่องลักษณะพิเศษของพื้นฐานทาง
ความคิดและวัฒนธรรมยุโรป และชนบทของมหาวิทยาลัยในยุโรป เพื่อจะ
อธิบายถึงในประเด็นที่สาม คือชนบทการศึกษาแบบเยอรมัน ซึ่งมีความน่าสนใจ
เป็นอย่างยิ่ง ในประเด็นที่สี่ จะอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างที่ขนานกัน
ระหว่างวิทยาศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่จะส่งผลต่อกระบวนการความรู้
สมัยใหม่ และ ประเด็นสุดท้าย เป็นเรื่องการปรับเปลี่ยนวิธีรับความรู้และ
แนวทางการศึกษาด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรม ในสังคมไทย ซึ่ง
ผู้เขียนเสนอให้รับแนวทางการศึกษาจากตะวันตกอย่างเข้าใจถึง ‘แก่น’ หรือ
รากฐานทางปรัชญาของประเด็นที่ศึกษาทุกเรื่อง จะให้ประโยชน์แก่สังคมไทย
มากกว่า

บทความที่สอง เรื่อง “กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลง
นโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒” โดย
ปรีชาญาณ วงศ์อรุณ ซึ่งบทความจะแบ่งออกเป็นสามส่วน คือ ส่วนแรก
จะกล่าวถึงปัจจัย ‘ความกลัว’ อย่างฝังรากลึกที่ชาวฝรั่งเศสมีต่อชนชาติเยอรมัน
หลังจากที่ต้องเผชิญสงครามกับเยอรมนีถึง ๓ ครั้ง ส่วนที่สองจะนำเสนอ
เกี่ยวกับปัจจัยเรื่องสงครามเย็น ที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินนโยบายของฝรั่งเศส
ต่อเยอรมนีในช่วงหลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ ๒ และส่วนสุดท้าย
จะอภิปรายเกี่ยวกับปัจจัยสำคัญๆ ที่มีผลทำให้ฝรั่งเศสต้องเปลี่ยนแปลง

นโยบายต่างประเทศ ตั้งแต่ ค.ศ.๑๙๔๗ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ฝรั่งเศสต้องเลือกข้างตะวันตกในสงครามเย็นและต้องมีท่าทียึดหยุ่นต่อเยอรมนีมากขึ้น จึงเปิดทางนำไปสู่การเริ่มต้นสร้างความสมานฉันท์ ระหว่างประเทศสองยักษ์ใหญ่ในยุโรปใน ค.ศ.๑๙๕๐ และนำมาซึ่งการก่อตั้งตลาดร่วมยุโรป ซึ่งเป็นก้าวแรกของการรวมยุโรปเข้าเป็นเอกภาพต่อมา

บทความที่สาม เรื่อง “วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก” โดย ภาววรรณ เรื่องศิลป์ ได้ชี้ให้เห็นปัญหาของเยอรมนีตะวันตก ตั้งแต่หลังการแบ่งแยกประเทศในช่วงสงครามเย็น จนถึงเมื่อเกิดการปฏิวัติโค่นล้มคอมมิวนิสต์แล้วนำมาสู่การรวมประเทศ ในขั้นตอนนี้ เยอรมนีตะวันตกต้องจัดการปัญหาและไกล่เกลี่ยความขัดแย้งกับประเทศยุโรปตะวันออก ซึ่งเป็นอดีตศัตรูในขณะที่จะต้องสร้างความไว้วางใจให้กับมหาประเทศตะวันตก ในเวลาดังกล่าวนี้อ วิลลี บรันท์ ซึ่งรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเยอรมนีตะวันตก มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความสมานฉันท์ และการปรองดองระหว่างประเทศเยอรมนีตะวันตกกับประเทศยุโรปตะวันออก โดยเฉพาะเหตุการณ์สำคัญอย่างยิ่งคือการบุกเข้าเคาเรพอนุสสารณชาวียวโปแลนด์ที่ถูกสังหารในขณะเยือนโปแลนด์ ค.ศ.๑๙๗๐ ถือว่าเป็นการแสดงความรับผิดชอบของเยอรมนีในการเช่นฆ่าสังหารของกองทัพนาซีในเขตยุโรปตะวันออก

บทความต่อมา เรื่อง “รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป” โดย กิตติศักดิ์ ปรกติ ได้ชี้ให้เห็นว่าหลักสุจริตหรือ ‘bona fides’ แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า ‘Good faith’ เป็นหลักการสำคัญในกฎหมายยุโรปนับตั้งแต่สมัยกฎหมายโรมันที่ถือหลักสุจริตเป็นกฎหมายทั่วไป ผ่านมาสู่สมัยกลาง ซึ่งมีแนวโน้มจะยอมรับกฎหมายในแง่ของเครื่องมือในการแสวงหาความเป็นธรรมจึงถูกปฏิบัติ ๓ ประการ คือ รักษาสิ่งจะไม่แสวงหาประโยชน์ด้วยการฉ้อฉล และดำรงตนอยู่ในความซื่อสัตย์

ต่อมาเมื่อต้นสมัยใหม่ หลักสุจริตในกฎหมายได้ถูกปรับให้เข้ากับ ความเชื่อเรื่องกฎหมายธรรมชาติและหลักเหตุผล หลักการเหล่านี้ได้ส่งผ่าน

มายังกฎหมายปัจจุบัน โดยเฉพาะในกฎหมายเยอรมันได้ยอมรับหลักสุจริตเป็นหลักการสำคัญ ส่วนในฝรั่งเศส ก็ได้นำเอาหลักสุจริตไปปรับใช้ มีเพียงแต่ในอังกฤษ ที่ยังไม่ยอมรับหลักสุจริตในกฎหมายทั่วไป สำหรับกฎหมายไทยก็มีการรับรอง ‘หลักสุจริต’ ไว้ในตัวบทเช่นกัน แต่การที่กฎหมายไทยรับอิทธิพลจากอังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้การนำหลักสุจริตมาใช้ยังมีความจำกัดอยู่

บทความที่ห้าเรื่อง “โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก” โดย รามสูร สีตลายัน เล่าถึงบทบาทของฟรันซ์ โยเซฟ ไฮเดิน ซึ่งเป็นหนึ่งในคีตกวีคนสำคัญแห่งยุคคลาสสิก และเป็นผู้ริเริ่มสร้างสรรค์แนวทางการประพันธ์เพลงหลายอย่าง จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของบทเพลงยุคคลาสสิก บทความได้อธิบายให้เห็นว่า ไฮเดินได้รับอิทธิพลอย่างมากจากนักประพันธ์เพลงรุ่นก่อน ในขณะเดียวกัน ผลงานของเขาได้เป็นแบบอย่างและแรงบันดาลใจให้กับคนรุ่นหลังเช่นกัน ตลอดช่วงชีวิตของไฮเดินได้สร้างสรรค์ผลงานไว้มากมาย รูปแบบการประพันธ์ก็ปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตามอายุ ประสบการณ์ และสภาพแวดล้อม ไฮเดินมีโอกาสร่วมผลงานเพลงออกมาอย่างต่อเนื่องเพราะได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก และเป็นหนึ่งในผู้นำของสำนักดนตรีเวียนนาคลาสสิก

บทความที่หกเป็นเรื่อง “คีตนิพนธ์จักรพรรดิ” โดย ไชแสง ศุขะวัฒนะ ได้เล่าถึง ความเป็นมาของคีตนิพนธ์บทสำคัญของลูกวิก ฟอน เบโฮเฟน ซึ่งเกิดขึ้นท่ามกลางความยากลำบาก จากการที่กองทัพฝรั่งเศส ในสมัยนโปเลียน ยึดครองกรุงเวียนนา เมื่อ ค.ศ.๑๘๐๙ ซึ่งก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนทั่วไป ในท่ามกลางสถานการณ์ดังกล่าว เบโฮเฟนได้แต่งบทเพลงคลาสสิกเป็นคอนแชร์โต เรียกว่า “EMPEROR” หรือ คีตนิพนธ์ ‘จักรพรรดิ’ ใน E แฟลท เมเจอร์ ประกอบด้วย ๓ ท่อน ซึ่งบทเพลงนี้จะถือเป็นคอนแชร์โตหมายเลข ๕ และกลายเป็นคีตนิพนธ์บทสุดท้ายในชีวิตของเบโฮเฟน

บทสุดท้าย เป็นปริทัศน์หนังสือเรื่อง “คนไทยในกองทัพนาซี” โดย สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ เป็นการชวนอ่านหนังสือเรื่อง *คนไทยในกองทัพนาซี* ซึ่งเขียนโดย ร.อ.วิชา รัฐวัฒนะ ซึ่งเป็นเป็นคนหนึ่งของนายทหารไทย ๔ คน

ที่ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนทหารของเยอรมนี ตั้งแต่อดอล์ฟ ฮิตเลอร์ แห่ง
พรรคนาซียังคงอยู่ในอำนาจ และได้นำประเทศเข้าสู่มหาสงครามโลกครั้งที่ ๒
ร.อ.วิชาได้เล่าเรื่องที่ได้เขาเดินทางไปยุโรป เพื่อไปเรียนวิชาทหารสื่อสารที่
เบลเยียม แต่สงครามโลกเกิดขึ้นเสียก่อน และเบลเยียมแพ้สงคราม ร.อ.วิชา
จึงต้องเดินทางไปเรียนวิชาทหารสื่อสารเยอรมนีแทน ในหนังสือเล่มนี้ ได้เล่า
ถึงรายละเอียดของยุโรปในช่วงสงคราม โดยเฉพาะเรื่องในประเทศเยอรมนี
รวมถึงความเป็นไปของพรรคนาซีและฮิตเลอร์ ด้วยสายตาของผู้เขียนซึ่ง
ประสบเหตุการณ์โดยตรง และเล่าเรื่องยุทธศาสตร์การรบในสายตาของนักเรียน
วิชาทหาร ทั้งยังเล่าถึงชีวิตประจำวันทั่วไป และประสบการณ์ที่ผู้เขียนเผชิญ
ร.อ.วิชาอยู่ในยุโรปจนถึงสงครามโลกยุติ และเดินทางกลับประเทศไทยในปี
หลังสงคราม หนังสือเล่มนี้ จึงเป็นหนังสือที่มีคุณค่าและมีเนื้อหาที่น่าสนใจอย่างมาก

บรรณาธิการหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เนื้อหาทุกบทความในวารสารเล่มนี้
จะช่วยสร้างขยายความรู้เกี่ยวกับเยอรมันศึกษาในสังคมไทยให้กว้างขึ้น

แล้วพบกันใหม่ฉบับหน้าครับ

ผศ. ดร.สุธัชชัย ยิ้มประเสริฐ

บรรณาธิการประจำฉบับ
ศูนย์ยุโรปศึกษา แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เกี่ยวกับผู้เขียน

พรสรรค์ วัฒนางกูร

- อักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยม) ภาษาและวรรณคดีเยอรมัน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาเยอรมัน) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Magister Artium (M.A.) ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ดนตรี
- Ruprecht-Karls Universität Heidelberg, เยอรมนี
- พ.ศ. 2528 Dr. phil. ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ดนตรี
- Ruprecht-Karls Universität Heidelberg, เยอรมนี

กิตติศักดิ์ ปรกิติ

- Dip de Droit Compare ม.สตรีาสบวร์ก, ฝรั่งเศส,
Doctor Juris มหาวิทยาลัยบอนน์, เยอรมนี
- น.บ., น.ม. ธรรมศาสตร์

ไชแสง ศุขะวัฒนะ

- สถ.บ. เกียรตินิยม (จุฬาฯ), ค.ม. สถ.ม. (จุฬาฯ)
- Dip.in I.C.H.P.B. (Bouwcentrum),
- Cert. In Trop. Arch. (A.A., London)

รามสุร สัตถายัน

- ศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปรีชาญาณ วงศ์อรุณ

- การปกครอง (วศ.บ.) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- เอเชียศึกษา University of Birmingham England (M.A.)
- University of Birmingham, England (Ph.d.)

ภาวรรณ เรื่องศิลป์

- อ.บ.(เกียรตินิยมอันดับ 2) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ปริญญาโท มหาวิทยาลัยทูบิงเงน เยอรมนี
- ปริญญาเอก มหาวิทยาลัยไลเดิน เนเธอร์แลนด์

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ

- ศ.ศ.บ. เกียรตินิยม (ประวัติศาสตร์)
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร
- อ.ม. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Ph.D.(Portuguese History) University of Bristol, อังกฤษ

เนื้อหา ความคิดเห็น ตลอดจนการตีความต่างๆ ในวารสารฉบับนี้ เป็น
ความคิดของ ผู้เขียน มิได้สะท้อนทัศนะและนโยบายของศูนย์ยุโรปศึกษา แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแต่ประการใด

The author is responsible for the contents, views and
analyses expressed in the paper, which are neither the same
as ones of Centre for European Studies, nor the editorial staff.

สารบัญ

ยุโรป : ประเด็นด้านการศึกษายุโรปและเยอรมัน พรสวรรค์ วัฒนางกูร	2
กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลง นโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปรีชาญาณ วงศ์อรุณ	42
วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และ การสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก ภาววรรณ เรืองศิลป์	84
รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป กิตติศักดิ์ ปรกติ	112
โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก รามสุร สีสลายัน	160
คีตนิพนธ์ “จักรพรรดิ” ศาสตราจารย์กิตติคุณ ไชแสง คุชชะวัฒนะ	172
ปริทัศน์หนังสือ “คนไทยในกองทัพนาซี” สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ	182

วารสารยุโรปศึกษา

ศูนย์ยุโรปศึกษา แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เพราะถ้าศาสตร์ด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรมในมหาวิทยาลัยถูกรีดรอนลดความสำคัญจนเหลือนบทบาทในมหาวิทยาลัยน้อย ในขณะที่ศาสตร์ด้านสาขาวิชาชีพเฟื่องฟู และถ้านักการศึกษาเพียงคิดว่าต้องการสร้างมหาวิทยาลัยเป็นแหล่งรวมความรู้และแข่งขันกันในศาสตร์สาขาต่าง ๆ เพื่อให้บัณฑิตนักศึกษามีเพียงความสามารถที่จะมองโลกได้กว้างไกลขึ้น เป็นการเปิดโลกทัศน์ให้สามารถตัดสินใจว่าจะประกอบอาชีพอะไรเท่านั้น เราก็ควรเตรียมตัวระวังได้เลยว่า จะมีการสร้างค่านิยมเพียงด้านเดียวอย่างที่เอ่ยถึงแล้ว และถ้ายึดค่านิยมด้านเดียวนั้นเฟื่องฟูถึงระดับหนึ่ง เราก็คงต้องการแต่เพียงโรงเรียนฝึกอาชีพสำหรับความชำนาญเฉพาะด้านเท่านั้น ไม่ต้องการมหาวิทยาลัยอีกต่อไป

ABSTRACT

Europe: On the Education and Education in Germany

Pornsan Watanangrura

The concept of European higher education, also of German education can be traced back to the studies of *artes liberales* at the European universities in the Middle-Age. In spite of differences in history, language and culture of the European countries, the basic idea of European education has a common ground in the tradition of the ancient world of Greeks and Romans, Humanism and Christianity. The Middle-Age in Europe with the high authority of the Catholic Church is considered as the "Dark-Age" of science and technology, which led to the establishment of European universities, starting with the University of Bologna (1088), the University of Paris (Sorbonne) in 1268 and the first German university in Prague in 1348. The history of universities in Europe can be characterized as the history of the dispute about discrepancies between the humanities and practical science as demonstrated in the *tractate* of the famous German philosopher Immanuel Kant "Der Streit der Fakultäten". Since the beginning of the 20th century, this dispute has become a new form of academic controversy between the humanities and science.

This paper aims to illustrate the genesis of the education in Europe with emphasis on the ideas of higher education in Germany. Discussions about the rise of science and technology in the late 19th century show the serious and uncertain position of the humanities in the modern world, especially in the newly united Europe which forms *The European Union*, which has led to the reform of higher education through the Bologna-treaty in 1999. In this light, Thais should be aware of and learn from the history of education in Europe and Thailand.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

พรสวรรค์ วัฒนางกูร¹

ประเด็นด้านการศึกษาของยุโรปเป็นหัวข้อที่ครอบคลุมเนื้อหา กว้างขวางลึกซึ้งอย่างยิ่ง เป็นประเด็นที่อยู่ในกรอบความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งยากที่จะเสนอภาพของการศึกษาในยุโรปที่เป็นเอกภาพ ต่างจากที่เราสามารถเสนอภาพยุโรปในแง่เศรษฐกิจในกรอบของสหภาพยุโรป (European Union EU) ซึ่งทำได้ง่ายกว่ามาก เพราะภาพเศรษฐกิจของ EU มีเอกภาพและเนื่องจากเรื่องการศึกษาในยุโรปผูกพันอยู่กับพื้นฐานทาง ความคิด ภาษาและวัฒนธรรมนี้เอง การที่จะทำความเข้าใจยุโรปให้ดีเพื่อให้ เข้าใจตัวเราเองให้ดีขึ้นนั้น จึงต้องมารู้จักพื้นฐานความคิด วัฒนธรรมของ ยุโรปในภาพรวม ตลอดจนปรัชญาการศึกษา เพื่อที่จะนำความรู้ความเข้าใจ เหล่านั้นมาปรับใช้กับสังคมไทยให้ได้ประโยชน์สูงสุดในลักษณะบูรณาการ ทั้งนี้ผู้เขียนจะได้เจาะแนวคิดเรื่องการศึกษาของเยอรมันอันมีพื้นฐานจาก แนวคิดยุโรปโดยรวม มีแนวทางที่ชัดเจนและน่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

เพื่อทำความรู้จักยุโรปในภาพรวมแล้วลงลึกที่ชนบทมหาวิทยาลัยยุโรป กับประเด็นการศึกษาแบบเยอรมัน ผู้เขียนขอเสนอประเด็นเป็น 5 หัวข้อ² ดังนี้

¹ ศาสตราจารย์ ดร.ประจำสาขาวิชาภาษาเยอรมัน ภาควิชาภาษาตะวันตก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² ดูเปรียบเทียบ พรสวรรค์ วัฒนางกูร, “ยุโรป : ประเด็นการศึกษาด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรม”, จากตะวันออก-ตะวันตกสู่โลกาภิวัตน์ทางปัญญา, ชีระ นุชเปี่ยม (บรรณาธิการ), โครงการเอเชียยุโรปศึกษาภายใต้การสนับสนุนของ สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2546, หน้า 5-25.

1. ยุโรปในภาพรวมทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา
2. ลักษณะพิเศษของพื้นฐานทางความคิดและวัฒนธรรมยุโรป-
ชนบทมหาวิทยาลัยยุโรป
3. ขนบการศึกษาแบบเยอรมัน
4. เส้นทางขนานของ “science” และ “humanities”
5. การปรับเปลี่ยนวิธีรับความรู้และแนวทางการศึกษาด้านความคิด
ภาษา และวัฒนธรรม ในสังคมไทย

1. “ยุโรป” ในภาพรวมทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา

เขตพื้นที่ในยุโรปและอิทธิพลของยุโรปที่มีต่อสังคมไทยชัดเจนและ
มากที่สุดเห็นจะได้แก่ ยุโรปตะวันตก (คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส) และ ยุโรป
กลาง (คือ เยอรมนี) ส่วนอิทธิพลทางความคิด ภูมิปัญญาจากยุโรปเหนือ
(สแกนดิเนเวีย) ยุโรปตะวันออก (รัสเซีย ดินแดนในคาบสมุทรบอลข่าน) และ
ยุโรปใต้ (อิตาลี สเปน โปรตุเกส) ต่อประเทศไทยเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก

ท่านอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์เคยเสนอไว้ในปาฐกถาอนุสรณ์ชินแคลร์
ทอมป์สัน พ.ศ. 2512 ว่า คุณลักษณะพื้นฐานของวัฒนธรรมตะวันตกคือ
หลักเสรีภาพ เป็นสิ่งที่ส่งเสริมปัญญาเป็นหลักสำคัญในการพัฒนาชาติและ
ประชาธิปไตย³

ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา วิเคราะห์พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันระหว่างตะวันตกกับตะวันออกทำให้วัฒนธรรม
ตะวันตกก่อรูปโดยมีลักษณะเด่นอย่างน้อย 2 ประการ คือ

(1) เน้นความเป็นปัจเจกบุคคลความสำคัญของมนุษย์และเสรีภาพ
ของมนุษย์

(2) เน้นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยมีพื้นฐานมั่นคงอยู่บนสถาบัน
กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ความคิดมนุษยนิยมและการแสวงหาความรู้แบบเป็น

³ อ้างใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “วัฒนธรรมตะวันตกกับพัฒนาการสังคมไทย”, ใน
ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย, สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2540, หน้า 95.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

วิทยาศาสตร์ การเกิดระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีรากฐานย้อนไปไกลในประวัติศาสตร์ และเกิดจากการต่อสู้พัฒนาการภายในสังคมยุโรปเอง⁴ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540, หน้า 97-99)

ในความเห็นของผู้เขียน ประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของ “ยุโรป” โดยภาพรวมเป็นประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ทางความคิดที่เป็น “ขบถ”⁵ ของฝรั่งยุโรปนับแต่ยุคสมัย “ขบถ” ที่ว่านี้มิใช่ “ขบถ” ต่ออำนาจของศักดินา แต่เป็น “ขบถ” ต่อต้านคริสตจักรเพื่อปลดปล่อยตนเองให้หลุดพ้นจากโซ่ตรวนของคำสอนที่ตายตัวเบ็ดเสร็จและโต้แย้งไม่ได้ของศาสนจักรโรมันคาทอลิกที่มองมนุษย์ว่าไร้ความสำคัญเมื่อเทียบกับอำนาจของพระเจ้าและศาสนจักร ความคิด “ขบถ” ที่ว่านี้นำไปสู่แนวคิด “มนุษยนิยม” (Humanism) ที่เน้นความสำคัญของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลมากขึ้นในยุคเรอเนสซองส์ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 และนำไปสู่การปฏิรูปศาสนาของมาร์ติน ลูเธอร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ความคิดต่อต้านต่อศาสนจักรที่เน้นความสำคัญของมนุษย์ส่งผลให้เกิดการค้นพบทางวิชาการมากมายในเวลาต่อมาอันเป็นบ่อเกิดของแนวคิดที่มนุษย์ต้องการเอาชนะและควบคุมธรรมชาติโดยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ

อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาด้านความคิด ซึ่งก็คือศาสตร์สาขาวิชาด้านปรัชญาของฝรั่งตะวันตกได้ทำให้ความเชื่อและศรัทธาในคริสต์ศาสนาของผู้คนภายในสังคมยุโรปถดถอยลงไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่ยุคสมัยจวบจนถึงปัจจุบัน

เมื่อกล่าวถึงศาสตร์ด้านความคิด ในชนบเยอรมันจะใช้คำว่า *Geisteswissenschaft* ซึ่งเป็นคำความหมายเฉพาะที่หาศัพท์ในภาษาอื่นที่มีความหมายตรงไม่ได้ คำว่า *Geist* แปลว่าจิตวิญญาณ *Wissenschaft*

⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เพิ่งอ้าง, หน้า 97-9.

⁵ ขยายความใน พรสวรรค์ วัฒนางกูร. “คลาสสิกยุโรปและคลาสสิกในวรรณกรรมไทย”, ใน *วารสารอักษรศาสตร์* ปีที่ 29 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2543), สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 112-114.

แปลว่า วิทยาการหรือวิชาการ ในภาษาฝรั่งเศสใช้คำที่ใกล้เคียงได้แก่ science humaine ส่วนภาษาอังกฤษใช้คำว่า humanities หมายถึงวิทยาการทุกสาขาที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เห็นได้ชัดว่าปราชญ์เยอรมันแยกแยะศาสตร์ด้านความคิดและจิตวิญญาณออกไว้ต่างหากไม่ปะปนกับวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ดังนั้น เราจึงพบว่าเยอรมนีเป็นดินแดนที่สำคัญยิ่งในยุโรปประเทศหนึ่ง ที่เป็นผู้นำศาสตร์แห่งความคิด ได้แก่ ปรัชญา (philosophy, Philosophie) และปราชญ์ชาวเยอรมันก็ได้ขยายศาสตร์บริสุทธิ์ว่าด้วยความคิด อันได้แก่ “ปรัชญา” ออกจากวิทยาการด้านภาษาวรรณคดีและวัฒนธรรม ซึ่งล้วนมีส่วนเกี่ยวพันกับมนุษย์ทั้งสิ้น ขนบเยอรมันดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ต้นศตวรรษที่ 20 เมื่อวิทยาศาสตร์ และแนวคิดปฏิฐานนิยม (Positivismus/positivism) กลายเป็นวิทยาการที่กล้าแข็งขึ้นจนดูเหมือนจะทำให้ศาสตร์ด้านความคิดลดความสำคัญลง นำไปสู่การประจันหน้าและวิวาทะครั้งสำคัญระหว่างวิทยาศาสตร์และศาสตร์ด้านความคิดในเยอรมนี ผู้เขียนจะกลับมาที่ประเด็นนี้อีกคำรบหนึ่ง

2. ลักษณะพิเศษของพื้นฐานการศึกษาด้านความคิด ภาษา และ วัฒนธรรมของยุโรป - ขนบ มหาวิทยาลัยยุโรป

2.1 พื้นฐานทางความคิดร่วมกันของยุโรป-ขนบมหาวิทยาลัยยุโรป

ยุโรปเป็นดินแดนแห่งความต่างที่หลากหลายทางภาษาและวัฒนธรรม มีที่มาและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่ต่างกันในแต่ละภูมิภาค จากการศึกษาวิเคราะห์ความเป็นยุโรป เราพบว่า ยุโรปมีพื้นฐานที่ร่วมกันอยู่ 3 ประการด้วยกัน คือ

(1) พื้นฐานของมรดกทางวัฒนธรรมแห่งโลกโบราณ กรีก โรมัน ร่วมกัน (Antique, Antike)

(2) ยุโรปมีแนวคิดปรัชญามนุษยนิยม (humanism/ Humanismus) เน้นความสำคัญของมนุษย์ร่วมกัน

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

(3) ยุโรปมีชนของคริสต์ศาสนาร่วมกัน (christianity/Christentum)

ลักษณะร่วมกันของยุโรปทั้งสามประการดังกล่าวหล่อหลอมออกมาเป็นระบบวิธีคิดแบบยุโรปที่สะท้อนอยู่ในระบบการศึกษาด้านความคิดหรือปรัชญา ภาษา และวัฒนธรรมในมหาวิทยาลัยที่มีลักษณะร่วมกันมากกว่าในจุดอื่นๆ ผู้เขียนจึงขอชี้ลักษณะเฉพาะของโครงสร้างการเรียนรู้ในมหาวิทยาลัยของยุโรปโดยเปรียบเทียบระบบยุโรปของกลุ่มชนเผ่าภาษาโรมานซ์ คือ ฝรั่งเศส อิตาลี สเปน ผู้นำฝ่ายศาสนจักรคาทอลิกที่แตกต่างหรือคล้ายคลึงกับระบบการศึกษาของกลุ่มเจอร์แมนิก หรือ แกร์มาเนน (Germanic / Germanen) เนื่องจากอิทธิพลยุโรปต่อไทยจากชนเผ่าสองกลุ่มนี้มีมากกว่าชนเผ่าอื่นดังได้กล่าวมาแล้ว

ประเด็นที่จะกล่าวถึงคือโครงสร้างการเรียนรู้ในมหาวิทยาลัยยุโรป ยุคสมัยสมัยมีลักษณะอย่างไร อังกฤษนำโครงสร้างส่วนไหนไปใช้ และไทยได้รับอันใดบ้างจากระบบการเรียนรู้ของยุโรปดังกล่าวอย่างไร เพียงไร โดยสังเขป

มหาวิทยาลัยยุคแรก ๆ ของยุโรปมีกำเนิด ณ ดินแดนแห่งยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ คือ มหาวิทยาลัยโบโลญญา (Bologna, 1088) ตั้งขึ้นเพื่อเป็นอิสระทางความคิดให้พ้นจากการแทรกแซงของศาสนจักรคาทอลิก หลังจากก่อตั้งมหาวิทยาลัยโบโลญญา เป็นมหาวิทยาลัยปารีส หรือ ซอบอร์น (Paris-Sorbonne, 1268) ในฝรั่งเศส ส่วนมหาวิทยาลัยเยอรมันแห่งแรกในยุโรปคือ มหาวิทยาลัยปราก (Prag, 1348) และมหาวิทยาลัยเยอรมันแห่งแรกในดินแดนเยอรมนีคือ มหาวิทยาลัยไฮเดลแบร์ก (*Ruprecht-Karls Universität Heidelberg*, 1386) นับแต่นั้นมา ทุกมหาวิทยาลัยในยุโรป มีรูปแบบโครงสร้างของวิชาที่ต้องศึกษาเหมือนกัน คือ วิชาเหล่านี้ได้แก่ วิชาศิลปศาสตร์ที่เป็นอิสระทั้งเจ็ด (*artes liberales*) การเรียนแบ่งเป็นสองช่วง

ช่วงที่ 1 ประกอบด้วยกลุ่มวิชาว่าด้วย “ศิลปะการพูด” ได้แก่ ไวยากรณ์ (grammar) วาทศิลป์ (rhetoric) ไดอาเล็กติก (dialectic) ทั้งสามวิชาเรียกในภาษาละตินว่า *Trivium*

หลังจากนั้นเป็นกลุ่มวิชาด้าน “คณิตศาสตร์” 4 วิชา ประกอบด้วย เลขคณิต (mathematics) พีชคณิต (algebra) เรขาคณิต (geometry) ดนตรี

(music) และดาราศาสตร์ (astronomy) ทั้งสี่วิชานี้เรียกชื่อในภาษาละตินว่า *Quadrivium*

วิชาศิลปศาสตร์ทั้ง 7 นี้ นักศึกษาต้องเรียนในระยะแรกก่อนที่จะศึกษาต่อไปในช่วงที่ 2 เพื่อฝึกฝนความชำนาญเฉพาะด้านสำหรับนำไปประกอบอาชีพเฉพาะ ได้แก่ วิชากฎหมาย วิชาแพทย์ วิชาเทววิทยาเป็นต้น และในช่วงปลายของยุคกลางได้มีการตั้งโรงเรียนเตรียมสำหรับวิชาเฉพาะด้านขึ้น เพื่อประสิทธิ์ประสาทปริญญาสองปริญญาแก่ผู้เรียนคือ *Baccalaureus* (หรือปริญญาตรีในปัจจุบัน) และ *Magister* (หรือปริญญาโทในปัจจุบัน) หลังจากที่ผู้เรียนจบปริญญาสองขั้นนี้แล้วจึงจะเริ่มเรียน วิชาเฉพาะด้านสำหรับนำไปประกอบอาชีพต่อไป

ประเด็นสำคัญก็คือ มหาวิทยาลัยในยุโรประยะแรกจัดตั้ง “โรงเรียนพิเศษ” ที่ปัจจุบันเรียกว่า “college” หรือ “school” สำหรับการศึกษาเฉพาะด้านสายอาชีพต่อจาก *artes liberales* เช่น school หรือ college ด้านดนตรี ด้านกฎหมาย เป็นต้น มีมหาวิทยาลัยจากกลุ่มอังกอล-แซกซอนไม่น้อยเลยที่นำโครงสร้างการศึกษาปริญญา *Baccalaureus* และ *Magister* รวมทั้งโครงสร้าง school หรือ college สำหรับวิชาชีพไปเป็นต้นแบบมหาวิทยาลัยของตน เห็นได้จากระบบการศึกษาที่แบ่งเป็นปริญญาตรีและปริญญาโทของมหาวิทยาลัยในอังกฤษ อเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ รวมทั้งระบบ college เช่น School of Economics ที่มีชื่อเสียงของ London University ในปัจจุบันด้วย ในขณะที่มหาวิทยาลัยในภาคพื้นทวีปยุโรป (Continental) ส่วนใหญ่ มีรากฐานแนวคิดด้านการศึกษาจากชนบท การเรียนรู้ของยุโรปแบบดั้งเดิมจากมัธยมสมัย

ส่วนในเยอรมนีนั้นการศึกษาในมหาวิทยาลัยมีลักษณะพิเศษออกไป อันเป็นผลจากอิทธิพลของแนวความคิดเชิงปรัชญาการศึกษาของอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant, 1724-1804) ใน “ยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา” ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 (Enlightenment หรือ *Aufklärung*) ที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของศาสตร์สามคณะ คือ แพทย์ศาสตร์ นิติศาสตร์ และเทววิทยา โดยคานท์ได้แจกแจงในบทความอันลือเลื่องชื่อ “*Der Streit der Fakultäten*”

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

(การถกเถียงของคณะต่างๆ) กล่าวถึงบทบาทหน้าที่และสิทธิของศาสตร์แต่ละสาขาในมหาวิทยาลัยชี้ให้เห็นจุดผกผันของคณะ “เบื้องล่าง” (*die “unteren” Fakultäten*) อันได้แก่คณะของศิลปศาสตร์ทั้งเจ็ดว่า ในท้ายที่สุด บัณฑิตของคณะ “เบื้องบน” (*die “oberen” Fakultäten*) ซึ่งเป็นสายวิชาชีพสามคณะอาจมีความสำคัญเป็นที่ต้องการของสังคมมากกว่าคณะ “เบื้องล่าง” เพราะมนุษย์เราเมื่อมีชีวิตอยู่ย่อมต้องการมีสุขภาพแข็งแรงมีแพทย์รักษาพยาบาลไว้ และเมื่อมนุษย์ผู้นั้นประสบปัญหาทางสังคมเขาย่อมต้องการทนายแก้ต่างให้ ยามเมื่อเผ่าชราท่อนที่ชีวิตจะหาไม่ ก็ต้องการพระให้มาสวดให้พรก่อนสิ้นลม ดังนั้น ศาสตร์ของทั้งสามคณะ คือ แพทย์ศาสตร์ นิติศาสตร์ และ เทววิทยาจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นขาดไม่ได้สำหรับชีวิตมนุษย์ นอกจากนี้ ค้นหยังได้ ชี้แจงให้เห็นจริงว่า มีคณะวิชาด้านศิลปศาสตร์ (*Geisteswissenschaft*) หรือ Humanities ในชนบอังกฤษ-ซักซอน) เท่านั้นที่มีศักดิ์และสิทธิ์และมีเนื้อหาศาสตร์มั่นคงพอที่จะวิพากษ์วิจารณ์ศาสตร์อื่น ๆ ได้ในนามของ “ความจริง” และในนามของ “เหตุผล” อันเป็นปรัชญา หลักของยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา ดังนั้น ปรัชญาที่เป็นตัวแทนของศาสตร์ด้านความคิดภาษาวรรณคดีและวัฒนธรรม เช่น นักปรัชญา นักประวัติศาสตร์และนักภาษาวรรณคดีจึงไม่ควรจำกัดขอบข่ายการวิเคราะห์วิจารณ์อยู่เพียงศาสตร์เฉพาะด้านที่เป็นวิชาชีพเท่านั้น แต่สมควรที่จะขยายความรับผิดชอบออกไปให้กว้างไกลถึงความอยู่รอดของมนุษย์ และดูแลความเป็นไปและความอยู่รอดของมหาวิทยาลัยทั้งหมดด้วย⁶

ส่วนประเทศไทยนั้น เห็นได้ชัดว่าได้รับอิทธิพลของระบบการศึกษาจากกลุ่มประเทศอังกฤษ-ซักซอนอันมีอังกฤษเป็นประเทศสำคัญในช่วงที่สยามเปิดประเทศปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาไปเป็นแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นช่วงเวลาที่อังกฤษและฝรั่งเศสเป็น

⁶ ดูเปรียบเทียบ Eberhard Lämmert, *Die Tradition der Humanities und ihre Bedeutung für die Zukunft der Universität*, ปาฐกถาพิเศษ ณ Rice University, Houston, 2001.

มหาอำนาจ ดังคำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเรียกขานประเทศอังกฤษในพระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกในปี ค.ศ. 1897 หรือ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ว่า อังกฤษ เป็น “เมืองแก้ว”⁷ แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของบ้านเมืองที่สยามได้ถือเป็น “แบบอย่าง” หลายประการ ระบบมหาวิทยาลัยในประเทศไทยที่แบ่งเป็น *Baccalaureus* (Bachelor of Arts) และ *Magister* (Master Degree) นับเป็นตัวอย่างที่ชัดเจน

แต่สิ่งที่ยังไม่ชัดเจนสำหรับวงการศึกษาไทยเห็นจะได้แก่ระบบ school/college หรือ academy ที่เปรียบเสมือนโรงเรียนเตรียมสู่อาชีพเฉพาะด้านตามขนบยุโรปดั้งเดิมต่อจากการศึกษาด้านศิลปศาสตร์ การปรับโครงสร้างของมหาวิทยาลัยบางแห่งในประเทศไทยจึงยังไม่ชัดเจนในประเด็นความแตกต่างระหว่างคณะ (Faculty) และ school/college หรือ “โรงเรียนเตรียม” สำหรับวิชาเฉพาะด้าน ดังกล่าว

ดังได้กล่าวแล้วว่า เยอรมนีนั้นมิได้รับโครงสร้างการศึกษาในมหาวิทยาลัยที่แบ่งเป็นปริญญาตรีและปริญญาโทแต่แรก เพราะอิมมานูเอล คันทัมมีแนวคิดต่างออกไป วิลเฮล์ม ฟอน ฮูมโบลท์ (Wilhelm von Humboldt 1767–1835) ปราชญ์และนักการเมืองผู้มียุทธศาสตร์สำคัญในการปฏิรูปการศึกษาในเยอรมนีเริ่มที่รัฐปรัสเซียหรือพรอยซ์นก็เห็นด้วยกับคันทัมเรื่องความรับผิดชอบของศาสตร์ที่เกี่ยวกับความคิด ภาษา และวัฒนธรรม (*Geisteswissenschaft*) ที่มีต่อศาสตร์อื่น และฮูมโบลท์ยังมีแนวคิดเชิงปรัชญาในการจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยเยอรมันต่างไปจากกลุ่มอังกฤษ-สก็อต

⁷ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหากษัตริย์แห่งสยาม พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถขณะทรงเป็นผู้สำเร็จราชการส่วนพระองค์เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116) ฉบับที่ 49. มุลนิธิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดาพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวาย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ 5 รอบ 12 สิงหาคม 2535, หน้า 173.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

อีกด้วย แนวคิดของฮูมโบล์ทนับเป็นต้นแบบของการเรียนรู้ การสอนและวิจัย ในมหาวิทยาลัยที่ครูและศิษย์ควรศึกษาไปพร้อม ๆ กันโดยทำวิจัยร่วมกัน ทำให้ครูและศิษย์ได้มีโอกาสถกเถียงปัญหาองค์ความรู้ร่วมกัน สำหรับฮูมโบล์ท การศึกษามีใช้การเรียนรู้ข้อมูล แต่เป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์ด้วย

ในศตวรรษที่ 19 นักปรัชญาและนักเทววิทยาชาวเยอรมัน ฟรีดริช ดาเนียล แอร์นส์ ชไลเออมาคเคอร์ (Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, 1768–1834) มีความเห็นว่า ศาสตร์ด้านความคิด ภาษาและวัฒนธรรมมีความสำคัญสำหรับมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยหนึ่ง ๆ จะเรียกว่าเป็นมหาวิทยาลัยไม่ได้ ถ้าไม่มีคณะของศาสตร์สาขานี้ (เรียกชื่อในเยอรมันว่า *Philosophische Fakultät* ในขณะนั้น) เห็นได้ว่า แนวคิดนี้ส่งผลกระทบต่อแนวคิดในการตั้งมหาวิทยาลัยของกลุ่ม ประเทศออสเตรีย-เชกซอนด้วย ชไลเออมาคเคอร์เรียกคณะที่สอนวิชาที่เป็นความชำนาญเฉพาะด้านว่า เป็น “โรงเรียนพิเศษ” (*Spezialschulen*) ที่รัฐต้องการมีไว้ใช้งาน ในขณะที่ ศาสตร์ด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรมเป็นวิชาที่มีได้มีจุดมุ่งหมายเชิงปฏิบัติเพื่อเป็นวิชาชีพ⁸

จึงไม่น่าแปลกใจที่กลุ่มปราชญ์ของศาสตร์ด้านความคิดจะมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้วิชาด้านนี้เป็นวิชาพื้นฐานของนักศึกษาทุกคนในมหาวิทยาลัยเยอรมัน มีการสอนวิชาใหม่ๆ เช่น “ปรัชญากฎหมาย” ในคณะนิติศาสตร์ หรือวิชา “ธรรมชาติปรัชญา” ในคณะแพทยศาสตร์ และเมื่อศาสตร์สาขาวิทยาศาสตร์แยกตัวออกจากคณะที่สอนศาสตร์ทางด้านความคิดไปตั้งคณะของตนเองต่างหาก ฝ่าย “ศิลป์” ทั้งหมดในเยอรมนี

⁸ Friedrich D.E. Schleiermacher, “Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn: Nebst einem Anhang über eine neu zu errichtende.” In: *Die Idee der deutschen Universität: Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neubegründung*. (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956), 257.

จึงเรียกชื่อศาสตร์พื้นฐานของตนโดยรวมว่า “*Geisteswissenschaften*” ในขณะที่ประเทศฝ่ายตะวันตกอื่นๆ นำวิชาแขนงที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมของมนุษย์มารวม เป็นเนื้อหาของศาสตร์แขนงหนึ่ง เรียกชื่อว่า “*sciences humaines*” หรือ “*moral sciences*” ต่อมา คือ วิชาด้าน “*humanities*” เพื่อให้ตรงกันข้ามกับ “*sciences*” นั่นเอง

พัฒนาการในลักษณะนี้เห็นได้จากการตั้งคณะในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเช่นกัน ที่คณะแรกของมหาวิทยาลัยคือ อักษรศาสตร์ – วิทยาศาสตร์ โดยต่อมาคณะวิทยาศาสตร์แยกออกไปเป็น “คณะ” ต่างหาก

3. ขนบการศึกษาแบบเยอรมัน

3.1 อุดมการณ์เรื่อง “*Bildung*” (การศึกษา) ของเกอเธ่และชิลเลอร์
มาตาม เดอ สตาล (Madame de Staël, 1766–1817)⁹ นักวิจารณ์และกวีชาวฝรั่งเศสช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ได้เคยพูดถึงประเทศเยอรมันและวิจารณ์คุณลักษณะของคนเยอรมันไว้ ในหนังสือ *De l'Allemagne* หรือ “ว่าด้วยเรื่องเมืองเยอรมัน” ไว้ว่าเป็นดินแดนแห่ง “นักเขียน และนักคิด แต่ผู้คนเย็นชาไม่สนใจการเมือง” ในขณะนั้นแม้แต่เกอเธ่ก็วิพากษ์คุณลักษณะ

⁹ นักประพันธ์และนักวิจารณ์ชาวฝรั่งเศสเชื้อสายสวิส บุตรสาวของ Baron von J. Neckar แห่งแคว้นซเลสวิก โฮลชไตน์ ซึ่งอยู่ทางเหนือสุดของเยอรมนี มาตาม เดอ สตาล ขึ้นชมการปฏิวัติฝรั่งเศสในระยะเริ่ม แต่ต่อมาต่อต้านแนวคิดของนโปเลียน จึงถูกเนรเทศออกจากประเทศฝรั่งเศสหลัง ค.ศ.1802 มาตาม เดอ สตาล เดินทางในเยอรมนีในปี 1802/04 และ 1807 ได้พบและเป็นสหายสนิทกับกวีเอกเกอเธ่ ชิลเลอร์ วิลันท์ และพี่น้องตระกูลชเลเกิล ผลงานสำคัญของท่านที่ได้รับการยอมรับทั้งจากฝรั่งเศส และเยอรมัน คือ “*l'Allemagne /Über Deutschland/ ว่าด้วยเรื่องเมืองเยอรมัน* 1808, 1810 และ 1814 (ฉบับแรกปี 1808 ถูกนโปเลียนสั่งทำลายต้นฉบับ) ในหนังสือเล่มนี้ มาตาม เดอ สตาลเขียนพรรณนาวิเคราะห์วิจารณ์ประเทศและคนเยอรมันไว้หลายแง่มุมอย่างละเอียดลึกซึ้ง ความเห็นของกวีฝรั่งเศสท่านนี้มีอิทธิพลต่อการศึกษาวัฒนธรรมและวรรณคดีเยอรมันมาจนถึงปัจจุบัน เพราะท่านสามารถวิเคราะห์ “จิตวิญญาณแบบเยอรมัน” ไว้อย่างน่าสนใจ ผลงานชิ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของวรรณคดีแนวโรแมนติกในประเทศฝรั่งเศสด้วย

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

ของเยอรมัน ที่นครไวมาร์ก็ยังคงบรรยายว่า ชาวเยอรมันยังไม่พร้อมด้าน การเมืองที่จะรวมชาติ ความเห็นของมาตาม เดอ สตาลซึ่งเป็นคนฝรั่งเศส และความเห็นของเกอเธ่กวีเอกชาวเยอรมันล้วนสะท้อนปมและลักษณะ สำคัญของชนชาตินี้ นั่นคือ “ความเป็นชาติทางวัฒนธรรม” (Kulturnation) คือเป็นรัฐวัฒนธรรมที่รวมตัวกันเพียงหลวม ๆ โดยมีภาษาและวัฒนธรรม ร่วมกัน ลักษณะนี้อยู่เหนือความเป็นชาติทางการเมืองมาตลอดประวัติศาสตร์ ของชนชาตินี้จนกระทั่งถึงปลายศตวรรษที่ 19 ใน ค.ศ. 1871 สมัยจักรวรรดิ บิสมาร์กที่เยอรมนีรวมชาติทางการเมืองได้สำเร็จเป็นครั้งแรก ในขณะที่ ชนชาติอื่น ๆ ในยุโรป เช่น อังกฤษหรือฝรั่งเศสล้วนรวมชาติ ตั้งประเทศทั้ง ทางวัฒนธรรมและการเมืองได้ก่อนเยอรมนีมานานแล้ว

การที่จะเข้าใจประเทศและคนเยอรมันจะต้องเข้าใจเยอรมนีในฐานะ “ชนชาติทางวัฒนธรรม” เพราะคุณลักษณะพิเศษของชนชาตินี้เป็นตัวกำหนด ลักษณะการปกครองแบบสหพันธรัฐ (federative) ที่รวมต่างรัฐเข้าไว้ด้วยกัน โดยแต่ละรัฐ มีสิทธิขาดในการปกครองตนเอง รวมทั้งกำหนดนโยบายทาง สังคม วัฒนธรรมด้วยตนเอง เป็นการกระจายอำนาจการปกครองและ กระจายศูนย์รวมทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ มีเมืองใหญ่ที่เป็นศูนย์กลาง ทัวดินแดนเยอรมนีไม่ใช่เฉพาะเมืองหลวง เพียงแต่ยกอำนาจด้านการเมือง ระดับประเทศให้แก่รัฐบาลกลางเป็นผู้ตัดสินใจ

และนั่นย่อมหมายความว่านโยบายการศึกษาของแต่ละรัฐในเยอรมนี ค่อนข้างเป็นอิสระต่อกัน ลักษณะการปกครองเช่นนี้ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่น และชุมชนของเยอรมนีเข้มแข็งเป็นพิเศษเพราะไม่มีการรวมอำนาจเบ็ดเสร็จสู่ ศูนย์กลาง เช่นมีการจัดตั้งสมัชชการค้าและการเมืองทางเหนือของประเทศ ตั้งแต่ในปลายยุคกลางในดินแดนเยอรมนีหลังจากการปฏิรูปศาสนาของ มาร์ตินลูเธอร์ในศตวรรษที่ 16 ตั้งนิกายโปรเตสแตนต์ (ในเยอรมนีเรียก เอ-วัง-เก-ลิช *Evangelisch*) ลูเธอร์ได้แปลพระคัมภีร์จากภาษากรีกและฮีบรูเป็นภาษาเยอรมันอย่างที่บ้านใช้ นับเป็นภาษาเยอรมันที่เป็นต้นตอของ ภาษาเยอรมันปัจจุบัน ทำให้คนเยอรมันก็เริ่มมีจิตสำนึกเรื่องชาติ แต่ วัฒนธรรมเยอรมันขณะนั้นยังอยู่ใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมฝรั่งเศสโดยเฉพาะตั้ง

แต่สมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ชาวบ้านเยอรมันส่วนใหญ่ยังเขียนอ่านหนังสือไม่ออก ยังไม่มีโรงเรียนสาธารณะสำหรับเด็ก ดังนั้น ครอบครัวที่มีฐานะดีจึงมักนิยมจ้างครูพิเศษมาสอนหนังสือให้ลูกหลานของตน แม้แต่เกอเธ่เอง เมื่อยังเด็กก็เรียนหนังสือจากครูพิเศษเช่นกัน ต่อเมื่อโตขึ้นราว 10 ขวบ จึงได้เข้าโรงเรียนในเมืองฟรังค์ฟวร์ต (Frankfurt) ซึ่งอยู่ในแคว้นเฮสเซน และเกอเธ่เองได้เคยปรารภว่าชาวเยอรมันยังไม่พร้อมทางการเมืองเพราะพลเมืองส่วนใหญ่ยังไร้การศึกษา เกอเธ่และซิลเลอร์ก็วิพากษ์วิจารณ์ถึงความเห็นคล้ายคลึงกันว่า ชาวเยอรมันจะต้องเตรียมตัวด้านวัฒนธรรมและศีลธรรมให้แข็งแกร่งพอที่จะเป็นพื้นฐานของเอกภาพทางการเมืองอันจะนำไปสู่ความเป็นชาติในที่สุด และเครื่องมือสำคัญที่จะอบรมให้การศึกษา (*Bildung*)¹⁰ แก่ชาวเยอรมันให้มีความรู้มีรสนิยมอันดีและมีศีลธรรมในความเห็นของกวีทั้งสองท่าน ก็คือ *วรรณกรรมและศิลปะ* โดยซิลเลอร์ใช้วรรณกรรมประเภทละครเป็นสื่ออบรมให้ประชาชนมีคุณธรรม

นับว่า หลักการศึกษาของคนเยอรมันตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ก่อนที่จะรวมชาติทางการเมือง จึงมิได้มีรากฐานอยู่ที่ “ความรู้” เท่านั้น แต่ประชาชนเยอรมันควรต้องมี *รสนิยมอันดี* และ *ศีลธรรม จริยธรรม* นับเป็นแนวคิดหลักด้านการศึกษาของชนชาตินี้¹¹

3.2 วิธีคิดและวิธีทำงานวิชาการของคนเยอรมัน

มาตาม เดอ สตาล วิจารณ์ว่า¹² ชนเผ่าแกร์มาเนิน (หรือ Germanic) ทั้งหมดนั้น เป็นกลุ่มชนที่เคร่งศาสนาและมีความอดทนพากเพียรพยายามในการทำงานโดยสายเลือด แต่เฉพาะชนเผ่าเยอรมันเท่านั้น

¹⁰ ดู พรสวรรค์ วัฒนางกูร, *สองยุคแห่งวัฒนธรรมไวมาร์*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543, หน้า 61 เรื่องกระบวนการคิดเรื่องการศึกษามากเกอเธ่เปรียบเทียบกับของซิลเลอร์

¹¹ ดู พรสวรรค์ วัฒนางกูร, *เพ็งอ้าง* หน้า 22, 33, 194-195

¹² ใน *De l' Allemagne* (ฉบับภาษาเยอรมัน *Über Deutschland*) บทที่ 3 ว่าด้วยเรื่องปรัชญาและศีลธรรม และบทที่ 4 - ว่าด้วยเรื่องศาสนา หน้า 495-737.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

ที่มีนิสัยมุ่งมั่นศรัทธาในความเชื่อของตนอย่างแน่วแน่ผ่าน ประวัติของมาร์ติน ลูเธอร์ผู้นำศาสนาชาวเยอรมันก่อนที่จะแยกตัวจากศาสนจักรคาทอลิกสะท้อน ความเชื่อมั่นศรัทธาที่เป็นหนึ่งเดียวกับการสืบค้นหาความจริง การที่ลูเธอร์ ปฏิรูปศาสนายืนหยัดแต่ผู้เดียวเพื่อต่อสู้กับคริสตจักร ณ กรุงโรมจึงเป็น เครื่องยืนยันถึงคุณสมบัติพิเศษของคนเยอรมันดังกล่าวที่มุ่งมั่นค้นคว้าและ “ทำจริง” นับเป็นคุณสมบัติที่เป็น “เยอรมัน” เอา่มาก ๆ ในความเห็นของ มาตาม เดอ สตาล ความเชื่อมั่นของลูเธอร์สูงมากจนบางครั้งกลายเป็น ความเอาแต่ใจตัว แต่จิตใจที่กล้าหาญของเขาได้กลายเป็นอุดมการณ์ให้เขา ลงมือกระทำการเพื่อบรรลุผลสำเร็จ

ประเด็นสำคัญที่ตามมา มาตาม เดอ สตาล ชี้ให้เห็นผลของการปฏิรูป ศาสนาของลูเธอร์ต่อนิกายโปรเตสแตนต์ในเยอรมนีก็คือ คำสอนของลัทธิ โปรเตสแตนต์ไม่ใช่คำสอนในลักษณะเบ็ดเสร็จ โต๊ะแย้งไม่ได้ตั้งคำสอนของ ศาสนจักรคาทอลิก เนื่องจากลัทธิโปรเตสแตนต์เปิดโอกาสให้มนุษย์ติดต่อกับ พระเจ้าโดยตรง (โดยการอธิษฐานเป็นต้น ไม่ต้องอธิษฐานผ่านนักบุญ หรือ พระแม่มารีย์) และส่งเสริมให้มนุษย์อ่านและตีความพระคัมภีร์ได้ด้วยตนเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการส่งเสริมการวิเคราะห ค้นคว้า และสร้างความเป็นอิสระใน การคิดและการทำนงน้นเอง

คุณสมบัติเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนมากในคนเยอรมันทางเหนือของ ประเทศที่นับถือนิกายโปรเตสแตนต์เป็นส่วนใหญ่ และคุณลักษณะเช่นนี้ได้ กลายเป็นลักษณะประจำชาติของคนเยอรมัน ซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป ยิ่งกว่าคุณลักษณะของชาวเยอรมันทางใต้ที่ส่วนใหญ่เป็นคาทอลิก และถ้าจะ สังเกตให้ดีแล้วจะพบว่านักประพันธ์ นักปรัชญาเยอรมันที่มีชื่อเสียงมักมาจาก ภาคเหนือของประเทศมากกว่าจากเขตคาทอลิกทางใต้ ยกเว้นดนตรีของ คาทอลิกทั้งความบ่งบอกถึงความเคร่งศาสนา เช่น ปรัชญาของไลบ์นิทซ์ (Leibnitz 1646-1716) คานท์ (I. Kant 1724-1804) ยกเว้นดนตรี ของคาทอลิกที่บางส่วนมาจากทางใต้ทั้งความบ่งบอกถึงความเคร่งศาสนา นอกจากนี้ ศรัทธาแรงกล้าในศาสนายังผลักดันให้คนเยอรมันที่ชอบครุ่นคิด คว้าอยู่แล้ว ต้องการที่จะสัมผัสและรวมตัวเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าด้วย

ศรัทธาที่เห็นและแสดงออกมาเป็น “คำพูด” ซึ่งมีแต่คริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์เท่านั้นที่เปิดโอกาสนี้ ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญทำให้ปรัชญาเยอรมันมีลักษณะคล้ายลัทธิมีสติชีสม์ (Mystics / Mystik) ที่ต้องการพบพระเจ้าและจิตวิญญาณของมนุษย์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การที่ลัทธิคารอลิกปิดโอกาสดังกล่าวซึ่งเท่ากับไม่ส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าความรู้ใหม่¹³ ได้ทำให้นักปรัชญาฝรั่งเศสซึ่งเป็นดินแดนแห่งคารอลิกหันไปสู่แนวประชดประชัน (iron / Ironie) ในศตวรรษที่ 18 ทั้งที่ก่อนหน้านี้ นักปรัชญาฝรั่งเศสก็สนใจเรื่องจิตวิญญาณ เช่นเดียวกับนักปรัชญาเยอรมัน ซึ่งมาตาม เดอ สตาล เห็นว่าการเปลี่ยนแนวศึกษาของนักปรัชญาฝรั่งเศสไม่ได้นำไปสู่ผลผลิตทางปัญญาใดๆ

ข้อดีของปรัชญาเยอรมันในความเห็นของมาตาม เดอ สตาล คือความพยายามที่จะวิเคราะห์สาเหตุที่มาของอารมณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์เช่นปรัชญาของคานท์ (Immanuel Kant) นับเป็นแบบฝึกหัดกลับสมองให้เฉียบคมที่ผู้เขียนเห็นว่าเป็นเครื่องมือในการศึกษาของคนเยอรมันเช่นกัน

ชนเผ่าเยอรมันซึ่งมีพื้นฐานนิสัยชอบครุ่นคิดเรื่องปัญหาด้านจิตใจและเคร่งศาสนาอยู่แล้ว เมื่อได้รับการกระตุ้นจากแนวคิดคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ก็ยังค้นคว้าทำความเข้าใจในลักษณะค้นคว้าให้ถึงต้นตอให้ได้ข้อมูลที่เที่ยงตรง เฉียบคม และหมดเปลือก ดังที่คนเยอรมันเรียกขานกระบวนการศึกษาและทำงานในลักษณะนี้ว่า “wissenschaftlich arbeiten”¹⁴ ซึ่งหมายถึง “exakt arbeiten”¹⁵ นั่นเอง

¹³ ดังตัวอย่างตลอดเวลาของยุคสมัยที่มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ยุคมืด” เพราะศาสนจักรคารอลิกปิดกั้นการค้นคว้าความรู้ใหม่ หรือคำสอนที่ขัดกับคำสอนของคริสต์จักรซึ่งนำไปสู่การตั้งมหาวิทยาลัยในยุโรปด้วย

¹⁴ wissenschaftlich แปลว่า อย่างเป็นวิชาการ มาจากคำนามว่า die Wissenschaft = ความรู้ วิทยาการ ส่วน arbeiten แปลว่า ทำงาน

¹⁵ exakt คือ เที่ยงตรง exact ในภาษาอังกฤษ exakt arbeiten คือ ทำงานให้ได้ข้อมูลต้นตอเที่ยงตรงที่สุด

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

และเนื่องจากขนบวัฒนธรรมของยุโรปหรือขนบวิชาการของยุโรป ตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมลายลักษณ์ตั้งแต่กูเตินแบร์ก (Gutenberg ค.ศ. 1448) คำนึงเครื่องพิมพ์ที่มีตัวเป็นโลหะได้สำเร็จในศตวรรษที่ 15 การทำงานแบบวิชาการของคนเยอรมันที่ต้องค้นคว้าให้ถึงต้นตอและรู้ถึง ปรำพญาของความรู้นั้น *ไม่ใช่* ระบุเฉพาะความหมายทั่วไปเพื่อนำไปประยุกต์ใช้แบบ “know how” ดังชนเผ่าอังกอล-ซักซอน คือ ชาตอังกฤษและอเมริกัน ในความเห็นของผู้เขียนที่มักมีแนวโน้มที่จะค้นคว้าและศึกษาความรู้โดยเน้น ด้าน pragmatic นำความรู้ไปใช้ประโยชน์มากกว่าที่ค้นคว้าให้รู้ถึงต้นตอ และปรำพญาของความรู้

คุณสมบัติของคนเยอรมันในการทำงานเช่นนี้ มาตาม เดอ สตาล ตั้งข้อสังเกตว่า ทำให้คนเยอรมันมักชอบสนทนาเรื่องหนัก ๆ ในหัวข้อที่ต้อง ใช้ความคิดและวิจารณ์ญาณ ไม่ค่อยชอบคุยเรื่องสนุกเบาสมองและไม่ค่อยมี อารมณ์ขัน (เช่นคนอังกฤษ - ผู้เขียน) นอกจากนี้ ปราชญ์ฝรั่งเศสยังกล่าว หาปราชญ์เยอรมันว่า มีแนวโน้มที่จะเขียนหนังสืออธิบายอะไรไม่ได้แจ่มแจ้ง สำหรับผู้อ่านทั่วไปคืออ่านเข้าใจยากเนื่องจากโครงสร้างของวิธีอธิบายนั้น ไม่ชัดเจนตรงประเด็น และมักสนใจบรรยายรายละเอียดปลีกย่อยให้พิสดาร เป็นเพราะนักวิชาการชาวเยอรมันเกรงจะถูกกล่าวหาว่า ทำงานค้นคว้าแบบ จาบจวยไม่รู้จริงและไม่ลงลึกถึงแก่นนั่นเอง

ส่วนปราชญ์เยอรมันก็วิจารณ์ว่า ชาวฝรั่งเศสหรือนักวิชาการฝรั่งเศส นั้น เวลาที่ศึกษาหรือค้นคว้าอะไรทางวิชาการจะเลือกเฉพาะข้อเท็จจริง บางประการมาพิจารณาโดยไม่สนใจที่จะนำข้อเท็จจริงนั้นไปสรุปเป็นกฎเกณฑ์ เพื่อใช้เป็นหลักการต่อไป ทั้งนี้ มาตาม เดอ สตาลเห็นว่า เป็นเพราะ สังคมฝรั่งเศสไม่ยอมรับที่จะให้ผู้ใดเสียเวลามากเกินไปกับงานขึ้นได้ขึ้นหนึ่ง และเริ่มจะไม่พอใจผู้ที่พยายามประสานงานวิชาการจากหลายสาขาเข้าด้วยกัน

ดังนั้น ปราชญ์เยอรมันจึงมีแนวโน้มที่จะสร้างทฤษฎีขึ้นมาก่อน แล้วจึงนำทฤษฎีนั้นเข้าจับประสบการณ์จริง ในขณะที่ปราชญ์ฝรั่งเศสและ อังกฤษมีขั้นตอนการค้นคว้าในทางตรงกันข้าม คือ เริ่มจากการสังเกต ประสบการณ์แล้วจึงนำไปสรุปเป็นทฤษฎี (ดังทฤษฎีและแนวคิดการค้นคว้าและ

วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ของจอห์น ลอค (John Locke 1632 -1704) และ เดวิด ฮูม (David Hume 1711-1776)

3.3 หลักการศึกษาในมหาวิทยาลัยยุโรปและเยอรมนี

จากการปิดกั้นการค้นคว้าความรู้ (ทางโลก) และศิลปวิทยาการ ตลอดจนยุคกลางที่นำไปสู่การก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกในยุโรปที่เมืองโบโลญญา ในอิตาลี ในปลายศตวรรษที่ 11 ค.ศ. 1088 ตามมาด้วยมหาวิทยาลัยปารีส และมหาวิทยาลัยในเยอรมนีอีกหลายแห่ง (ค.ศ. 1268) เพื่อที่ปัญญาชนยุโรป จะได้สามารถเรียนรู้ ค้นคว้าวิทยาการใหม่ ๆ โดยไม่ถูกแทรกแซงจากศาสนจักร

ปรัชญาการศึกษาในมหาวิทยาลัยเยอรมันมีรากฐานจากการศึกษา แบบยุโรปตั้งแต่ยุคสมัย สมัย แต่ลักษณะของประเทศที่เป็น “รัฐวัฒนธรรม” ทำให้แต่ละรัฐมีอำนาจสิทธิขาดในการจัดการศึกษาภายในรัฐของตนเอง ดังได้ กล่าวแล้วว่าก่อนศตวรรษที่ 18 คนเยอรมันส่วนใหญ่รวมทั้งประชาชนที่เมือง ไวมาร์ในยุคของเกอเธ่และชิลเลอร์ไม่รู้หนังสือ แต่ไวมาร์มีเจ้าเมืองที่ฉลาด และมีสายตากว้างไกล คือดัชเชสอันนาอมาเลีย (Anna Amalia) มารดา ของ ดยุก คาร์ล เอากุส (Karl August) เป็นเจ้าผู้ครองแคว้นที่เป็นลูก คิษย์ของเกอเธ่ และมีอายุอ่อนกว่าเกอเธ่เพียง 7 ปี ที่ได้จัดการศึกษาให้ ประชาชน ตั้งห้องสมุดขนาดใหญ่ให้แก่สาธารณชนเป็นที่ค้นคว้าหาความรู้เป็น แห่งแรก จัดแสดงละครฟรีแก่ชาวบ้าน ตั้งโรงเรียนสอนศิลปะให้ชาวบ้านฟรี เป็นต้น ส่วนกวีสำคัญของไวมาร์ คือ วิลันท์ เกอเธ่ ชิลเลอร์ซึ่งเป็นกวี ยุคคลาสสิกได้ก่อตั้งวารสารทางวิชาการหลายฉบับเช่น “*Teutscher Merkur*” (“ทอยเซอ แมร์ คั้ว” โดยวิลันด์) “*Xenien*” (“เซเนียน” โดย เกอเธ่และ ชิลเลอร์) ส่วนกวีหนุ่มรุ่นแรกของยุคโรแมนติกได้แก่พี่น้องตระกูลชเลเกิล ก็ได้ก่อตั้งวารสาร วิชาการ “*Athenäum*” (อา-เท-เน-อุม)¹⁶ เพื่อเป็นเวทีได้ เกียงความคิดทางวิชาการระหว่างปราชญ์ และเสนอผลงานและแนวคิดทาง วิชาการใหม่ ๆ ที่ช่วยกระตุ้นชาวบ้านเยอรมันให้สนใจเรื่องความรู้และอ่าน หนังสือเพิ่มมากขึ้นด้วยโดยเฉพาะในแคว้นหรือรัฐเทือริงเงิน (Thüringen)

หลังจากนโปเลียน โปนาปาร์ต สถาปนาตนเองเป็นจักรพรรดิใน ค.ศ.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

1806 และพยายามแผ่อำนาจทั่วยุโรปรวมทั้งเหนือดินแดนเยอรมัน นโปเลียนได้ยatraทัพเข้ามายังดินแดนเยอรมันและใช้วิธีทั้งการทหารและการเมืองที่จะให้เยอรมนีรวมกันไม่ติด แยกแยกออกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยถึง 300 กว่ารัฐหลายแคว้นในเยอรมนีรับแพ้นโปเลียนและได้มีการทำสัญญาสงบศึกกับนโปเลียนที่สำคัญคือ สัญญาบาเซิล (ปลาย ค.ศ. 1796) ซึ่งส่งผลดีสำหรับความเจริญด้านวรรณศิลป์ทำให้เกอเธ่และชิลเลอร์สามารถผลิตผลงานมากมายด้านวรรณศิลป์แห่งยุคคลาสสิกของเยอรมันที่นครไวมาร์

ผลพลอยได้มหาศาลจากการรุกรานของนโปเลียนก็คือ สงครามในดินแดนเยอรมนีหลายแคว้นทำให้ “พรอยเซียน” หรือ “ปรัสเซีย”¹⁷ ต้องวางตัวเป็นกลาง จึงได้รับยกเว้นจากนโปเลียนให้ปกครองตนเองต่อไปได้สามารถซ่อมปฏิรูปกองทัพ ปฏิรูปการศึกษา และการปกครองมาตั้งแต่ก่อนและหลังนโปเลียนขึ้นเป็นจักรพรรดิ ผู้นำของพรอยเซียนมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลมองเห็นแล้วว่า เยอรมนีจะขับไล่ต่างชาติและรวมชาติได้ (ตามหลักการของเกอเธ่และชิลเลอร์) เยอรมนีไม่เพียงต้องการกองทัพที่แข็งแกร่งมีวินัยแต่ต้องให้พลเมืองอยู่ดีกินดีมีความรู้และมีการศึกษาดีด้วยจึงจะทำให้สังคมและการเมืองมั่นคงเหล่านี้เป็นเป้าหมายเพื่อธำรงจิตสำนึกของความเป็นเยอรมันเพื่อรวมชาติและขับไล่อิทธิพลต่างชาติโดยเฉพาะฝรั่งเศสในขณะนั้น

อาจกล่าวได้ว่า นโปเลียน หรือ อิทธิพลฝรั่งเศสเป็นผู้กระตุ้นจิตวิญญาณรักชาติเพื่อรวมชาติเยอรมันมีผลต่อเยอรมนีทั้งด้านวรรณคดี ดนตรี ภาษาศาสตร์ในสมัยโรมานติกซึ่งไม่สามารถบรรยายละเอียดในที่นี้ได้ การปฏิรูปในพรอยเซียนโดยนายพลชาร์นฮอสและโกเซอเนา รวมทั้งขุนคลังแห่งรัฐคือ ชตายน์ และฮาร์เดินแบร์ก ทำให้กองทัพของพรอยเซียนเข้มแข็งมีมนุษยธรรมมากขึ้น และมีสวัสดิการที่ดี การเงินการคลังที่ดีช่วยลดช่องว่างทางสังคมและลดช่องว่างระหว่างชนชั้นให้ผู้คนอยู่ดีกินดีขึ้น มีการปรับปรุง

¹⁶ ปัจจุบันเป็นสำนักพิมพ์ใหญ่และสำคัญของเยอรมนีอยู่ที่นครแฟรงก์เฟิร์ต (Frankfurt)

¹⁷ Preußen หรือ Prussia คือดินแดนแถบแคว้นบรันเดินบวกทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเยอรมนี

ระบบราชการ ประกาศให้ชาวนามีอิสระและมีสิทธิทางการเมือง และแม้รัฐบาลของรัฐพรอยเซ็นจะรวมอำนาจสู่ส่วนกลางแต่ก็ยังให้สิทธิท้องถิ่นปกครองตนเองและรักษาโครงสร้างการปกครองแบบอิสระ รักษาเอกลักษณ์ของชุมชนทางวัฒนธรรมไว้

สิ่งสำคัญที่รัฐบุรุษ ชตายน์และฮาร์เดินแบร์กได้กระทำก็คือ *การปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่* กำหนด*การศึกษาภาคบังคับ* ให้พลเมืองเยอรมันทุกคนในแคว้นเป็นครั้งแรก วิลเฮล์ม ฟอน ฮุมโบลท์ (Wilhelm von Humboldt 1767–1835) เป็นบิดาแห่งการศึกษาของเยอรมันก่อตั้งมหาวิทยาลัย ณ กรุงเบอร์ลินในค.ศ.1810 คือมหาวิทยาลัยฮุมโบลท์ในปัจจุบันด้วยเหตุผลที่ว่า “ประเทศชาติควรที่จะรวบรวมพลังทางวัฒนธรรมและศิลปวิทยาการให้แข็งแกร่งเพื่อทดแทนความสูญเสียทางการเมือง”¹⁸

หลักการการศึกษาของฮุมโบลท์น่าสนใจมาก คือแทนที่ครูจะเป็นฝ่ายมาสอนประสิทธิ์ประสาท ความรู้แก่เหล่านักศึกษาดังเช่นหลักการการศึกษาของไทยแต่โบราณจนถึงปัจจุบันซึ่งยังคงมีอยู่ ก็ให้ครู และศิษย์มีหน้าที่ค้นคว้าความรู้วิทยาการต่าง ๆ เท่าเทียมกัน ถกเถียงร่วมกัน วิจัยร่วมกันนำไปสู่การศึกษาเชิงวิชาการแบบเยอรมันที่สืบค้นถึงปรัชญาและต้นตอของความรู้ โดยอาศัยข้อมูลแน่นอนมีหลักฐานอ้างอิงได้ทางวิชาการและสำหรับฮุมโบลท์ การศึกษามีใช้การเรียนรู้เฉพาะ “ข้อมูล” เท่านั้น แต่เป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์ด้วยดังกล่าวแล้ว นับเป็นปรัชญาการศึกษาที่สืบสานต่อจากปรัชญาการศึกษาในยุคคลาสสิกแห่งไวมาร์ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย และเป็นปรัชญาการศึกษาในฝันของมหาวิทยาลัยไทยในปัจจุบันด้วย

¹⁸ Rudolf Virchow. Die Gründung der Berliner Universität und der Übergang aus dem Philosophischen in das Naturwissenschaftliche Zeitalter: Rektoratsrede am 3.8.1893. In: *Idee und Wirklichkeit einer Universität: Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin*, hg. von Wilhelm Weischedel, Berlin 1960, หน้า 418.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

3.4 หลังสงครามโลกครั้งที่สอง “แนวคิดการศึกษาต่อต้านผู้มีอำนาจ” และ “การให้โอกาสที่เท่าเทียม”

อันที่จริง ลัทธินาซีและการขึ้นสู่อำนาจของฮิตเลอร์ในปี ค.ศ. 1933 จนตั้งตนเองขึ้นเป็น “ผู้นำ” ประเทศและนำเยอรมนีสู่สงครามโลกครั้งที่สอง รวมทั้งอาชญากรรมสงครามกับชนชาติยิวก็เป็นส่วนหนึ่งซึ่งเป็นผลพวงของความพยายามรวมชาติของเยอรมันและ “ลัทธิชาตินิยม” ที่ถูกนำไปใช้ในทางที่ผิดทางการเมืองทำให้มีการบิดเบือนหลักการด้านวัฒนธรรมการศึกษา รวมทั้งศิลปะหลายแขนงในเยอรมนีระหว่างอาณาจักรที่ 3 (1933 - 1945) ด้วย

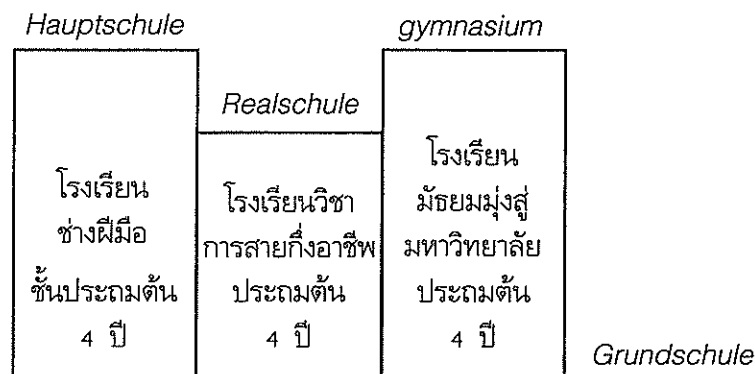
หลังจากเยอรมนีแพ้สงครามโลกครั้งที่สองประเทศถูกปกครองโดยฝ่ายสัมพันธมิตร สหรัฐอเมริกาเริ่มเผยแพร่และปลูกฝังความคิดต่อต้านผู้นำและผู้มีอำนาจให้แก่เยาวชนเยอรมันในลักษณะเดียวกับที่นายพลแมคอาเธอร์ทำในประเทศญี่ปุ่น หลักการนี้เรียกในภาษาเยอรมันว่า “*Anti-Autoritäre Erziehung*” (Anti-Authority Education) อย่างไรก็ดี หลักการดังกล่าวมีผลต่อแนวคิด แต่ไม่ได้มีอิทธิพลหรือมีผลต่อโครงสร้างการศึกษาในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยในเยอรมนี

แนวคิดที่มีผลเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการศึกษาในเยอรมนี แต่ยังไม่ได้เปลี่ยนปรัชญาการศึกษาในแนวของวิลเฮล์ม ฟอน ฮูมโบลท์ในมหาวิทยาลัยของเยอรมนีก็คือแนวคิดที่ให้ “โอกาสที่เท่าเทียม” กับเด็กเยอรมันเพื่อให้เข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัย อันเป็นหลักการที่ได้รับอิทธิพลจากอเมริกันเช่นกัน

แนวคิดนี้เริ่มตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษที่ 60 และต้นทศวรรษที่ 70 แห่งศตวรรษที่ 20 ในยุครัฐบาลพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย (SPD) ของวิลลี บรันท์ (Willi Brandt) นายกรัฐมนตรี เจ้าของนโยบายโอนอ่อนต่อยุโรปตะวันออก หรือ (*Ostpolitik*)¹⁹ อันเลื่องชื่อ ที่ทำให้เยอรมนีผ่อนปรนทางการเมืองโดยเฉพาะทางวัฒนธรรมกับเยอรมนีตะวันออกและยุโรปตะวันออก โดยหวังผลสู่การรวมชาติเยอรมัน (คือเยอรมนีตะวันตกและเยอรมนีตะวันออก)

ในระบบการศึกษาของเยอรมนีก่อนหน้าที่พรรค SPD จะเป็นรัฐบาล เด็กเยอรมันถูกแบ่งแยกโรงเรียนโดยผลการเรียนตั้งแต่หลังปฐมศึกษา คือ

จบชั้นที่ 4 โดยเด็กเก่งจะเข้าโรงเรียนมัธยมประเภทเตรียมมหาวิทยาลัย *gymnasium* เพื่อเข้ามหาวิทยาลัย เด็กที่เรียนปานกลางเข้าโรงเรียนมัธยมประเภทกิ่งสายอาชีพ *Realschule* เรียนวิชาการที่มุ่งสู่สายวิชาชีพเช่นเลขานุการ ทำงานในธนาคารเป็นต้น ส่วนเด็กที่มีผลเรียนด้อยลงมาแต่เก่งด้านงานฝีมือ จะเข้าโรงเรียนฝึกอาชีพงานฝีมือเป็นช่างทอง ช่างทำรองเท้า คนทำขนมปัง และอื่น ๆ ดังนั้นจำนวนเด็กเก่งที่มุ่งสู่มหาวิทยาลัยจะน้อยกว่าเด็กที่เรียนในสองประเภทหลัง และเด็กทั้งสามโรงเรียนต้องมุ่งเรียนเฉพาะในสายของตน จะเข้าไปเรียนในโรงเรียนเตรียมมหาวิทยาลัย เพื่อเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้

หลังจากรัฐบาลพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย โดยนายวิลลี บรันท์ นายกรัฐมนตรีได้ปรับนโยบายการศึกษาในเยอรมนีให้เด็กทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันมากขึ้นที่จะเข้ามหาวิทยาลัย (ตามแบบอเมริกัน) นั่นคือ หลังจาก 4 ปี ในโรงเรียนระดับประถมนั้นเร็วเกินไป มีการจัดตั้ง “โรงเรียนรวม” (*Gesamtschule*) ทดลองในบางรัฐก่อน โดยอนุญาตให้เด็กที่ทำคะแนนดีขึ้นจากโรงเรียนช่างฝีมือ สามารถเข้าไปเรียนในโรงเรียนวิชาการสายกิ่งวิชาชีพได้ และถ้าเด็กจากโรงเรียนสายวิชาชีพ แสดงความสามารถก็อาจเข้าโรงเรียนเตรียม

¹⁹ นโยบายนี้ตรงกันข้ามกับนโยบายเชิงกร้าวต่อเยอรมนีตะวันออกและยุโรปตะวันออกที่อิงอเมริกาจัด นั่นคือต่อต้านคอมมิวนิสต์ชัดเจนของพรรคคริสเตียนเดโมแครต (CDU) ของนายกรัฐมนตรี คอนราด อาเดินเนาเออร์ (Conrad Adenauer)

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

มัธยมมุ่งสู่มหาวิทยาลัยได้ โดย "โรงเรียนรวม" นี้ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน และต่อมาตั้งมหาวิทยาลัยรวมด้วย คือ *Gesamthochschule*²⁰ (เช่น *Gesamthochschule Kassel* ปัจจุบันยกระดับเป็น *Universität Kassel*) ซึ่งไม่คัดเลือกนักศึกษาที่จะเข้าเรียนด้วยความสามารถและการคัดเลือกอาจารย์ก็ไม่เคร่งครัดทางวิชาการ แต่ปัจจุบันเมื่อเปลี่ยนสถานะเป็นมหาวิทยาลัย กฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้ก็เปลี่ยนไปด้วย

ผลของแนวคิดการศึกษาในลักษณะนี้ ได้ทำให้จำนวนนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเยอรมัน เพิ่มขึ้นจำนวนมหาศาลในเวลาอันรวดเร็ว อีกทั้งในช่วงทศวรรษที่ 70 ซึ่งมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยใหม่หลายแห่งในเยอรมนี เช่น มหาวิทยาลัยโบคุม (Bochum) ทำให้มีการเปิดตำแหน่งศาสตราจารย์ใหม่ขึ้นเป็นจำนวนมากด้วย

แต่ผลเสียที่ตามมาของจำนวนนักศึกษาที่เพิ่มขึ้นก็คือ วิธีการเรียนแบบ "สุ่มโบลท์" ที่ให้อาจารย์และศิษย์ร่วมเรียน ถกเถียงและทำวิจัยไปด้วยกัน เริ่มมีปัญหา เพราะการเรียนแบบ "สุ่มโบลท์" เหมาะกับผู้เรียนจำนวนไม่มากเกินไป และทำให้นักศึกษาเยอรมันที่เคยสามารถเรียนหลายๆ มหาวิทยาลัยได้ เพราะคนไม่แออัดก็ทำไม่ได้แล้ว เช่นเทอมแรกเรียนที่มึนเซิน (มิวนิค) แล้วได้ข่าวว่ามีโปรเฟสเซอร์เก่งในสาขาวิชาที่ตนเรียนอยู่ที่ไฟรบวร์กก็ย้ายไปเรียนที่ไฟรบวร์ก 2 เทอม จึงกลับมาเรียนต่อหรือสอบที่มึนเซินเป็นต้น หรือในปัจจุบันมีการกำหนดเวลาศึกษาในแต่ละหลักสูตรชัดเจนขึ้นเพื่อป้องกันไม่ให้เรียนในมหาวิทยาลัยกันจนเป็น "ปู" ประจำมหาวิทยาลัยดังที่เคยมีกรณีเป็นมาในอดีต

หลังจากเยอรมนีรวมประเทศใน ค.ศ. 1990 มีการรื้อปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่อีกคำรบหนึ่งในเขตเยอรมนีตะวันออกเพื่อกำจัดอิทธิพลของแนวคิดสังคมนิยม ศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย หรือครูโรงเรียนที่เป็น "สมุน" ของระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์รัสเซีย หรือเป็นฝ่ายตำรวจลับ "Stasi" (*Staatssicherheitsdienst* ทำนองเดียวกับเกสตาโปสมัยยูคอส) ถูกขับไล่และมีการ "เรียก" หรือ "เชิญ" ศาสตราจารย์จากฝั่งตะวันออก เช่น เชิญ

²⁰ *gesamt* แปลว่า รวมทั้งหมด ส่วน *Hochschule* ตรงกับ "อุดมศึกษา" ในภาษาไทย

ศาสตราจารย์ที่มีชื่อเสียงจากฝั่งเยอรมนีตะวันตกมาประจำที่มหาวิทยาลัยฮุมโบลท์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยระดับแนวหน้า (prominent) ของเยอรมนี เพราะมีชื่อเสียงมาเก่าสืบทอดแนวคิดต้นตอการศึกษาเชิงวิจัยของเยอรมัน นอกจากนี้ยังมีการล้มสถาบันวิจัยเก่าของเยอรมนีตะวันออกทยอยเผยแพร่แนวคิดแบบสังคมนิยม และตั้งสถาบันวิจัยใหม่ เช่น สถาบันวิจัยด้านวรรณคดี (*Zentrum für Literaturforschung*) ในค.ศ. 1993 ที่เบอร์ลิน เป็นต้น แต่ความเปลี่ยนแปลงนี้ไม่กระทบโครงสร้างของหลักสูตรและโครงสร้างการศึกษาในมหาวิทยาลัยโดยรวม

3.5 การศึกษาในเยอรมนีและยุโรปหลังทศวรรษที่ 90 สู่ศตวรรษที่ 21

ในทศวรรษที่ 90 เมื่อสหภาพยุโรป (European Community EC) ปรับเปลี่ยนเป็นสหภาพยุโรป (European Union EU) หลังสนธิสัญญามาสทริชต์ใน ค.ศ. 1993 ยุโรปเริ่มแข็งแกร่งขึ้นในทางเศรษฐกิจและเริ่มรวมตัวกันในการศึกษาด้วย

ขณะนี้ยุโรปกำลังเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เรื่องการศึกษา ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในมหาวิทยาลัยให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของประเทศกลุ่มอังกฤษ-ซักซอน คือ อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์เพื่อให้มีลักษณะเป็นนานาชาติมากขึ้น

ตัวอย่างชัดเจนจากเยอรมนีที่แต่ก่อนมหาวิทยาลัยเยอรมันไม่มีระดับปริญญาตรีมีแต่ปริญญาโทและปริญญาเอก การศึกษาระดับปริญญาโททางสายศิลป์เรียก Magister หรือในวิชาที่ผู้เรียนจะออกมาทำราชการกับรัฐ เช่น เป็นครู จะเรียกปริญญาว่า Staatsexam (ซึ่งก็คือปริญญาโท Magister เพียงแต่ในการสอบมีเจ้าหน้าที่ของรัฐมาร่วมด้วย) ส่วนวิชาชีพบางวิชา เช่น นิติศาสตร์ หรือ วิชาสายวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ จะเรียกปริญญาโทว่า Diplom ส่วนปริญญาเอกใน สายมนุษยศาสตร์เรียก Dr. phil (Doctor of Philosophy ที่ทางอังกฤษอเมริกันเรียกสลับลำดับเป็น Ph.D. คือ Philosophy, Doctor)

ในสัญญา “โบโลญญา” ของสหภาพยุโรปในปี ค.ศ.1999 ประเทศ

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

ยุโรป 29 ประเทศ พบกันที่โบโลญญาและทำความตกลงเป็นประกาศ “Declaration of Bologna” เพื่อปรับโครงสร้างการศึกษาโดยเฉพาะระบบ การศึกษาในมหาวิทยาลัยเพื่อแข่งขันในระดับนานาชาติ เริ่มดำเนินการแผน ระยะแรกต่อเนื่องไปจนถึง ค.ศ. 2010 ในการนี้ประเทศยุโรปมีมติให้ปรับ ระบบการศึกษาในมหาวิทยาลัยให้มีปริญญาตรีได้ (Bachelor หรือ *Baccalaureus* ในยุคกลาง) และปริญญาโท (Master หรือ *Magister*) เพราะก่อนหน้านี้หลายประเทศไม่มีปริญญาตรี เช่น เยอรมนีและสเปน เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการศึกษามีปริญญาตรีและโท คือ รูปแบบที่ไทยรับมาจาก ตะวันตก (อังกฤษ) ตั้งแต่หลังการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่ง กรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ หลายมหาวิทยาลัยในยุโรปเริ่มเปิดหลักสูตรนานาชาติใน ระดับปริญญาโท คือ อาจารย์อนุญาตให้ชาวต่างชาติเรียนวิชาเป็นภาษาอังกฤษได้ หรือที่เยอรมนีที่การเปิดหลักสูตรนานาชาติ ยอมให้นักศึกษาต่างชาติเรียน เป็นภาษาอังกฤษควบคู่ไปกับการเรียนภาษาเยอรมันขณะเรียน (และอาจ เขียนวิทยานิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษได้) หลักสูตรนานาชาติของเยอรมันนี้มัก เปิดในสาขาทางวิศวกรรมศาสตร์ เทคนิค ธุรกิจการตลาด ยุโรปศึกษา การ สอนภาษาเยอรมันในฐานะภาษาต่างประเทศและหลักสูตรอื่นอีกมากมาย ทั้งนี้ เยอรมนีต้องการเพิ่มจำนวนนักศึกษาชาวต่างชาติในมหาวิทยาลัยของ ประเทศตนที่ลดลงเรื่อย ๆ ในระยะหลัง

ขณะนี้การปรับระบบดังกล่าว คือ เพิ่มปริญญาตรีในมหาวิทยาลัย เยอรมันเริ่มกว้างขวาง ออกไปครอบคลุมวิชาในสายมนุษยศาสตร์ (*Germanistik*) รวมทั้งเปิดหลักสูตรในสาขาวัฒนธรรมศึกษา (*Kulturwissenschaft*) ซึ่งกำลังเป็นแนวโน้มใหม่ในปัจจุบันแต่บางสาขายังไม่เริ่มเปิดปริญญาตรี ได้แก่ นิติศาสตร์ และแพทยศาสตร์ เป็นต้น

สำหรับการศึกษาในระดับปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยเยอรมันตาม โครงสร้างใหม่นั้นจะกินเวลา 3 ปี แทนที่จะเป็น 4 ปี เพราะโรงเรียนมัธยม ในเยอรมนีมี 13 ปี ไม่ใช่ 12 ปี (เช่นในประเทศอื่นหรือประเทศไทยด้วย) แต่ในปัจจุบันเยอรมนีเริ่มปรับระบบการเรียนระดับมัธยมให้ลดเวลาลงเหลือ

12 ปี การเปลี่ยนระบบเท่ากับเอื้อให้นักศึกษาต่างชาติไปเรียนต่อทั้งระดับตรีและโทมากขึ้น ในขณะที่ยังมีนักวิชาการต่างประเทศหลายสาขายังก้ำกึ่งในเรื่องคุณภาพ และความเข้มข้นทางวิชาการของการศึกษาระบบปริญญาตรีและปริญญาโทที่วางนี้

อย่างไรก็ดีการปรับระบบการศึกษาในมหาวิทยาลัยหลายประเทศในยุโรป เช่น ฝรั่งเศสที่มีปริญญาเอกสำหรับคนต่างชาตินั้นมีมานานแล้ว เพราะฝรั่งเศสมีประสบการณ์กับประเทศในอาณานิคมมานานกว่าประเทศอื่นในยุโรปภาคพื้นทวีป (ไม่นับอังกฤษซึ่งเป็นแม่แบบ) หรือการจัดตั้งหลักสูตรนานาชาติเป็นภาษาอังกฤษก็มีมานานแล้วในเนเธอร์แลนด์ก่อนสนธิสัญญาไบโลญญาเสียด้วยซ้ำ

4. เส้นทางขนานของ “science” และ “humanities”

ดังได้กล่าวแล้วว่า ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ต้นศตวรรษที่ 20 แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์กลายเป็นวิทยาการที่กล้าแข็งขึ้นจนดูเหมือนจะทำให้ศาสตร์ด้านความคิดลดความสำคัญลง วิลเฮล์ม ดิลไท (Wilhelm Dilthey, 1833–1911) นักปรัชญาชาวเยอรมัน เป็นผู้จัดระบบทฤษฎี ปรัชญาทางความคิดและอธิบายว่า วิทยาการด้านความคิด (*Geisteswissenschaft*) เป็น “ศาสตร์แห่งความเข้าใจ” (*Die Wissenschaft des Verstehens*) ต่างจากวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็น “ศาสตร์แห่งการอธิบาย” (*Die Wissenschaft des Erklärens*)²¹ นับเป็นรากฐานสำคัญของศิลปะของการตีความด้วยทออย่างเป็นระบบ มิใช่ตามจินตนาการที่ไร้หลักฐานของผู้ตีความอย่างที่ฝ่ายวิทยาศาสตร์กล่าวหาอยู่เสมอ

ศิลปะแห่งการตีความด้วยทออย่างเป็นระบบระเบียบของวิลเฮล์ม ดิลไทนี้ชี้ให้เราเห็นว่า ศาสตร์ด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรมเคยพบกับสภาวะวิกฤติว่าจะอยู่รอดหรือไม่มาแล้ว เห็นได้จากข้อวิวาทะกับฝ่าย “วิทยาศาสตร์”

²¹ ดิลไทเขียนหนังสือชื่อ *“Erfahrungswissenschaft der Geistigen Erscheinungen”* (1910) ในหนังสือเล่มนี้เขาได้อธิบายศิลปะของการตีความด้วยทออย่างเป็นระบบ เป็นรากฐานของศาสตร์เฮอร์มานอยติก (*Hermeneutik*) สมัยใหม่

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

ที่เข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับนับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 ผลของการประจันหน้ากันในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ดังกล่าวได้ทำให้ฝ่ายวิทยาการด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรม “คิดใหม่ ทำใหม่” นำไปสู่รากฐานทางทฤษฎีที่มั่นคงขึ้น และกาลเวลาก็ได้พิสูจน์แล้วว่า การประจันหน้าระหว่างศาสตร์สองแขนงนี้ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะในวงการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย

ดังได้กล่าวแล้วว่า “ขอบ” ทางด้านความคิดของฝรั่งเศสตะวันตกได้ทำให้ความเชื่อในคริสต์ศาสนาของชาวตะวันตกถดถอยลงตามลำดับ การต่อต้านทางความคิดเป็นจุดกำเนิดของแนวคิด มนุษยนิยมที่หล่อหลอมถ่ายทอดสู่ชนรุ่นหลังผ่านทางการศึกษาในระบบมหาวิทยาลัย ทั้งหมดนี้นำไปสู่ความเจริญด้านศิลปวิทยาการ การปฏิวัติอุตสาหกรรมและความเจริญทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีแขนงต่าง ๆ ของโลกตะวันตกที่ได้กลายเป็นลักษณะพิเศษของสังคมตะวันตก รวมทั้งเป็น “จุดดึงดูด” ที่เป็นเสน่ห์ของวัฒนธรรมตะวันตกที่ชาติต่าง ๆ ในเอเชีย รวมทั้งไทยรับมาศึกษาและนำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในเอเชีย

นอกจากนี้ เราได้เห็นวิวัฒนาการของศาสตร์ด้านมนุษยศาสตร์ (humanities) ในชนบทมหาวิทยาลัยของยุโรปตลอดจนจุดหักเหที่ทำให้การศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ แยกตัวออกจากการศึกษาด้าน *Geisteswissenschaft* /humanities ในศตวรรษที่ 19

การปรับเครื่องมือการวิจัยให้แหลมคมสำหรับศาสตร์เฮรัมานอยติกของวิลเฮล์ม ดิลไท ในตอนต้นศตวรรษที่ 20 แสดงให้เห็นถึงการประจันหน้ากันระหว่างวิทยาศาสตร์และศาสตร์ด้านความคิด ปาฐกถาของนักพยาธิวิทยา รูดอล์ฟ เวียชโซ (Rudolf Virchow) อธิการบดีมหาวิทยาลัยแบร์ลินในวันที่ 3 สิงหาคม ค.ศ. 1893 ในพิธีสถาปนามหาวิทยาลัยแบร์ลิน (*Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin*) กล่าวถึงคณะ “ปรัชญา” (*Philosophische Fakultät*) ว่า เป็นเพียง “หน่วยย่อย” ของมหาวิทยาลัย (*“Mikrokosmos der Universitas”*)²² จนกระทั่งราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่ส์โนว์ (C. P. Snow) นักฟิสิกส์และนักเขียนนวนิยายพูดถึงวัฒนธรรม “สองวัฒนธรรม” ที่แปลกแยกออกจากกันอย่างชัดเจน²³

คำถามก็คือ เหตุใดมนุษยศาสตร์จึงกลายเป็นศาสตร์ “ชั้นสอง” ไปได้ ในช่วงศตวรรษที่ 20 ศาสตร์สาขานี้อยู่โดดเดี่ยว ไม่ได้มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับสังคมมนุษย์ดอกหรืออย่างไรและข้อกล่าวหาหลักจาก “วิทยาศาสตร์” ว่าอย่างไร อะไรคือจุดแข็งและจุดอ่อนของศาสตร์ทั้งสองแขนงที่ทำให้ทางเดินของ “วิทยาศาสตร์” และมนุษยศาสตร์ดูเหมือนจะกลายเป็นเส้นขนานไปในขณะนี้

เมื่อปราชญ์ชาวเยอรมันคนสำคัญของยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา (Enlightenment) เช่น คันทได้ประกาศให้ความสำคัญแก่ศาสตร์ด้านอาชีพ ทั้งสามต่อชีวิตมนุษย์ คือ แพทย์ศาสตร์ นิติศาสตร์ และเทววิทยานั้น เราต้องไม่ลืมว่าในเวลาเดียวกันคันทได้ยกย่องศาสตร์ด้านความคิดด้วยว่า มีความพิเศษตรงที่เป็นศาสตร์ซึ่ง “อยู่ได้ด้วยตัวเองและมีคุณค่าในตัวเอง” เท่ากับว่าศาสตร์ด้านความคิดมี “อิสระบริสุทธิ์” ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่สำคัญเป็นผู้ตรวจสอบศาสตร์อื่น ๆ เปรียบเสมือนเป็น “สติ” ให้แก่ศาสตร์ ด้านอื่น ๆ ทั้งหมด

นี่คือจุดเด่นที่เป็นความพิเศษของศาสตร์ด้านความคิด หรือ มนุษยศาสตร์ (humanities) และถ้าเรามองย้อนกลับไปดูประวัติศาสตร์ ยุโรปก็จะพบว่า ศาสตร์ด้านความคิดทั้งหลายล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหา สังคมการเมืองในยุโรป และเป็นจุดกำเนิดของความคิดของปรัชญาด้านสังคม การเมือง ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดมนุษยนิยมก็ดี หลักเหตุผลแห่งยุคแสงสว่าง ทางปัญญา ได้แก่แนวคิดด้านเสรีภาพ ประชาธิปไตยและแนวคิดวิทยาศาสตร์ กิติ ล้วนมีอิทธิพลอย่างสำคัญนำยุโรปไปสู่การปฏิวัติทางสังคม การเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่สำคัญหลายครั้ง เช่น การปฏิวัติฝรั่งเศส

²² Rudolf Virchow. “Die Gründung der Berliner Universität und der Übergang aus dem Philosophischen in das Naturwissenschaftliche Zeitalter: Rektoratsrede am 3.8.1893.” In: *Idee und Wirklichkeit einer Universität: Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin*, hg. von Wilhelm Weischedel, Berlin 1960, หน้า 418.

²³ C. P. Snow, *The Two Cultures* ณ วันที่ 6. 10. 1956 ในวารสารสุดสัปดาห์ *New Statesman* อ้างถึงใน Eberhard Lämmert, 2001 อ้างแล้ว, หน้า 7.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

(ค.ศ.1789) การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปลี่ยนแปลงกลไกกระบวนการผลิต รวมทั้งลัทธิมาร์กซิสต์ในศตวรรษที่ 19 การลุกฮือของประชาชนในยุโรปเพื่อแสวงหาสิทธิเสรีภาพของปวงชนต่อต้านอำนาจของกษัตริย์และขุนนางในศตวรรษที่ 18 และตลอดศตวรรษที่ 19 ล้วนเป็นผลพวงส่วนหนึ่งของแนวคิดของการปฏิวัติทางความคิดทั้งสิ้น เราได้พบว่าในศตวรรษที่ 19 ประชาชนและปราชญ์ของหลายประเทศในยุโรปแสวงหาเสรีภาพ และความเป็นตัวของตัวเอง อันเป็นต้นตอของแนวคิดชาตินิยม และการมองย้อนกลับสู่อดีตของมาตุภูมิ การรื้อฟื้นชนพื้นบ้านที่เป็นรากเหง้าของชนเผ่าตลอดจนการค้นคว้าด้านภาษาและวัฒนธรรมให้รู้ซึ่งถึงต้นกำเนิดแห่งชาติตนพบได้ในศาสตร์และศิลป์หลายด้านเช่น วรรณคดีแนวโรแมนติก (Novalis, Heinrich Heine ในเยอรมนี) นิทานพื้นบ้านทั้งในยุโรปตะวันตก ยุโรปตะวันออกและยุโรปเหนือ ตัวอย่างเช่น พี่น้องตระกูลกริม (Wilhelm Grimm, 1786-1859 / Jakob Grimm, 1785-1863) เจ้าตำรับนิทานพื้นบ้านเยอรมนี ดนตรีของไชคอฟสกี (Peter Tchaikowsky, 1840-1893 ในรัสเซีย) ดโวซาค (Antonín Dvořák, 1841-1904) และ สเมทานา (Friedrich F. Smetana, 1824-1884 ในเชโกสโลวาเกีย) โชแปง (Frédéric Chopin, 1810-1849 ในโปแลนด์) ซิเบลียส (Jean Sibelius, 1865-1957 ในฟินแลนด์) เป็นต้น

การค้นคว้าสู่ต้นตอรากเหง้าแห่งชาติในมิติประวัติศาสตร์มีผลทำให้หลักวิชาการในยุโรปภาคพื้นทวีปอิงวิธีการค้นคว้า “เชิงประวัติศาสตร์” เป็นวิธีการค้นคว้าที่มีอิทธิพลกว้างขวางที่สุดในยุโรปตลอดศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะในศาสตร์สาขามนุษยศาสตร์ของเยอรมัน²⁴ และในช่วงต่อของศตวรรษที่ 19 สู่ศตวรรษที่ 20 นักประวัติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยอ็อกซ์ฟอร์ดได้ถกเถียงกันว่า จะนำวิธีการค้นคว้าเชิงประวัติศาสตร์ของวิชาการสายเยอรมันมาใช้ที่อ็อกซ์ฟอร์ดหรือไม่²⁵

²⁴ แนวการศึกษา “เชิงประวัติศาสตร์” ในเยอรมนีมีอิทธิพลจนถึงการปฏิวัตินักศึกษาในค.ศ. 1968 ที่นักศึกษาเยอรมันเรียกร้อง ไม่ต้องการพูดเรื่อง “อดีต” อีกต่อไป แต่ต้องการอภิปรายถึงปัญหาของ “ปัจจุบัน”

ในสมุดปกขาวของสหภาพยุโรป (*Livre blanc européenne sur la gouvernance*) กล่าวถึงประเด็น “ความชอบธรรม” ของสหภาพยุโรป สู่โลกภายนอกและสำหรับภายในสหภาพยุโรปเองว่าจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าสหภาพยุโรปไม่สนใจศาสตร์ด้านความคิดและสังคมศาสตร์²⁶ สหภาพยุโรปได้ประกาศให้ค.ศ. 2001 เป็นปีแห่ง “ภาษา” นั้นย่อมแสดงว่า สหภาพยุโรปให้ความสำคัญกับความแตกต่างและเอกลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมของยุโรปของแต่ละชาติอย่างมาก

แต่เสียงสนับสนุนศาสตร์ด้านความคิดมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในโลกสู่ศตวรรษที่ 21 ดูเหมือนจะถูกกลบด้วยเสียงของฝ่ายที่มีความคิดตรงข้ามเสียมากกว่า ในมหาวิทยาลัยทั่วโลกหลายแห่งมีการริบตำแหน่งอาจารย์ด้านภาษาและวัฒนธรรมเพื่อมาเพิ่มให้กับคณะทางเศรษฐศาสตร์ ธุรกิจ และด้านเทคนิค สายวิชาด้านภาษาและวรรณคดีต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ให้มีจำนวนนักศึกษาเพิ่มมากขึ้น โดยเปิดสอนภาษาเฉพาะด้านเพื่อวิชาชีพ เช่น ภาษาฝรั่งเศสเพื่อธุรกิจ ภาษาอังกฤษเพื่อการท่องเที่ยว หรือ ภาษาเยอรมันด้านธุรกิจ เป็นต้น วอล์ฟกัง ฟรีฮวาลท์ (Wolfgang Frühwald) ประธานมูลนิธิหรือเล็กซานเดอร์ฟอนฮุมโบลท์ กล่าวถึง “การลดคุณค่าของศาสตร์ด้านความคิด” ที่มหาวิทยาลัยนิวซีแลนด์²⁷ ที่เห็นได้ชัดเจนในเรื่องการกระจายตำแหน่งศาสตราจารย์และการสนับสนุนห้องสมุด แม้แต่การที่รัฐบาลอเมริกันและอังกฤษอนุมัติให้มีการค้นคว้าเรื่องการโคลนนิ่งมนุษย์ก็ล้วนเป็นผลจากการตัดสินใจจากวงอุตสาหกรรมที่อิงการเมืองทั้งสิ้น ในขณะที่เยอรมนี (ข่าวเดือนพฤษภาคม 2002) เพิ่งจะประกาศไม่อนุญาตตามกฎหมายให้แพทย์

²⁵ ดูเปรียบเทียบ Eberhard Lämmert, 2001, *อ้างแล้ว* หน้า 5.

²⁶ ดูเปรียบเทียบ Wolf Lepenies: Kopf oder Zahl? Die Europäische Universität der Geisteswissenschaften. ใน หนังสือพิมพ์ *Süddeutsche Zeitung*, 14.3.2001, หน้า 18.

²⁷ Wolfgang Frühwald, “Die Abwertung der Geisteswissenschaften”, ใน *FAZ (Frankfurter Allgemeiner Zeitung)*, 19.2.2001.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

ใช้วิธีการ “อิกซี่” ผสมเทียมนอกมดลูก เลี้ยงตัวอ่อนให้เจริญเติบโตระยะหนึ่ง ก่อนที่จะนำใส่กลับเข้าไปในมดลูกเพื่อหวังผลสูงขึ้นในการตั้งครรภ์เทียม) ข้อวิพากษ์ที่น่าฟังของฟร็อวัลท์ก็คือ ความถดถอยของศาสตร์แห่งความคิดทั้งหลายนั้น เจ้าของศาสตร์มีส่วนผิดเองด้วย เพราะในช่วงหลังจาก ค.ศ. 1960 ในขณะที่วิทยาศาสตร์มีการวิจัยก้าวหน้าไปมากนั้น มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ยังสาละวนอยู่กับการถกเถียงด้านทฤษฎีไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีวิวัฒนาการ หรือ ทฤษฎีทางการเมืองจนตามไม่ทันโลก

มิเชล แซร์ (Michel Serres) นักปรัชญามีชื่อเสียงชาวฝรั่งเศสให้สัมภาษณ์ในทำนองเดียวกันในหนังสือพิมพ์เยอรมันเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2002 หลังจากหนังสือเล่มล่าสุด “Hominescence” ออกสู่สายตามหาชน ได้ไม่นานว่า ในโลกปัจจุบันที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอย่างไม่หยุดยั้งนั้น ปรัชญาทุกแขนงกลับปรับตัวตามไม่ทัน วิทยาศาสตร์และการเมืองที่เปลี่ยนแปลง ไม่มีแม้แต่ปรัชญาการเมืองใหม่ๆ ที่จะมาอธิบายและวิพากษ์วิจารณ์ปรากฏการณ์การเมือง หลังการล่มสลายของ ลัทธิสังคมนิยมมาร์กซิสต์ในยุโรปตะวันออกในโลกปัจจุบัน²⁸

นอกจากนี้ ในเยอรมนีและหลายประเทศในยุโรปที่มหาวิทยาลัยของรัฐมีความพยายามจะให้มหาวิทยาลัยปรับสถานภาพใหม่ในรูปของ “มูลนิธิอิสระ” โดยรัฐสัญญาจะให้มหาวิทยาลัยเหล่านั้น มีอำนาจจัดกิจการของตนเองมากขึ้น และให้สัญญาผูกพันที่จะให้มหาวิทยาลัยเชื่อมความสัมพันธ์กับอุตสาหกรรม จัดตั้ง “สถาบันลูก” ร่วมกับบริษัทอุตสาหกรรม ซึ่งจะมีส่วนให้เงินทุนสนับสนุนมหาวิทยาลัยด้วย ในสหรัฐอเมริกามีการให้สิทธิและอำนาจแก่มหาวิทยาลัยหรือสถาบันเหล่านี้ที่จะประเมินคุณภาพตนเองเพื่อให้พ้นจากการกำกับดูแลของรัฐ²⁹

²⁸ Michel Serres, Neue Welt, Altes Denken Michel Serres zum Verhältnis von Technik und Politik, in S/R/D, 27.02.2002, สัมภาษณ์โดย Roman Luckscheiter.

²⁹ Wolfgang Frühwald 2001, อ้างแล้ว.

การชดเชยอำนาจอิสระดังกล่าวย่อมหมายถึงงบประมาณสนับสนุนจากรัฐที่ลดลง ซึ่งยังต้องทำให้มหาวิทยาลัยต้องให้น้ำหนักและความสำคัญแก่คณะที่มีนิสิตจำนวนมากเพิ่มขึ้นเพื่อให้สามารถ เลี้ยงตัวเองได้

จาร์ค แดริดา (Jacques Derrida) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสผู้ซึ่งถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2548 เมื่อครั้งมาแสดงปาฐกถาในหัวข้อ “มหาวิทยาลัยในอนาคต” ณ มหาวิทยาลัยฟรังค์วร์ต นักศึกษาที่เฝ้ารอฟังอยู่เต็มล้นห้องได้เรียกร้องไม่ให้มหาวิทยาลัยทั้งหลายยอมสยบกับกลุ่ม “นายทุนผู้อุปถัมภ์”³⁰

ผู้เขียนมีความเห็นว่า แนวโน้มของการศึกษาในศาสตร์สาขามนุษยศาสตร์ในประเทศไทย ปัจจุบันมิได้มีนัยที่แตกต่างอย่างสำคัญจากแนวโน้มในยุโรปและกลุ่มประเทศอังกิล-ซีกซอนมากเท่าใดนัก ในสภาพการณ์ปัจจุบันที่หลายประเทศที่เป็นผู้นำด้านการศึกษาในยุโรปกำลังดำเนินการขายการศึกษาเป็น “สินค้า” เชิงธุรกิจแข่งขันกันอยู่อย่างขมกเขม้นด้วยราคาที่ต่างกัน และแน่นอนด้วยคุณภาพที่ต่างกันด้วย กระแสการปฏิรูปการศึกษาที่เป็นการ “คิดใหม่ ทำใหม่” ในเมืองไทยดูจะเป็นการปฏิรูปการจัดการศึกษาเสียมาก สิ่งทีรัฐบาลและผู้เกี่ยวข้องในวงการศึกษาน่าจะตระหนัก และไตร่ตรองให้มากก็คือ ค่านิยมบางประการ เช่น การเรียนภาษาต่างประเทศเฉพาะด้านเพื่ออาชีพไดอาชีพหนึ่งเหมือนเป็น “แฟชั่น” ทางวิชาการ หรือ “แฟชั่นทางความคิด” เป็นบทเฉพาะกาล แม้จะมองดูดี มีค่า และเป็นที่ต้องการ ในระยะเริ่ม แต่ก็เป็นคุณค่าและความต้องการเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ประสบการณ์จากยุโรปเพียงชั่วเวลาไม่ถึงร้อยปีที่ผ่านมาจากอาณาจักรที่ 3 ของเยอรมนี ในยุคนาซีให้บทเรียนที่มีค่าแก่ชาวโลกว่า การให้น้ำหนักคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม (ดนตรี ปรัชญา) ในลักษณะ “คุณค่าด้านเดียว” จนกลายเป็น “ชาตินิยม” ตกขอบ เป็นพิษร้ายทำลายชาติอื่นนั้น

³⁰ แดริดา กล่าวว่า “Niemals”, rief er, “dürfen die Universitäten zu Geiseln ihrer Sponsoren werden.” ใน Lorenz Jäger: Als ob Jacques Derrida in Frankfurt. In FAZ, 26.6.2000.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

สามารถนำไปสู่อาชญากรรมระดับมนุษยชาติที่ต้องชดใช้ไปอีกนานมากเพียงไร
คำถามก็คือ สมควรหรือไม่ที่ประเทศไทยจะหลีกเลี่ยงการให้คุณค่า
ด้านเดียวแก่ศาสตร์ใด ๆ หรือวงการใด อาทิเช่น วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์
ธุรกิจและระบบนายทุน

เพราะถ้าศาสตร์ด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรมในมหาวิทยาลัย
ถูกรีดรอนลดความสำคัญจนเลือนหายไปจากมหาวิทยาลัยน้อย ในขณะที่
ศาสตร์ด้านสาขาวิชาชีพเฟื่องฟู และถ้านักศึกษาเพียงคิดว่าต้องการสร้าง
มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งรวมความรู้และแข่งขันกันในศาสตร์สาขาต่าง ๆ เพื่อ
ให้นักศึกษามีเพียงความสามารถที่จะมองโลกได้กว้างไกลขึ้น เป็นการ
เปิดโลกทัศน์ให้สามารถตัดสินใจว่าจะประกอบอาชีพอะไรเท่านั้น เราก็ควร
เตรียมตัวระวังได้เลยว่า จะมีการสร้างค่านิยมเพียงด้านเดียวอย่างที่เคยถึงแล้ว
และถ้าค่านิยมด้านเดียวนั้นเฟื่องฟูถึงระดับหนึ่ง เราก็คงต้องการแต่เพียง
โรงเรียนฝึกอาชีพสำหรับความชำนาญเฉพาะด้านเท่านั้น ไม่ต้องถามมหาวิทยาลัย
อีกต่อไป

ความสนใจในศาสตร์ต้นตอของยุโรปคือ มนุษยศาสตร์ และศาสตร์
ด้านวัฒนธรรมศึกษา ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 20 มิได้
เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ประเด็นทางวัฒนธรรมมีลักษณะทั้งกว้างและลึกซึ่ง
กว้างก็คือ ครอบคลุมความรู้หลายสาขา ศาสตร์แต่ละแขนงต้องค้นคว้าอย่าง
ลึกซึ้ง แต่ไม่ใช่ “ลึก” จนกลายเป็นเชี่ยวชาญเฉพาะด้านทางเดียว คุณสมบัตินี้
ไม่เหมือนวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งค้นคว้าลึกเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมากขึ้นเท่าไร
นักวิทยาศาสตร์ก็ยิ่งค้นพบ “ของใหม่” มากขึ้นเท่านั้น ต่างจากศาสตร์ด้าน
มนุษยศาสตร์ที่ถ้ายิ่งค้นลึก ก็ยิ่งห่างจากประเด็นเดิมที่เป็นภาพรวมและ
ความรู้พื้นฐานทั่วไปของศาสตร์นั้น ๆ ออกไปทุกที ตัวอย่างการค้นคว้าทาง
ภาษาศาสตร์ ถ้านักศึกษาเจาะลึกเฉพาะหัวข้อหนึ่งหัวข้อใดในการทำวิทยานิพนธ์
ตั้งแต่เริ่มต้น ก็มีทางเป็นไปได้มากที่นักศึกษาผู้นั้น จะมองข้ามความรู้พื้นฐาน
ในทุกแขนงของภาษาศาสตร์อย่างที่นักภาษาศาสตร์ควรจะมี และอาจไม่
สามารถเชื่อมโยงประเด็นอื่น ๆ ทางภาษาศาสตร์เข้าด้วยกันให้เห็นภาพรวมได้
ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ในบทความทาง

“มติชนสุดสัปดาห์” (ฉบับวันที่ 13-19 พ.ค. 2545, 41) ให้เห็นถึง “ความรู้” ของการจัดการน้ำของชาวบ้านจากการสัมภาษณ์เรื่อง “ทางเลือกการจัดการน้ำในภาคอีสาน” ของมหาวิทยาลัยเที่ยงคืนและองค์กรพันธมิตรที่สถาบันราชภัฏ สกลนครว่าเป็นการเชื่อมโยงระบบ 3 ด้านเข้าด้วยกัน คือ เทคโนโลยี ระบบนิเวศและระบบสังคม วัฒนธรรมทางออกของการจัดการน้ำในภาคอีสานจึงไม่ใช่เพียงระบบวิศวกรรมหรือเศรษฐศาสตร์ด้านหนึ่งด้านใดเพียงด้านเดียว อย่างที่ทางราชการไทยขณะนี้เลือกใช้อยู่ ทางแก้โดยอาศัยความรู้รอบด้าน โดยยอมรับความรู้เรื่องธรรมชาติว่า ธรรมชาติผันแปรได้ จะทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศ เช่น ป่า แก่ง ภู ลำน้ำมูล ฯลฯ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและรักษาธรรมชาติไว้ได้ด้วย

ณ จุดนี้ เราได้มาถึงประเด็นข้อเด่นของศาสตร์ด้านความคิด ภาษา และวัฒนธรรม นั่นคือ ศาสตร์แขนงนี้เป็น*ศาสตร์เดียว*ที่มีระเบียบวิธีศึกษา ซึ่งสามารถเชื่อมโยงเหตุปัจจัยจากศาสตร์หลายแขนงแจกแจงแยกแยะ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในลักษณะบูรณาการได้ ตัวอย่างจากวิกฤติเศรษฐกิจ “ต้มยำกุ้งดีซีส” ในเอเชียเมื่อค.ศ. 1997 คงจะทำให้เราตระหนักความเชื่อมโยงของปัจจัยหลายด้านที่ส่งผลให้เศรษฐกิจ วิกฤติ การมองเฉพาะจุดเช่นจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ด้านเดียว หรือการแก้ที่ปัญหาอสังหาริมทรัพย์ตลาดหลักทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมมิใช่ทางแก้ไข ปัญหาที่ได้ผล เนื่องจากวิกฤติดังกล่าวเป็นผลจากปัจจัยหลายด้านที่จำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจในปัญหาอย่างลึกซึ้งในลักษณะบูรณาการและแก้ไข ปัญหาหลายจุดไปพร้อม ๆ กันด้วย

การฝึกให้นักศึกษาไทยรู้จักวิเคราะห์ปัญหาและเชื่อมโยงปัจจัยต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งส่วนหนึ่งก็คือ ให้นักศึกษาไทยเหล่านั้นได้มีโอกาสสำราญและฝึกฝนวิธีคิดจากศาสตร์ทางด้านมนุษยศาสตร์ นั่นเอง

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

6. การเปลี่ยนวิธีรับความรู้และแนวทางการศึกษาของยุโรปด้านความ คิด ภาษา และ วัฒนธรรม (humanities) ในสังคมไทย

ข้อเสนอสุดท้ายก่อนข้างจะสำคัญเป็นพิเศษที่ผู้เขียนขอเน้นย้ำ นั่นคือ การเปลี่ยนท่าทีและวิธีการรับความรู้ตลอดจนแนวทางการศึกษาความรู้จาก ตะวันตก จากการรับมา “ทั้งดุ้น” ในลักษณะ “อาหารจานด่วน” หรือ “สำเร็จรูป”³¹ (instant knowledge) เป็นการศึกษาให้รู้ลึกถึง “แก่น” “หลักปรัชญา” และ “ต้นตอ” ของประเด็นที่ต้องการศึกษาทุกเรื่อง

การรับวัฒนธรรมตะวันตกตั้งแต่รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา โดยเฉพาะการปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 เป็น การกิจเร่งด่วนด้วยความจำเป็นทางการเมืองที่ต้องรักษาชาติให้รอดพ้นจากเงื้อมมือการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสตะวันตก จึงต้องหาวิธี “ขนถ่าย” ความรู้ วิทยาการจากตะวันตกที่รวดเร็วและสะดวกที่สุด โดยใช้ความรู้ภาษาต่างประเทศเป็นเครื่องมือเปรียบเสมือน “สะพาน” สำหรับขนถ่ายความรู้เหล่านั้น อีกทั้งการกลั่นกรองความรู้วิทยาการจากตะวันตกที่ทำได้เป็นส่วนใหญ่ใน ระยะแรกก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองก็เกิดขึ้นภายในขอบเขตพระราช อำนาจและพระวินิจฉัยเห็นการณ์ไกลของพระเจ้าแผ่นดินตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง รัชกาลที่ 6 แต่หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ประเทศไทยก็ไม่สามารถ กลั่นกรองความรู้และวิทยาการตลอดจนวัฒนธรรมตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามา อย่างรวดเร็วได้

แบร์ทอลท์ เบรชคท์ (Bertolt Brecht, 1898–1956) นักการละคร ชาวเยอรมันได้เคยกล่าวไว้ว่า โลกในสมัยของเขาคือโลกช่วงต้นคริสต์ศตวรรษ ที่ 20 เป็น “ยุคสมัยแห่งวิทยาการ” (das wissenschaftliche Zeitalter) ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตว่า อันที่จริงการปฏิวัติที่แท้จริงที่เปลี่ยนโลกและวิถีชีวิต

³¹ ดู Pornsan Watananguhn, Language Learning in Europe and Thailand as a Paradigm of Cultural Tradition. in: *MANUSYA Journal for Humanities*, Vol. 2, September. Bangkok: Chulalongkorn University Press, 86-98.

ของมนุษย์นั้น มิใช่การปฏิวัติทางการเมือง เช่น การปฏิวัติฝรั่งเศส หรือการปฏิวัติบอลเชวิค แต่เป็นการปฏิวัติด้านเทคโนโลยี การปฏิวัติเปลี่ยนโลกครั้งแรก คือ การเปลี่ยนระบบการผลิตอย่างกระตือรือร้น ได้แก่การปฏิวัติอุตสาหกรรม การปฏิวัติครั้งที่สองก็คือ การค้นพบทางอิเล็กทรอนิกส์ที่นำโลกเข้าสู่ยุคแห่งคอมพิวเตอร์และข่าวสาร แต่ดูเหมือนว่าความใกล้ชิดกันของมนุษย์ผ่านทางคอมพิวเตอร์ โทรศัพท์และอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ทั้งหลาย ไม่เพียงแต่ทำให้มนุษย์ติดต่อสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกันได้มากขึ้นเท่านั้น แต่ยังเปิดโอกาสให้มนุษย์ทำร้ายกัน ขนถ่ายอาวุธได้ง่ายขึ้นและก่ออาชญากรรมข้ามชาติในระยะใกล้ได้มากขึ้นด้วย

ดังนั้น อำนาจของศาสตร์ด้านความคิด ภาษาและวัฒนธรรมจึงอยู่ที่อำนาจในการใช้วิจารณ์ญาณและดุลยพินิจในการแยกแยะข้อมูลเรื่อง “จริง” ออกจากเรื่อง “ไม่จริง” และวิจารณ์ญาณในการจัดการกับข้อมูล เลื่อนนำมาใช้ประโยชน์สูงสุด ทาให้อำนาจในการรับข้อมูลได้มากที่สุดเพื่อ “ทันโลก” ไม่เพราะฉะนั้นเราคงจะต้องจมม้วยตายอยู่ในมหาสมุทรแห่งข้อมูลเป็นแน่แท้

เนื่องจากหลักการวิเคราะห์วิจารณ์ของศาสตร์ด้านความคิด คืออำนาจของการอธิบายด้วยเหตุผลและอำนาจที่จะเข้าใจด้วยเหตุผลของมนุษย์ ในความเห็นของคันท และความรู้ในสาขานี้ยังมีลักษณะเป็นตัวของตัวเองไม่ต้องหวังผลเชิงปฏิบัติในสายอาชีพ ศาสตร์สาขาด้านความคิดจึงควรทำหน้าที่เป็น “ผู้วิพากษ์” อย่างมีเหตุผล เป็นตัวชดเชยความสูญเสียทางสังคมและชี้ทางออกให้สังคมที่สำคัญก็คือ ศาสตร์นี้ควรเป็น “สติ” และ “เสียงแห่งมโนธรรม” ของสังคมด้วย ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้าไปถึงการวิจัยค้นคว้าเรื่องโครโมโซมพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิต นักมนุษยศาสตร์จึงควรเป็นผู้ชี้ทางเลือกใหม่ให้มนุษยชาติและเตือนให้ระวังภัยหายนะจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่อาจมาถึงเมืองไทยในเร็ววัน ประชาชนและนักคิดชาวไทย นักคิดรวมทั้งกลุ่มนักปฏิบัติหลายกลุ่มกำลังทำหน้าที่นี้อย่างขะมักเขม้น ขอให้สังคมไทย “คำจุน” ท่านเหล่านั้นไว้ให้ดี

การศึกษาด้านความคิดภาษาและวัฒนธรรมจึงน่าจะเป็นกลไกเบ็ดเสร็จตรวจสอบในตัวของมันเองได้และอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งศาสตร์อื่นเช่นเดียวกับ

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

ศาสตร์บริสุทธิ์ด้านความคิด คือ ปรัชญา ดังนั้น การที่ศาสตร์ด้านความคิด ภาษาและวัฒนธรรมจะสามารถวิเคราะห์ปัญหาในสังคมได้อย่างตรงและเฉียบคมได้ จึงจำต้องมี “เครื่องมือวิเคราะห์วิจารณ์” ที่แหลมคมด้วยข้อสังเกตของแซร์ นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่ว่า มนุษยศาสตร์ (โดยเฉพาะปรัชญา) ก้าวตามโลกไม่ทัน จึงควรค่าแก่ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง นั่นหมายถึงว่าศาสตร์นี้จะต้องเปิดตัว วิเคราะห์ตนเองและสังคมอย่างมีเหตุผล และไม่เพียงวิพากวิจารณ์เท่านั้น แต่ควรเสนอหนทางแก้ไขด้วย

คริสต์ศตวรรษที่ 21 เป็นคริสต์ศตวรรษที่เข้าสู่วิทยาการด้านโครโมโซมและพันธุกรรม นับเป็นยุคแห่งการปฏิวัติครั้งที่ 3 ที่มนุษยชาติทั้งหลายจะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในอนาคตอันใกล้ ผู้เขียนหวังว่าการเน้นความสำคัญของการศึกษาศาสตร์ด้านความคิด ภาษาและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับปัญหาสังคมของโลกปัจจุบันจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้คนไทยมองเห็นความเชื่อมโยงของปัญหาสังคมหลายหลากปัจจัยในหลายจุดและสามารถใช้วิจารณ์ญาณอย่างมีเหตุผลมีจริยธรรมเป็นตัวกำกับช่วยตัดสินใจแก้ไขปัญหาสังคมเหล่านั้นได้ไม่มากก็น้อย กระบวนการดังกล่าวนี้เท่ากับการเป็นการทำความรู้จักตนเองให้ดีขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (2440) พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ขณะทรงเป็นผู้สำเร็จราชการ ส่วนพระองค์เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน ประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116) มูลนิธิสมเด็จพระยา ดำรง ราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจางจิตรอนอม ดิศกุล พระธิดาพิมพ์กุลเกล้า ถวาย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสฉลองพระชนมายุ ครบ 5 รอบ 12 สิงหาคม 2535, หน้า 173.
- เจตนา นาควัชร (2538), วิฤทธิของมนุษยศาสตร์ *Humanities in Crisis : A Thai Case Study*, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540), ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ทางเลือกของการจัดการน้ำ ใน : *มติชนสุดสัปดาห์*, 13-19 พฤษภาคม 2545, 41.
- พรสวรรค์ วัฒนางกูร (2543), คลาสสิกยุโรปและคลาสสิกในวรรณกรรมไทย. ใน *วารสารอักษรศาสตร์* ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน, 112-114.
- พรสวรรค์ วัฒนางกูร (2543), *สองยุคแห่งวัฒนธรรมไวมาร์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรสวรรค์ วัฒนางกูร (2544), การรับวัฒนธรรมตะวันตกในสังคมไทย ประสบการณ์จากการเรียนภาษาต่างประเทศในยุโรปและประเทศไทย. ใน : *วารสารยุโรปศึกษา*, ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2544. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. และฉบับภาษาอังกฤษ *Language Learning in Europe and Thailand as a Paradigm of Cultural Transition*. In : *MANUSYA A Journal of Humanities*, Vol. 2., No. 2, September 1998, Bangkok : Chulalongkorn University Press, 86-98.

ยุโรป: ประเด็นด้านการศึกษายุโรป และเยอรมัน

- พรสวรรค์ วัฒนางกูร (2546), ยุโรป: ประเด็นการศึกษาด้านความคิด ภาษาและวัฒนธรรม, ใน จากตะวันออก-ตะวันตกสู่โลกาภิวัตน์ทางปัญญา, ชีระ นุชเปี่ยม (บรรณาธิการ), โครงการเอเชีย-ยุโรปศึกษาภายใต้การสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), หน้า 5-25.
- พรสวรรค์ วัฒนางกูร (2547), อันเนื่องมาแต่กรณีอัตวิสัยนิยมของนักเรียนทุนที่ไปเยอรมนี: การศึกษาต่อที่ยุโรปและเยอรมนี. ใน มติชนสุดสัปดาห์. 17 กันยายน 2547, หน้า 25-26.
- เสน่ห์ จามริก (2523), การเมืองกับการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- วุฒิชัย มูลศิลป์ (2516), การปฏิรูปการศึกษาไทยในรัชกาลที่ 5 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ 2516.
- วิทย์ วิศุทเวทย์ (2526), ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 โครงการพัฒนา สังคมศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสง. คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. กรุงเทพฯ : พันนี้พับลิชชิง.

ภาษาต่างประเทศ

- Chetana Nagavajara (1996), Literary Studies and Academia. In : *Comparative Literature from a Thai Perspective, Collected Articles 1978-1992*. Bangkok : Chulalongkorn University Press, 1-17.
- Fontaine, Pascal (2000), "Ein neues Konzept für Europa. Die Erklärung von Robert Schuman 1950-2000". In : *Europäische Dokumentation, Europäische Kommission*, 2. Ausgabe.
- Frühwald, Wolfgang (2001), Die Abwertung der Geisteswissenschaften, in *FAZ (Frankfurter Allgemeine Zeitung)*, 19.2.2001.
- Kühnhardt, Ludger (1999), *Die Zukunft des europäischen Einigungsgedankens c 53, ZEI Discussion Paper*, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, (Centre for European Integration Studies), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn.

- Kühnhardt, Ludger (1999), *Europa auf der Suche nach einer neuen geistigen Gestalt, ZEI Discussion Paper*, c 41. Zentrum für Europäische Integrationsforschung, (Centre for European Integration Studies), Rheinische Friedrich-Wilhelms- Universität Bonn.
- Lämmert, Eberhard (4. Auflage /2000), *Der DAAD in der Zeit - Geschichte, Gegenwart und zukünftige Aufgaben- vierzehn Essays. In : Spuren in die Zukunft. Der Deutsche Akademische Austauschdienst 1925-2000, Band 1. hrg. von Peter Alter, 131-149.*
- Lämmert, Eberhard (2001), *Die Tradition der Humanities und ihre Bedeutung für die Zukunft der Universität, Special Lecture at Rice University, Houston.*
- Lepenies, Wolf (2001), *Kopf oder Zahl ? Die Europäische Union verrät die Geisteswissenschaften.* ใน หนังสือพิมพ์ *Süddeutsche Zeitung*, 14.3.2001, 18.
- Nolte, Paul (2002), *Die unamerikanische Nation,* ใน หนังสือพิมพ์ *Die Zeit*, 23.05.02.
- Serres, Michel (2002), *Neue Welt, Altes Denken_Michel Serres zum Verhältnis von Technik und Politik,* ใน *S/R/D*, 27.02.2002, สัมภาษณ์โดย Roman Luckscheiter.
- Schleiermacher, Friedrich D.E., *Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn: Nebst einem Anhang über eine neu zu errichtende.* In: *Die Idee der deutschen Universität: Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neubegründung.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956. <http://www.eng.unibo.it/PortaleEn/University/Bologna+ Process/default.htm>

นายกรัฐมนตรีคอนราด อะเดนอว์แห่งเยอรมนีตะวันตกและ
ประธานาธิบดีชาร์ล เดอโกล แห่งฝรั่งเศส เป็นสองผู้นำ
ที่มุ่งสร้างความร่วมมือแห่งยุโรป

ABSTRACT

French foreign policy and changes to the German problem after World War 2.

Preechayana Wong Arun

This paper aims to examine the change in French foreign policy toward Germany after the World War II. Initially, France since 1945 was facing two severest conditions; fear of German resurgence and the Cold War. The consequences of three wars with Germany between 1870 and 1945 mounted the highest tolls of the entire humiliation and disasters in French history. Since the defeat in 1871, France's fear of Germany was not only psychological but also fundamental. This deep-seated trepidation vitally played a crucial part in France's autistic policy toward the "German problem" after 1945. However, the year 1947 was a turning point. This paper examines a number of decisive factors that changed the entire course of French foreign policy toward Germany and paved the way for French government to adopt a new policy of reconciliation toward her hereditary enemy.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศ ต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ปรีชาญาณ วงศ์อรุณ

บทนำ

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1945 ประเทศมหาอำนาจและหลายประเทศในยุโรปประสบปัญหาเดิมที่เคยเกิดขึ้นใน ค.ศ.1919 ก็คือจะทำอย่างไรกับเยอรมนีเพื่อเป็นหลักประกันที่ดีที่สุดว่าเยอรมนีจะไม่กลับมายิ่งใหญ่แล้วก่อสงครามรุกรานประเทศเพื่อนบ้านอีก

ในบรรดาประเทศที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากเยอรมนีก็คือฝรั่งเศสซึ่งในช่วงประวัติศาสตร์เจ็ดสิบปีระหว่างปี ค.ศ.1870-1945 ฝรั่งเศสต้องทำสงครามกับชนชาติเยอรมันถึงสามครั้งสามครา ได้รับความเสียหายและความขมขื่นอับอายอย่างประหม่อมคำมิได้ แนวนอนที่สุดความกลัวศัตรูคู่ปฏิปักษ์อย่างเยอรมนีอย่างลึกซึ้งนี้ ถือเป็นความเจ็บปวดและขมขื่นเป็นที่สุดสำหรับชาติมหาอำนาจอย่างฝรั่งเศส ที่เคยได้ชื่อว่าเป็นประเทศมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในยุโรปตะวันตกในช่วงสามศตวรรษ (1648-1870) ประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ไม่มีชนชาติใดที่จะเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงชนชาติเยอรมันได้ดีกว่าฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่งทั้งวินสตัน เอส เชอร์ชิล (Winston S. Churchill) และ ชาลส์ เดอโกลล์ (Charles de Gaulle) ต่างเห็นพ้องต้องกันว่าฝรั่งเศสคือประเทศเพื่อนบ้านที่สำคัญที่สุดของเยอรมนี¹และ(จะ)ไม่มีชาติใด

¹ Edward R. Stettinius, *Roosevelt and the Russian: The Yalta Conference* (Garden City, New York: Doubleday, 1949), pp.126-29.

ที่จะให้ความสำคัญหรือได้รับผลกระทบจากอนาคตของเยอรมนีมากไปกว่าฝรั่งเศสอย่างแน่นอน²

บทความนี้จะแบ่งออกเป็นสามส่วนหลักๆ ส่วนแรกจะกล่าวถึงปัจจัยความกลัวอย่างฝังรากลึกที่ฝรั่งเศสมีต่อชนชาติเยอรมัน ส่วนที่สองจะนำเสนอเกี่ยวกับปัจจัยเรื่องสงครามเย็น ทั้งสองส่วนนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีในช่วงระยะแรกๆหลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 และส่วนสุดท้ายของงานวิเคราะห์นี้จะอภิปรายเกี่ยวกับปัจจัยสำคัญๆ ที่มีผลทำให้ฝรั่งเศสต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อเยอรมนีตั้งแต่ ค.ศ.1947 ซึ่งเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นที่ทำให้ฝรั่งเศสมีท่าทียืดหยุ่นต่อเยอรมนีมากขึ้น และค่อยๆเปิดทางนำไปสู่การเริ่มต้นสร้างความสมานฉันท์ระหว่างประเทศสองยักษ์ใหญ่ในยุโรปใน ค.ศ. 1950

ความกลัวต่อภัยเยอรมัน

โดยข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ยุโรป (ก่อนหน้าสงครามระหว่างฝรั่งเศสและชนชาติเยอรมันภายใต้การนำของปรัสเซียใน ค.ศ. 1870) ปฏิเสธไม่ได้ถึงความยิ่งใหญ่ของชาติฝรั่งเศสในระดับมหาอำนาจทั้งในทางทหารและการเมืองรวมทั้งด้านวัฒนธรรม กล่าวกันว่า ตราบจนกระทั่งช่วงปลายศตวรรษที่ 19 คนเยอรมันก็ยังยอมรับว่าฝรั่งเศสคือตักลีลา คือ “เมกกะ” คือ “ครู” ของวัฒนธรรมเยอรมันในหลายๆ สาขา นักอักษรศาสตร์อย่างไฮน์ริช ไฮน์ (Heinrich Heine) ซึ่งได้รับการยอมรับจากคนฝรั่งเศสว่าเป็นกวีชาวเยอรมันที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ก็ยอมรับว่า ฝรั่งเศสคือแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรมโลก และกรุงปารีสคือเมืองหลวงของวัฒนธรรมโลก³ แต่ความยิ่งใหญ่ของฝรั่งเศสดังกล่าวนี้ ค่อยๆคลายความสำคัญลงไป นับตั้งแต่ความ

² Frank Roy Willis, *The French in Germany, 1945-1949* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1962), p.22.

³ John A. Hess, “Heinrich Heine and the French,” *The Modern Language Journal*, Vol. 16, No.3 (December 1949), pp.194-95.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

พ่ายแพ้ต่อกองทัพทหารของชนชาติเยอรมันภายใต้การนำของปรัสเซียในสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซีย ปี ค.ศ. 1870-1871

ความพ่ายแพ้ทางทหารดังกล่าวนำไปสู่ความสำเร็จของการรวมชาติเยอรมันเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1871 โดยมีอ็อตโต วัน บิสมาร์ค (Otto von Bismarck) เป็นผู้นำคนแรก และเยอรมนีกลายเป็นชาติมหาอำนาจทางภาคพื้นดินที่แข็งแกร่งที่สุดในยุโรปแทนที่⁴ นับตั้งแต่นั้นมา ความรู้สึกเกรงกลัวต่อภัยคุกคามจากเยอรมนีได้แผ่ซ่านซึมลึกอยู่ในใจของชนชาติคนฝรั่งเศส ความพ่ายแพ้ใน ค.ศ. 1871 นี้เป็นจุดเริ่มต้นของความกลัวทางจิตวิทยา ที่หลอกหลอนบรรดาผู้นำฝรั่งเศสถึงมหันตภัยที่แท้จริงของภัยคุกคามจากเยอรมนี และถึงแม้ว่าจะอยู่ในฐานะผู้ชนะ(เหนือเยอรมนี) ในสงครามโลกทั้งสองครั้ง แต่ฝรั่งเศสก็ประสบความเสียหายทางกายภาพและทางจิตวิทยาอย่างใหญ่หลวงหนักหนาที่สุดในประวัติศาสตร์ ประการสำคัญ ถึงแม้ว่า ประเทศเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีสภาพไม่ต่างไปจาก “ซากศพ” ที่ถูกทำลายทางกายภาพอย่างย่อยยับ เป็นรัฐที่ปราศจากอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง⁵ แต่ความรู้สึกหวาดกลัวของฝรั่งเศสที่มีต่อเยอรมนีหลัง ค.ศ. 1945 ก็ไม่ได้เลือนหายไปแต่ประการใด ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลสองประการ ดังนี้

ประการแรก ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพพ่ายแพ้ถูกทำลายอย่างย่อยยับมากแค่ไหน หรืออยู่ในภาวะการณ์ที่ปราศจากการตีกลับสงครามใดๆ ผู้นำฝรั่งเศสเชื่อมั่นว่า ภัยคุกคามจากเยอรมนีจะยังดำรงอยู่เสมอ⁶ เพราะชนชาติเยอรมันมีความก้าวร้าวรุนแรงโดยสายเลือด และผสมชอบกับการทำศึกสงคราม⁷

⁴ Konrad Adenauer, *Konrad Adenauer: Memoirs, 1945-53*, trans. Beate Ruhm von Oppen (London: Weidenfeld and Nicolson, 1966), p.15.

⁵ Timothy G. Ash, *In Europe's Name: Germany and the divided Continent* (London: Jonathan Cape, 1993), p.20.

⁶ Cited in Lois Pattison de Méné, *Who Speaks for Europe?: The Vision of Charles De Gaulle* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1977), p.15.

⁷ Ibid, and Robert McGeehan, *The German Rearmament Question: American Diplomacy and European Defense after World War II* (Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 1971), p.103.

เป็นผู้รุกรานตัวจริง⁸ แตกต่างจากคนฝรั่งเศสที่รักสงบและเป็นมิตรมากที่สุด⁹ ซึ่งบิสมาร์คได้ตอกย้ำให้เห็นถึงความเชื่อนี้ว่า คนเยอรมันไม่เคยเกรงกลัวใครในโลกนี้ ยกเว้นแต่เฉพาะพระเจ้าเท่านั้น¹⁰

ฌาคส์ เบงวิลล์ (Jacques Bainville) นักประวัติศาสตร์ชื่อดังชาวฝรั่งเศสที่ได้รับการยอมรับว่ามีอิทธิพลต่อชาวฝรั่งเศสมากที่สุดในช่วงต่อเนืองระหว่างสงครามโลกทั้งสองครั้ง ได้กล่าวไว้ในหนังสือ *L'Histoire de deux peuples* ซึ่งเป็นหนังสือที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในฝรั่งเศสในช่วง ค.ศ. 1915 ว่า ความโชคร้ายในประวัติศาสตร์ของฝรั่งเศสส่วนหนึ่งเกิดมาจากการมีเยอรมนีเป็นประเทศเพื่อนบ้านเรือนเคียง ด้วยปัจจัยด้านภูมิรัฐศาสตร์ที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้¹¹ ได้ก่อกวนขวัญและกำลังใจของชนชาติฝรั่งเศสมาอย่างต่อเนื่อง และฝรั่งเศสจะไม่มีวันที่จะอยู่ในภาวะที่ปลอดภัยจากภัยคุกคามได้อย่างสมบูรณ์ ตราบเท่าที่ยังมีเยอรมนีดำรงอยู่ในฐานะประเทศเพื่อนบ้านพรมแดนชิดติดกันเช่นนี้¹¹

ความเชื่อที่หล่อหลอมชนชาติฝรั่งเศสดังกล่าวยังคงดำรงอย่างต่อเนื่องแม้กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงแล้ว ความพ่ายแพ้ทางทหารอย่างย่อยยับในสงครามโลกทั้งสองครั้ง โดยเฉพาะผลของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เลวร้ายที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ และการจบสิ้นลงของลัทธินาซีใน

⁸ เป็นความเห็นของวุฒิสมาชิกจอห์น สเตนนิส (John Stennis) แห่งสหรัฐอเมริกา ในขณะนั้น (Cited in McGeehan, *The German Rearmament Question*, p.103). เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องสมเหตุสมผลที่ฝรั่งเศสจะกลัว “พลัง” และความทะเยอทะยานของชนชาติเยอรมนี

⁹ Cited in de Ménéil, *Who Speaks for Europe*, p.15.

¹⁰ Cited in Edgar J. Feuchtwanger, *Imperial Germany, 1850-1918* (London: Routledge, 2001), p.95.

¹¹ De Ménéil, *Who Speaks for Europe?*, pp.13-16. ที่น่าสนใจประการหนึ่งก็คือ ถึงแม้ว่า หนังสือเล่มนี้จะเขียนใน ค.ศ. 1915 แต่ความคิดดังกล่าวก็ยังอยู่ในจิตสำนึกของคนฝรั่งเศสไม่เสื่อมคลายติดต่อกันมาหลายทศวรรษ แม้กระทั่งหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ค.ศ. 1945 ก็ไม่ได้หมายความว่า ภัยคุกคามจากเยอรมนีจะถูกถอนรากถอนโคนอย่างสิ้นเชิงหรือดับสลายไปพร้อมกับอดอล์ฟ ฮิตเลอร์ด้วย ผู้นำสำคัญคนหนึ่งของพรรคลังคัมมิเยมฝรั่งเศสในขณะนั้นอย่างฌาคส์ อุงแซงเก้ (Jacques Huntzinger) ได้สะท้อนให้เห็นถึงความกังวลนี้อย่างชัดเจนว่า ช่วงระยะเวลาเจ็ดสิบปีที่ผ่านมา ฝรั่งเศสหันกลับภัยคุกคามทางทหารจากเยอรมนีโดยตลอด แม้แต่ในช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังกลัวเยอรมนีที่สงบเงียบตัว (pacifism) ไว้เชียวเลียบอยู่ไม่คลาย¹² ความรู้สึกหวาดกลัวทางจิตวิทยาดังกล่าวนี เป็นเรื่องที่สมเหตุสมผล เพราะในช่วงปี ค.ศ. 1871-1945 ที่ฝรั่งเศสต้องทำศึกสงครามใหญ่กับเยอรมนีถึงสามครั้ง ไม่ว่าจะเป็นในฐานะผู้แพ้หรือผู้ชนะ ก็ไม่มีความแตกต่างกันมากนัก เนื่องจากฝรั่งเศสประสบความสูญเสียอย่างมหาศาล เรียกว่าหนักหนาสาหัสที่สุดจนยากจะประเมินค่าได้ทั้งในทางกายภาพและทางจิตวิทยา โดยเฉพาะความเสียหายอันเกิดจากสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น กล่าวได้ว่าเป็นโศกนาฏกรรมที่เลวร้ายที่สุดในประวัติศาสตร์ของฝรั่งเศส¹³ ดังนั้น หากความพ่ายแพ้ต่อกองทัพของนาซีในปลายปี ค.ศ. 1945 คือจุดตกต่ำที่สุดของชนชาติเยอรมัน¹⁴ คงไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่า การพ่ายแพ้ต่อกองทัพทหารนาซีและกรุงปารีสถูกยึดครองอย่างรวดเร็วจนเกิดคำว่า “Fall of 1940” คือจุดตกต่ำที่สุดของชนชาติฝรั่งเศส

ประการที่สอง ด้วยลักษณะนิสัยโดยธรรมชาติของคนเยอรมันดังกล่าว ทำให้ผู้นำฝรั่งเศสในช่วงห้าปีแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยากที่จะวางใจและเชื่อได้อย่างสนิทใจว่า ความพ่ายแพ้ทางทหารในสงครามโลกทั้งสองครั้งจะเป็นบทเรียนที่สำคัญที่ทำให้ผู้นำเยอรมันยุคใหม่เลือกดำเนินนโยบาย

¹² Cited in Anne-Marie LeGloannec, “France, Germany and the New Europe,” in *The Germans and Their Neighbours*, eds, Dirk Verheyen and Christian Søe (Boulder, Colorado: Westview Press, 1993), p.19.

¹³ “The Odd Couple,” *The Economist* (25 November 1995), p.5.

¹⁴ Emil L. Fackenheim, “Germany’s Worst Enemy,” *Commentary*, Vol. 90, No.4 (October 1990), p.31.

ตามรอยสวีเดน (ที่ไม่มีความทะเยอทะยานทางทหารและการเมืองระหว่างประเทศอย่างแท้จริง) ความหวาดกลัวต่อภัยคุกคามในสถานะที่เยอรมนีมีสภาพไม่ต่างจาก “รัฐชากศพ” นี้ ไม่ใช่เป็นการ “ตีตนไปก่อนไข้” หรือไร้เหตุผลอย่างแน่นอน ตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น

นอกเหนือจากปัจจัยเรื่องความทะเยอทะยานและความก้าวร้าวของคนเยอรมันโดยธรรมชาติแล้ว ประวัติศาสตร์เยอรมันเองก็สนับสนุนสมมติฐานนี้ และ “หลอกหลอน” ชนชาติฝรั่งเศสให้เชื่อว่า ไม่มีใครที่สามารถทำลายชาติเยอรมันได้อย่างเบ็ดเสร็จและเด็ดขาดได้ เหมือนเช่นที่เฟรดริช ฟอน โบทิเช (Friedrich von Bötticher) เขียนไว้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1921 ว่าเยอรมันเป็นชนชาติที่จะไม่มีวันถูกทำลายให้หมดสิ้นได้ และในช่วงประวัติศาสตร์พันปีที่ผ่านมา (ก็พิสูจน์ให้เห็นว่า) สามารถพลิกฟื้นจากหายนะต่างๆ และกลับมาแข็งแกร่งได้เสมอๆ¹⁵ บนพื้นฐานประวัติศาสตร์ที่นำทั้งดังกล่าว จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าทำไมนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสที่มีต่อเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงต้องวางอยู่บนแนวความเชื่อเรื่องภัยคุกคามเยอรมันเป็นสำคัญ เพราะหากเป็นตามวัฏจักรวงจรของประวัติศาสตร์ดังกล่าวแล้ว เยอรมนีหลังปี ค.ศ. 1945 (น่า) จะพลิกฟื้นกลับมายิ่งใหญ่ได้อีกครั้ง¹⁶ และถึงแม้ว่า ลัทธินาซีจะไม่สามารถดำรงยืนยาวเป็นพันปีเหมือนเช่นที่ฮิตเลอร์ปรารถนา แต่ความเชื่อในเรื่องของภัยคุกคามก็ยังหลอกหลอนผู้นำฝรั่งเศสอยู่ต่อไปไม่เสื่อมคลาย เพราะไม่มีหลักประกันที่แน่นอนว่า (ไม่ว่าจะใช้เวลานานแค่ไหน) หากพลิกฟื้นกลับมาแล้ว เยอรมนีจะไม่รุกรานฝรั่งเศสอีกครั้ง เหมือนเช่นที่เคยเกิดขึ้นมาถึงสามครั้งในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1871-1945 และยิ่งไม่มีหลักประกันว่า

¹⁵ Cited in William Mulligan, “The Reichswehr, the Republic and the Primacy of Foreign Policy, 1918-1923,” *German History*, Vol.21, No. 3 (August 2003), p.351.

¹⁶ Georges-Henri Soutou, “France and the German Rearmament Problem, 1945-1955,” in *The Quest for Stability: Problem of West European Security, 1918-1957*, eds. Rolf Ahmann, Adolf M. Birke, and Micheal Howard (Oxford University Press, 1993), pp.494-95.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

เยอรมนีไม่คิดจะแก้แค้นฝรั่งเศสอีก และสงครามครั้งที่สี่ระหว่างสองชาตินี้จะไม่เกิดขึ้นจริงตามที่บิสมาร์กเคยคาดการณ์ไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1870¹⁷

กล่าวกันว่า สิ่งที่ฝรั่งเศสกลัวมากที่สุด ไม่ใช่กองทัพทหารเยอรมัน แต่เป็นความก้าวร้าวและหะเยอหะยานของชนชาติเยอรมัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ฝรั่งเศสกลัวการแก้แค้น (*die Rache*) จากเยอรมนีมากที่สุดเหมือนเช่นที่เคยเกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เพราะไม่ว่าจะรวมเป็นเยอรมนีหนึ่งเดียว (หลังปี ค.ศ.1871) จะถูกแบ่งแยกเป็นสี่ส่วน (หลังสงครามโลกครั้งที่ 2) หรือถูกแบ่งเป็นสองประเทศ (ในปี ค.ศ.1949) ก็ไม่มีความแตกต่างกันมากนัก นั่นคือ เยอรมนีก็ยังคงเป็นชาติที่ประเทศในยุโรปหวาดกลัวมากที่สุด และแน่นอนที่สุด ไม่มีประเทศไหนที่หวาดกลัวเยอรมนีมากที่สุดเท่าฝรั่งเศส ซึ่งมีพรมแดนติดต่อกันและมักจะเป็นเป้าหมายสำคัญแรกๆ หรือเป้าหมายหลักของการรุกรานทางทหารของกองทัพเยอรมัน

ข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งที่จำเป็นต้องกล่าวถึงเพิ่มเติมเพื่อความเข้าใจมากขึ้นในประเด็นเกี่ยวกับความกลัวในภัยคุกคามนี้ก็คือ โดยทางกายภาพแล้ว การสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ.1945 หมายถึงการยุติของสงครามการสู้รบทางทหารเท่านั้น แต่ไม่ได้หมายรวมถึงการสิ้นสุดของความเป็นศัตรูคู่ปฏิบัติระหว่างฝรั่งเศสและเยอรมันโดยปริยายด้วย ในทางตรงกันข้าม ความเป็นศัตรูคู่ปฏิบัติที่รุนแรงและเข้มข้นที่สุดระหว่างสองชาตินี้ ได้ดำรงต่อเนื่องมาเป็นเวลานานกว่าเจ็ดสิบปีนับตั้งแต่สงครามในปี ค.ศ. 1870 และหยั่งรากลึกเกินกว่าที่จะถอนรากถอนโคนในช่วงระยะเวลาสั้นๆ บวกกับความไม่แน่นอนในประเด็นเรื่อง “ปัญหาเยอรมัน” (German Question) ที่เกี่ยวกับอนาคตของเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ฝรั่งเศสตกอยู่ในสภาพ “กลืนไม่เข้าคายไม่ออก” มีความไม่แน่นอนมากกว่าเยอรมนีเสียอีก จึงไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่า โดยพฤตินัยแล้ว ภายใต

¹⁷ Cited in Pierre Spoerri, “The German-French Reconciliation - A Pattern of Europe,” unpublished manuscript prepared for CAUX Scholars Programme on “Conflict Resolution,” Caux, Switzerland, July 1993, p.2.

สภาวะความไม่แน่นอนดังกล่าว ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความรู้สึกกลัวใน ภัยคุกคามของเยอรมันอย่างแท้จริงนี้ ทำให้ฝรั่งเศสตกอยู่ในสภาวะการณ์ที่ เรียกว่าถึงสงครามไปจนถึง ค.ศ. 1962¹⁸

ความกลัวต่อภัยคอมมิวนิสต์และสงครามเย็น

ในช่วงระหว่างปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศมหาอำนาจทั้งสาม หรือ *Big Three* ได้แก่ สหรัฐฯ อังกฤษ และสหภาพโซเวียต (หรือรัสเซีย) มีความเห็นพ้องต้องกันในหลักการเกี่ยวกับอนาคตของเยอรมนี นั่นคือ เยอรมนีจะต้องถูกควบคุมไม่ให้มีศักยภาพ(ทางทหาร)ที่จะสามารถกลับมา ยิงใหญ่รุกรานประเทศอื่นๆได้อีก ซึ่งสอดคล้องกับจุดยืนของฝรั่งเศสที่ได้รับ

¹⁸ Maurice Vaïsse, "A Certain Idea of Peace in France from 1945 to the Present Day," *French History*, Vol. 18, No. 3 (September 2004), p.335. ถึงแม้ว่า ผลการสำรวจในช่วงค.ศ. 1960 คนฝรั่งเศสส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 55 จะมี ปฏิกริยาเชิงบวกต่อการรวมเยอรมัน (Cited in Alfred Grosser, "France and Germany: Divergent Outlooks," *Foreign Affairs*, Vol. 44, No. 1 (October 1965), p.27) และร้อยละ 48 มองว่าคนเยอรมันเป็นมิตรที่ดีที่สุดของฝรั่งเศส (ในการสำรวจปี 1983) และในปีต่อมา กว่าร้อยละ 57 มองว่าคนเยอรมันเป็นคนน่ารัก น่าคบหาด้วย (Cited in Cyril Buffet and Beatrice Heuser, "The Marianne and Michel: The Franco-German couple," in Cyril Buffet and Beatrice Heuser, eds., *Haunted by History: Myths in International Relations* (Providence and Oxford: Berghahn Books, 1998), p.202) ก็ไม่ได้หมายความว่า หลังสงครามโลกสิ้นสุดไปแล้วมากกว่าสี่ทศวรรษ คนฝรั่งเศสโดยส่วนใหญ่จะไม่มี ความรู้สึกกลัวชนชาติเยอรมันอีกแล้ว แต่ในความเป็นจริง ปฏิกริยาของอดีต ประธานาธิบดีฝรั่งเศสฟรังซัวส์ มิตเตอร์รองค์ต่อการรวมเยอรมันเป็นหนึ่งในเดียวใน ค.ศ. 1990 ที่แสดงออกซึ่งความวิตกกังวล (*Ibid*, p.203) และความกลัวชนชาติเยอรมันที่ เคยมีพฤติกรรมโหดร้ายป่าเถื่อน (Hans Kundhani, "Margaret Thatcher's German war" *The Times Literary Supplement*, 28 October 2009) บ่ง บอกได้เป็นอย่างดีว่า ความรู้สึกกลัวชนชาติเยอรมันนั้น ยากที่จะหายไปจากความ รู้สึกนึกคิดของคนฝรั่งเศสอย่างสิ้นเชิง

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ผลกระทบมากที่สุดจากการรุกรานของกองทัพนาซีเยอรมัน แน่นอนที่สุดว่าประเทศมหาอำนาจทั้งสี่นี้มีความชัดเจนที่ต้องการจะทำลายอำนาจและศักยภาพทางทหารของเยอรมนี¹⁹ (แต่ในประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวกับอนาคตของเยอรมนีแล้วยังไม่มีมีความชัดเจนแน่นอน) และในบรรดาสี่ประเทศมหาอำนาจที่มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของเยอรมนีดังกล่าว นโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่อเยอรมนี (ในช่วงปี ค.ศ.1945-1949) มีความชัดเจนและต่อเนื่องมากที่สุด²⁰ อีกทั้งมีความยืดหยุ่นประนีประนอมน้อยที่สุด แตกต่างจากนโยบายของประเทศมหาอำนาจทั้งสาม (ตั้งแต่ก่อนที่เยอรมนีจะยอมพ่ายแพ้อย่างเป็นทางการ) ที่ไม่ได้มีความชัดเจนหรือต่อเนื่อง²¹ แต่ในการประชุมที่ปอร์ตสมัในเดือนกรกฎาคม 1945 การเปลี่ยนแปลงท่าทีของมหาอำนาจทั้งสามยอมสร้างความหวังใจให้กับฝรั่งเศส เพราะทั้งสามมหาอำนาจ ต้องการจะรวมเยอรมนีแทนที่จะแบ่งแยกเยอรมนี²²

¹⁹ จุดยืนของฝรั่งเศสดังกล่าวนี้สอดคล้องเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับแผนการมอร์แกนธอ (Morgenthau Plan) ซึ่งถูกกำหนดขึ้นในเดือนกันยายน 1944 (ก่อนที่สงครามจะสิ้นสุด) โดยเยอรมนีจะต้องถูกทำลายและควบคุมไม่ให้มีศักยภาพทางทหารโดยเด็ดขาด ซึ่งเป็นความต้องการสูงสุดของชาลส์ เดอโกลล์ แตกต่างจากสตาลินผู้นำของโซเวียตที่ไม่ยอมรับแผนการนี้ เพราะมองเห็นว่าเป็นแผนปฏิบัติการที่เต็มไปด้วยแรงแค้น (Airey Neave, *Nuremberg* (Hodder and Stoughton, 1978), pp.7, 23-24) ที่อาจจะนำไปสู่สงครามครั้งใหม่ได้อีกเหมือนเช่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และอดอล์ฟฮิตเลอร์เองก็เชื่อว่า โอกาสที่ผู้นำรัสเซียจะเลือกดำเนินนโยบายที่จะการทำลายเยอรมนีนั้นน่าจะเป็นทางเลือกสุดท้ายที่จำเป็นอย่างยิ่งยวดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Adenauer, *Konrad Adenauer: Memoirs*, p.387).

²⁰ Anton W. De Porte, *Europe between the Superpowers: The Enduring Balance* (New Haven: Yale University Press, 1986), p.142.

²¹ William I. Hitchcock, *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe, 1945-1954* (Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1998), p.44.

²² Julius W. Friend, *The Linchpin: French-German Relations, 1950-1990* (New York: Praeger, 1991), p.12.

ในสภาพความเป็นจริงแล้ว ฝรั่งเศสตกอยู่ในภาวะเงื่อนไข “กลืนไม่เข้าคายไม่ออก” เป็นอย่างยิ่ง ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ในบรรดาประเทศมหาอำนาจทั้งสี่ ฝรั่งเศสเป็นเพียงประเทศเดียวที่มีอาณาเขตพรมแดนติดกับเยอรมนี และที่ผ่านๆ มา มักจะเป็นประเทศเป้าหมายหลักที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากความทะเยอทะยานของเยอรมนี²³ เดอโกลล์ ซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญที่สุดของฝรั่งเศสในการต่อต้านนาซีเยอรมัน มีเหตุผลที่มีน้ำหนักเพียงพอในการสนับสนุนนโยบาย “หัวแข็ง” ของฝรั่งเศสต่อปัญหาเยอรมนี โดยพยายามอธิบายให้ประธานาธิบดีแฮร์รี เอส. ทรูแมน (Harry S. Truman) แห่งสหรัฐฯ เห็นถึงความจำเป็นและยอมรับนโยบายที่ค่อนข้างแข็งกร้าวของฝรั่งเศสว่า²⁴ ฝรั่งเศสได้ตกเป็นเหยื่อของความก้าวร้าวและการรุกรานจากกองทัพเยอรมันมาแล้วถึงสามครั้งในรอบ 70 ปี ได้รับความเสียหายอย่างอับยที่สุดที่ไม่สามารถประเมินค่าได้ เพราะฉะนั้น เป้าหมายหลักที่สำคัญอย่างยิ่งยวดของฝรั่งเศสก็คือ การปฏิบัติในทุกวิถีทางเพื่อป้องกันไม่ให้ภัยคุกคามจากเยอรมนีเกิดขึ้นได้อีก²⁵

ในอีกด้านหนึ่ง ฝรั่งเศสก็ไม่ปรารถนาที่จะร่วมมือกับมหาอำนาจอื่นๆ ในการแก้ปัญหาเยอรมัน²⁶ เพราะหวั่นเกรงว่าประเทศมหาอำนาจทั้งสามไม่จริงใจที่จะแก้ไขปัญหายเยอรมันอย่างถาวร กล่าวกันว่า หากฝรั่งเศสแสดงออกซึ่ง

²³ โดยข้อเท็จจริงทางยุทธศาสตร์การทหารแล้ว เยอรมนีจะไม่บุกรุกสเซียตราบเท่าที่ยังไม่สามารถยึดฝรั่งเศสได้ มิฉะนั้น จะกลายเป็นการเปิดศึกสองด้านที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อเยอรมนี และในขณะเดียวกัน หลังจากยึดครองฝรั่งเศสได้แล้ว อังกฤษก็จะเป็นเป้าหมายต่อไปทางตะวันตก

²⁴ ในความเห็นของวิลเลียม ฮิตช์ค็อก สหรัฐฯมีส่วนต้องรับผิดชอบต่อนโยบายที่แข็งกร้าวของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีด้วย ดู Hitchcock, *France Restored*, p.45.

²⁵ Charles de Gaulle, *War Memories: Salvation, 1944-1946*, Vol. 3, trans. Richard Howard (London: Weidenfeld and Nicolson, 1960), p.208.

²⁶ Kurt Sontheimer, *The Government and Politics of West Germany* (London: Hutchinson & Co., 1972), p.16.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

เจตจำนงที่จะแก้ปัญหาเกี่ยวกับอนาคตของเยอรมนีในเชิงสมานฉันท์ เพื่ออยู่ร่วมกับเยอรมนีในฐานะเพื่อนบ้านที่ดีอย่างถาวรตั้งแต่สงครามโลกสิ้นสุดลงใหม่ๆ แล้ว ความแตกแยกภายในของกลุ่มบิ๊กทรีและความขัดแย้งกับโซเวียตก็อาจจะไม่เกิดขึ้น และภาวะการเผชิญหน้าภายใต้เงื่อนโซ่ของสงครามเย็นก็อาจจะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้

สถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศในยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พัฒนาสู่ความตึงเครียดมากขึ้น เพราะไม่สามารถหาข้อสรุปตกลงกันได้ในเรื่องของ “ปัญหาเยอรมนี” ระหว่างโซเวียต ฝ่ายหนึ่งกับฝ่ายของสหรัฐฯ อังกฤษ และฝรั่งเศส (ซึ่งถูกกีดกันในช่วงแรกๆ ไม่ให้มีบทบาทสำคัญๆ) จนกระทั่งฌ็อง มอแนต์ (Jean Monnet) บิดาแห่งการรวมยุโรปหัวนิตกว่า หากไม่สามารถหาข้อยุติได้ ปัญหาเยอรมนีจะพัฒนากลายเป็น “มะเร็งร้าย” ต่อยุโรปในอนาคตอันใกล้²⁷ และกลายเป็นมูลเหตุสำคัญที่สุด²⁸ ที่ทำให้เกิดภาวะสงครามเย็นในยุโรป และแน่นอนว่า ประเทศที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดก็คือเยอรมนีและฝรั่งเศส ทั้งนี้ มีจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญสองประการที่มีผลโดยตรงต่อทั้งสองประเทศอันเกี่ยวเนื่องมาจากสงครามเย็น

²⁷ Cited in Trevor Salmon and William Nicoll, eds., *Building European Union: A Documentary History and Analysis* (Manchester and New York: Manchester University Press, 1997), p. 42; and Hitchcock, *France Restored*, p.128.

²⁸ R. Harrison Wagner, “What was Bipolarity?” *International Organization*, Vol. 47, No.1 (Winter 1993), p.80. ถึงแม้ว่า ความคิดเห็นที่ไม่ลงรอยกันระหว่างประเทศมหาอำนาจต่อปัญหาเยอรมนีจะเลวร้ายจนนำไปสู่ภาวะสงครามเย็นนี้จะไม่ใช่อุบัติเหตุที่ไม่มีใครคาดคิดว่าจะเกิดขึ้น (Norman Friedman, *The Fifty-Year War: Conflict and Strategy in the Cold War* (London: Chatham Publishing, 2000), p. xi.) แต่ปัญหาเยอรมนีและสงครามเย็นก็ไม่ต่างไปจากกรณี “ไก่กับไข่” ที่ยากจะชี้ชัดอย่างถูกต้องที่สุดได้ว่า จริงๆ แล้ว ปัญหาเยอรมนีเป็นสาเหตุ (Donald Watt, “Germany” in Evan Luard, ed., *The Cold War: A Reappraisal*. London: Thames and Hudson, 1964), pp.86. หรือผลพวง (by-product) ของสงครามเย็น (Friend, *The Linchpin*, p.ix) กันแน่

จุดเปลี่ยนแปลงประการแรก คือ การถึงแก่อสัญกรรมของประธานาธิบดีแฟรงคลิน ดี รูสเวลต์ (Franklin D. Roosevelt) ในเดือนเมษายน 1945 และการเข้ามารับตำแหน่งแทนที่ของประธานาธิบดีทรูแมน จนถึง ค.ศ.1953 ความเปลี่ยนแปลงของผู้นำสหรัฐดังกล่าวเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้ความขัดแย้งระหว่างสหรัฐและโซเวียตตกต่ำลงร้ายจนพัฒนาไปสู่ภาวะสงครามเย็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และนั่นหมายถึงผลกระทบโดยตรงที่มีต่อนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่ออนาคตของเยอรมนีหลัง ค.ศ. 1945

ประธานาธิบดีรูสเวลต์ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำที่มีทัศนคติและนโยบายต่อต้านรัสเซียน้อยที่สุดคนหนึ่ง และคาดหวังจะเห็นความร่วมมือระหว่างวอชิงตันและมอสโกดำเนินต่อไปหลังสงครามยุติลงแล้ว²⁹ นโยบายต่างประเทศของผู้นำสหรัฐคนนี้มีต่อคอมมิวนิสต์รัสเซียในขณะนั้นจึงเป็นไปในแนวทางสมานฉันท์และความเข้าใจอันดี บนพื้นฐานที่ว่า ถึงแม้จะมีอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกันสุดขีด แต่สหรัฐและโซเวียตก็สามารถร่วมมือกันได้ เพื่อสร้างความมั่นคงและสันติภาพให้เกิดขึ้นในภูมิภาคยุโรป³⁰ ผู้นำสหรัฐถึงกับเชื่อมั่นและไว้วางใจประธานาธิบดีโจเซฟ สตาลิน (Joseph Stalin) แห่งรัสเซีย³¹ว่า ไม่มีนโยบายที่จะแผ่ขยายอิทธิพลคอมมิวนิสต์และคุกคามยุโรป³² ยิ่งไปกว่านั้น ประธานาธิบดีรูสเวลต์ก็ยังได้รับการสนับสนุน

²⁹ Walter Laqueur, *Europe since Hitler* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1970), p.77.

³⁰ David Ryan, *The United States and Europe in the Twentieth Century* (London: Pearson Education Limited, 2003), p.55.

³¹ Wilfried Loth, "General Views on the Cold War," *Cold War History*, Vol.3, No. 2 (January 2003), p.158.

³² Wilfried Loth, *The Division of the World, 1941-1955* (London: Routledge, 1988), p.29. ว่ากันว่า ในระดับความสัมพันธ์ส่วนบุคคลแล้ว ประธานาธิบดีรูสเวลต์ให้ความไว้วางใจสตาลินในระดับเดียวกับเทอร์ซิล (Peter Lane, *The PostWar World: An Introduction* (London: B.T. Batsford Ltd., 1987), p.28. แต่ในระดับประเทศแล้ว ผู้นำสหรัฐกลับมีความเคลือบแคลงสงสัยในอังกฤษมากกว่ารัสเซีย เพราะความเป็นประเทศมหาอำนาจเจ้าอาณานิคม (Peter Lane, *Europe since 1945*:

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

จากคู่แข่งทางการเมืองคนสำคัญอย่างนายเวนเดลล์ วิลกี พร้อมทั้งเสนอแนะว่า สหรัฐฯ “จำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะทำงานร่วมกันกับรัสเซียในเวทีโลกหลังสงครามโลกยุติลง”³³

ประการสำคัญก็คือ ประธานาธิบดีรูสเวลท์รายล้อมด้วยบรรดาเจ้าหน้าที่ระดับสูงและที่ปรึกษาที่ล้วนแต่สนับสนุนนโยบายร่วมมือกับคอมมิวนิสต์รัสเซีย โดยเฉพาะนายพลดไวท์ ดี ไอเซนฮาวร์ (Dwight D. Eisenhower)³⁴ ลูเชียส ดี เคลย์ (Lucius D. Clay)³⁵ และแฮร์รี ฮอปกินส์

An Introduction (London: Batsford Academic and Educational, 1985), p.32) ในขณะที่รัสเซียเป็นมหาอำนาจชั้นต่ำกว่า (Loth, “General Views on the Cold War”, p.158). ยิ่งไปกว่านั้น รูสเวลท์ยังเชื่อว่า อังกฤษมีความจริงใจที่จะสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในภาคพื้นยุโรปน้อยกว่ารัสเซีย เพราะอังกฤษคำนึงถึงบทบาทและอิทธิพลของตัวเองในภูมิภาคมากกว่าสันติภาพโดยรวม (Laqueur, *Europe since Hitler*, pp.77-78) นอกจากนี้แล้ว สหรัฐฯ ก็ยังมีความไม่ไว้วางใจต่อข้อตกลงความร่วมมือกันระหว่างเซอร์ซิลและสตาลินที่กระทำขึ้นเมื่อเดือนตุลาคม 1944 (DePorte, *Europe between the Superpowers*, p.97). แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็มีการวิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นการคาดการณ์ที่ผิดพลาดของประธานาธิบดีรูสเวลท์ที่มองโลกแง่ดีและประเมิณผู้นำรัสเซียไกลเกินจากความเป็นจริง ทั้งๆ ที่สตาลินเป็นผู้นำเผด็จการภายใต้ลัทธิคอมมิวนิสต์ (Joseph S. Nye, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, 3rd ed. (New York: Harlow: Longman, 1993), p.113. ที่ไม่อาจจะวางใจได้

³³ Cited in Alfred Grosser. “France and Germany in the Atlantic Community,” *International Organization*, Vol. 17, No. 3 (Summer 1963), p.551.

³⁴ ไอเซนฮาวร์เชื่อมั่นว่าพันธมิตรระหว่างสหรัฐฯและรัสเซียจะเป็นหลักประกันที่จำเป็นสำหรับระเบียบโลกหลังสงครามโลก เพราะฉะนั้น สหรัฐฯจึงต้องให้ความไว้วางใจรัสเซีย (Dwight D. Eisenhower, *Crusade in Europe* (New York: Avon Books, 1968), pp.485-506.

³⁵ เคลย์เชื่อมั่นว่าสหรัฐฯและรัสเซียจะสามารถประสานร่วมมือกันได้เพื่อแสวงหาและกำหนดอนาคตให้กับเยอรมนี (Carolyn Woods Eisenberg, *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944-1949* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p.168.

(Harry Hopkins) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจจากผู้นำสหรัฐฯ มากที่สุด³⁶ และมีโอกาสได้เข้าพบ สตาลินหลายครั้ง³⁷ ตอกย้ำด้วยความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมว่า ประเทศมหาอำนาจทั้งสองสามารถร่วมมือเพื่อสันติภาพของโลกได้³⁸

โดยปกติแล้ว ความเปลี่ยนแปลงของผู้นำมักจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในนโยบายด้วย เช่นเดียวกันกับกรณีของทรูแมน ที่ครั้งหนึ่งเคยประกาศว่าจะดำเนินนโยบายต่างประเทศตามแนวทางเดิมของประธานาธิบดีรูสเวลท์³⁹ ซึ่งปรากฏว่าไม่เป็นความจริง เหตุผลความเป็นไปได้

³⁶ Lane, *Europe since 1945*, p.58.

³⁷ ดูเหมือนว่าสตาลินจะตระหนักถึงความเป็นคนพิเศษและบทบาทความสำคัญของฮอฟกินส์เป็นอย่างดี จึงได้ให้การต้อนรับฮอฟกินส์ในระหว่างการเยือนมอสโกในเดือนกันยายน 1944 อย่างสมเกียรติราวกับเป็นประมุขของประเทศ [Cited in Jean Monnet, *Memoirs*, trans. Richard Mayne (London: William Collins Sons & Co. Ltd.), 1978], p.171.

³⁸ Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York, Harper and Row, 1950), p.870. แต่ในมุมมองของวิลฟริด แนนพ์แล้ว การร่วมมือกันไม่ได้เป็นจุดแข็งหรือ “จุดขาย” ของสตาลินแต่อย่างใด (Wilfrid Knapp, “The Partition of Europe,” in Evan Luard, ed., *The Cold War: A Reappraisal* (London: Thames and Hudson, 1964), p.49.

³⁹ Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War* (Stanford: Stanford University Press, 1992), p.25. แต่อย่างน้อยที่สุด ทรูแมนได้แสดงออกให้เห็นว่า ไม่ประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศที่มีต่อรัสเซียอย่างทันทีทันใด หรืออีกนัยหนึ่ง ต้องการให้ความสัมพันธ์ระหว่างวอชิงตันและมอสโกดำเนินต่อเนื่องต่อไปอีกระยะหนึ่ง โดยการทบทวนและมอบหมายภารกิจสุดท้ายให้ฮอฟกินซึ่งได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจจากผู้นำรัสเซียมากที่สุดคนหนึ่งเดินทางไปมอสโกในช่วง ค.ศ. 1945 (ก่อนที่จะฮอฟกินจะเสียชีวิตในเดือนมกราคม ปีต่อมา) และหากยึดตามความเห็นที่ไม่น่าจะถูกต้อง)ของฌอง-ปีแยร์ คลิอู Jean-Pierre Rioux แล้ว ประธานาธิบดีทรูแมนยังคงดำเนินนโยบายต่างประเทศของสหรัฐฯต่อสหภาพโซเวียตต่อเนื่องต่อไปอีกสองปี

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

หลายๆ ประการที่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงในนโยบายต่างประเทศ
สำหรับรัฐออสเตรียอย่างสุดโต่งนี้ กล่าวคือ

ประการแรก ทูรแมนมีทัศนคติและสร้างชื่อเสียงในฐานะวุฒิสมาชิกที่
ต่อต้านคอมมิวนิสต์รัสเซียอย่างแข็งขันมาตั้งแต่แรก⁴⁰ โดยเฉพาะการแสดง
ท่าทีที่ชัดเจนที่สุดผ่านทางหนังสือพิมพ์ *New York Times* (ฉบับวันที่ 24
June 1941)⁴¹ ภายหลังจากกองทัพนaziเยอรมันบุกโซเวียตโดยการเรียกร้อง
ให้สหรัฐอยู่ห่างๆ “นั่งอยู่บนภู ดูเสือสองตัวกัดกัน จนกระทั่งบาดเจ็บทั้งคู่”⁴²
แล้วค่อยเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ และเมื่อเข้าดำรงตำแหน่งผู้นำสหรัฐคนใหม่
ทูรแมนต้องการที่จะดำเนินนโยบายต่างประเทศต่อโซเวียตที่แข็งกร้าวมากขึ้น⁴³
เพราะมั่นใจในศักยภาพและกำลังทางทหารของสหรัฐอย่างเต็มเปี่ยม (หาก
จำเป็นต้องทำสงครามกับรัสเซีย)

ประการต่อมา ถึงแม้ว่าทูรแมนและรัฐมนตรีต่างประเทศเจมส์ เบิร์นส์
(James Byrnes)⁴⁴ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้นำของกลุ่มเคลื่อนไหวต่อต้าน

จนกระทั่งตัดสินใจยกเลิกนโยบายไว้ว่างใจรัสเซียตามแนวทางเดิมของรูสเวลต์ใน
ค.ศ.1947 ดู Jean-Pierre Rioux, *The Fourth Republic, 1944-1958*, trans.
Godfrey Rogers (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), p.112.

⁴⁰ John W. Young, *Cold War Europe, 1945-89: A Political History* (London:
Edward Arnold, 1991), p.2.

⁴¹ Cited in John H. Backer, *The Decision to Divide Germany: American
Foreign Policy in Transition* (Durham, N.C.: Duke University Press,
1978), p.78.

⁴² Cited in Alan J. P. Taylor, *How Wars Begin* (London: Hamish Hamilton,
1979), p.172.

⁴³ DePorte, *Europe Between The Superpowers*, pp.102, 104.

⁴⁴ ความสำคัญของเจมส์ เบิร์นส์ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้กำหนดนโยบายต่างประเทศของ
สหรัฐตัวจริงในช่วงแรกๆ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (Cited in Michael Creswell
and Marc Trachtenberg, "France and the German Question, 1945
1955," *Journal of Cold War Studies* Vol. 5, No. 3 (Summer 2003), p.13.

คอมมิวนิสต์รัสเซีย⁴⁵ จะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าขาดความรู้ความเข้าใจที่ดีพอในเรื่องกิจการต่างประเทศ⁴⁶ และมองข้ามความสำคัญของยุโรป⁴⁷ แต่ก็ห้อมล้อมด้วยบรรดาที่ปรึกษาหัวรุนแรงสุดโต่ง (ultra-nationalist) ที่ทรง

⁴⁵ Bruce Kuklick, *American Policy And The Division of Germany: The Clash With Russia Over Reparations* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1972), p.142.

⁴⁶ ในความเห็นของผม มองเนต์ ประเด็นเรื่อง(การขาด)ความรู้ความเข้าใจในเรื่องกิจการต่างประเทศไม่ใช่เป็นปัญหาสำคัญสำหรับทรูแมนภายหลังจากที่เข้ารับตำแหน่งรับผิดชอบในฐานะผู้นำของประเทศแล้ว และจะไม่ใช่อุปสรรคทำให้ประธานาธิบดีสหรัฐฯคนใหม่ไม่สามารถแสดงบทบาทสำคัญๆ ในเวทีโลกได้ เหมือนเช่นกรณีของนายพลจอร์จ มาร์แชลล์ผู้สามารถสร้างชื่อเสียงขจรขยายไปทั่วยุโรป ทั้งๆที่ไม่ได้มีความคุ้นเคยอะไรกับยุโรปมาก่อนเลย (Monnet, *Memoirs*, pp.252, 266) และในความเป็นจริง ความสำเร็จของโครงการแผนมาร์แชลล์ในการฟื้นฟูยุโรปก็เป็นบทพิสูจน์ที่ดีสำหรับผู้ที่มีความคิดเห็นต่อต้านทรูแมน

⁴⁷ Llewellyn Woodward, "Some Reflections on British Policy, 1939-1945," *International Affairs*, Vol.31, No. 3 (July 1955), p.281. ตลอดช่วงระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีสหรัฐฯ เป็นเวลา 8 ปี ทรูแมนเดินทางไปร่วมประชุมสุดยอดในยุโรปเพียงครั้งเดียวเท่านั้น คือการประชุมที่ปารีสในเดือนกรกฎาคม 1945 ทั้งๆ ที่สันติภาพและความขัดแย้งในภูมิภาคยุโรปในขณะนั้นมีความสำคัญต่อโลกเป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า ไม่ให้ความสำคัญกับยุโรป ยิ่งไปกว่านั้น ทรูแมนยังถูกวิจารณ์ว่า มีท่าทีไม่ใส่ใจต่อ(ปัญหาหรืออนาคต)เยอรมนีอย่างจริงจังมากสักเท่าไรด้วย (Eisenberg, *Drawing the Line*, pp.391,491) ต่อปัญหาในเรื่องนี้ วิลลี บรานด์ท์ (Willy Brandt) อดีตนายกรัฐมนตรีเยอรมนีตะวันตก (1969-1974) ดูเหมือนจะเข้าใจดีว่า สหรัฐฯต้องให้น้ำหนักความสำคัญกับส่วนภูมิภาคอื่นๆ ของโลกที่ล้าหลังและมีประชากรมากกว่ายุโรป แต่ก็เชื่อว่า จะเป็นเรื่องที่เลวร้ายยากเกินกว่าที่สหรัฐฯจะถอนตัวออกจากยุโรปได้ (Willy Brandt, *In Exile: Essays Reflections and Letters 1933-1947*, trans. Rex W. Last (London: Oswald Wolff, 1971), p.41)

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

อิทธิพล⁴⁸ ในนโยบายต่างประเทศและมีทัศนคติต่อต้านรัสเซียอย่างแข็งกร้าว⁴⁹ แตกต่างจากประธานาธิบดีรูสเวลต์เกือบจะสิ้นเชิง โดยเฉพาะการตัดสินใจต่างๆเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศที่มีต่อรัสเซียนั้น ว่ากันว่า อเวอเรลล์ ฮาร์ริมาน (Averell Harriman) เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำมอสโก มีอิทธิพลอย่างมากต่อการตัดสินใจของทรูแมนในนโยบายที่เกี่ยวกับรัสเซีย⁵⁰

⁴⁸ Nolda Offner, "President Address 'Another Such Victory': President Truman, American Foreign Policy, and the Cold War," *Diplomacy History*, Vol.23, No. 2 (Spring 1999), p.136; and Eisenberg, *Drawing the Line*, p.168. แม้กระทั่งมองเนต์เองก็มีความสงสัยเคลือบแคลงในคณะที่ปรึกษาของทรูแมนและไม่มั่นใจว่าผู้นำสหรัฐฯจะได้รับคำแนะนำและข้อมูลที่ถูกต้องเสมอไป (Monnet, *Memoirs*, p.252) ในขณะที่นักประวัติศาสตร์การทูตระหว่างประเทศอย่างแครอลีน วูดส์ ไอเซนเบิร์กถึงกับเชื่อมั่นว่าทรูแมนได้รับข้อมูลข่าวสารและคำแนะนำที่ผิดๆ (Eisenberg, *Drawing the Line*, pp. 391,491) ด้วยเหตุนี้ (ในความคิดเห็นของมองเนต์) ทรูแมนมีโอกาที่จะตัดสินใจผิดพลาดได้ (Monnet, *Memoirs*, p.252) เพราะฉะนั้นแล้ว บนพื้นฐานการตั้งข้อสังเกตของมองเนต์ ก็อาจจะตีความได้ว่า คณะที่ปรึกษาของทรูแมนมีบทบาทสำคัญและควรต้องรับผิดชอบในการทำให้เกิดความขัดแย้งและการเผชิญหน้าในยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งในที่สุดแล้วพัฒนาไปสู่ภาวะของสงครามเย็น

⁴⁹ Alice Ackermann and Catherine McArdle Kelleher, "The United States and the German Question: Building a New European Order," in Verheyen and Sørensen, eds., *The Germans and Their Neighbours*, p.407. อย่างไรก็ตาม ปีเตอร์ เลน ก็อ้างชื่อของนายพลมาร์แชลล์ วอลเตอร์ เบเดลล์ สมิธ ซึ่งเป็นเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำมอสโกและคอร์เดลล์ ฮัลล์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ปรึกษาที่มีทัศนคติและท่าทีไม่แข็งกร้าวต่อรัสเซีย และมีอิทธิพลต่อทรูแมน (Lane, *Europe since 1945*, p.32)

⁵⁰ Backer, *The Decision to Divide Germany*, p.77. โดยปกติแล้ว ผู้มีอำนาจตัดสินใจในวอชิงตันต้องอาศัยข้อมูลและความคิดเห็นของเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำมอสโก (เป็นหลัก) ในการกำหนดนโยบายต่างประเทศสหรัฐฯต่อรัสเซียในช่วงทศวรรษที่ 1940 หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เอกอัครราชทูตจะเป็นตัวสะท้อนที่ดีของนโยบายต่างประเทศในยุคนั้นๆ เพราะฉะนั้น นโยบายต่างประเทศที่เป็นมิตรในสมัยรูสเวลต์ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากท่าทีของโจเซฟ เดวิส (Joseph Davies) ซึ่งมีทัศนคติ

และทำให้ทรูแมนยังปักใจเชื่อว่า คอมมิวนิสต์รัสเซียคือภัยคุกคามสำคัญต่อสันติภาพในยุโรปและผลประโยชน์ของสหรัฐฯ⁵¹ เพราะฉะนั้น รัฐบาลสหรัฐฯ จะต้องหยุดยั้งความคิดและความพยายามของอนารยชนรัสเซียที่จะรุกรานยุโรป⁵²

และทำให้ไมตรีฉันท์มากกว่าสารริมานที่เข้ามารับหน้าที่เอกอัครราชทูตสหรัฐฯ ประจำมอสโกแทนที่ในสมัยทรูแมน โดยเดวิสสนับสนุนนโยบายของสตาลินเพราะเชื่อมั่นว่าเป้าหมายแรกสุดของผู้นำรัสเซียก็คือการส่งเสริมสันติภาพและความเป็นครอบครัวเดียวกันในมวลหมู่มนุษยชาติ (Cited in Laqueur, *Europe Since Hitler*, p.77) ซึ่งแน่นอนที่สุด การที่ประธานาธิบดีทรูแมนและรัฐมนตรีต่างประเทศเบิร์นสลิวัลล์ล้อมด้วยคนที่มีความคิดและกำลังคบคิดเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านรัสเซีย (Kuklick, *American Policy And The Division of Germany*, p.143) ย่อมไม่เป็นผลดีต่อสันติภาพในยุโรปอย่างแน่นอน

⁵¹ แตกต่างจากทัศนคติของประธานาธิบดีรูสเวลต์ที่มองเห็นความเป็นมิตรของรัสเซียและเชื่อว่าหากความไม่เป็นมิตรของรัสเซียเป็นผลมาจากความรู้สึกไม่มั่นคงอันเนื่องมาจากภัยคุกคามทั้งสองด้านจากทั้งยุโรปและเอเชีย นั่นคือ แทนที่จะเป็นภัยคุกคามผู้อื่น แต่จริงๆ แล้วรัสเซียประสบปัญหาเผชิญภัยคุกคามทั้งจากเยอรมนีและญี่ปุ่น (Pascaline Winand, *Eisenhower, Kennedy, and the United States of Europe* (Basingstoke: Macmillian Press, 1993), p.8.) นอกจากนี้แล้ว นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษอย่างอี เชช คาร์ร ก็มีความคิดเห็นว่า รัสเซียก็เหมือนกับอังกฤษคือไม่ได้มีแผนการขยายอิทธิพลหรือมีความคิดก้าวร้าวที่จะรุกรานเพื่อนบ้านในยุโรป สิ่งที่รัสเซียต้องการคือความมั่นคงจากภัยเยอรมัน (Cited in Brian Thomas, "War Origins, II," *Journal of Contemporary History*, Vol.3, No.1 (January 1968), p.185) ประการสำคัญ ในช่วงระหว่างสงครามโลก สตาลินก็แสดงออกซึ่งนโยบายไมตรีฉันท์ด้วยการล้มเลิกองค์กรโคมินเทิร์น (Comintern) ในปี 1943 เพื่อเป็นการยืนยันถึงความตั้งใจของเขาที่จะยืนอยู่ข้างพันธมิตรตะวันตกต่อต้านเยอรมนี (James Joll, *Europe since 1870: An International History*, 4th ed. (London: Penguin Books, 1990), p.436.

⁵² Ronald W. Pruessen, "'Unpleasant Facts' and Conflicting Response: US Interpretation of Soviet Policies in East Central Europe," in *The Failure of Peace in Europe, 1943-48*, eds. Antonio Varsori and Elena Calandri (New York: Palgrave, 2002), p.239.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ทัศนคติดังกล่าวจะขยายผลจนก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างผู้นำของทั้งสองประเทศที่ราวลึกมากยิ่งขึ้น การพบปะในครั้งแรกและเพียงครั้งเดียวระหว่างทรูแมนและสตาลินที่ปอตส์ดัมในเดือนกรกฎาคม 1945 นั้น แทบจะไม่ก่อให้เกิดความประทับใจใดๆ หรือความเข้าใจอันดีระหว่างกันเลย ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลที่ใกล้ชิดที่รูสเวลต์และสตาลินเคยให้ความสำคัญนั้นกลับถูกทรูแมนมองข้าม บรรยากาสแห่งการสนทนากลับเป็นกันเองที่เคยมีก่อนหน้านี้ก็ได้สิ้นสุดลงไปด้วยอย่างที่ยอมองเห็น⁵³ ทรูแมนคาดการณ์ถึงอนาคตข้างหน้าว่าเลวร้ายที่ทั้งสหรัฐฯ และชาติ(ยุโรป)ตะวันตกจะต้องเผชิญ เพราะ(เชื่อว่า)รัสเซียไม่ได้มีความปรารถนาอย่างจริงจังที่จะสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในยุโรป⁵⁴ ด้วยทัศนคติต่อต้านคอมมิวนิสต์รัสเซียที่ฝังรากลึกมานาน และถูกถ่ายทอดผ่านทางนโยบายต่างประเทศดังกล่าว ทำให้ความขัดแย้งระหว่างประเทศสองมหาอำนาจที่เป็นปอเกิดของภาวะสงครามเย็นกลายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้⁵⁵ และยังทำให้การเจรจาระหว่างประเทศมหาอำนาจทั้งสี่เพื่อร่วมกันหาทางออกให้กับปัญหาเยอรมนียากที่จะบรรลุผลได้ และแน่นอนที่สุด ประเทศที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากสถานการณ์ดังกล่าวคือฝรั่งเศสและเยอรมนี

จุดเปลี่ยนแปลงประการที่สอง ก็คือ การพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอังกฤษของเซอร์ซิดล ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งยวดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และมีส่วนสำคัญในการกำหนดอนาคตของยุโรปหลัง

⁵³ Monnet, *Memoirs*, p.252.

⁵⁴ Lane, *The Postwar World*, p.31.

⁵⁵ หากพิจารณาว่า จุดเริ่มต้นของสงครามเย็นเกิดขึ้นจริงๆ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1918 (Denna Frank Fleming. *The Cold War and its Origins, 1917-1960* (New York: Garden City, 1961.) ภาวะการเผชิญหน้าที่ตึงเครียดที่สุดตามความหมายของสงครามเย็นอย่างแท้จริงเกิดขึ้นนับตั้งแต่ประธานาธิบดีทรูแมนสืบทอดอำนาจต่อจากประธานาธิบดีรูสเวลต์ (Brian Thomas, "Cold War Origins, II," *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 1 (January 1968), p. 192.)

สงครามโลกครั้งที่ 2 ก่อนที่จะพ่ายแพ้การเลือกตั้งในปลายเดือนกรกฎาคม 1945 (สองเดือนภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ในยุโรปยุติ และเป็นการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกในอังกฤษนับตั้งแต่ปี 1935 อันเนื่องมาจากภาวะสงคราม)

เชอร์чилเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของอังกฤษในวันที่ 10 พฤษภาคม 1940 ไม่นานหลังจากที่กองทัพนาซีเยอรมันบุกกรุงฝรั่งเศส ในช่วงระยะเวลาห้าปีในตำแหน่งผู้นำประเทศนี้ จุดยืนที่ชัดเจนที่สุดของเชอร์чилคือการต่อต้านกองทัพนาซีเยอรมนีร่วมกับผู้นำของสหรัฐอเมริกาและรัสเซียจนสามารถนำอังกฤษฝ่าวิกฤตสงครามโลกครั้งที่ 2 ในฐานะผู้ชนะสงคราม⁵⁶ เชอร์чилได้รับการชื่นชมเชิดชูให้เป็นวีรบุรุษแห่งเกาะอังกฤษ ผู้นำความภาคภูมิใจสูงสุดมาสู่ประเทศ แต่เมื่อสงครามยุติ กลับไม่ได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้นำประเทศต่อ เพราะคนอังกฤษเชื่อว่า เชอร์чилคือผู้นำที่เหมาะสมที่สุดสำหรับช่วงเวลาแห่งสงคราม แต่ในภาวะที่ประเทศจำเป็นต้องฟื้นฟูประเทศนี้ อังกฤษต้องการผู้นำคนอื่นที่เหมาะสมตามสถานการณ์มากกว่า⁵⁷ ลักษณะร่วมประการหนึ่งระหว่างเชอร์чилและเดอโกลล์คือ⁵⁸ ถูกมองว่า มีความเป็นวีรบุรุษแห่งสงครามมากกว่า

⁵⁶ ในความเห็นของดี เอฟ เฟลมมิง ยุทธศาสตร์โดยรวมของเชอร์чилนับตั้งแต่ ค.ศ. 1942 ก็คือต่อต้านทั้งโซเวียตและเยอรมนี (Cited in Thomas, *Cold War Origins*, II, p.191.)

⁵⁷ วิลลี บรานด์ท์ซึ่งเป็นผู้นำเยอรมนีเพียงคนเดียวนับตั้งแต่การก่อตั้งเยอรมนีตะวันตกใน ค.ศ. 1949 ที่ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพใน ค.ศ. 1971 ก็เป็นผู้หนึ่งที่มีความคิดเช่นนี้ (Cited in Brandt, *In Exile*, p.46.)

⁵⁸ ไม่เพียงแต่จะได้รับการยกย่องให้เป็นนายกรัฐมนตรีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอังกฤษในศตวรรษที่ 20 (Roy Jenkins, *Churchill* (London: Pan Books, 2002), p.789) เชอร์чилยังได้รับการโหวตจากผลโพลในปี ค.ศ. 2002 ที่สอบถามความคิดเห็นของคนอังกฤษกว่าหนึ่งล้านคน ให้เป็นวีรบุรุษชาวอังกฤษที่ยิ่งใหญ่ที่สุดตลอดกาลในประวัติศาสตร์ของอังกฤษ (Cited in "Winston Churchill (1874-1965)," *BBC News Service*, <<http://www.bbc.co.uk/history/historic-figures/churchill-winston.shtml>> เช่นเดียวกับเดอโกลล์ ซึ่งมีบทบาทที่โดดเด่นมากในช่วงระหว่างสงครามต่อต้านนาซีเยอรมัน ได้รับการโหวตจากผลการสำรวจในปี 1990 ให้เป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดที่สุดใน

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

รัฐบุรุษแห่งสันติภาพ และทั้งสองต่างก็มีความมั่นใจในความเป็นผู้นำในยามสงครามมากกว่าในช่วงเวลาที่ประเทศปลอดสงคราม⁵⁹

ถึงแม้ว่า การพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอังกฤษของเซอร์ซิลอาจจะไม่ได้ก่อให้เกิด “แผ่นดินไหว” ที่ส่งผลกระทบอย่างมากต่อยุโรปในยุคหลัง ค.ศ. 1945 เหมือนเช่นกรณีการถึงแก่อสัญกรรมของรูสเวลต์และการเข้ามาสู่ตำแหน่งผู้นำประเทศสหรัฐอเมริกาของทรูแมน แต่อิทธิพลของเซอร์ซิลต่อการเมืองอังกฤษและการเมืองยุโรปก็เป็นสิ่งที่ไม้อาจจะมองข้ามได้ได้เลย ว่ากันว่า การเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอังกฤษใน ค.ศ.1940 และ 1945 แทบจะไม่มีผลกระทบต่อระบบการเมืองระหว่างประเทศในยุโรปที่แตกต่างกันมากนัก⁶⁰ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง อิทธิพลของเซอร์ซิลเมื่อตอนเข้าสู่ตำแหน่งผู้นำประเทศใน ค.ศ. 1940 กับเมื่อตอนพ้นจากตำแหน่งใน ค.ศ.1945 แทบจะไม่มี ความแตกต่างกันเลย⁶¹

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกล่าวสุนทรพจน์ของเซอร์ซิลที่เมืองฟูลตัน มลรัฐมิสซูรี สหรัฐฯ ในวันที่ 5 มีนาคม 1946 ย้ำเตือนให้ทรูแมนได้ตระหนักอย่างถ่องแท้ถึงการดำรงอยู่จริงของ “ม่านเหล็ก”⁶² (Iron Curtain) และ

ประวัติศาสตร์ของฝรั่งเศสรองจากกษัตริย์ชาร์เลอมาญ (Charlemagne) บิดาแห่งชนชาติฝรั่งเศส (Cited in Jack Hayward, "From Republican Sovereign to Partisan Statesman," in Jack Hayward, ed., *De Gaulle to Mitterrand: President Power in France* (London: Hurst & Co., 1993), p. 21)

⁵⁹ David Chuter, *Humanity's Soldier: France and International Security, 1919-2001* (Oxford: Berghahn Books, 1996), p.233.

⁶⁰ Thomas, "War Origins, II", p.191.

⁶¹ ในประเด็นนี้ คอนนี ซิลลิคัส ถึงกับเชื่อว่า อิทธิพลของเซอร์ซิล (รวมทั้งการเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษของเอิร์ลเนส เบวิน ระหว่าง ค.ศ. 1945-1950) เป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่สงครามเย็นหลังปี 1945 (Konni Zilliacus. *I Choose Peace* (Harmondsworth: Penguin, 1949), p.131.)

⁶² เหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่เป็นมูลเหตุจูงใจให้เซอร์ซิลเลือกที่จะกล่าวตอกย้ำการดำรงอยู่ของ "ม่านเหล็ก" ต่อหน้าประธานาธิบดีทรูแมน ณ มลรัฐมิสซูรี ก็เนื่องมาจาก

อันตรายจากภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์รัสเซียที่มีต่ออนาคตของยุโรป (และเยอรมนี) สำหรับผู้นำเยอรมนีตะวันตกคนแรกอย่าง คอนราด อเดนาว์ (Konrad Adenauer) แล้ว นี่ก็จุดเปลี่ยนแปลงในทัศนคติและนโยบายที่มหาอำนาจแองโกล-แซกซอน(สหรัฐฯและอังกฤษ) มีต่อโซเวียต⁶³ กล่าวกันว่าสุนทรพจน์ดังกล่าวคือการประกาศท่าที (ใหม่) ที่ชัดเจนที่สุดในนโยบายต่างประเทศสหรัฐฯ(ภายใต้ประธานาธิบดีทรูแมน)และรัฐบาลอังกฤษ (ภายใต้นายกรัฐมนตรีคลีเมนต์ แอตต์ลี) ที่มีต่อคอมมิวนิสต์รัสเซีย⁶⁴ และมีส่วนสำคัญในการเร่งผลักดันทำให้ทรูแมนต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศที่แข็งกร้าวต่อโซเวียต⁶⁵ หรืออีกนัยหนึ่ง นั่นคือ การประกาศเริ่มต้นสงครามเย็นนั่นเอง⁶⁶ยังเป็นข้อสงสัยอยู่ว่า หากชนะการเลือกตั้งในปี ค.ศ. 1945 และ

ความสำคัญทางการเมืองของคำว่า “มิสซูรี” เพราะทรูแมนก้าวมาสู่ตำแหน่งผู้นำประเทศสูงสุดจากตำแหน่งวุฒิสมาชิกแห่งรัฐมิสซูรี และสร้างชื่อเสียงในฐานะวุฒิสมาชิกผู้ต่อต้านรัสเซียอย่างแข็งขัน ชื่อของ “มิสซูรี” จึงเกี่ยวพันกับคอมมิวนิสต์รัสเซียไม่น้อย และยังเป็นการตอกย้ำให้ประธานาธิบดีทรูแมนได้ยึดมั่นในจุดยืนหรือทัศนคติต่อต้านคอมมิวนิสต์รัสเซียไม่เปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น ชื่อของ “มิสซูรี” จึงมีความสำคัญทางสัญลักษณ์ที่เหมาะสมต่อการประกาศวาทะ “ม่านเหล็ก” มากที่สุด ทั้งนี้ เซอร์ซิลเคยใช้คำว่า “ม่านเหล็ก” ครั้งแรกในเดือนพฤษภาคม 1945 ในระหว่างการสนทนากับประธานาธิบดีทรูแมนถึงความกังวลต่อภัยคอมมิวนิสต์ แต่ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อโลกมากนัก

⁶³ Adenauer, Konrad Adenauer: Memoirs, p.75.

⁶⁴ Thomas, “War Origins, II”, p.191; Hitchcock, *France Restored*, p.61; and Jenkins, Churchill, pp.811-12.

⁶⁵ Zilliacus. I Choose Peace, p.131.

⁶⁶ Paul Seabury, “Cold War Origins, I,” *Journal of Contemporary History*, Vol.3, No.1 (January 1968), p.170: โดยข้อเท็จจริงแล้ว คำว่า “สงครามเย็น” เป็นศัพท์การเมืองที่เริ่มใช้เป็นครั้งแรกในค.ศ.1947 โดยรัฐบาลอเมริกันชื่อเบอร์นาร์ด เอ็ม บาร์ช (Bernard M. Baruch) ก่อนที่ฝ่ายคอมมิวนิสต์รัสเซียจะได้จัดตั้งองค์กรโคมินฟอรม (Cominform) ในเดือนกันยายนแทนที่องค์กรโคมินเทิร์นที่ได้ยกเลิกไปเมื่อ ค.ศ. 1943

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ได้เป็นผู้นำอังกฤษต่อไป เซอร์ซิลจะประกาศถึงภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์รัสเซียอย่างชัดเจนเช่นนี้หรือไม่ และอนาคตของเยอรมนีรวมทั้งปัญหาสงครามเย็นจะแตกต่างจากสิ่งที่ได้เกิดขึ้นจริงๆ ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1945-1950 หรือไม่ แต่การตอกย้ำถึงภัย “ม่านเหล็ก” ที่มีสหรัฐฯ ทำให้ประเทศในยุโรป (ตะวันตก) ตระหนักมากยิ่งขึ้นถึงอันตรายของทั้งภัยเยอรมันและภัยคอมมิวนิสต์รัสเซีย และนั่นหมายถึงความหวังอันริบหรี่สำหรับสันติภาพในยุโรป⁶⁷ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแผ่ขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์รัสเซียเข้าไปในยุโรปตะวันออกมากขึ้นทุกขณะย่อมสร้างความยุ่งยากลำบากให้แก่สหรัฐฯ และอังกฤษ ซึ่งเซอร์ซิลได้ย้ำเตือนว่า เงื่อนไขนี้จะทำให้เยอรมนีกลายเป็น “รางวัล” สำคัญที่ทั้งฝ่ายคอมมิวนิสต์รัสเซียและฝ่ายสัมพันธมิตรต่างปรารถนาและต้องการแย่งชิง⁶⁸ จนยากที่จะประนีประนอมได้

ในที่สุด ภาวะสงครามเย็นก็ได้แบ่งแยกยุโรปออกเป็นสองส่วนชัดเจน นั่นคือยุโรปตะวันตกที่มีสหรัฐฯ เป็นผู้นำและยุโรปตะวันออกที่มีโซเวียตเป็นผู้นำ แต่ในความเกี่ยวข้องของฝรั่งเศสนั้น กล่าวได้ว่า จุดเริ่มต้นของการเผชิญหน้าแบบสงครามเย็นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่อเยอรมนี⁶⁹ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ประเทศที่ต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อความล้มเหลวในการบริหารปกครองเยอรมนีโดยประเทศ

⁶⁷ Warren I. Cohen, *America in the Age of Soviet Power, 1945-1991* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), pp.27-28.

⁶⁸ Quoted in Lane, *The Postwar World*, p.49.

⁶⁹ Rioux, *The Fourth Republic, 1944-1958*, p.115. หากพิจารณาจากข้อเท็จจริงหนึ่ง ความล้มเหลวในนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสที่มีต่อเยอรมนี ส่วนหนึ่งอาจจะเริ่มต้นมาจากการที่เซอร์ซิลเสนอในที่ประชุมที่ยัลต้าในเดือนกุมภาพันธ์ 1945 ให้ฝรั่งเศสมีส่วนแบ่งใน “เด็กเยอรมัน” ส่วนที่สี่ ทั้งๆ ที่ตระหนักดีว่า ฝรั่งเศสจะไม่สามารถดำเนินนโยบาย “ใจบุญ” โอนอ่อนผ่อนปรนต่อเยอรมนีอย่างแน่นอน แต่เซอร์ซิลก็จำเป็นต้องสนับสนุนให้ฝรั่งเศสมีส่วนในการบริหารปกครองเยอรมนี เพราะ “ฝรั่งเศสมีประสบการณ์ในการยึดครองเยอรมนีมาก่อน” (Quoted in Frank Roy Willis, *France, Germany, and the New Europe, 1945-1963* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1968), p.12.) จึงยอมเข้าใจธรรมชาติของชนชาติ

มหาอำนาจมากที่สุดคือฝรั่งเศส⁷⁰

1947: จุดเปลี่ยนแปลงในนโยบายต่างประเทศฝรั่งเศสต่อเยอรมนี

ถึงแม้จะเป็นเรื่องที่อธิบายยากขึ้นเป็นนัยสำคัญสำหรับชาติที่เคยยิ่งใหญ่ที่สุดในยุโรปอย่างฝรั่งเศสก็ตาม แต่ก็เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ไม่ยาก หากจะกล่าวว่า ประชาชนฝรั่งเศสทั้งเกลียดชังและเกรงกลัวชนชาติเยอรมันอย่างเข้ากระดูกดำโดยเฉพาะภายหลังการพ่ายแพ้ในสงครามปีค.ศ. 1870-1871 และรากเหง้าทางจิตวิทยาที่ได้ฝังรากลึกต่อเนื่องมาจนถึงปลายศตวรรษที่ 20 ตามที่ได้กล่าวไว้ในช่วงต้นของบทความนี้ ในด้านหนึ่ง ถึงแม้เดอโกลล์จะให้เหตุผลว่าการที่ตัดสินใจสละอำนาจทางการเมืองในเดือนมกราคม 1946 ก็เนื่องมาจากหวาดกลัวที่ชนชาติฝรั่งเศสอันยิ่งใหญ่ที่มีต่อเยอรมนีได้หมดไปแล้ว⁷¹ นั่นคือ

เยอรมันได้ดีที่สุด ในขณะที่สตาลินเองก็ก็มองว่าข้อเสนอของอังกฤษนี้เป็นเรื่องน่าขันมากกว่าจะเป็นจริงในทางปฏิบัติ แต่ก็ไม่ได้คัดค้าน (Roby Eunson, *When France Was de Gaulle* (New York: Franklin Watts, 1971), p.112) เหตุผลหนึ่งก็อาจจะเนื่องมาจากเชื้อ(ในแนวทางเดียวกันกับกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส)ว่า โชนที่สี่ในเยอรมนีที่ฝรั่งเศสได้ครอบครองนี้ แทบจะไม่มีประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการทหาร (Hitchcock, *France Restored*, p.218) แต่อย่างน้อยที่สุด ในมุมมองของเดอโกลล์แล้ว คุณค่าทางจิตวิทยาเหนือผลประโยชน์อื่นใดทั้งหมด เพราะสามารถอ้างได้ว่า ฝรั่งเศสก็ประสบความสำเร็จสามารถบรรลุเป้าหมายที่สำคัญบางประการได้ (Hitchcock, *France Restored*, p.44.)

⁷⁰ Young, *Cold War Europe*, p.4.

⁷¹ นักวิชาการจำนวนหนึ่ง (ซึ่งเป็นจำนวนน้อย) ก็มีความเชื่อไปในแนวทางนี้ เช่นนอร์มัน เจ จี ปอนด์ (Norman J.G. Pounds) ที่เชื่อว่า ฝรั่งเศส (หลังสงครามโลกครั้งที่ 2) ไม่จำเป็นต้องเกรงกลัวเยอรมนีอีกแล้ว (Norman J. G. Pounds, *The Economic Pattern of Modern Germany* (London: John Murray, 1963), p.119) และจอห์น ยังซึ่งมีความเห็นว่า การอ้างเหตุผลเรื่องความกลัว “ภัยเยอรมัน” นี้เป็นเรื่องล้าสมัยไม่เป็นความจริง (John W. Young, *France, the Cold War and the Western Alliance, 1945-49: French Foreign Policy and Post-War Europe* (Leicester: Leicester University Press, 1990), p. ix.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

สามารถวางใจได้ว่า เยอรมนีหลังปี ค.ศ. 1945 คือ “ยักษ์” ที่บาดเจ็บสาหัส ไม่มีวันจะกลับมายิ่งใหญ่เป็น “ยักษ์” ทางการเมืองและการทหารได้อีกแล้ว นั่นคือ ไม่มีศักยภาพที่จะเป็นภัยคุกคามใครได้อีกแล้ว⁷² เพราะฉะนั้นในความคิด(ที่ไม่ถูกต้อง)ของเดอโกลล์นี้ นับได้ว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ฝรั่งเศสไม่ถูกคุกคามจาก “ภัยเยอรมัน” จากพรมแดนติดกันด้านตะวันออก⁷³ ข้อคิดเห็นของเดอโกลล์ดังกล่าว ย่อมเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะในด้านหนึ่ง อาจเป็นความรู้สึกอับอายขายหน้าหรือเป็นความขมขื่นมากเกินไปกว่าที่เดอโกลล์จะยอมรับอย่างเปิดเผยว่าชนชาติฝรั่งเศสกลัวชนชาติเยอรมัน แต่ในอีกด้านหนึ่ง (ซึ่งมีความถูกต้องเป็นความจริงมากกว่า และสอดคล้องตามที่ได้กล่าวไว้ในช่วงแรกของบทความนี้) เดอโกลล์ก็มีความคิดที่สองที่จะเตือนให้คนฝรั่งเศสได้ระมัดระวังอย่าหลงลืมการดำรงอยู่ของ “ผีปรัสเซีย” และ “ผีไรค์” (Reich) ของชนชาติเยอรมันที่อันตราย⁷⁴

⁷² Charles de Gaulle, *Memoirs of Hope: Renewal and Endeavour*, trans. Terence Kilmartin (London: Weidenfeld and Nicolson, 1971), pp.172,190.

⁷³ *Ibid*, p.164.

⁷⁴ ในคำแถลงการณ์ของเดอโกลล์เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 1948 ฮีโร่ของฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 20 คนนี้ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า มีโอกาสความเป็นไปได้ว่า สักวันหนึ่งปรัสเซีย (โดยการสนับสนุนของรัสเซีย) จะฟื้นตัวขึ้นมากเป็นภัยคุกคามใหม่ของชาติตะวันตก (Cited in Willis, *The French in German*, p.57) โดยข้อเท็จจริงแล้วรากเหง้าหรือหัวใจในความขัดแย้งเป็นศัตรูคู่อาฆาตระหว่างฝรั่งเศสและเยอรมนีนั้นอยู่ที่ปรัสเซีย ซึ่งมีความเชื่อมาตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 18 ว่า ปรัสเซียจะเป็นภัยคุกคามต่อฝรั่งเศสแทนที่อาณาจักรฮับส์บูร์ก (Habsburgs) และความเชื่อนี้ก็พิสูจน์ว่าเป็นจริงใน ค.ศ. 1871 เมื่อกองทัพชนชาติเยอรมันภายใต้การนำของปรัสเซียสามารถเอาชนะฝรั่งเศสจนสามารถรวมเยอรมนีได้เป็นครั้งแรก เพราะฉะนั้น หากจะกล่าวให้ถูกต้องที่สุดแล้ว ในภัยคุกคามเยอรมันนั้น ฝรั่งเศสกลัวปรัสเซียมากที่สุด และถึงแม้ว่ากองทัพนาซีเยอรมันจะพ่ายแพ้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และฐานะการดำรงอยู่ของ (รัฐ)ปรัสเซียในทางนิตินัยจะไม่มีอีกแล้ว แต่ “ผีปรัสเซีย” ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในเยอรมนีและในจิตสำนึกของชนชาติฝรั่งเศสไม่เสื่อมคลาย ความคิดและความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ก็ได้รับการตอกย้ำจากจอร์จ มินิโด้ (Cited in de Ménéil, *Who Speaks*

ดูเหมือนว่าเดเนาว์จะเข้าใจเป็นอย่างดีถึงความจำเป็นที่ฝรั่งเศสต้องดำเนินนโยบายที่แข็งแกร่งกับเยอรมนี ชนิดที่ยากจะนำไปสู่การสมานฉันท์ในอนาคตอันใกล้ได้ ทั้งนี้ทั้งนั้น ความกลัวที่ฝรั่งเศสมีต่อชนชาติเยอรมนีนั้น เป็นเรื่องสมเหตุสมผลและมีอยู่จริง⁷⁵ เมื่อพิจารณาถึงประวัติศาสตร์แห่งความขัดแย้งในช่วงหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมาระหว่างสองชนชาตินี้⁷⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฝรั่งเศส มีความเชื่อที่ดูเหมือนจะเป็นสูตรตายตัวว่า เมื่อไหร่ก็ตามที่เยอรมนีฟื้นตัวขึ้นมา ก็จะเป็นภัยคุกคามต่อฝรั่งเศส⁷⁷ เพราะฉะนั้น การที่จะเข้าใจนโยบายและจุดยืนของฝรั่งเศสนั้น จำเป็นต้องนำเอาปัจจัยเรื่องความกลัวเข้ามาพิจารณาด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้⁷⁸ ประการสำคัญที่สุด ผู้นำเยอรมนี

for Europe?, p.32). ในฐานะรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส ในขณะเดียวกัน เดอโกลล์ก็มองว่า การก่อตั้งเยอรมนีตะวันตกในเดือนพฤษภาคม 1949 คือการเริ่มต้นของอาณาจักรหรือรัฐใหม่ของชนชาติเยอรมัน (Friend, *The Linchpin*, p.17) เป็น "ผีโรค" ที่ยังตามมาหลอกหลอนผู้นำฝรั่งเศสอยู่ไม่คลาย และเมื่อนั้นปรัสเซียจะฟื้นตัวขึ้นมาอีกครั้งภายใต้การสนับสนุนของโซเวียตเป็นภัยคุกคามโลกตะวันตก (Willis, *The French in Germany*, p.57) ยิ่งไปกว่านั้น เดอโกลล์หวาดระแวงว่า อังกฤษสนับสนุนรัฐเยอรมนีใหม่ ก็เพื่อต้องการให้ฝรั่งเศสและเยอรมนีหวาดระแวงซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่ออังกฤษ (Eunson, *When France Was de Gaulle*, p.119)

⁷⁵ ครั้งหนึ่งในการพบปะสนทนาระหว่างอเดเนาท์และเชอร์ซิลในเดือนธันวาคม 1951 (ภายหลังจากที่เชอร์ซิลชนะการเลือกตั้งได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอังกฤษอีกครั้ง) เชอร์ซิลได้กล่าวถึงจุดนี้ว่า เยอรมนีแข็งแกร่งกว่าฝรั่งเศส และฝรั่งเศสก็ถูกหลอกหลอนให้หวาดกลัวต่อภัยคุกคามของเยอรมนีอยู่ไม่สร่าง (Cited in Adenauer, *Konrad Adenauer: Memoirs*, p.395) แม้กระทั่ง เมื่อแผนการชูมาน (Schuman Plan) ได้รับการรับรองแล้ว แต่ความคิดที่ไม่ไว้วางใจเยอรมนีก็ยังเข้มข้นไม่เสื่อมคลาย (*Ibid*, pp.406,413) แต่ในอีกด้านหนึ่ง อเดเนาท์เห็นว่า มีการเน้นย้ำและขยายภาพความกลัวที่ฝรั่งเศสมีต่อภัยคุกคามเยอรมันมากเกินไป (Ibid, p.37.)

⁷⁶ *Ibid*.

⁷⁷ *Ibid*, p.257.

⁷⁸ *Ibid*, p.200.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ตะวันตกคนแรกที่มีหน้าตาคล้ายคนเอเชียได้ชี้ชัดให้เห็นว่า “ความกลัว” เป็นปัจจัยเดียวที่มีอิทธิพลกำหนดนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีในช่วงแรกๆ หลังสงครามโลก⁷⁹ ถึงแม้ว่า คนฝรั่งเศสบางส่วนที่มีบทบาทสำคัญในการต่อต้านเยอรมนีในช่วงระหว่างสงคราม จะเชื่อว่า อนาคตของประเทศหลังสงครามไม่ควรจะพัฒนาจากความเกลียดและความกลัวเยอรมนีก็ตาม⁸⁰

ปัญหาหนักอกที่อดเนาว์ตระหนักด้วยตนเองและยอมรับว่ายากจะประสบความสำเร็จ ก็คือการโน้มน้าวให้ผู้นำฝรั่งเศสเชื่อใจและไว้วางใจเยอรมนี⁸¹ (ว่าจะไม่ใช่นาซีหรือปรตเซียเหมือนเช่นในอดีต) และยอมเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อเยอรมนี⁸² (ให้ยืดหยุ่นและสมานฉันท์มากขึ้น) ดูเหมือนว่าปี 1947 จะเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญไม่เพียงแต่สำหรับนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีเท่านั้นแต่ยังรวมถึงอนาคตของยุโรปด้วย เพราะฝรั่งเศสค่อยๆ เปลี่ยนแปลงนโยบายและลดท่าทีที่แข็งกร้าวต่อเยอรมนี⁸³ และถือว่าเป็นประเทศที่เปลี่ยนแปลงหรือ “กลับลำ” นโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีมากที่สุด⁸⁴ เมื่อเทียบกับสหรัฐฯ ไชเวียตหรืออังกฤษ ทั้งนี้ มีปัจจัยหลายๆ ประการที่เป็นมูลเหตุทำให้ฝรั่งเศสมีความยืดหยุ่นและปรับท่าทีเข้าหาเยอรมนีอย่างสมานฉันท์มากขึ้น ดังนี้

ประการแรก ถึงแม้ว่า ฝรั่งเศสเคยได้ชื่อว่าเป็นมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในยุโรป (จนถึงปลายศตวรรษที่ 19) และแม้กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็ยังได้รับการยอมรับ (ในสายตาของอังกฤษ) ว่ามีแสนยานุภาพทางทหารที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในยุโรป⁸⁵ แต่ฐานะของฝรั่งเศสหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น

⁷⁹ เน้นโดยผู้เขียน, *Ibid*, p.192.

⁸⁰ Grosser, “France and Germany: Divergent Outlooks”, p.26.

⁸¹ Adenauer, *Konrad Adenauer: Memoirs*, p.414.

⁸² *Ibid*, p. 199.

⁸³ Grosser, “France and Germany: Divergent Outlooks”, p.28

⁸⁴ Wilfrid Knapp, “The Partition of Europe”, p.50.

⁸⁵ Cited in Julius W. Friend, *The Linchpin*, p.10 อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ชนะในสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ฝรั่งเศสก็ประสบความเสียหายมากที่สุด

กลับเปลี่ยนแปลงถดถอยลงอย่างมาก ฝรั่งเศสในยุคลหลังปี 1945 นั้น ไม่ได้ยิ่งใหญ่หรือมีแสนยานุภาพทางทหารที่แข็งแกร่งที่สุดในยุโรปเหมือนเช่นในอดีต คำว่า “Big Three” สะท้อนให้เห็นถึง ข้อเท็จจริงนี้เป็นอย่างที่ว่า ฝรั่งเศสมีฐานะเป็นเพียงมหาอำนาจชั้นรองที่ถูกกีดกันให้อยู่ใน “วงนอก” (ทั้งในการประชุมที่ยัลต้าในเดือนกุมภาพันธ์ 1945⁸⁶ และที่ปอร์ตสมันในเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ปีเดียวกัน) ไม่ได้มีอำนาจและบทบาทในการตัดสินใจกำหนดอนาคตของเยอรมนีโดยตรง

ประเทศหนึ่งในยุโรปทั้งในด้านกายภาพและจิตวิทยา ฝรั่งเศสจึงมีฐานะไม่ต่างจาก “คนป่วยแห่งยุโรป” ซึ่งในความเห็นของอเดเนาแล้ว เมื่อเข้าสู่ปี 1951 ฝรั่งเศสก็ยังตกอยู่ในสภาพ “คนป่วยแห่งยุโรป” ที่เลวร้ายมากยิ่งขึ้น (Hans-Peter Schwarz, *Konrad Adenauer: A German Politician and Statesman in a Period of War, Revolution and Reconstruction, Vol. 2: The Statesman, 1952-1967*. Trans. Geoffrey Penny (Oxford: Berghahn Books, 1997), p.34) ไม่ใช่ช่วงปลายทศวรรษที่ 1950 ตามที่เดอเมอร์นิลอ้างถึง (de Mènil, *Who Speaks for Europe?*, p.42) เพราะฉะนั้น การประเมินกำลังทหารฝรั่งเศสของผู้นำอังกฤษดังกล่าวจึงไม่น่าจะถูกต้อง

⁸⁶ เหตุผลสำคัญที่ทำให้ฝรั่งเศสไม่ได้รับเชิญให้เข้าประชุมครั้งนี้ก็เนื่องมาจากการที่สหรัฐฯ และอังกฤษไม่พอใจที่เดอโกลล์บรรลุข้อตกลงความมั่นคงกับโซเวียตก่อนหน้านี้ในเดือนธันวาคม 1944 และเชื่อว่า ความร่วมมือภายใต้สนธิสัญญาดังกล่าวมีเป้าหมายหลักเพื่อจะแบ่งแยกเยอรมนีออกเป็นเสี่ยงๆ (Dismemberment) เป็นรัฐเล็กรัฐน้อย (Hitchcock, *France Restored*, p.43; and Eunson, *When France Was de Gaulle*, p.112) ที่แม้กระทั่ง อเดเนาเองก็เชื่อเช่นนั้น (Alistair Cole, *Franco-German Relations* (Harlow: Pearson Education Limited, 2001), p.6.) นอกจากนี้ การกีดกันไม่ให้ฝรั่งเศสอยู่ใน “วงใน” ของสหรัฐฯ และอังกฤษ ก็คือการปฏิเสธไม่รับรองฝรั่งเศสในฐานะหนึ่งในชาติมหาอำนาจ (Hitchcock, *France Restored*, p.43) และเท่ากับเป็นการปิดโอกาสที่จะทำให้เดอโกลล์ได้รับการยอมรับในฐานะผู้นำของประเทศมหาอำนาจในระดับเดียวกับรูสเวลต์ เซอร์ซิลและสตาลิน (Eunson, *When France Was de Gaulle*, p.112) และที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือ สหรัฐฯ และอังกฤษไม่ต้องการเห็นฝรั่งเศสเป็นพันธมิตรยืนอยู่บนฝั่งเดียวกับโซเวียตในการกำหนดอนาคตของเยอรมนี

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ข้อเท็จจริงประการหนึ่งก็คือ ถึงแม้ว่า ฝรั่งเศสจะได้ชื่อว่าเป็น ผู้ชนะสงครามในฐานะเดียวกับสหรัฐฯ อังกฤษ และโซเวียต แต่ในทาง ปฏิบัติหรือในทางพฤตินัยที่ถูกต้องที่สุดแล้ว สถานะและสภาพของฝรั่งเศสก็ไม่ ต่างไปจากประเทศที่แพ้สงคราม ดังเช่นที่จอร์จ บิดอต์ (Georges Bidault) รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1944-1948 ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น บุคคลที่สำคัญที่สุด ในการกำหนดและดำเนินนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศส ต่อปัญหาเยอรมนี⁸⁷ ต้องยอมรับความจริง(อย่างเจ็บปวด)ใน ค.ศ. 1947 ว่า จริงๆแล้วฝรั่งเศสมีฐานะไม่ต่างจากประเทศผู้แพ้(สงคราม)⁸⁸ เพราะฉะนั้น ด้วยฐานะ(ทางการเมืองระหว่างประเทศ)ที่อ่อนแอเกินกว่าจะสามารถกำหนด ชะตากรรมของเยอรมนีได้ด้วยตนเอง⁸⁹ ฝรั่งเศสจึงแทบจะไม่มีอิทธิพลใดๆ ที่จะสามารถกดดันหรือโน้มน้าวให้ประเทศมหาอำนาจ “บิ๊กทรี” เห็นชอบใดๆ ตามที่ต้องการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ในการกำหนดอนาคตของเยอรมนีนั้น ฝรั่งเศสต้องการ “บิ๊กทรี” มากกว่าที่ประเทศมหาอำนาจทั้งสามต้องการฝรั่งเศส ประการสำคัญ ประธานาธิบดีทรูแมนไม่ใช่ประธานาธิบดีดูว์โรว์ วิลสัน ที่จะมีท่าทีเห็นใจฝรั่งเศสเหมือนเช่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และเปิด “ไฟเขียว” ให้ฝรั่งเศสสามารถถ่ายทอดแรงกดดันออกมาเป็นรูปธรรมในสนธิสัญญา แวร์ซายน์เพื่อบังคับใช้กับเยอรมนีตั้งแต่ ค.ศ. 1919 จนเป็นสาเหตุสำคัญ ประการหนึ่งที่น่าไปสู่การกำเนิดของลัทธินาซีและการก้าวสู่อำนาจของฮิตเลอร์ ในต้นทศวรรษที่ 1930

ประการที่สอง ถึงแม้ว่า เดอโกลล์จะได้ลาออกจากตำแหน่งทาง การเมืองตั้งแต่เดือนมกราคม 1946 แต่ชื่อเสียงและอิทธิพลบทบาทของวีรบุรุษ

⁸⁷ Creswell and Trachtenberg, “France and the German Question”, p.5

⁸⁸ Hitchcock, *France Restored*, p. 72.

⁸⁹ François Duchêne, “French Motives for European Integration,” in Robert Bideleux and Richard Taylor, eds., *European Integration and Disintegration: East and West* (London and New York: Routledge, 1996), p.24.

ชาวฝรั่งเศสคนนี้ได้แบ่งกลุ่มฝังลึกอยู่ในทุกภาคส่วนของประเทศ โดยเฉพาะทั้งต่อการเมืองภายในประเทศ(ในทางลบ)⁹⁰ และนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศส เชื่อกันว่า นโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1944-1947 คือผลผลิตที่สะท้อนมาจากความคิดและทัศนคติ (ไม่สมานฉันท์) ของเดอโกลล์ที่มีต่อเยอรมนีเป็นสำคัญ⁹¹ จอร์จ บีโดต์ ก็ได้ยอมรับต่อผู้มีอำนาจตัดสินใจในวอชิงตันในเดือนสิงหาคม 1946 ว่า เป็นความผิดพลาดที่ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายที่แข็งแกร่งต่อปัญหาเยอรมนี⁹² แต่ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะหลีกเลี่ยงหรือเปลี่ยนนโยบายที่เป็น “มรดก” มาจากวีรบุรุษของชาติคนนี้ได้ เพราะปัจจัยเรื่องการเมืองในประเทศ⁹³ และอิทธิพลอย่างสูงยิ่งของเดอโกลล์ในสังคมการเมืองฝรั่งเศส⁹⁴

ไม่เพียงแต่อิทธิพลของ “ผีเดอโกลล์” ที่ทำให้ให้นโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีต้องแข็งแกร่งจนหาจุดประนีประนอมได้ยาก ปัจจัยภายในประเทศอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนสำคัญอย่างมาก ที่ยิ่งทำให้ให้นโยบายที่แข็งแกร่งนี้ ขาดความยืดหยุ่นประนีประนอมต่อเงื่อนไขของสถานการณ์ก็คือ อำนาจทางการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่

⁹⁰ DePorte, *Europe between the Superpowers*, p.238.

⁹¹ Willis, *France, Germany, and the New Europe: 1945-196*, p.15.

⁹² ทั้งมองเนต์และอเดเนาท์ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในประเด็นนี้ โดยเฉพาะนโยบายที่จะแยกเยอรมนีออกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อย (David W. Ellwood, *Rebuilding Europe: Western Europe, America and Postwar Reconstruction*, London and New York: Longman, 1992, p. 169; and Adenauer, *Konrad Adenauer: Memoirs*, p.192)

⁹³ ว่ากันว่า นโยบายที่แข็งแกร่งนี้ได้รับการสนับสนุนจากพรรคการเมืองทุกพรรคในประเทศตั้งแต่พรรคอนุรักษนิยมขวาจัดจนถึงพรรคการเมืองซ้ายจัด ยกเว้นเฉพาะพรรคสังคมนิยม และได้รับการยอมรับให้เป็นแนวนโยบายของรัฐบาลฝรั่งเศสทุกยุคจนถึง ค.ศ.1949 (Willis, *France, Germany, and the New Europe*, p.17; and John F. V. Keiger, *France and the World since 1870* (London: Arnold, 2001), pp.142-43.)

⁹⁴ Creswell and Trachtenberg, “France and the German Question”, p.11.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ใหญ่ที่สุดและร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสมตั้งแต่ปี ค.ศ. 1946 โดยอุดมการณ์ทางการเมืองแล้ว พรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสย่อมมีความใกล้ชิดหรือสนับสนุนคอมมิวนิสต์รัสเซีย เพราะฉะนั้นแล้ว ในสถานการณ์ที่ความแตกแยกระหว่างสหรัฐาและอังกฤษฝ่ายหนึ่งกับฝ่ายรัสเซียเริ่มชัดเจนมากขึ้นจนพัฒนาไปสู่ภาวะสงครามเย็นในเวลาต่อมา จึงเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง ที่รัฐบาลผสมของฝรั่งเศสจะดำเนินนโยบายต่อต้านรัสเซีย มิฉะนั้นแล้ว จะทำให้เกิดความแตกแยกในรัฐบาลที่สามารถพัฒนาไปสู่วิกฤตการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจในประเทศได้ เพราะฉะนั้น ตราบใดที่พรรคคอมมิวนิสต์ยังมีอำนาจในรัฐบาลอยู่ จึงเป็นไปได้ที่รัฐบาลฝรั่งเศสจะดำเนินนโยบายใดๆ ที่เป็นการสนับสนุนสหรัฐาและอังกฤษอย่างเป็นทางการเพื่อต่อต้านรัสเซียในเยอรมนี⁹⁵

ด้วยเหตุนี้ ฝรั่งเศสจึงจำเป็นต้องดำเนินนโยบายที่แข็งแกร่งและแปลกแยกต่อไป เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองในประเทศที่อาจจะพัฒนาไปสู่สงครามการเมืองในประเทศได้ จอร์จ บิโดต์ ในฐานะรัฐมนตรีต่างประเทศได้พยายามตอกย้ำให้ผู้นำสหรัฐาเข้าใจถึงเงื่อนไขความยากลำบากของปัจจัยภายในประเทศดังกล่าว และฝรั่งเศสจำเป็นต้องรอเวลาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเสียก่อน เพื่อหลีกเลี่ยงมิฉะนั้น ก็อาจจะเสี่ยงต่อสงครามการเมืองได้⁹⁶ อย่างไรก็ตาม สัญญานการเปลี่ยนแปลงเริ่มปรากฏขึ้นในเดือนพฤษภาคมปี 1947 เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสถอนตัวจากรัฐบาลผสม⁹⁷ ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ปัจจัยภายในประเทศเปิดโอกาสให้

⁹⁵ Creswell and Trachtenberg, "France and the German Question", p.10
ในขณะเดียวกัน พรรคคริสเตียนเดโมแครตซึ่งเป็นหนึ่งในสามของพรรคร่วมรัฐบาลในขณะนั้น ก็หวั่นวิตกว่า การสร้างเงื่อนไขให้พรรคคอมมิวนิสต์อยู่ฝ่ายตรงข้ามนั้น จะก่อให้เกิดความยุ่งเหยิงทางการเมือง และอาจถึงขั้นแล้วร้ายนำไปสู่สงครามการเมืองได้

⁹⁶ *Ibid*, p.9.

⁹⁷ อังนี ลาคร็วซ์-ริซ (Annie Lacroix-Riz) นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ยุโรปมองว่า จอร์จ บิโดต์ต้องการใช้โอกาสที่ประเทศมหาอำนาจแตกแยกกันในระหว่างการประชุมที่มอสโคว์ ในเดือนมีนาคม 1947 เป็นเงื่อนไขในการขับพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสออกจากรัฐบาลผสม (Cited in Hitchcock, *France Restored*, p.223)

รัฐบาลฝรั่งเศสค่อยๆปรับเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศให้สอดคล้องกันไปแนวทางเดียวกันกับ “ยุทธศาสตร์ตะวันตก” ร่วมกับสหราชอาณาจักร⁹⁸

ประการที่สาม เมื่อเริ่มต้นเข้าสู่ ค.ศ.1947 ทั้งสหราชอาณาจักรและอังกฤษได้รวมเอาโซนที่เป็นเขตยึดครองเยอรมนีเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวภายหลังเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ข้อตกลงที่ปอร์ตสมัที่จะถือเยอรมนีเป็นหนึ่งเดียวทางเศรษฐกิจนั้นเป็นไปได้แล้ว ทั้งสหราชอาณาจักรและอังกฤษต่างเชื่อว่า ถ้าหากไม่รวมโซนในเขตดูแลของตัวเองเข้าด้วยกันแล้ว การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจของเยอรมนีก็จะเกิดขึ้นได้ยาก และย่อมส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของยุโรปโดยรวม ทั้งนี้ ยุโรปกำลังประสบปัญหาภาวะเศรษฐกิจที่ย่ำแย่เลวร้าย ผลผลิตโดยรวมก็ต่ำกว่าระดับก่อนหน้าสงคราม ค่าเงินตราต่างประเทศและปริมาณการลงทุนก็ตกต่ำลงด้วย โดยเฉพาะในเยอรมนีเอง มีการคาดการณ์จากฝ่ายคอมมิวนิสต์ว่า ฝ่ายตะวันตกกำลังจะล่มสลายทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ และยังทำให้สหราชอาณาจักรหวั่นวิตกว่า ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ อาจจะเป็นเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้พรรคคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันตกหลายๆ ประเทศ โดยเฉพาะในฝรั่งเศสและอิตาลี⁹⁹ สามารถยึดครองอำนาจทางการเมืองและมีบทบาทในยุโรปตะวันตกเพิ่มมากขึ้น

เพราะฉะนั้นแล้ว การประกาศแผนการมาร์แชลล์ (Marshall Plan) ของสหราชอาณาจักรในกลาง ค.ศ.1947 จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยวด (ภายใต้แนวทางของหลักการลัทธิทรูแมนหรือ Truman Doctrine) เพื่อป้องกันภัยคุกคามและการขยายตัวของคอมมิวนิสต์¹⁰⁰ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิกฤตการณ์เศรษฐกิจดังกล่าว กดดันให้ฝรั่งเศสต้องลดค่าที่ที่แข็งกร้าว และยอม

⁹⁸ Creswell and Trachtenberg, “France and the German Question”, p.14.

⁹⁹ Joll, *Europe since 1870*, p.452.

¹⁰⁰ โดยหลักการแล้ว สหราชอาณาจักรที่ให้ความช่วยเหลือทางการเงินและเศรษฐกิจภายใต้แผนการมาร์แชลล์กับทุกประเทศในยุโรปรวมทั้งโซเวียต แต่ในทางปฏิบัติ นอกจากโซเวียตเองแล้ว สตาลินก็ไม่อนุญาตให้ประเทศคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกร้องขอรับความช่วยเหลือดังกล่าวจากสหราชอาณาจักร พร้อมทั้งเริ่มดำเนินการช่วยเหลือตามแผนการโมโลตอฟ (Molotov Plan) แทนที่

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ประนีประนอมในเป้าหมายของตัวเองต่อปัญหาเยอรมนี เพื่อแลกกับความช่วยเหลือทางการเงินจากสหรัฐฯ¹⁰¹ และความต้องการถ่านหินจำนวนมากจากเยอรมนี¹⁰²

กล่าวกันว่า ฝรั่งเศสมักจะมีปัญหาอยู่เสมอๆในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงมาตั้งปลายศตวรรษที่ 19¹⁰³ โดยเฉพาะการปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขระหว่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีความยุ่งยากและสลับซับซ้อนมากกว่า¹⁰⁴ และก็เป็นไปไม่ได้ที่ฝรั่งเศสจะสามารถดำเนินการใดๆ ต่อเยอรมนีหลังปี 1945 ได้อย่างที่ต้องการเหมือนเช่นตอนหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 การเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขต่างๆ ทั้ง

¹⁰¹ Irwin M. Wall, *The United States and the Making of Postwar France, 1945-1954* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), p.67; Young, *France, the Cold War and the Western Alliance*, p.145; and John W. Young, *Britain, France and the Unity of Europe, 1945-1951* (Leicester: Leicester University Press, 1984), pp.57-58.

¹⁰² Young, *France, the Cold War and the Western Alliance*, p.145; Young, *Britain, France and the Unity of Europe*, pp.57-58, and John Gillingham, *Coal, Steel, and the Rebirth of Europe, 1945-1955: The Germans and the French from Ruhr Conflict to Economic Community* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), p.156. อย่างไรก็ตาม นักวิชาการประวัติศาสตร์ฝรั่งเศสระดับแนวหน้าอย่างวิลเลียม ฮิทช์ค็อก กลับมีความเห็นแตกต่างกันและไม่เชื่อว่า วิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจจะมีผลอย่างมากที่ทำให้ฝรั่งเศสถึงกับต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายที่มีต่อเยอรมนี ยิ่งไปกว่านั้น จอร์จ บีโดต์ ก็ไม่ได้เต็มใจที่จะเปลี่ยนแปลงท่าทีและนโยบายต่างประเทศต่อเยอรมนี ด้วยเหตุผลเพื่อแลกกับถ่านหินและเงินกู้จากสหรัฐฯ (Hitchcock, *France Restored*, p.63)

¹⁰³ Phillip G. Cerny, "Gaullism, Nuclear Weapons and the State," in Jolyon Howorth and Patricia Chilton, eds., *Defence and Dissent in Contemporary France* (New York: St. Martin Press, 1984), pp.46-47.

¹⁰⁴ ในความเห็นของอดิโนวัวร์แล้ว ปัญหาประการหนึ่งสำหรับฝรั่งเศสในช่วงแรกๆหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็คือ การพิจารณาสถานการณ์ในยุโรปจากมุมมองที่ค่อนข้างคับแคบเกินไป (Adenauer, *Konrad Adenauer: Memoirs*, p.91.)

สามประการดังกล่าวมีส่วนสำคัญอย่างมากที่เปิดทางหรือกดดันให้ฝรั่งเศสต้องเลือกเส้นทางใหม่ ในการพิจารณาควบคู่กับปัจจัยเรื่องภัยเยอรมนีและภัยคอมมิวนิสต์รัสเซีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความล้มเหลวของการประชุมระดับรัฐมนตรีต่างประเทศที่มอสโกในเดือนมีนาคม 1947 คือจุดเปลี่ยนผันที่สำคัญ อีกประการหนึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนโยบายฝรั่งเศสที่แข็งกร้าวต่อเยอรมนี¹⁰⁵ ในลักษณะที่พร้อมจะยึดหยุ่นประนีประนอมกับมหาอำนาจแอ่งโกล-แซกซอน¹⁰⁶ และถอยห่างออกจากฝ่ายคอมมิวนิสต์รัสเซียมากขึ้น เหตุผลส่วนหนึ่งเป็นเพราะฝรั่งเศสกลัวว่าจะถูกทอดทิ้งจากสหรัฐฯ ให้เผชิญทั้งภัยคอมมิวนิสต์และภัยเยอรมันตามลำพัง¹⁰⁷ รวมทั้งอาจถูกละเลยจากโซเวียต (ตามข้อตกลง ฝรั่งเศส-โซเวียต) หากถูกคุกคามจากเยอรมนี

ในที่สุด ฝรั่งเศสก็ยอมรับความช่วยเหลือตามแผนการมาร์แชลล์ตั้งแต่มิถุนายน ค.ศ. 1947 และจำเป็นต้องยอมตามแรงกดดันของสหรัฐฯ และอังกฤษ โดยรวมดินแดนเยอรมนีโซนที่อยู่ในเขตควบคุมของตนเองเข้ากับเขตของสหรัฐฯ และอังกฤษ¹⁰⁸ เป็นการเริ่มต้นเลือกที่จะยืนอยู่ฝ่าย “ตะวันตก” อย่างชัดเจน และคอยจ้องมองเยอรมนีในฐานะเพื่อนบ้านจริงๆ

¹⁰⁵ Wall, *The United States and the Making of Postwar France*, p.67; Young, *France, the Cold War and the Western Alliance*, p.145; Young, *Britain, France and the Unity of Europe*, pp.57-58, and Willis, *The French in Germany, 1945-1949*, pp.41-50.

¹⁰⁶ แต่ในอีกด้านหนึ่ง สหรัฐฯ และอังกฤษจำใจต้องสนับสนุนจุดยืนหรือนโยบาย “หัวแข็ง” ของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีในระดับหนึ่งต่อไป เพราะความจำเป็นนับตั้งแต่ ค.ศ. 1947 ที่ต้องอาศัยฝรั่งเศสในการดำเนินนโยบายปิดล้อม (Double-containment) คอมมิวนิสต์รัสเซีย (Wolfram E. Hanrieder, *Germany, America, and Europe: Forty Years of German Foreign Policy* (New Haven, CT: Yale University Press, 1989), p.467.

¹⁰⁷ Buffet and Heuser, “The Marianne and Michel”, p.195.

¹⁰⁸ Friends, *The Linchpin*, p.14.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 :

บทสรุป

ด้วยเหตุที่เยอรมนีเป็นผู้ก่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งถือว่าเป็นความหายนะที่เลวร้ายที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติภายใต้มน้ำมือของฮิตเลอร์ ที่นิตยสาร *Der Spiegel* ของเยอรมนีขนานนามว่า “ปีศาจร้ายแห่งศตวรรษ”¹⁰⁹ ประเทศมหาอำนาจทั้งสามคือ สหรัฐฯ อังกฤษ โซเวียต รวมทั้งฝรั่งเศสจึงมีความเห็นพ้องต้องกันโดยหลักการพื้นฐานตั้งแต่ต้นว่า เยอรมนีจะต้องถูกควบคุมหรือจำกัดให้มีโอกาสที่จะทำสงครามรุกรานประเทศเพื่อนบ้านอีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม ความคิดเห็นและนโยบายต่อปัญหาเยอรมนีที่แตกต่างกันระหว่างรัสเซียฝ่ายหนึ่งกับฝ่ายของสหรัฐฯและอังกฤษ ที่เริ่มพัฒนามาตั้งแต่หลังการสิ้นสุดของสงครามโลก จนในที่สุดกลายเป็นภาวะสงครามเย็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และประเทศที่จะได้รับผลกระทบมากที่สุดจากความไม่แน่นอนดังกล่าวก็คือ ฝรั่งเศส ที่มีความชัดเจนมากที่สุดในการดำเนินนโยบาย “หัวแข็ง” ต่ออนาคตของเยอรมนีหลังปี ค.ศ.1945 เหตุการณ์นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1947 ซึ่งเป็นปีที่ “ม่านเหล็ก” เกิดขึ้นในเยอรมนี¹¹⁰

ได้กลายเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญอย่างยิ่งต่ออนาคตของฝรั่งเศสและเยอรมนี¹¹¹ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสเริ่มเห็นภัยคอมมิวนิสต์รัสเซียอันตรายกว่าภัยเยอรมัน¹¹² ในขณะเดียวกัน

¹⁰⁹ Cited in Matt Frei, “The Trouble with Germans: Part One” *BBC New Service*, (22 February 2000), <<http://news6.thdo.bbc.co.uk/hi/english/world/europe/newsid-647000/647693.stm>>

¹¹⁰ Joll, *Europe since 1870*, p.451.

¹¹¹ ในบันทึกความทรงจำของอเดเนา ผู้นำเยอรมนีตะวันตกคนนี้ ถือเอาค.ศ. 1947 เป็นจุดเปลี่ยนของสถานการณ์ในยุโรป ที่มีผลต่ออนาคตของฝรั่งเศสและเยอรมนี (Adenauer, *Konrad Adenauer: Memoirs*, pp.89-106.)

¹¹² เพราะความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เดอโกลส์จึงใช้เป็นเหตุผลที่จะหวนกลับคืนสู่วงการเมืองอีกครั้งหนึ่ง โดยอ้างว่า สงครามโลกครั้งที่ 3 กำลังจะเกิดขึ้น (Cited in Grosser, “France and Germany: Divergent Outlooks”, p.30.) แต่ในอีก

เงื่อนไขของสงครามเย็นและปัญหาทางเศรษฐกิจกดดันให้ฝรั่งเศสจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนนโยบายใหม่เพื่อความอยู่รอดและเพื่อผลประโยชน์สูงสุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ดังนั้น เมื่อฝรั่งเศสตัดสินใจเลือกที่จะอยู่ข้าง “ตะวันตก” ของมหาอำนาจแอตแลนติก-แซกซอน ก็หมายความว่า ฝรั่งเศสจำใจต้องเห็นดีเห็นงาม (อย่างขมขื่นและหลีกเลี่ยงไม่ได้)¹¹³ กับนโยบายการพัฒนาเยอรมนีตามแนวทางของสหรัฐฯและอังกฤษ โดยเฉพาะการก่อตั้งและ “ติดอาวุธ” ให้กับเยอรมนีตะวันตก¹¹⁴ อันเนื่องมาจากเงื่อนไขของสงครามเย็น ฝรั่งเศสใช้เวลาประมาณสามปีนับตั้งแต่ ค.ศ. 1947 ในการปรับตัวและทัศนคติใหม่ที่มีต่อเยอรมนี จนกระทั่ง “เมฆหมอกมืดครึ้ม” ที่ฝรั่งเศสต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนต่างๆ เกี่ยวกับปัญหาเยอรมนีก็ได้ผ่านพ้นไปในเดือนเมษายน 1950¹¹⁵ เมื่อผู้นำของฝรั่งเศสและเยอรมนีตะวันตกเห็นพ้องต้องกันในเดือนต่อมา ในหลักการตามข้อเสนอของแผนการชุมชนที่จะเริ่มศักราชใหม่ในความสัมพันธ์ระหว่างสองชาตินี้

ด้านหนึ่งจากมุมมองของไซริล บัฟเฟต์และบีทริส ฮิวเซ่ ตลอดช่วงระยะเวลาของสงครามเย็น คนฝรั่งเศสกลัวต่อภัยเยอรมันมากกว่าภัยคอมมิวนิสต์ กลัวแม้กระทั่งว่า เยอรมนีอาจจะหันไปติดต่อกับรัสเซีย (Buffet and Heuser, "The Marianne and Michel," pp.191-92)

¹¹³ อาจจะด้วยเหตุนี้เอง เดอโกลล์จึงถือว่าปี 1947 เป็นปีแห่งความเลวร้ายที่หั่งรอย "แผลเป็น" ร้าวลึกที่สุดสำหรับฝรั่งเศส (Cited in Rioux, *The Fourth Republic, 1944-1958*, p.112.)

¹¹⁴ DePorte, *Europe Between the Superpowers*, p.230.

¹¹⁵ Monnet, *Memoirs*, p.289.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

บรรณานุกรม

- Ackermann, Alice and Catherine McArdle Kelleher, "The United States and the German Question: Building a New European Order," in Verheyen and SØe, eds., *The Germans and Their Neighbours*, pp. 397-425.
- Adenauer, Konrad. *Adenauer: Memoirs, 1945-53*, trans. Beate Ruhm von Oppen. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966.
- Ash, Timothy G. *In Europe's Name: Germany and the divided Continent*. London: Jonathan Cape, 1993.
- Backer, John H. *The Decision to Divide Germany: American Foreign Policy in Transition*. Durham, N.C.: Duke University Press, 1978.
- Buffet, Cyril and Beatrice Heuser. "The Marianne and Michel: The Franco-German couple," in Cyril Buffet and Beatrice Heuser, eds., *Haunted by History: Myths in International Relations*. Providence and Oxford: Berghahn Books, 1998, pp.175-208.
- Brandt, Willy. *In Exile: Essays Reflections and Letters 1933-1947*, trans. Rex W. Last. London: Oswald Wolff, 1971.
- Cohen, Warren I. *America in the Age of Soviet Power, 1945-1991*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Cole, Alistair. *Franco-German Relations*. Harlow: Pearson Education Limited, 2001.
- Creswell, Michael and Marc Trachtenberg, "France and the German Question, 1945 1955," *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 3 (Summer 2003), pp.5-28.
- de Gaulle, Charles. *War Memories: Salvation, 1944-1946*, Vol. 3, trans. Richard Howard. London: Weidenfeld and Nicolson, 1960.
- . *Memoirs of Hope: Renewal and Endeavour*, trans. Terence Kilmartin. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971.
- de M  nil, Lois Pattison. *Who Speaks for Europe?: The Vision of Charles De Gaulle*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1977.
- DePorte, Anton W. *Europe between the Superpowers: The Enduring Balance*. New Haven: Yale University Press, 1986.

- Duchêne, François, "French Motives for European Integration," in Robert Bideleux and Richard Taylor, eds., *European Integration and Disintegration: East and West*. London and New York: Routledge, 1996, pp.22-35.
- Eisenberg, Carolyn Woods. *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944-1949*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Ellwood, David W. *Rebuilding Europe: Western Europe, America and Postwar Reconstruction*. London and New York: Longman, 1992.
- Eunson, Roby. *When France Was de Gaulle*. New York: Franklin Watts, 1971.
- Fackenheim, Emil L. "Germany's Worst Enemy," *Commentary*, Vol. 90, No.4 (October 1990), pp.31-34.
- Friend, Julius W. *The Linchpin: French-German Relations, 1950-1990*. New York: Praeger, 1991.
- Gillingham, John. *Coal, Steel, and the Rebirth of Europe, 1945-1955: The Germans and the French from Ruhr Conflict to Economic Community*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Grosser, Alfred. "France and Germany: Divergent Outlooks," *Foreign Affairs*, Vol. 44, No. 1 (October 1965), pp.26-36.
- . "France and Germany in the Atlantic Community," *International Organization*, Vol. 17, No. 3 (Summer 1963), pp.550-573.
- Hanrieder, Wolfram E. *Germany, America, and Europe: Forty Years of German Foreign Policy*. New Haven, CT: Yale University Press, 1989.
- Hess, John A. "Heinrich Heine and the French," *The Modern Language Journal*, Vol. 16, No.3 (December 1949), pp. 193-203.
- Hitchcock, William I. *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe, 1945-1954*. Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1998.
- Joll, James. *Europe since 1870: An International History*, 4th ed. London: Penguin Books, 1990.
- Keiger, John F. V. *France and the World since 1870*. London: Arnold, 2001.

กว่าจะถึงวันนั้น : ฝรั่งเศสกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศต่อปัญหาเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

- Knapp, Wilfrid "The Partition of Europe," in Evan Luard, ed., *The Cold War: A Reappraisal*. London: Thames and Hudson, 1964, pp.45-61.
- Lane, Peter. *Europe since 1945: An Introduction*. London: Batsford Academic and Educational, 1985.
- Laqueur, Walter. *Europe since Hitler*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
- Leffler, Melvyn P. *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford: Stanford University Press, 1992.
- LeGloannec, Anne-Marie. "France, Germany and the New Europe," in *The Germans and Their Neighbours*, eds. Dirk Verheyen and Christian Sjøe. Boulder, Colorado: Westview Press, 1993, pp.13-34.
- Loth, Wilfried. *The Division of the World, 1941-1955*. London: Routledge, 1988.
- . "General Views on the Cold War," *Cold War History*, Vol.3, No. 2 (January 2003), pp.157-165.
- McGehean, Robert. *The German Rearmament Question: American Diplomacy and European Defense after World War II*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 1971.
- Monnet, Jean. *Memoirs*, trans. Richard Mayne. London: William Collins Sons & Co. Ltd., 1978.
- Rioux, Jean-Pierre. *The Fourth Republic, 1944-1958*, trans. Godfrey Rogers. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Ryan, David. *The United States and Europe in the Twentieth Century*. London: Pearson Education Limited, 2003.
- Schwarz, Hans-Peter. *Konrad Adenauer: A German Politician and Statesman in a Period of War, Revolution and Reconstruction*, Vol. 2: The Statesman, 1952-1967. Trans. Geoffrey Penny. Oxford: Berghahn Books, 1997.
- Soutou, Georges-Henri. "France and the German Rearmament Problem, 1945-1955," in *The Quest for Stability: Problem of West European Security, 1918-1957*, eds. Rolf Ahmann, Adolf M.

- Birke, and Micheal Howard. Oxford University Press, 1993, pp.487-512.
- Spoerri, Pierre. "The German-French Reconciliation - A Pattern of Europe," unpublished manuscript prepared for CAUX Scholars Programme on "Conflict Resolution," Caux, Switzerland, July 1993.
- Stettinius, Edward R. *Roosevelt and the Russian: The Yalta Conference*. Garden City, New York: Doubleday, 1949.
- Taylor, Alan J. P. *How Wars Begin*. London: Hamish Hamilton, 1979.
- Thomas, Brian. "Cold War Origins, II," *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 1 (January 1968), pp.183-198.
- Val'sse, Maurice. "A Certain Idea of Peace in France from 1945 to the Present Day," *French History*, Vol. 18, No. 3 (September 2004), pp.331-337.
- Varsori, Antonio and Elena Calandri, eds. *The Failure of Peace in Europe, 1943-48*. New York: Palgrave, 2002.
- Wall, Irwin M. *The United States and the Making of Postwar France, 1945-1954*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Watt, Donald. "Germany" in Evan Luard, ed., *The Cold War: A Reappraisal*. London: Thames and Hudson, 1964, pp.84-119.
- Willis, Frank Roy. *The French in Germany, 1945-1949*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1962.
- . *France, Germany, and the New Europe, 1945-1963*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1968.
- Winand, Pascaline. *Eisenhower, Kennedy, and the United States of Europe* (Basingstoke: Macmillian Press, 1993).
- Young, John W. Britain, *France and the Unity of Europe, 1945-1951*. Leicester: Leicester University Press, 1984.
- . *France, the Cold War and the Western Alliance, 1945-49: French Foreign Policy and Post-War Europe*. Leicester: Leicester University Press, 1990.
- . *Cold War Europe, 1945-89: A Political History*. London: Edward Arnold, 1991.

หากความหวังเหล่านี้ได้รับการเติมเต็ม
วิลลี บรันท์จะได้รับการจารึกในประวัติศาสตร์ของเราในฐานะ
นายกรัฐมนตรีเยอรมนีแห่งสันติภาพและการสมานไมตรีผู้ยิ่งใหญ่

ABSTRACT

Willy Brandt, Ostpolitik, and the Rapprochement between Germany and Eastern Europe

Bhawan Ruangsilp

Following her unconditional surrender at the end of World War II, Germany was divided and occupied by the four victorious powers. The Cold War rivalries between the superpowers resulted in the establishments of the liberal-democratic Federal Republic of Germany in the west and the socialist German Democratic Republic in the east. The division of the German nation ended when the 'European Revolution' of 1989 and the subsequent collapse of Eastern European communism made possible the reunification of the two German states in the following year.

In the process of becoming a reunified nation and a pillar of present-day Europe, an important chapter of Germany's postwar history concerns her reconciliation with former enemies and victims in Europe. By wholeheartedly supporting the European integration since 1950, the Federal Republic succeeded in gaining trust in Western Europe. On the other side of the continent, the progress was made slow by historical burdens and East-West conflicts.

This article will discuss the initial phase of the rapprochement process between the Federal Republic of Germany and Eastern European states. It focuses in particular on the role of West German political elite and especially of Chancellor Willy Brandt (1969-1974). His *Neue Ostpolitik* (New Eastern policy), both path-breaking and controversial for its own time, did not only pave the way to the reconciliation between Germany and Eastern Europe but also laid the foundation for the improvement of the East-West relations.

วิลลี่ บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับ ยุโรปตะวันออก

ภาววรรณ เรืองศิลป์

บทนำ

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง (ค.ศ. 1939-1945) สิ้นสุดลง เยอรมนีภายใต้ระบอบนาซีหรือที่เรียกว่า “อาณาจักรที่สาม” (The Third Reich/ *Das Dritte Reich* ค.ศ. 1933-1945) เป็นฝ่ายแพ้สงครามและถูกแบ่งเป็นเขตยึดครองโดยมหาอำนาจผู้ชนะฝ่ายสัมพันธมิตรทั้งสี่ประเทศ คือ สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต อังกฤษ และฝรั่งเศส ต่อมาใน ค.ศ. 1949 ความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจตะวันตกและตะวันออกในบริบทของสงครามเย็นได้ส่งผลให้เกิดการแยกเยอรมนีออกเป็นสองประเทศ โดยสหรัฐฯ อังกฤษ และฝรั่งเศสได้ทำการรวมเขตปกครองของตนในฝั่งตะวันตกเข้าด้วยกันภายใต้สกุลเงินเดียวกันและสถาปนาสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (The Federal Republic of Germany-FRG/*Die Bundesrepublik Deutschland-BRD*) ที่มีการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตย สหภาพโซเวียตตอบโต้การกระทำนี้ด้วยการก่อตั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยเยอรมนี (The German Democratic Republic-GDR/*Die Deutsche Demokratische Republik-DDR*) ที่มีการปกครองแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เยอรมนีตะวันออกได้ถูกจัดเข้าเป็นหนึ่งในรัฐบริวารของสหภาพโซเวียตเช่นเดียวกับประเทศยุโรปกลางและตะวันออกส่วนใหญ่ นครหลวงกรุงเบอร์ลินก็ประสบสภาพที่ถูกแบ่งแยกเป็นสองส่วนเช่นเดียวกัน การแบ่งแยกดำเนินไปจนเมื่อเกิด “การปฏิวัติ

ยุโรป ค.ศ. 1989” ที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อน การเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ครั้งนี้ นำไปสู่การล่มสลายของระบอบคอมมิวนิสต์ในเยอรมนีตะวันออกและยุโรป ตะวันออก ซึ่งรวมถึงการสลายตัวของสหภาพโซเวียตอย่างเป็นทางการต่อมา ใน ค.ศ. 1990 และยังได้เปิดทางให้กับการรวมสองเยอรมนีเป็นหนึ่งอีกครั้ง มีการลงนามสนธิสัญญาว่าด้วยการยุติสงครามอย่างถาวรที่เกี่ยวกับเยอรมนี หรือข้อตกลงสองบวกสี่ (The Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany, The Two Plus Four Agreement) เมื่อวันที่ 12 กันยายน 1990 และหลังจากนั้นการรวมชาติเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 1990 ในทางปฏิบัติอาจเรียกได้ว่าเป็นการผนวก เยอรมนีตะวันออกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเยอรมนีตะวันตกที่มีการปกครอง แบบเสรีประชาธิปไตยและระบบเศรษฐกิจตลาดเสรี

ในโอกาสที่สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีครบรอบ 60 ปีของการก่อตั้ง ใน ค.ศ. 2009 และเฉลิมฉลองการรวมชาติครบ 20 ปีใน ค.ศ. 2010 ถ้าหากเราจะมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ จะพบว่าประวัติศาสตร์หน้าสำคัญหน้าหนึ่งที่จะมีผลกำหนดชะตากรรมของสหพันธ์สาธารณรัฐฯ คือ การฟื้นฟูความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในยุโรป หลังจากที่ได้สร้าง ประสบการณ์อันเข้มข้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองด้วยการรุกรานและก่อให้เกิดความสูญเสียอย่างมหาศาลทั่วทวีปยุโรป ในทางทิศตะวันตก เยอรมนี ตะวันตกได้มีส่วนร่วมในการสร้างและรักษาสันติภาพอย่างถาวรด้วยการ ผูกพันตนเข้ากับกระบวนการบูรณาการยุโรป (European integration) นับ ตั้งแต่ ค.ศ. 1950 โดยมีก้าวที่สำคัญที่สุด คือ การสมานไมตรีกับฝรั่งเศส ซึ่งมีประวัติศาสตร์ของความขัดแย้งระหว่างกันมายาวนาน ส่วนในทางทิศ ตะวันออก กระบวนการฟื้นฟูความสัมพันธ์ต้องใช้เวลายาวนานกว่า เพราะไม่ เพียงแต่การทำลายล้างยุโรปตะวันออกด้วยน้ำมือของระบอบนาซีได้ทิ้งความ ทรงจำอันเจ็บปวดและสร้างความหวาดระแวงอันหยั่งรากลึก แต่ยังมีอุปสรรค สำคัญอีกประการ คือ ความขัดแย้งระหว่างค่ายตะวันตกและค่ายตะวันออก ในกรอบความสัมพันธ์ยุคสงครามเย็น ซึ่งส่งผลให้เยอรมนีทั้งสองต่างไม่ ยอมรับการมีตัวตนอยู่ของกันและกันในสองทศวรรษแรก

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

บทความนี้มุ่งเสนอส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ของสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีในสมัยแห่งการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเยอรมนีที่มีเยอรมนีตะวันตกเป็นตัวแทนกับยุโรปตะวันออก โดยเน้นการศึกษาบทบาทของภาคการเมืองและการดำเนิน “นโยบายมุ่งตะวันออก” (Ostpolitik/Eastern policy) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของนายวิลลี บรันท์ (Willy Brandt) ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแห่งสหพันธ์สาธารณรัฐฯ ระหว่าง ค.ศ. 1969-1974 สมัยของบรันท์นับเป็นจุดสูงสุดของการดำเนินนโยบายมุ่งตะวันออก และทำให้เกิดผลอันเป็นรูปธรรมในการสมานไมตรีกับประเทศในค่ายยุโรปตะวันออก

“นโยบายมุ่งตะวันออก” ในบริบทของประวัติศาสตร์ยุโรปและเยอรมนี

โดยทั่วไปแล้ว “นโยบายมุ่งตะวันออก” ในบริบทของประวัติศาสตร์ยุโรป หมายถึง นโยบายของฝ่ายชาติตะวันตกที่มีต่อฝ่ายชาติตะวันออก ซึ่งนักวิชาการหลายคนได้ใช้อธิบายแนวคิดและพฤติกรรมด้านการระหว่างประเทศในต่างโอกาสต่างกรณี

นโยบายต่างประเทศของเยอรมนีสะท้อนให้เห็นสถานะที่ยากลำบากทางภูมิรัฐศาสตร์ของประเทศที่เป็นมหาอำนาจที่อยู่กลางระหว่างมหาอำนาจอื่นทั้งสองฟากฝั่งของทวีป ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง นโยบายมุ่งตะวันออกของเยอรมนีในสมัยสาธารณรัฐไวมาร์ (ค.ศ. 1918-1933 เป็นสาธารณรัฐแห่งแรกของชาวเยอรมันที่ถูกสถาปนาขึ้นมาแทนที่จักรวรรดิเยอรมนีที่พ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง) เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายต่างประเทศทั้งหมดที่มีเป้าหมายหลักเพื่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองทิศ ซึ่งรับใช้เป้าหมายที่สูงที่สุดคือการพยายามนำเยอรมนีกลับมาเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมชาติยุโรปอย่างเท่าเทียมและพยายามเปลี่ยนแปลงข้อกำหนดของสนธิสัญญาแวร์ซายส์ที่มีผลเสียต่อเยอรมนี แม้ว่าสาธารณรัฐไวมาร์จะต้องการได้คืนดินแดนที่เสียไปตามสนธิสัญญาแวร์ซายส์ซึ่งรวมถึงพรมแดนด้านตะวันออก แต่ก็ไม่ได้ดำเนินการด้วยความไม่เป็นมิตร อย่างไรก็ตาม มุมมอง

ที่มีต่อประเทศในยุโรปตะวันออกเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิงในสมัยรัฐนาซีเยอรมนี ยุโรปตะวันออกถูกอธิบายเพิ่มเติมในทางลบด้วยแนวคิดเชื้อชาตินิยม (racism) และความเชื่อในความเหนือกว่าทางเชื้อชาติ (racial superiority) ของพวกเยอรมัน ประกอบกับอิทธิพลของแนวคิดเรื่องการขยายพื้นที่อยู่อาศัย (Lebensraum/Living Space) ได้ทำให้เยอรมนีมองยุโรปตะวันออกเป็นเหยื่อของความก้าวร้าวของตน

สำหรับพัฒนาการหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นโยบายมุ่งตะวันออกยังถูกนำไปใช้นิยามทิศทางการดำเนินการระหว่างประเทศของฝรั่งเศสอีกด้วย โดยเฉพาะในสมัยของประธานาธิบดีชาร์ลส์ เดอ โกล (Charles de Gaulle) หลังจากที่ฝรั่งเศสถอนความร่วมมือออกจากองค์การสนธิสัญญาแอตแลนติกเหนือ (North Atlantic Treaty Organization, NATO) ในช่วง ค.ศ. 1959 เนื่องจากความไม่พอใจต่อการผูกขาดอำนาจนำในองค์การของสหรัฐฯ และสัมพันธภาพพิเศษระหว่างสหรัฐฯ และอังกฤษที่ไม่เปิดช่องให้ฝรั่งเศสได้มีบทบาทในฐานะมหาอำนาจที่เท่าเทียม เดอ โกลพยายามรณรงค์ข้อเสนอของเขาที่ว่าด้วยการสร้างระบบความมั่นคงร่วมของยุโรปแบบใหม่ที่มีโครงสร้างพื้นฐานอยู่ที่ระดับประเทศและเป็นอิสระจากระบบค่าย (block system) นอกจากนี้ประธานาธิบดีฝรั่งเศสยังได้เสนอยุโรปใหม่ที่เป็นพันธมิตรกันตั้งแต่เหล่าประเทศริมมหาสมุทรแอตแลนติกจนถึงเทือกเขาอูรอล ("Europe, from the Atlantic to the Ural") ซึ่งจะกลายเป็นหัวอำนาจที่สามระหว่างสหรัฐฯ กับสหภาพโซเวียต แต่ด้วยการที่วิสัยทัศน์ของเขาครอบคลุมไปถึงอูรอล เดอ โกลกำลังเสนอความเป็นมิตรแก่สหภาพโซเวียตด้วย นับได้ว่าเป็นการส่งสัญญาณริเริ่มจากผู้นำชาติยุโรปตะวันตกเพื่อเสนอการปรับความสัมพันธ์ระหว่างค่ายตะวันตกและค่ายตะวันออก ก่อนที่สหรัฐฯ และสหภาพโซเวียต จะเริ่มปรับความสัมพันธ์เข้าสู่ยุคแห่งภาวะผ่อนคลายความตึงเครียด (détente) ในสงครามเย็นอย่างจริงจัง

สำหรับเยอรมนีตะวันตกที่สถาปนาขึ้นหลังสงคราม การจัดระเบียบความสัมพันธ์กับยุโรปตะวันออกเป็นสิ่งที่มีความซับซ้อนยิ่ง เพราะจะต้องแยกเป็นประเด็นตั้งแต่การรับมือกับสหภาพโซเวียตซึ่งเป็นอดีตมหาศัตรู

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

ระหว่างสงครามที่กลายมาเป็นหนึ่งในสี่มหาอำนาจผู้ยึดครองเยอรมนีและหนึ่งในสองอภิมหาอำนาจในระเบียบการเมืองโลกใหม่ การดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศในยุโรปตะวันออกที่เคยเป็นเหยื่อสมัยสงคราม และที่สำคัญยิ่งคือว่าจะปฏิบัติกับอีกฟากหนึ่งของเยอรมนีที่เป็นรัฐสังคมนิยมอย่างไร

โดยหลักการแล้ว นายกรัฐมนตรีคนแรกของเยอรมนีตะวันตก คอนราด อะเดเนาเออร์ (Konrad Adenauer ดำรงตำแหน่ง ค.ศ. 1949-1963) จากพรรคสหภาพคริสเตียนเดโมแครตแห่งเยอรมนี (CDU: *Christlich Demokratische Union Deutschlands*/Christian Democratic Union of Germany) ถือว่าการบูรณาการเข้าสู่ฝ่ายตะวันตก (Western integration) เป็นหลักของการดำเนินนโยบายต่างประเทศ สำหรับฝ่ายตะวันออกนั้น รัฐบาลอะเดเนาเออร์มุ่งเน้นการดำเนิน "นโยบายแห่งความเข้มแข็ง" (policy of strength) ที่ไม่ต้องการสร้างภาวะผ่อนคลายความตึงเครียดในความสัมพันธ์กับฝ่ายตะวันออก และยังมีความหวังที่จะแก้ไขสภาพทางเขตแดนหลังสงคราม (revisionism) โดยเฉพาะด้านตะวันออก¹ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว อะเดเนาเออร์กลับเป็นผู้ที่เริ่มสานสัมพันธ์กับฝ่ายยุโรปตะวันออก เมื่อเขาเดินทางไปเยือนกรุงมอสโกอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 1955 และได้ลงนามสนธิสัญญาสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียต

กลไกที่สำคัญของรัฐบาลเยอรมนีตะวันตกในการดำเนินนโยบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศประการหนึ่ง คือ หลักการฮัลสไตน์ (The Hallstein Doctrine) ซึ่งมีที่มาจากแนวคิดที่พัฒนาขึ้นในช่วง ค.ศ. 1955 ในกระทรวงการต่างประเทศและถูกขนานนามตามปลัดกระทรวงในขณะนั้น คือ วาลเทอร์ ฮัลสไตน์ (Walter Hallstein) ผู้ซึ่งต่อมาจะดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการแห่งประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (President of the Commission of the European Economic Community) เป็นคนแรก หลักการดังกล่าวยืนยันว่าเยอรมนีตะวันตกเป็นผู้แทนที่ชอบธรรมแต่เพียง

¹ Gert Krell, 'West German *Ostpolitik* and the German Question', *Journal of Peace Research*, 28/3 (1999): 311-323, 311, 316-7.

ผู้เดียวของชาวเยอรมันทั้งปวง และไม่ยอมรับการมีตัวตนอยู่ของเยอรมนีตะวันออก รวมทั้งเยอรมนีตะวันตกจะตัดสัมพันธ์หรือไม่สถาปนาความสัมพันธ์กับประเทศที่ยอมรับการมีอยู่ของเยอรมนีตะวันออก

อย่างไรก็ตาม หลักการฮัลชไตน์มีความขัดแย้งกับภาคปฏิบัติของการดำเนินนโยบายต่างประเทศของเยอรมนีตะวันตก ที่เห็นได้ชัด คือ รัฐบาลสหพันธ์สาธารณรัฐฯ ได้ลงนามสนธิสัญญาสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียตซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งเยอรมนีตะวันออกนั้นเอง แต่ด้วยความจำเป็นที่เข้าใจได้ว่าสหภาพโซเวียตนั้นคือหนึ่งในชาติผู้ยึดครองเยอรมนี นอกจากนี้ ผู้สืบทอดต่อจากอะดอล์ฟ ฮิตเลอร์ คือ ลูทวิก แอร์ฮาร์ด (Ludwig Erhard ดำรงตำแหน่ง ค.ศ. 1963-1966) ยังคงพัฒนาความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจและการค้ากับยุโรปตะวันออกต่อไป โดยมีการลงนามสนธิสัญญาการค้ากับประเทศต่างๆ ในยุโรปตะวันออกอีกหลายฉบับ และใน ค.ศ. 1967 รัฐบาลเยอรมนีตะวันตกประสบความสำเร็จในการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับโรมาเนียเป็นประเทศแรกในกลุ่มค่ายคอมมิวนิสต์ตะวันออก นอกจากนี้ ความลัทธิในการดำเนินนโยบายในเชิงหลักการและการปฏิบัติยังปรากฏให้เห็นอีกหลายกรณี เช่น กรณีที่รัฐบาลเยอรมนีตะวันตกใช้หลักการฮัลชไตน์กับสหภาพยูโกสลาเวียใน ค.ศ. 1957 และคิวบาใน ค.ศ. 1963 แต่ไม่ใช้กับอียิปต์ใน ค.ศ. 1957 และกัมพูชาใน ค.ศ. 1969 เมื่อประเทศเหล่านี้สถาปนาความสัมพันธ์กับเยอรมนีตะวันออก ท้ายที่สุด หลักการฮัลชไตน์ยังนำไปสู่การตอบโต้จากเยอรมนีตะวันออกที่ประกาศว่า รัฐในค่ายตะวันออกจะสถาปนาความสัมพันธ์กับเยอรมนีตะวันตกได้ก็ต่อเมื่อรับรองการมีอยู่ของรัฐเยอรมนีตะวันออกแล้วเท่านั้น

ในสมัยนายกรัฐมนตรีค็อร์ท เกออร์ก คิชิงเงอร์ (Kurt Georg Kiesinger ดำรงตำแหน่ง ค.ศ. 1966-69) รัฐบาลเยอรมนีตะวันตกยอมรับว่าการรวมชาติเยอรมนีไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยตัวเอง แต่จะเกิดขึ้นได้ด้วยการจัดหรือลดระดับการแบ่งแยกยุโรป อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะปรับความสัมพันธ์ทางการเมืองยังพบกับอุปสรรคใหญ่ คือ ปัญหาเยอรมนีตะวันออกซึ่งส่งผลให้ความพยายามของรัฐบาลเยอรมนีตะวันตกที่จะทำให้บรรลุ

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

ข้อตกลงการละเว้นการใช้กำลังต่อกันไม่ได้รับการตอบสนองจากค่ายตะวันออก อีกทั้งความพยายามที่จะสถาปนาความสัมพันธ์กับฮังการี เชโกสโลวาเกีย และ บุลกาเรีย ก็ถูกขัดขวางจากทั้งเยอรมนีตะวันออก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก โปแลนด์ซึ่งเกรงว่าเยอรมนีจะเอาคืนดินแดนซึ่งปัจจุบันเป็นของตน นี่คือ สภาพที่วิลลี บรันท์ต้องรับมือเมื่อเขาเข้ามารับผิดชอบการดำเนินการต่างประเทศของเยอรมนีตะวันตก

นายกรัฐมนตรีวิลลี บรันท์ กับ “นโยบายมุ่งตะวันออกใหม่”

40 ปีหลังจากการก่อตั้งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี วิลลี บรันท์ ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกที่มาจากพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตยแห่งเยอรมนี (SPD: Sozialdemokratische Partei Deutschlands / Social Democratic Party of Germany) ก่อนหน้านั้นในช่วงที่พรรคนาซีขึ้นครองอำนาจในเยอรมนี บรันท์ซึ่งเป็นนักเคลื่อนไหวฝ่ายซ้ายต้องลี้ภัยออกจากประเทศไปปักหลักต่อสู้กับระบอบนาซีอยู่ที่สแกนดิเนเวีย หลังสงครามเขาเริ่มเข้าสู่การเมืองของเยอรมนีตะวันตกอย่างเป็นทางการและประสบความสำเร็จ เขาดำรงตำแหน่งนายกเทศมนตรีแห่งกรุงเบอร์ลินตะวันตกระหว่าง ค.ศ. 1957-66 และต้องรับมือกับช่วงวิกฤตการณ์เบอร์ลิน ค.ศ. 1961 จากนั้นบรันท์ได้เข้าดำรงตำแหน่งทางการเมืองระดับประเทศ ในตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศระหว่าง ค.ศ. 1966-69 และถึงจุดสูงสุดในอาชีพทางการเมืองเมื่อเขาเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ ค.ศ. 1969

โดยส่วนตัววิลลี บรันท์ชื่นชมประธานาธิบดีจอห์น เอฟ. เคนเนดี แห่งสหรัฐฯ อย่างมาก อย่างไรก็ตามทัศนคติของเขาต่อบทบาทของสหรัฐฯ เปลี่ยนไปในบริบทของการเกิดสงครามเวียดนามและการสร้างกำแพงเบอร์ลิน ในฤดูร้อน ค.ศ. 1961 บรันท์หวังว่าจะได้เห็นปฏิริยาที่เฉียบขาดของสหรัฐฯ ตอบโต้พฤติกรรมของสหภาพโซเวียตที่ทำการสร้างกำแพงเบอร์ลินขึ้นมาแบ่ง นครหลวงของเยอรมนีออกเป็นสองส่วนขาดจากกัน แต่สหรัฐฯ ก็ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่าการประณามสหภาพโซเวียต ประธานาธิบดีเคนเนดีกล่าวสุนทรพจน์ ณ กรุงเบอร์ลินตะวันตก เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 1963 ในขณะที่

บรันท์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่ ซึ่งมีประโยคสำคัญที่ว่า “ข้าพเจ้าคือชาวเบอร์ลิน” (*“Ich bin ein Berliner.”*) เคนเนดีหมายความว่าเสรีชนทุกคนไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนในโลกสามารถเป็นชาวเบอร์ลินได้ ประธานาธิบดีต้องการแสดงการสนับสนุนชาวเบอร์ลินตะวันตกที่ตกอยู่ในวงล้อมของรัฐสังคมนิยมเยอรมนีตะวันออก แต่แม้กระทั่งพจนานุกรมที่ทรงพลังเช่นนี้ก็ไม่สามารถเปลี่ยนข้อเท็จจริงที่ว่าในทางปฏิบัติกรุงเบอร์ลินถูกแบ่งแยกแล้วโดยสิ้นเชิง

ประสบการณ์ดังกล่าวผลักดันให้บรันท์เชื่อว่าชาวเยอรมันเองจะต้องจัดการกับชะตากรรมของประเทศของตนและทวีปยุโรปที่แบ่งเป็นสองแทนที่จะหวังพึ่งพาสหรัฐฯ² อย่างไรก็ตาม บรันท์ได้รับแรงบันดาลใจจากสุนทรพจน์ของเคนเนดีว่าด้วยการผ่อนคลายความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างค่ายตะวันตกและค่ายตะวันออก เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 1963 ที่มหาวิทยาลัยอเมริกัน กรุงวอชิงตัน ดีซี ซึ่งเคนเนดีระบุว่าจะมีการเจรจากับผู้นำโซเวียต (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการลดอาวุธนิวเคลียร์) และรัฐบาลสหรัฐฯ จะหลีกเลี่ยงการทำสงคราม³

เมื่อชนะการเลือกตั้งทั่วไปใน ค.ศ. 1969 บรันท์ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสำหรับภายในประเทศรัฐบาลของบรันท์เสนอนโยบายหลักตามหลักการ “เราต้องกล้าเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น” (*“Wir wollen mehr Demokratie wagen.”* / *“Let's dare more democracy.”*) ซึ่งยึดแนวทางการปฏิรูปภายใน เน้นหนักด้านสังคม กฎหมาย และการศึกษา เมื่อบรันท์เข้ามารับตำแหน่งบริหารประเทศนั้นเป็นช่วงเวลาที่เกิดความวุ่นวายอย่างยิ่งภายในสังคมเยอรมนีตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมใน

² Willy Brandt, *Begegnungen und Einsichten. Die Jahre 1960 bis 1975*, (Hamburg 1976), 115, อ้างใน Christian Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Weltmacht wider Willen?*, (Frankfurt a. M./Berlin: Verlag Ullstein, 1997), 149.

³ John F. Kennedy, ‘Commencement Address at American University’, Washington D.C., 10 June 1963. จากเว็บไซต์ John F. Kennedy Presidential Library and Museum ที่ <http://www.jfklibrary.org>

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

กิจกรรมทางการเมืองของนักศึกษาและคนหนุ่มสาวที่นำมาสู่กระแสการปฏิวัติ ค.ศ. 1968 ที่แพร่สะพัดในโลกตะวันตก ซึ่งในกรณีของเยอรมนีตะวันตก ขบวนการนักศึกษาและคนหนุ่มสาวเหล่านี้จะพัฒนาไปสู่ทั้งขบวนการสันติภาพ (ที่สำคัญ คือ ขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยา) และ ขบวนการก่อการร้าย [ที่สำคัญ คือ กลุ่มกองทัพแดง (*Rote Armee Fraktion/Red Army Faction*)]

บรันท์เลือกที่จะก่อตั้งรัฐบาลผสมร่วมกับพรรคเสรีนิยม (FDP: *Freie Demokratische Partei*/Free Democratic Party) ซึ่งมีหัวหน้าพรรค คือ วาลเทอร์ เชล (Walter Scheel) ที่มีแนวคิดด้านการต่างประเทศที่สอดคล้องกับเขา ในด้านกิจการต่างประเทศ บรันท์ยังคงยึดมั่นกับสิ่งที่ผู้นำก่อนหน้าเขาให้ความสำคัญ คือ การให้ความร่วมมือกับกระบวนการบูรณาการเข้ากับยุโรปตะวันตก หลังจากที่ประชาคมเศรษฐกิจยุโรปประสบกับภาวะชะงักงันมาเกือบตลอดทศวรรษที่ 1960 ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการต่อต้านการบูรณาการของประธานาธิบดีเดอ โกล ใน ค.ศ. 1969 บรันท์เป็นผู้ผลักดันให้เกิดการประชุมสุดยอดที่กรุงเฮก (The Hague Summit) ระหว่างผู้นำประเทศสมาชิกประชาคมฯ ผลจากการประชุมสุดยอดครั้งนี้ได้นำไปสู่การขยายจำนวนสมาชิกของประชาคม (สหราชอาณาจักร ไอร์แลนด์ และเดนมาร์ก) และการวางแผนเพื่อจัดตั้งสภาพทางเศรษฐกิจและการเงิน

ขณะเดียวกัน วิลลี บรันท์ ก็ประกาศเจตนารมณ์ที่จะดำเนิน “นโยบายมุ่งตะวันออกใหม่” (*Neue Ostpolitik*/New Eastern policy) ทั้ง บรันท์และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของเขา คือ เชล ต่างไม่เห็นด้วยกับการดำเนินการต่างประเทศตามหลักการฮัลชไตน์ พวกเขาเห็นว่าหลักการนี้จะเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศใหม่ต่อยุโรปตะวันออก และอาจมีผลให้เกิดการโดดเดี่ยวเยอรมนีตะวันตกในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ทั้งสองต้องการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่มุ่งสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับทั้งสองฟากฝั่งของพรมแดน⁴

⁴ Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, 148-9.

บุคคลสำคัญที่เป็นผู้ปฏิบัตินโยบายมุ่งตะวันออกใหม่ของนายกรัฐมนตรี บรันท์ คือ เอกอน บาห์ (Egon Bahr) ซึ่งเป็นที่ปรึกษาภายนอกนโยบายต่างประเทศของเขามาเป็นระยะเวลานาน ก่อนหน้านั้นเมื่อ ค.ศ. 1963 บาห์ได้เสนอหลักการ “การเปลี่ยนแปลงผ่านการสมานไมตรี” (“Wandel durch Annäherung”) / “Change through rapprochement”⁵ บาห์เชื่อว่า เยอรมนีตะวันตกจะต้องอาศัยอิทธิพลของสหภาพโซเวียตเพื่อโน้มนำเยอรมนีตะวันออกให้ยอมรับการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับเยอรมนีตะวันตก เพราะหากความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองเยอรมนีดีขึ้น โดยที่สหภาพโซเวียตและรัฐยุโรปตะวันออกไม่ได้มีส่วนร่วม ประเทศเหล่านี้จะรู้สึกไม่ปลอดภัย ถ้าไม่ได้รับการประกันความมั่นใจด้วยการปรับความสัมพันธ์กับเยอรมนีตะวันตกโดยตรง ดังนั้นเพื่อแลกกับความร่วมมือจากสหภาพโซเวียตแล้ว ผู้สนับสนุนยุทธศาสตร์นี้พร้อมที่จะเสนอความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเพิ่มปริมาณการค้ากับโซเวียต และรับรองเขตแดนในยุโรปตะวันออกทั้งหมดอย่างที่เป็นอยู่ ซึ่งรวมถึงเขตแดนทิศตะวันตกของโปแลนด์ตามเส้นแม่น้ำโอเดอร์-ไนเซ (The Oder-Neisse Line) โดยบาห์มองว่าถ้ายังคงดันค่ายโซเวียตก็จะเป็นการเพิ่มความเข้มงวดภายในมากขึ้นซึ่งจะมีผลกระทบต่อประชาชน แต่การลดแรงกดดันจากภายนอกจะทำให้การควบคุมภายในผ่อนคลายได้ ภาวะผ่อนคลายความตึงเครียดในความสัมพันธ์จะดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพก็ด้วยการปรับความสัมพันธ์ระหว่างเยอรมนีทั้งสอง ยุโรปทั้งสองค่าย และอภิมหาอำนาจทั้งสองไปพร้อมกันและอย่างรอบด้าน กล่าวคือ จะต้องลดความกดดันทุกประเภทต่อยุโรปตะวันออก ด้านกฎหมายและเขตแดน เศรษฐกิจ สิทธิมนุษยชน และการแข่งขันด้านอาวุธ⁶

⁵ Egon Bahr, 'Change through Rapprochement', The Evangelical Academy in Tutzing, 15 July 1963. จากเว็บไซต์ German History in Documents and Images ที่ <http://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org>

⁶ Noel D. Cary, 'Reassessing Germany's Ostpolitik. Part 2: From Refreeze to Reunification', *Central European History*, 33/3 (2000): 369-90, 369. รัฐบาลของบรันท์และรัฐบาลหลังจากนั้นต้องการให้เกิดการปรับปรุงเสรีภาพของ

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

ใน ค.ศ. 1969 บรรยากาศและเงื่อนไขทางการเมืองระหว่างประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เอื้ออำนวยต่อการดำเนิน “นโยบายมุ่งตะวันออกใหม่” ของบรันท์ สองปีก่อนหน้านั้นรายงานฮาร์เมิล (1967 Harmel Report) ที่มีต่อสภามন্ত্রীแห่งองค์การนาโต ระบุว่า การดำเนินนโยบายความมั่นคงทางทหารอย่างเข้มแข็งและการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตกับกลุ่มประเทศตะวันออกในองค์การสนธิสัญญาออร์ซอ (The Warsaw Treaty Organization) ไม่ขัดแย้งกันและยังเป็นส่วนเติมเต็มของกันและกันอีกด้วย นโยบายมุ่งตะวันออกใหม่นี้มียุทธศาสตร์เพื่อนำไปสู่การรวมชาติโดยการลดความขัดแย้งระหว่างตะวันออกและตะวันตกและโดยการรักษาสันติภาพยุโรป ด้วยการรับรองอธิปไตยและเขตแดนอย่างที่เป็นอยู่ของรัฐยุโรปตะวันออกและเยอรมนีตะวันออกด้วยความที่กลุ่มประเทศองค์การสนธิสัญญาออร์ซอมีการรณรงค์ต่อต้านการดำรงอยู่ของเยอรมนีตะวันตก นายกรัฐมนตรีบรันท์ตัดสินใจครั้งสำคัญที่จะเปลี่ยนแปลงสถานการณ์นี้ เขากล่าวคำปราศรัยเนื่องในโอกาสเข้ารับตำแหน่งของเขาเมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 1969 ว่า

ภารกิจของการเมืองภาคปฏิบัติในอนาคตคือการรักษาไว้ซึ่งเอกภาพของชาติด้วยการผ่อนคลายความตึงเครียดที่มีอยู่ในปัจจุบัน ในความสัมพันธ์ระหว่างสองส่วนของเยอรมนี ... ยี่สิบปีหลังการก่อตั้งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีและสาธารณรัฐประชาธิปไตยเยอรมนี เราต้องป้องกันไม่ให้เกิดการแยกจากกันต่อไปของชาติเยอรมนี หรือพูดอีกอย่าง เราต้องพยายามสร้างความก้าวหน้าโดยเร็วที่สุดด้วยวิธีการของการอยู่คู่ขนานกันไปสู่การอยู่ด้วยกัน ... การรับรองสาธารณรัฐประชาธิปไตยเยอรมนีตามกฎหมายระหว่างประเทศโดยรัฐบาล

ประชาชนในเยอรมนีตะวันออกและเพิ่มความร่วมมือระหว่างสองเยอรมนี รัฐบาลเยอรมนีตะวันออกต้องการให้รับรองระบบคอมมิวนิสต์และเงินตรา ในทศวรรษที่ 1980 เยอรมนีตะวันตกให้ความช่วยเหลือด้านการค้าและการผ่อนปรนหนี้แก่ฝั่งตะวันออก เยอรมนีตะวันออกตอบแทนด้วยการปล่อยให้ประชาชนอพยพไปฝั่งตะวันตก (40,000 คนใน ค.ศ. 1986, 80,000 คนใน ค.ศ. 1987, และ 200,000 คนใน ค.ศ. 1988)

สหพันธ์สาธารณรัฐฯ เป็นไปไม่ได้ แม้ว่าจะมีสองรัฐในเยอรมนี แต่ทั้งสองไม่ใช่ต่างประเทศกัน ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันต้องมีลักษณะพิเศษเท่านั้น⁷

ดังนั้นวันที่ได้กล่าวยอมรับการคงอยู่ในทางปฏิบัติของสอง “รัฐ” ในหนึ่ง “ชาติ” เยอรมัน (two states in one nation) ที่แม้จะไม่ใช้การยอมรับตามกฎหมายระหว่างประเทศ แต่ก็ทำให้เยอรมนีตะวันออกไม่ใช่เป็นเรื่องต้องห้ามอีกต่อไป รัฐบาลวันที่ได้ยกเลิกหลักการฮัลลไตน์อย่างจริงจัง

รากฐานของการสมานไมตรี: สนธิสัญญาตะวันออก ค.ศ. 1970–1973

รัฐบาลวันที่มีความเห็นอย่างชัดเจนว่า ทั้งนโยบายมุ่งตะวันออกและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับสถานะภาพของเยอรมนีเองจะต้องอยู่บนพื้นฐานของการพบความเห็นของสหภาพโซเวียตเท่านั้น จึงได้มุ่งเน้นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตให้ดีขึ้น โดยตั้งแต่สมัยที่วันที่เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศได้มีการพูดคุยล่วงหน้ากับรัฐมนตรีต่างประเทศโซเวียตอันเดร โกรมีโก (Andrei Gromyko) ที่กรุงนิวยอร์ก เมื่อวันที่ 22 กันยายน 1969 การติดต่ออย่างไม่เป็นทางการได้เชื่อมต่อสัมพันธ์กับกลุ่มผู้นำโซเวียต ในเดือนต่อมา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของเยอรมนีตะวันตกได้ทำความตกลงกับเอกอัครราชทูตโซเวียตประจำกรุงบอนน์ว่าด้วยการประกาศละเว้น

⁷ Willy Brandt, 'Policy Statement from October 28, 1969' จากเว็บไซต์ German History in Documents and Images ที่ <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org>

"The job of practical politics in the years lying ahead of us is to maintain the unity of the nation by easing the current tensions in the relationship between the two parts of Germany. ... Twenty years after the founding of the Federal Republic of Germany and the GDR, we must prevent a further drifting apart of the German nation: in other words, we must try to progress first by way of orderly coexistence to togetherness. ... Recognition of the GDR according to international law by the federal government cannot be considered. Even if two states exist in Germany, they are not foreign countries. Their relations with each other can only be of a special kind."

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

การใช้กำลังต่อกัน นับจากนี้ผู้แทนของเยอรมนีตะวันตกจะเริ่มทำการเจรจากับผู้แทนของทั้งโซเวียตและโปแลนด์

ผลของการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างบาร์ทและโกรมิโกในช่วงครึ่งปีแรกของปี 1970 ปรากฏออกมาเป็นเอกสารบาร์ท (Bahr Paper) ซึ่งมีความสำคัญ คือ เยอรมนีตะวันตกยอมรับว่าจะเคารพเส้นเขตแดนของรัฐในยุโรปทั้งหมดอย่างที่เป็นอยู่ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง รวมทั้งจะเคารพเส้นแม่น้ำโอเดอร์-ไนเซอที่แบ่งเขตแดนระหว่างเยอรมนีตะวันออกและโปแลนด์ และเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างเยอรมนีทั้งสองว่าจะละเมิดมิได้ตั้งแต่บัดนี้และในอนาคต และรับรองว่าเยอรมนีตะวันตกจะไม่เรียกร้องดินแดนใดๆ ซึ่งรวมถึงส่วนที่ถูกสหภาพโซเวียตยึดไปหลังสงคราม แต่มีการสงวนท่าทีในการนี้ของการรวมชาติเยอรมนีที่อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเส้นเขตแดนระหว่างเยอรมนีทั้งสองอย่างสันติ อย่างไรก็ตาม ในทางทฤษฎีสันติสัญญาที่ลงนามโดยเยอรมนีตะวันตกไม่สามารถมีผลผูกมัดต่อเยอรมนีที่จะรวมประเทศกันในอนาคต

เงื่อนไขสำคัญของสนธิสัญญาที่จะทำขึ้น คือ ความตกลงใดๆ กับโซเวียตจะต้องไม่ส่งผลเสียต่อสนธิสัญญาสันติภาพระหว่างเยอรมนีกับประเทศผู้ชนะสงครามที่อาจจะทำขึ้นในอนาคต จะต้องไม่หักล้างอำนาจของสัมพันธมิตรที่มีเหนือเยอรมนี จะต้องนิยามสถานะของกรุงเบอร์ลินที่ถูกแบ่งเป็นสองส่วนจะต้องไม่กระทบต่อสนธิสัญญาอื่นๆ ที่ได้ลงนามไปแล้ว ท้ายที่สุด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเชลได้ประสบความสำเร็จในการทำให้สหภาพโซเวียต ยอมรับการละเว้นการใช้กำลังในเรื่องที่เกี่ยวกับเส้นเขตแดน⁸

ระหว่างที่การเจรจาดำเนินไป รัฐบาลเยอรมนีตะวันตกได้แสดงความเป็นมิตรต่อสหภาพโซเวียตในต่างวาระ ตั้งแต่ด้วยการที่บรันท์ประกาศยอมรับการคงอยู่ของสองรัฐเยอรมนี การลงนามในสนธิสัญญาไม่เผยแพร่อาวุธนิวเคลียร์ (28 พฤศจิกายน 1969) และการลงนามข้อตกลงสามฉบับว่าด้วยการส่งก๊าซจากสหภาพโซเวียตแลกกับท่อส่งก๊าซเยอรมัน อาจกล่าวได้

⁸ Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, 161.

ว่าความอ่อนแอทางเศรษฐกิจของสหภาพโซเวียตทำให้โซเวียตต้องพยายามปรับสัมพันธ์กับเยอรมนีตะวันตก

ในที่สุดก็นำมาสู่การลงนามสนธิสัญญามอสโกเมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 1970 มีใจความสำคัญระบุว่า ภาควิชาทั้งสองมีภาระต้องรักษาสันติภาพอย่างถาวร และร่วมมือกันลดความตึงเครียดในความสัมพันธ์เพื่อปรับปรุงสภาพการณ์ของยุโรป จะยอมรับวิธีการแก้ไขคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างกันโดยสันติวิธีตามที่ระบุไว้ในกฎบัตรสหประชาชาติ (มาตรา 2) ทั้งสองจะยอมรับพรมแดนประเทศในยุโรปอย่างที่เป็นอยู่ และจะไม่เรียกร้องดินแดนจากประเทศอื่น มีการยอมรับเส้นพรมแดนตะวันตกของโปแลนด์ (เส้นแม่น้ำโอเดอร์-ไนเซ) และเส้นพรมแดนระหว่างเยอรมนีตะวันออกและตะวันตก ซึ่งเป็นไปตามที่ได้ตกลงกันในเอกสารบาร์ท⁹ ในการลงนามสนธิสัญญานี้ รัฐบาลเยอรมนีตะวันตกยังได้ออกจดหมายถึงรัฐบาลโซเวียตว่าด้วยเอกภาพของเยอรมนีระบุว่า การลงนามสนธิสัญญานี้ไม่เป็นการขัดแย้งกับเป้าหมายสูงสุดของรัฐบาลสหพันธ์สาธารณรัฐฯ ที่ว่า ประชาชนเยอรมันจะรวมชาติตามหลักการอัตตาวินิจฉัย (self-determination)¹⁰

บาร์ทเชื่อว่าด้วยการลงนามสนธิสัญญากรุงมอสโก เยอรมนีตะวันตกได้รับ “ส่วนหนึ่งที่สำคัญของการเสถียรภาพในการดำเนินนโยบายต่างประเทศและน้ำหนักที่ยิ่งใหญ่ขึ้นในกิจการการเมืองโลกทั่วไป”¹¹ การไปเจรจากับทางมอสโกของบาร์ทไม่ได้รับคำส่งอย่างเป็นทางการจากคณะรัฐมนตรี ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพรวมของการเจรจาเพื่อนำไปสู่การทำสนธิสัญญากรุงมอสโก ที่ทำให้เกิดคำถามว่าการตัดสินใจเรื่องนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลชุดนี้อยู่ที่ใคร คำตอบ คือ ไม่ใช่คณะรัฐมนตรี ไม่ใช่พรรค และไม่ใช้กระทรวงการต่างประเทศ

⁹ Treaty of Moscow, 12 August 1970. จากเว็บไซต์ European NAVigator ที่ www.ena.lu

¹⁰ Brief der Bundesregierung an die sowjetische Regierung zur deutschen Einheit, 12 August 1970. จากเว็บไซต์กระทรวงการต่างประเทศสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ที่ www.auswaertiges-amt.de

¹¹ Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, 164.

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

หากแต่อยู่ที่นายกรัฐมนตรีบรันท์ การพิจารณาสนธิสัญญากรุงมอสโกจึงเป็นข้อพิสูจน์ถึงบทบาทของวิลลี บรันท์ในการดำเนินนโยบายมุ่งตะวันออก
ความสำเร็จของการลงนามสนธิสัญญากรุงมอสโก (12 สิงหาคม 1970) เป็นการเริ่มต้นของการทำข้อตกลงกับประเทศในค่ายตะวันออกอีกหลายฉบับตามมาในสมัยของบรันท์ ซึ่งรวมเรียกว่า ชุดสนธิสัญญาตะวันออก (Die Ostverträge/The Eastern Treaties) อันประกอบด้วย สนธิสัญญากรุงมอสโกดังที่กล่าวไปแล้ว สนธิสัญญากรุงวอร์ซอ (7 ธันวาคม 1970) สนธิสัญญาพื้นฐานระหว่างสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีและสาธารณรัฐประชาธิปไตยเยอรมนี (เยอรมนีตะวันตก-เยอรมนีตะวันออก 21 ธันวาคม 1972) สนธิสัญญากรุงปราก (11 ธันวาคม 1973) หลักการร่วมที่สำคัญของสนธิสัญญาเหล่านี้ คือ การไม่รุกรานกันและกัน (non-aggression) และการไม่ละเมิดและการยอมรับเส้นเขตแดนตามสภาพที่เป็นอยู่

นอกจากนี้ชุดสนธิสัญญาตะวันออกยังรวมถึงข้อตกลงสี่มหาอำนาจว่าด้วยกรุงเบอร์ลิน (The Four Power Agreement on Berlin/the Berlin Agreement/the Quadripartite Agreement on Berlin, 3 กันยายน 1971) ลงนามโดยเอกอัครราชทูตของประเทศผู้ยึดครองทั้งสี่ ข้อตกลงนี้ยืนยันการคงอยู่ของสิทธิและความรับผิดชอบของสี่มหาอำนาจที่มีต่ออนาคตของกรุงเบอร์ลินและเยอรมนีทั้งหมด (ซึ่งสหภาพโซเวียตอ้างว่าได้สิ้นสุดลงอันเป็นผลจากวิกฤตการณ์กรุงเบอร์ลิน ค.ศ. 1959-1962) ส่งผลให้มีการสถาปนา การติดต่อใหม่ระหว่างเบอร์ลินทั้งสองฝั่ง ปรับปรุงการคมนาคมขนส่งและสื่อสารระหว่างกันซึ่งส่งผลอย่างยิ่งต่อประชาชนในฝั่งตะวันตก อย่างไรก็ตาม คำนิยามสถานะทางการเมืองของกรุงเบอร์ลินถูกปล่อยให้คงความไม่ชัดเจน และรักษาสถานะทางกฎหมายที่ต่างกันของทั้งสองฝ่าย คำว่า “เบอร์ลิน” ไม่ปรากฏในเนื้อหาตรงๆ แม้ว่าหลังจากนี้สหภาพโซเวียตจะพยายามใช้ประโยชน์จากความไม่ชัดเจนนี้ในการลดทอนความผูกพันของเบอร์ลินตะวันตกกับเยอรมนีตะวันตก แต่ต้องนับว่าข้อตกลงนี้มีส่วนสำคัญในการลดความตึงเครียดระหว่างค่ายตะวันออกกับค่ายตะวันตก ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเบอร์ลิน และยังช่วยเพิ่มการติดต่อระหว่างทั้งสองฝั่งของเยอรมนี

หลังจากที่วิลลี บรันท์ได้ประกาศยอมรับการมีอยู่ของเยอรมนีตะวันออกเมื่อเขาเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และข้อตกลงสี่มหาอำนาจได้ช่วยปรับความสัมพันธ์ระหว่างเยอรมนีทั้งสองแล้ว ใน ค.ศ. 1972 เยอรมนีตะวันตกและเยอรมนีตะวันออกได้ลงนามสนธิสัญญาพื้นฐาน หรือ สนธิสัญญาสองเยอรมนี (*Grundlagenvertrag/Basic Treaty*, 21 ธันวาคม 1972) ซึ่งระบุการยอมรับซึ่งการมีอยู่ของกันและกัน ทั้งเยอรมนีตะวันตกและเยอรมนีตะวันออกให้คำมั่นว่าจะเคารพอธิปไตยของอีกฝ่าย ภายใต้ข้อตกลงของสนธิสัญญานี้จะมีการแลกเปลี่ยนทางการทูต การค้า การท่องเที่ยว วัฒนธรรม และการสื่อสารระหว่างสองประเทศ

ผลสำคัญหลายประการของการดำเนินนโยบายมุ่งตะวันออกในสมัยนายกรัฐมนตรีวิลลี บรันท์ คือ การที่ทั้งเยอรมนีตะวันตกและเยอรมนีตะวันออกได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติในเดือนกันยายน 1973 ชาติตะวันตกยอมรับเยอรมนีตะวันออก กรุงเบอร์ลินตะวันตกถูกนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของตะวันตกโดยพฤตินัยหลังจากที่ตกอยู่ในความคลุมเครือนับตั้งแต่วิกฤติการณ์เบอร์ลิน ค.ศ. 1961 เยอรมนีตะวันตกสามารถสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับประเทศในกลุ่มยุโรปตะวันออก

สนธิสัญญาตะวันออกแสดงให้เห็นการปรับระเบียบทางการเมืองในใจกลางยุโรปบนพื้นฐานของการรักษาสถานภาพเดิม (*status quo*) การลงนามสนธิสัญญาตะวันออกถูกมองโดยบางกลุ่มว่าเป็นการตอกย้ำการแบ่งยุโรปอย่างเป็นทางการ แต่อีกกลุ่มก็มองว่าเป็นการเริ่มต้นกระบวนการที่นำไปสู่การสิ้นสุดของสงครามเย็นที่เริ่มมาจากการหันมาเจรจากันและนิยามความสัมพันธ์ในรูปแบบของสนธิสัญญา

สัญลักษณ์ของนโยบายมุ่งตะวันออก: “การคุกเข่าที่วอร์ซอ” ค.ศ. 1970

ในขณะที่อดีตนายกรัฐมนตรีอะเดเนาเออร์ได้เริ่มต้นปรับความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต สำหรับวิลลี บรันท์ การประสาทรอยร้าวในความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติเยอรมันกับชาวยุโรปตะวันออกมีจุดเริ่มต้นที่โปแลนด์ การเยือนโปแลนด์อย่างเป็นทางการของบรันท์ใน ค.ศ. 1970 ได้นำไปสู่เหตุการณ์

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

ที่กลายเป็นสัญลักษณ์ของนโยบายมุ่งตะวันออกของเขา

ตลอดระยะเวลาหลายศตวรรษจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง โปแลนด์ต้องทุกข์ทนกับชะตากรรมของการเป็นดินแดนระหว่างความทะเยอทะยานของสองมหาอำนาจยุโรป คือ เยอรมนีและรัสเซีย โปแลนด์ที่เป็นรัฐอธิปไตยเพิ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ตามเงื่อนไขของสนธิสัญญาแวร์ซายส์ ค.ศ. 1919 ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง นาซีเยอรมนีเข้ายึดครองโปแลนด์ด้วยเหตุผลเพื่อการขยายพื้นที่อาศัย (*Lebensraum/Living Space*) ของชนชาติเยอรมัน และเพื่อบรรลุเป้าหมายนั้นกองทัพนาซีได้ก่ออาชญากรรมต่อมนุษยชาติครั้งร้ายแรงที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ ผลจากการพยายามกำจัดชนชาติสลาฟที่รัฐบาลนาซีถือว่าเป็นผู้ที่ต่ำต้อยกว่าทำให้โปแลนด์เสียชีวิตประมาณ 6 ล้านคนหรือหนึ่งในแปด และสูญเสียประชากรเชื้อสายยิวไปมากที่สุดที่สุดในยุโรป

ที่จริงแล้วความพยายามที่จะรักษารอยแผลในอดีตได้รับการริเริ่มจากโปแลนด์ โดยเป็นฝ่ายที่ประกาศแต่โดยฝ่ายเดียวยุคภาวะสงครามกับเยอรมนี เมื่อ ค.ศ. 1955 นอกจากนี้สิบปีต่อมาฝ่ายศาสนจักรคาทอลิกในโปแลนด์ โดยคณะบิชอปแห่งโปแลนด์ได้ส่งจดหมายถึงคณะบิชอปแห่งเยอรมนี มีใจความสำคัญว่า “เราให้อภัยและเราขอการให้อภัย” (“We forgive and ask for forgiveness.”) ซึ่งได้รับการตอบสนองอย่างเป็นมิตรยิ่งจากฝ่ายเยอรมนี แต่ไม่เป็นที่พอใจของรัฐบาลคอมมิวนิสต์แห่งโปแลนด์ที่มองว่าเยอรมนี (โดยเฉพาะตะวันตก) เป็นปฏิปักษ์ที่พยายามแย่งดินแดนคืนไป ในขณะที่รัฐบาลเองก็พยายามจะลดทอนอิทธิพลของศาสนจักรโปแลนด์อยู่ด้วย¹²

โดยหลักแล้วโปแลนด์มีความกังวลเรื่องเส้นเขตแดนโอเดอร์-ไนเซอะ ซึ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำทั้งสองเคยเป็นของเยอรมนีมาก่อนแต่ถูกมหาอำนาจสัมพันธมิตรยกให้โปแลนด์ รัฐบาลก่อนหน้าบรันท์กำหนดเงื่อนไขว่าต้องการตกลงเรื่องเขตแดนในสนธิสัญญาสันติภาพโดยเยอรมนี

¹² Piotr H. Kosicki, ‘Caritas across the Iron Curtain? Polish-German Reconciliation and the Bishops’ Letter of 1965’, *East European Politics & Societies*, 23/2 (2009): 213-243.

ทั้งหมดเท่านั้น แต่รัฐบาลของบริตส์แสดงท่าทีรอมชอมกับสิ่งที่โปแลนด์ต้องการ ประเด็นที่สำคัญอื่นๆ ที่ต้องมีการเจรจา คือ การขับไล่ประชากรเชื้อสายเยอรมันออกจากโปแลนด์หลังสงคราม และการปฏิบัติต่อชาวเยอรมันที่ยังอยู่ในประเทศและโอกาสของคนเหล่านี้ในการเดินทางอพยพไปยังเยอรมนี ก่อนหน้านั้นใน ค.ศ. 1953 โปแลนด์ประกาศละเว้นการเรียกร้อง ค่าปฏิกรรมสงครามจากเยอรมนี แต่ยังคงเรียกร้องค่าเสียหายสำหรับการฉ้อฉลอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ แต่เยอรมนีตะวันตกก็เห็นว่าชาวเยอรมันที่ถูกขับไล่จากโปแลนด์ได้สูญเสียมากเช่นกัน จะเห็นได้ว่ายุทธวิธีของโปแลนด์ในการต่อรองกับเยอรมนีอยู่บนพื้นฐานของการอ้างถึงความผิดในอดีตของเยอรมนี¹³

ดังนั้นแล้ว สนธิสัญญาระหว่างเยอรมนี (ตะวันตก) กับโปแลนด์ที่จะเกิดขึ้นระบุว่าเส้นโอเดอร์-ไนเซคือเส้นพรมแดนด้านตะวันตกของโปแลนด์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ปรากฏอยู่ในสนธิสัญญากรุงมอสโกแล้ว นอกจากนี้ ภาคีทั้งสองสัญญาว่าจะละเว้นการเรียกร้องดินแดนจากกันและการใช้กำลังในการแก้ไขปัญหาระหว่างกัน ส่วนเรื่องการย้ายถิ่นฐานและการปฏิบัติต่อชาวเยอรมันในโปแลนด์ รวมถึงเรื่องค่าเสียหายกรณีอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ เป็นประเด็นที่ต้องเจรจากันต่อไปนอกเหนือจากสนธิสัญญานี้

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1970 นายกรัฐมนตรีบริตส์เดินทางไปเยือนโปแลนด์อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก เพื่อไปลงนามสนธิสัญญาระหว่างเยอรมนี (ตะวันตก) และโปแลนด์ หรือสนธิสัญญากรุงวอร์ซอว์ ในวันที่ 7 ธันวาคม บริตส์มีกำหนดการไปแสดงความเคารพต่ออนุสรณ์สถานสำหรับผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ที่ชาวโปแลนด์เชื้อสายยิวในเขตอาคัยในกรุงวอร์ซอว์ทำการลุกฮือต่อต้านกองทัพนazi เมื่อ ค.ศ. 1943 (Warsaw Ghetto Uprising) เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ชาวโปแลนด์เชื้อสายยิวเหล่านี้เสียชีวิตถึง 13,000 คน ขณะที่ทหารนาซีซึ่งมีอาวุธเหนือกว่าเสียชีวิตเพียง 17 คน

¹³ Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, 166-7.

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

ที่มา: เว็บไซต์ของรัฐสภาแห่งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี www.bundestag.de

โดยที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อน วิลลี บรันท์ในฐานะนายกรัฐมนตรีของ
คนเยอรมันได้คุกเข่าลงและแสดงการสงบนิ่งไว้อาลัยต่อหน้าอนุสรณ์สถานนั้น
เท่ากับว่าบรันท์ยอมรับความผิดของอาชญากรรมที่นาซีเยอรมนีกระทำต่อชาว
โปแลนด์ ที่จริงแล้วบรันท์ไม่มี “ความจำเป็น” ที่จะต้องทำเช่นนั้น เพราะ
รัฐบาลโปแลนด์ได้ตกลงที่จะลงนามสนธิสัญญากรุงวอร์ซอว์อยู่แล้ว และ
การกระทำเช่นนี้ยังเป็นการเสี่ยงกับชะตากรรมทางการเมืองของนายกรัฐมนตรี
บรันท์เสียมากกว่า นอกจากนั้นแล้วตัวเขาเองยังเป็นผู้ที่ต่อสู้กับระบอบนาซี
ตั้งแต่ต้นจนจบ ดังที่ แฮร์มันน์ ชไรเบอร์ (Hermann Schreiber) นักข่าว
ที่ติดตามบรันท์เป็นประจำคนหนึ่งซึ่งอยู่ในเหตุการณ์ได้กล่าวไว้ “แล้วเขา
ผู้ไม่จำเป็นต้องทำ ก็ได้คุกเข่า เพื่อทุกคนที่จำเป็นต้องทำ แต่ไม่ได้คุกเข่า”
 (“Dann kniet er, der das nicht nötig hat, für alle, die es nötig
haben, aber nicht knien”) ดังนั้นคำถามที่ถามกันมากคือ วิลลี บรันท์
คิดอย่างไรที่ทำเช่นนั้น เอกอน บาร์เลาในภายหลังว่าบรันท์อธิบายกับ
เขาว่า “ข้าพเจ้าเกิดรู้สึกขึ้นมาในขณะนั้นว่า การยืน (เคารพ) นั้นไม่เพียงพอ”

("Ich hatte plötzlich das Gefühl, stehen reicht nicht!") ส่วน
บรันท์เองเขียนไว้ในภายหลังว่า

“ภายใต้ภาระของประวัติศาสตร์ที่เพ่งลึกลง ข้าพเจ้าได้
กระทำในสิ่งที่ทุกคนจะกระทำ เมื่ออับจนด้วยถ้อยคำ ในลักษณะการนี้
ข้าพเจ้าได้แสดงความเคารพต่อผู้ถูกสังหารหลายล้านคน”¹⁴

นโยบายต่อโปแลนด์ใน ค.ศ. 1970 ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้ง
สำคัญนับจากสมัยสาธารณรัฐไวมาร์ เพราะรัฐบาลบรันท์ยอมรับเส้นแบ่ง
เขตแดนแม่น้ำโอเดอร์-ไนเซอซึ่งผู้นำไวมาร์พยายามเปลี่ยนแปลง และ
ประชาชนเยอรมันตะวันตกมีความพร้อมที่จะยอมรับเส้นเขตแดนอย่างที่เป็น
อยู่ซึ่งต่างจากยุคก่อนสงคราม การเปลี่ยนแปลงจากความพยายามแก้ไข
ผลของสงครามโลกมาสู่ความพร้อมที่จะยอมรับความเป็นจริงและการ
สมานไมตรีกับโปแลนด์ได้พัฒนามาเป็นหลักแห่งเสถียรภาพของนโยบายมุ่ง
ตะวันออกของเยอรมนีตะวันตก ความสัมพันธ์เยอรมนี-โปแลนด์แสดงให้เห็น
การเปลี่ยนแปลงจาก “ความหมกมุ่นกับอำนาจ” มาสู่ “การละเว้นอำนาจ”
อย่างเด่นชัดที่สุด¹⁵

คำวิจารณ์ต่อนโยบายมุ่งตะวันออก, ชัยชนะของวิลลี บรันท์

การดำเนินนโยบายมุ่งตะวันออกของรัฐบาลบรันท์ก่อให้เกิดปฏิกิริยา
แตกต่างกัน ฝ่ายที่สนับสนุนต้องการเห็นการประสานความสัมพันธ์ที่ดีกับ
สหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก ขณะเดียวกันบรันท์ต้องเผชิญกับแรง

¹⁴ อ้างใน Manfred Görtemaker, *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, (München: Beck, 2002), 239.

“Unter der Last der jüngsten Geschichte tat ich, was Menschen tun, wenn die Worte versagen: so gedachte ich Millionen Ermordeter. Aber ich dachte auch daran, dass Fanatismus und Unterdrückung der Menschenrechte trotz Auschwitz kein Ende gefunden haben. Wer mich verstehen wollte, konnte mich verstehen; und viele in Deutschland und anderswo haben mich verstanden.”

¹⁵ Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, 168.

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

เลียดทานภายในประเทศอย่างมาก เพราะฝ่ายที่ต่อต้านเห็นว่า การผ่อนคลายความสัมพันธ์คือการเปิดทางให้กับการขยายอิทธิพลของสหภาพโซเวียต พรรคฝ่ายค้านในขณะนั้น คือ พรรคสหภาพคริสเตียนเดโมแครต (CDU) และพันธมิตรในแคว้นบาวาเรีย (CSU) ใช้โอกาสนี้ในการโจมตีรัฐบาลและนายกรัฐมนตรี ด้วยเหตุผลว่าการดำเนินการตามนโยบายมุ่งตะวันออก เป็นการรับรองการมีอยู่ของเยอรมนีตะวันออกและยังเป็นการช่วยสร้างเสถียรภาพให้กับระบอบในฝั่งตะวันออกเสียอีก ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้นำคริสเตียนเดโมแครตหลีกเลี่ยงมาโดยตลอดในสมัยที่เป็นรัฐบาล พรรคฝ่ายค้านกล่าวหาบรันท์อย่างรุนแรงว่า “ทรยศชาติ” “ขายผลประโยชน์ของเยอรมนีให้กับฝ่ายตะวันออก” ด้วยการที่ยกเลิกการเรียกร้องดินแดนที่เคยเป็นของเยอรมนีในยุโรปตะวันออก ซึ่งนโยบายนี้ก็ทำให้สมาชิกพรรคของเขาเองตั้งคำถามกับนายกรัฐมนตรีด้วย เพราะพรรคต้องเสียคะแนนเสียงที่เคยได้จากกลุ่มผู้มีสิทธิเลือกตั้งชาวเยอรมันที่ถูกขับไล่หรืออพยพมาจากดินแดนที่เยอรมนีเสียไปให้ประเทศยุโรปตะวันออกเมื่อหลังสงคราม นอกเหนือไปจากข้อกล่าวหาว่า เขาละทิ้งการผูกพันกับพันธมิตรตะวันตกและกระบวนการบูรณาการยุโรป ซึ่งไม่เป็นความจริงดังที่กล่าวแล้วในข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าไม่มีนายกรัฐมนตรีแห่งเยอรมนีตะวันตกคนไหนที่ต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศของเขาพร้อมกับการฝ่าฟันอคติและความหวาดระแวงของคนในชาติมากเท่ากับบรันท์อีกแล้ว¹⁶

นอกจากนี้พรรคฝ่ายค้านยังโจมตีว่าการคุกเข่าที่วอร์ซอของบรันท์ เป็นการเสียเกียรติของชาวเยอรมันอีกด้วย นิตยสารที่ทรงอิทธิพลที่สุดในเยอรมนีตะวันตก แดร์ ชปีเกิล (Der Spiegel) ได้ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนเยอรมันจำนวน 500 คน (จากจำนวนประชากรอายุมากกว่า 16 ปีขึ้นไป 46 ล้านคน) ต่อการคุกเข่าที่วอร์ซอของวิลลี บรันท์ ผลปรากฏว่า 48% เห็นว่าเป็นการทำเกินกว่าเหตุ 41% เห็นว่าสมควรแล้ว และ 11% ไม่มีความเห็น¹⁷ มีการขู่นายกรัฐมนตรี อย่างไรก็ตาม บรันท์เขียนในภายหลังว่า

¹⁶ Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, 149.

ข้าพเจ้าคิดอยู่เช่นกันว่าความห้าวรแรงและการกดขี่สิทธิมนุษยชน แม้ว่าเราจะมีประสบการณ์กับเอดส์วิตซ์ (Auschwitz) ยังไม่ได้จับลง ผู้ใด ที่ต้องการเข้าใจ (การคุกเข่าของ) ข้าพเจ้า ย่อมสามารถเข้าใจข้าพเจ้า และคนจำนวนมากในเยอรมนีและที่อื่นๆ ได้เข้าใจข้าพเจ้าแล้ว¹⁷

แม้ว่าจะประสบความสำเร็จในการตกลงกับประเทศคู่เจรจาสนธิสัญญาตะวันออก แต่รัฐบาลของบรันท์ยังคงต้องสู้อย่างมากเพื่อให้สนธิสัญญาเหล่านี้ได้รับการลงสัตยาบันจากรัฐสภาเยอรมนี (Bundestag) ในการเลือกตั้งเมื่อปลายปี ค.ศ. 1972 พรรคฝ่ายค้านยังคงนำเรื่องสนธิสัญญาตะวันออกมาโจมตีรัฐบาล ชะตากรรมของสนธิสัญญาตะวันออกจึงถูกผูกพันอยู่กับชะตากรรมของวิลลี บรันท์และพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย นโยบายมุ่งตะวันออกใหม่และนโยบายปฏิรูปภายในของเขาดึงดูดแรงสนับสนุนจากคนรุ่นใหม่และปัญญาชนชั้นนำของประเทศอย่างมาก ผลจึงปรากฏว่า บรันท์และพรรคของเขาได้รับชัยชนะอย่างท่วมท้น และในที่สุดสนธิสัญญาตะวันออกก็ได้รับการลงสัตยาบันโดยรัฐสภา

สำหรับวิลลี บรันท์ สิ่งที่สำคัญที่สุดที่แสดงให้เห็นในความสำเร็จของการลงนามสนธิสัญญาตะวันออก คือ

หลังสงคราม นโยบายต่างประเทศของเยอรมนีไม่มีเครื่องมือทางอำนาจใดๆ ซึ่งโดยปกติแล้วถือว่าเป็นเครื่องแสดงอำนาจอธิปไตย นอกจากความสามารถทางเทคนิคและเศรษฐกิจแล้ว ก็มีพลังทางภูมิปัญญาและจริยธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญ นโยบายต่างประเทศถูกใช้เพื่อสร้างความไว้วางใจ ความเข้าใจและความปรารถนาดี และนั่นเรียกร้องในวันนี้มากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ถ้าไม่ต้องการเป็นเพียงแค่ความตั้งใจดีที่เลื่อนลอย เราสามารถรักษาผลประโยชน์ของชาติเราได้ดียิ่งขึ้น หากเราเข้าใจผลประโยชน์ ของผู้อื่นอย่างชัดเจนขึ้น เพื่อแสวงหาประเด็นในผลประโยชน์ร่วมกัน นโยบายเช่นนั้นต้องการ

¹⁷ *Der Spiegel*, 14 December 1970, 27

¹⁸ ดู เฌอรรด 14

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

หลักการที่มั่นคง ความเที่ยงตรงที่บางครั้งอาจทราด ภาษาที่เหมือนกันต่อพันธมิตรทั้งปวง และความกล้าหาญที่จะยอมไม่เป็นที่ยอมรับภายในประเทศ¹⁹

ในระดับนานาชาติแล้ว บรันท์ได้รับการยกย่องอย่างมาก นิตยสารไทม์ของสหรัฐฯ ได้ยกย่องให้นายกรัฐมนตรีเยอรมนีตะวันตกเป็น “บุคคลแห่งปี” (Man of the Year) ประจำปี 1970 หลังจากนั้นเขาได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติอย่างสูงสุดเมื่อได้รับการตัดสินให้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพประจำปี ค.ศ. 1971 ประธานคณะกรรมการตัดสินรางวัลโนเบล ออเชอ ลีโอแนส (Aase Lions) ได้กล่าวสุนทรพจน์เป็นเกียรติแก่ผู้ได้รับรางวัล

การดำเนินงานเพื่อสันติของวิลลี บรันท์มีจุดเริ่มต้นที่ยากลำบาก เราได้ประสบกับสงครามที่โหดร้ายทารุณมากที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ ... ข้าพเจ้ามองเห็นความหวังสำหรับอนาคตในการมอบรางวัลสันติภาพปีนี้ให้แก่การเมืองผู้มีบทบาทในเวทีการเมื่อนานาชาติ ... เราสามารถมองเห็นด้วยตัวเราเองว่านโยบายสันติภาพของวิลลี บรันท์ ได้นำภาวะละลายน้ำแข็งมาสู่ภูมิภาคทางการเมืองที่เยือกเย็น และสิ่งนี้ได้ทำให้เกิดความหวังสำหรับสันติภาพแบบใหม่ในโลกที่เยือกแข็งของยุโรป ... การสร้างสันติภาพและรักษาไว้ไม่ใช่

¹⁹ อ้างใน Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, 163.
"Die deutsche Aussenpolitik verfügte nach den Kriegen über keinerlei Machtmittel, die konventionell als Attribute der Souveränität gelten. Neben technischem und wirtschaftlichem Leistungsvermögen wurden intellektuelle und moralische Kraft zu ihren wesentlichen Werkzeugen. Die Aussenpolitik war darauf angewiesen, Vertrauen, Einsicht und guten Willen zu wecken. Und das erfordert, heute noch mehr als damals, wenn es nicht in unverbindlicher Schöngesterei steckenbleiben will: Man kann den Interessen des eigenen Landes um so besser gerecht werden, je genauer man die Interessen anderer versteht, um dann die Punkte gemeinsamer Interessen zu finden. Eine solche Politik bedarf fester Grundsätze, einer zuweilen brutalen Aufrichtigkeit, der gleichen Sprache gegenüber allen Partnern und des Mutes zu Unpopularität im Innern."

การปฏิบัติการครั้งเดียวที่ง่ายตาย ... แต่ประชาชนไม่สามารถอยู่ได้ โดยไม่มีความหวังและความศรัทธา ดังนั้น เราจึงควรมีความหวัง และดังนั้นเราจึงควรมีความศรัทธาว่าการส่งสัญญาณแห่งการ ประสานไมตรีของวิลลี บรันท์ ข้ามเส้นพรมแดนของศัตรูเก่าจะได้รับการตีความตามจิตวิญญาณที่ถูกสร้างขึ้น ... หากความหวังเหล่านี้ ได้รับการเติมเต็ม วิลลี บรันท์จะได้รับการจารึกในประวัติศาสตร์ของเราในฐานะนายกรัฐมนตรีเยอรมนีแห่งสันติภาพและการสมานไมตรีผู้ยิ่งใหญ่²⁰

สรุป

ใน ค.ศ. 1974 วิลลี บรันท์ ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลังจากที่มีการเปิดเผยว่า หนึ่งในผู้ช่วยส่วนตัวของเขาเป็นสายลับของเยอรมนีตะวันออก แต่นั่นเป็นเพียงเหตุผลหนึ่ง บรันท์ผู้ซึ่งต้องต่อสู้กับวิกฤตต่างๆ มาตลอดชีวิตยังมีปัญหาโรคซึมเศร้า อาการติดเหล้า และการนอกใจภรรยา ปัญหาส่วนตัวของเขามีความรุนแรงไม่ยิ่งหย่อนกว่าปัญหาทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ภายในระยะเวลาอันสั้นในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

²⁰ Aase Lionæs, 'The 1971 Nobel Peace Prize Presentation Speech', Tore Frängsmy et al. (eds.), *Nobel Lectures, Peace 1971-1980*, (Singapore: World Scientific Publishing, 1997).

"Willy Brandt's peace work has had a difficult starting-point. We have experienced one of the most barbaric wars in history.... I see a hope for the future in giving this year's Peace Prize to an active politician on the international arena. ... We can see for ourselves that Willy Brandt's policy of peace has brought thaw to the cold political climate, and this instills hopes for a new kind of peace for the frozen earth of Europe. ... Achieving peace and keeping it is not a simple one-time operation. ... But people cannot live without hope and belief. Therefore, we shall hope and therefore we shall believe that Willy Brandt's gesture of reconciliation across the borders of old enemies will be interpreted in the spirit it was made.... If these hopes are fulfilled, Willy Brandt will live on in our history as the great Peace and Reconciliation Chancellor of Germany."

วิลลี บรันท์ นโยบายมุ่งตะวันออก และการสมานไมตรีระหว่างเยอรมนีกับยุโรปตะวันออก

บรันท์ได้รับบรรลุเป้าหมายทางการระหว่างประเทศของเขาในขณะนั้น คือ การสมานไมตรีกับประเทศอดีตศัตรู การทำให้เยอรมนีได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม และการทำให้เยอรมนีเป็นที่ยอมรับโดยนานาชาติ

หลังจากวิกฤต ค.ศ. 1974 วิลลี บรันท์ยังคงเป็นนักการเมืองเยอรมันที่ได้รับความนิยมอย่างสูงทั้งภายในและภายนอกประเทศ การดำเนินนโยบายต่างประเทศของเขามีส่วนในการสร้างร่วมมือระหว่างยุโรปตะวันตกและตะวันออกอย่างสำคัญ เมื่อใน ค.ศ. 1975 มีจัดการประชุมว่าด้วยความมั่นคงและการร่วมมือในยุโรป (Conference on Security and Co-operation in Europe-CSCE) ปรากฏผลเป็นข้อตกลงเฮลซิงกิ (1975 Helsinki Accords) และความร่วมมือนี้ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบันในกรอบขององค์การเพื่อความมั่นคงและการร่วมมือในยุโรป (Organization for Security and Co-operation in Europe-OSCE)

ผลของการดำเนินนโยบายมุ่งตะวันออกในแบบของบรันท์ที่ได้รับการปฏิบัติสืบมาในระยะยาวถูกประเมินด้วยความเห็นที่ต่างกัน นักวิชาการบางส่วนมองว่าเนื่องจากนโยบายมุ่งตะวันออกโดยรวมมีลักษณะของการยอมรับสถานะภาพอย่างที่เป็นอยู่ จึงมีผลทำให้เกิดเสถียรภาพในประเทศค่ายคอมมิวนิสต์ยุโรปตะวันออกและไม่นำไปสู่ความพยายามปฏิรูปซึ่งทำให้ประชาชนภายใต้ต้องถูกกดขี่และรับความยากลำบาก แต่ความเยือกเย็นอยู่ที่ว่าการหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงได้นำไปสู่การเสื่อมสลายของระบอบคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกในที่สุด เพราะฉะนั้นการดำเนินนโยบายมุ่งตะวันออกของรัฐบาลสหพันธ์สาธารณรัฐฯ ยังคงบรรลุผลเพียงแต่ไม่ใช่ในวิถีทางที่ผู้สร้างคาดหวัง²¹

อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติและผู้เกี่ยวข้องโดยตรงยืนยันในความสำเร็จของนโยบายมุ่งตะวันออก หลังการเปลี่ยนแปลงในยุโรปตะวันออกในช่วง

²¹ ดูตัวอย่างงานของ Noel D. Cary, 'Review: Reassessing Germany's Ostpolitik. Part 2: From Refreeze to Reunification', *Central European History*, 33/3 (2002): 369-390. และ A. Craig, 'Did Ostpolitik work? Review Essay', *Foreign Affairs*, 73/1 (1994): 162-167.

ปลายทศวรรษที่ 1980 วาเลนติน ฟาลิน (Valentin Falin) นักการทูตโซเวียตผู้มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการประสานงานกับค่ายตะวันตก กล่าวว่า “ถ้าไม่มีนโยบายมุ่งตะวันออก จะไม่มีกอร์บาชอฟ” (“Without Ostpolitik, no Gorbachev.”) นโยบายนี้มีความสำคัญต่อการผ่อนคลายความตึงเครียดในความขัดแย้งตะวันออก-ตะวันตก เมื่อรวมกับการที่ฝ่ายตะวันตกบังคับให้สหภาพโซเวียตแข่งขันด้านอาวุธจนล้มละลาย เป็นการปูทางไปสู่การล่มสลายของระบอบคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกและการรวมชาติเยอรมนี²²

อดีตประธานาธิบดีแห่งสหพันธ์สาธารณรัฐฯ ริชาร์ด ฟอน ไวซ์แซ็คเคอร์ (Richard von Weizsäcker ดำรงตำแหน่ง ค.ศ. 1984-1994) ได้กล่าวไว้ว่า การกระทำของวิลลี บรันท์เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 1970 ได้วางรากฐานให้กับความสัมพันธ์อันดีระหว่างเยอรมนีกับโปแลนด์และระหว่างชาติยุโรป และการขยายตัวไปทางตะวันออกของสหภาพยุโรปที่จะรวมโปแลนด์เป็นสมาชิกได้นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของการกระทำนั้น คือ “การสร้างยุโรปที่สมบูรณ์”²³

²² Craig, ‘Did Ostpolitik work?’, 162.

²³ Richard von Weizsäcker, ‘Es begann in Polen. Brandts Kniefall ermöglichte die EU-Osterweiterung’, *Zeit Online*, <http://www.zeit.de/2000/50/200050-kniefall.xml>, received 2 May 2010.

หลักสุจริตนี้ในวัฒนธรรมของยุโรปถือกันว่าเป็นหลักแห่งความชอบธรรม ดังที่เรียกกันในภาษาละตินว่า “bona fides” หรือที่แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “good faith” ซึ่งเป็นการนำคำว่า bona แปลว่า ดี กับคำว่า fides แปลว่าความเชื่อมั่นศรัทธามารวมกัน โดยที่ความเชื่อมั่นศรัทธาจะมีขึ้นได้ก็ด้วยความเชื่อว่า สิ่งที่เราเชื่อมั่นศรัทธานั้น เป็นสิ่งที่ยึดถือได้อย่างมั่นคง ความเชื่อมั่นศรัทธาระหว่างบุคคลนั้นจะดำรงอยู่ได้ก็ด้วยความเชื่อแน่ว่าต่างฝ่ายต่างตั้งมั่นอยู่ในเกณฑ์ที่แน่นอนอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับระหว่างกัน โดยนัยนี้ความซื่อสัตย์และความไว้วางใจระหว่างกันจึงเป็นเงื่อนไข และเป็นสาระสำคัญของความเชื่อมั่นศรัทธา ดังนั้น bona fides จึงหมายถึง เกณฑ์มาตรฐานความประพฤติของบุคคลตามหลักความซื่อสัตย์หรือความเชื่อมั่นศรัทธา อันบุคคลพึงมีแก่กันโดยชอบ ด้วยเหตุนี้ในภาษาไทยจึงเรียกหลักการนี้ว่า “หลักสุจริต” ซึ่งหมายถึง “หลักความประพฤติในทางที่ชอบ”

ABSTRACT

The Root of Good Faith in the legal Systems of Europe.

Kittisak Prokati

Good faith, or in Latin *bona fides* is meant good, honest intention or sincere belief without any malice or the desire to defraud others. In law, it is the mental and moral state of honesty, conviction as to the truth or falsehood of a proposition. This concept is important in law, especially commercial law, since it is regarded as the principle of righteousness in European legal system.

This article will explain the root of good faith in the culture of Europe, which originated in Ancient Age, especially, in Roman law. It was kept in the Middle Age, and it emerged again in the Renaissance time after the restoration of the principle of Roman ideology. Later, it is a principle in the legal system of France and Germany. However, it is not main idea in the English Common Law, as well as in Thai legal system.

รากเหง้าของหลักสุจริต ในระบบกฎหมายของยุโรป

กิตติศักดิ์ ประกิต

๑. ข้อความทั่วไป

“หลักสุจริต” เป็นหลักทั่วไปในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ลักษณะ ๑ บทเบ็ดเสร็จทั่วไป ดังที่ปรากฏในบทบัญญัติมาตรา ๕ ที่ว่า “ในการใช้สิทธิแห่งตนที่ดี ในการชำระหนี้ก็ดี บุคคลทุกคนต้องกระทำโดยสุจริต” และดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า “ความสุจริต” เป็นหลักการและคุณธรรมสำคัญที่พึงยึดถือปฏิบัติ ดังที่มักมีการกล่าวอ้างถึง “ความซื่อสัตย์สุจริต” ว่าเป็นคุณสมบัติของคนดี แต่ปัญหาว่า “ซื่อสัตย์” กับ “สุจริต” แตกต่างกันหรือไม่ สัมพันธ์กัน หรือมีความหมายแคบกว้างอย่างไร เป็นเรื่องที่ยังไม่มีผู้หยิบยกขึ้นมาอภิปรายกันมากนัก และบทความนี้มุ่งที่จะชวนให้ผู้อ่านทำความเข้าใจหลักกฎหมายเรื่องนี้กันโดยแสวงหาความเข้าใจในแง่ที่มาทางประวัติศาสตร์ หรือรากเหง้าของหลักการนี้ในระบบกฎหมายของยุโรปอันเป็นที่มาของหลักการนี้ในกฎหมายไทย

สำหรับผู้ศึกษากฎหมายของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปย่อมจะรู้ว่า หลักการในกฎหมายไทยข้อนี้เราได้รับตกทอดมาจากพัฒนาการทางกฎหมายของยุโรป ดังจะเห็นได้ว่าหลักทั่วไปทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในระบบกฎหมายที่สำคัญ ๆ ของยุโรปโดยมาก อาทิเช่นในประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส มาตรา ๑๑๓๔ วรรคสาม ซึ่งกำหนดให้การปฏิบัติตามสัญญาต้องกระทำโดยสุจริต, ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาตรา ๒๔๒ ซึ่งกำหนดว่า ลูกหนี้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามการชำระหนี้โดยสุจริต ทั้งนี้โดยพิเคราะห์ถึงปกติประเพณีด้วย

และในประมวลกฎหมายแพ่งสวิส มาตรา ๒ วรรคแรกซึ่งวางหลักว่า บุคคลทุกคนต้องใช้สิทธิและปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริต และในมาตรา ๒ วรรคสองได้กำหนดต่อไปว่า การใช้สิทธิไปในทางที่มีขอบย้อมไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย¹

การที่กฎหมายวางหลักสุจริตไว้ในฐานะเป็นหลักทั่วไปของประมวลกฎหมาย ทำให้เข้าใจได้ว่ามุ่งจะรับรองว่าหลักสุจริตเป็นหลักพื้นฐานของระบบกฎหมาย โดยกำหนดหน้าที่แก่บุคคลทุกคนที่จะใช้สิทธิหรือปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ต้องกระทำไปภายใต้มาตรฐานทางคุณค่าเดียวกัน คือด้วยความสุจริต อันเป็นมาตรฐานทางคุณค่าทางสังคมตามเกณฑ์ที่ยอมรับกันว่าสอดคล้องกับความคาดหวังโดยชอบของบุคคลที่รู้ผิดชอบชั่วดี และรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา หรือตามมาตรฐานของวิญญูชนที่เกี่ยวข้องนั่นเอง

หลักสุจริตนี้ในวัฒนธรรมของยุโรปถือกันว่าเป็นหลักแห่งความชอบธรรม ดังที่เรียกกันในภาษาละตินว่า *"bona fides"* หรือที่แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า *"good faith"* ซึ่งเป็นการนำคำว่า *bona* แปลว่าดี กับ คำว่า *fides* แปลว่าความเชื่อมั่นศรัทธามารวมกัน โดยที่ความเชื่อมั่นศรัทธาจะมีขึ้นได้ก็ด้วยความเชื่อว่า สิ่งที่เราเชื่อมั่นศรัทธานั้นเป็นสิ่งที่ยึดถือได้อย่างมั่นคง ความเชื่อมั่นศรัทธาระหว่างบุคคลนั้นจะดำรงอยู่ได้ก็ด้วยความเชื่อแน่ว่าต่างฝ่ายต่างตั้งมั่นอยู่ในเกณฑ์ที่แน่นอนอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับระหว่างกัน โดยนัยนี้ความซื่อสัตย์และความไว้วางใจระหว่างกันจึงเป็นเงื่อนไข และเป็นสาระสำคัญของความเชื่อมั่นศรัทธา ดังนั้น *bona fides* จึงหมายถึง เกณฑ์มาตรฐานความประพฤติของบุคคลตามหลักความซื่อสัตย์หรือความเชื่อมั่นศรัทธาอันบุคคลพึงมีแก่กันโดยชอบ ด้วยเหตุนี้ในภาษาไทยจึงเรียกหลักการนี้ว่า "หลักสุจริต" ซึ่งหมายถึง "หลักความประพฤติในทางที่ชอบ"

¹ หลักทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏให้เห็นได้ใน Arts. 1175 and 1375 Italian Civil Code; Art. 288 Greek Civil Code; Art. 762, Section 2, Portuguese Civil Code, Arts. 6:2 and 6:248 Dutch Civil Code. และปรัตดู Art. 1.7 *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*, 2004 and Art. 1.201 *Principles of European Contract Law (PECL)*, 1999

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เป็น “ความประพฤติไปในทางที่สอดคล้องกับความคาดหวังตามเกณฑ์ที่ผู้เกี่ยวข้องพึงถือว่าเป็นไปโดยถูกต้องสมควร” และความคาดหวังของผู้เกี่ยวข้องนี้ย่อมหมายถึงความเชื่อถือและไว้วางใจอันบุคคลพึงมีต่อกันตามแต่ละกาละ เทศะ นั้นเอง ด้วยเหตุนี้เกณฑ์ความประพฤติตามหลักสุจริตจึงย่อมจะรวมเอาเกณฑ์แห่ง “ความน่าเชื่อถือและไว้วางใจ” และความ “ความซื่อสัตย์” เข้าไว้ด้วยกัน ความสุจริตจึงย่อมหมายถึงเกณฑ์แห่งความซื่อสัตย์และความไว้วางใจนั่นเอง

หน้าที่ใช้สิทธิหรือปฏิบัติต่อกันด้วยความสุจริตนี้ด้านหนึ่งเป็นหลักที่กำหนดกรอบพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปในทางที่ชอบ ในขณะที่เดียวกันก็เสริมให้ต้องมีหน้าที่ช่วยผดุงความยุติธรรมและความเอื้อเฟื้อในการที่คู่กรณีจะปฏิบัติต่อกันและกันในทางที่ควร ทั้งในการที่บุคคลจะใช้สิทธิของตนและในการชำระหนี้หรือปฏิบัติหน้าที่แห่งตน กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า บทกฎหมายทั้งปวงที่วางเกณฑ์ในการใช้สิทธิและปฏิบัติหน้าที่ของบุคคลในประมวลกฎหมายนี้ล้วนแล้วแต่เป็นบทที่ช่วยแสดงรายละเอียดของหลักใหญ่คือหลักสุจริตให้เห็นปรากฏได้ชัดเจนนั่นเอง

มาตรา ๕ ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จึงนับเป็นบทกฎหมายที่ถือได้ว่าเป็นบทผดุงความยุติธรรม (*jus aequum*) และขณะเดียวกันก็เป็นบทบังคับ (*jus cogens*) ในฐานะที่เป็นสาระสำคัญ หรือเป็นแกนของระบบกฎหมายซึ่งคู่กรณีไม่อาจตกลงยกเว้นได้ในฐานะที่เป็นบทกฎหมายที่เกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน² หลักสุจริตนี้ย่อมใช้บังคับได้ทั้งในเมื่อมีข้อตกลงระหว่างกันเอาไว้หรือมีกฎหมายวางเกณฑ์ไว้ และในเมื่อกฎหมายหรือข้อตกลงระหว่างคู่กรณีไม่ได้แสดงไว้โดยละเอียดละออถึงวิธีปฏิบัติหรือกระทำการใดๆ กล่าวคือบุคคลต้องถือเอาความสุจริตเป็นหลักแห่งการใช้สิทธิและการชำระหนี้ของตนเสมอไป³

² คำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๔๐๑๖-๔๐๒๐/๒๕๒๖ ซึ่งวินิจฉัยว่าปัญหาเรื่องการให้สิทธิโดยไม่สุจริตเป็นปัญหาเรื่องอำนาจฟ้องซึ่งเป็นปัญหาข้อกฎหมายเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของประชาชน

๒. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

หน้าที่ของบุคคลทุกคนตามที่กฎหมายกำหนดว่า “ต้องกระทำโดยสุจริต” นี้มีความหมายครอบคลุมเพียงใด เป็นปัญหาน่าคิด เพราะการจะนิยามความหมายของหลักสุจริตย่อมกระทำได้ยาก และการที่หลักสุจริตเป็นหลักการพื้นฐานของระบบกฎหมายจึงเป็นหลักทั่วไปที่มีความยืดหยุ่นอย่างยิ่ง ยากที่จะให้คำนิยามได้ ดังนั้นในชั้นต้นเราควรทำความเข้าใจหลักเรื่องนี้ในทางประวัติศาสตร์เพื่อให้ได้ภาพรวมเสียก่อน

ก) สมัยโรมัน

เมื่อพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์จะพบว่าหลักดังกล่าวนี้มีที่มาจากหลักในกฎหมายโรมันว่าด้วย *bona fides* หมายถึงความซื่อสัตย์ หรือ สัจจะอันชอบ³ หลักดังกล่าวนี้เป็นหลักที่นักนิติศาสตร์โรมันพัฒนาขึ้นเพื่อปรับปรุงแก้ไขกฎหมายดั้งเดิมที่ค่อนข้างเคร่งครัดตายตัว หรือที่เรียกกันในภาษาละตินว่า *ius strictum* ให้มีความยืดหยุ่นเป็นธรรมขึ้น

เดิมทีเดียวหลักข้อนี้มักใช้ในทางวิธีสัญญาซึ่งเป็นที่ยอมรับของศาลมาตั้งแต่ยุคสาธารณรัฐโรมันซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ราว ๔๕๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช คือเป็นข้อต่อสู้ของฝ่ายที่ตกเป็นจำเลยในคดีว่า ฝ่ายโจทก์ที่อ้างสิทธิหรือความชอบธรรมที่ฟ้องร้องขอให้ศาลบังคับให้นั้น มีเหตุที่ศาลไม่ควรบังคับให้ เพราะฝ่ายโจทก์ได้กระทำการโดยมิชอบ หรือโดยฉ้อฉล หรือหากบังคับก็จะเกิดความไม่เป็นธรรม หรือไม่ชอบด้วยเหตุผลอย่างยิ่ง หลักนี้เรียกกันต่อมาว่าหลัก “*exceptio doli generalis*” อันเป็นหลักยกข้อต่อสู้ว่าโจทก์ไม่มีอำนาจฟ้องหรืออ้างสิทธิโดยมิชอบ เช่นหลักที่ผู้เช่าทำสัญญาอ้างว่าไม่ต้องผูกพัน

³ ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ยังมีมาตรา ๔๒๑ อีกมาตราหนึ่ง ซึ่งอยู่ในหลักเช่นเดียวกัน แต่ความแคบกว่ามาตรานี้

⁴ Alexander Beck, “Zu den Grundprinzipien der Bona Fides in Roemischen Vertragsrecht, FS Simonius, Basel 1955, S.9ff.; Hedemann, Die Flucht in die Generalklausel, 1933, 4ff.; M. J. Schermaier, “Bona fides in Roman Contract Law”, in R. Zimmermann & S. Whittaker (eds), *Good Faith in European Contract Law*, 2000, pp.65

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

เพราะสำคัญผิด เจตนาหลง ฉ้อฉล หรือมีวัตถุประสงค์เป็นการอันพ้นวิสัย มาแต่ต้น เป็นต้น

หลักข้อนี้ต่อมาไม่เป็นแต่เพียงข้อต่อสู้เท่านั้น แต่ได้กลายเป็นหลักสารบัญญัติที่ศาลได้พัฒนาให้มีขอบเขตกว้างขวางขึ้น จนถึงกันต่อมาว่า การฟ้องคดีบางกรณีแม้ไม่มีกฎหมายกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ก็อาจอ้างหลักความสุจริตหรือ "*bonae fidei iudicia*" เป็นฐานแห่งสิทธิฟ้องคดีที่ไม่มีกฎหมายรับรองไว้โดยเฉพาะได้ ดังตัวอย่างเช่นการฟ้องบังคับให้ชำระหนี้ที่ก่อขึ้นโดยมิได้ทำตามแบบ ซึ่งหากถือตามหลักกฎหมายบ้านเมืองของโรมัน (*ius civile*) ที่ปกติใช้บังคับแก่กรณีทำนองนี้อย่างเคร่งครัดจะบังคับกันไม่ได้ เพราะเมื่อไม่ได้ทำตามแบบก็อ้างสิทธิไม่ได้ แต่โดยที่ชาวโรมันยอมรับว่ามีหลักเหตุผลซึ่งเสนอบดีผู้ใหญ่ที่ทำหน้าที่บริหารงานยุติธรรมในกรุงโรม เรียกว่า Praetor อาจประกาศรับรองให้ฟ้องบังคับกันตามหลักสุจริตได้ โดยอธิบายว่าเป็นหลักกฎหมายที่แพร่หลายในหมู่นานาชาติ (*ius gentium*) และประกาศใช้บังคับเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายโรมันในรูปของ *ius honorarium* ซึ่งได้เกิดขึ้นในช่วงราว ๒๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช

ด้วยเหตุนี้ชาวโรมันก็อาจอ้าง *bonae fidei iudicia* (หลักความสุจริต) มาฟ้องบังคับกันได้ ดังจะเห็นได้ในสัญญาที่แม้ไม่ได้ทำตามแบบและไม่มีผลบังคับในฐานที่เป็น *ius strictum* ก็อาจบังคับได้โดยอ้างหลักสุจริตตามแบบเคร่งครัดตายตัว (*ius honorarium*) มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยในระยะแรก ๆ เป็นสัญญาที่บังคับได้ในฐานะเป็นข้อยกเว้น คือเกิดความผูกพันได้ ทั้งที่ไม่ได้ทำตามแบบ เช่นสัญญาซื้อขาย, สัญญาเช่า, สัญญาจ้างแรงงานและจ้างทำของ, สัญญาเข้ากันเป็นหุ้นส่วน, การมอบอำนาจ หรือการจัดการงาน ฯลฯ เป็นต้น และต่อมาสัญญาเหล่านี้ได้กลายเป็นที่มาของหลักกฎหมายสัญญาที่ผูกพันกันตามความยินยอมในสมัยใหม่

ตัวอย่างการอ้างหลักสุจริตในฐานะเป็นหลักทั่วไป มาเป็นฐานแห่งสิทธิในฐานะที่เป็นบทยุติธรรม (*ius aequum*) ที่นอกเหนือไปจากหลักกฎหมายที่ยอมรับสืบกันมาแต่เดิมอย่างเคร่งครัดตายตัว (*ius strictum*) นี้ ปรากฏให้เห็นได้จากคำบอกเล่าของซีเซโร (๑๐๖-๔๓ ปีก่อนคริสต์ศักราช)

ซึ่งได้เล่าถึงคดีเรื่องหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในช่วง ๑๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราชไว้ว่า⁵ เจ้าพนักงานของรัฐได้สั่งให้เจ้าบ้านหลังหนึ่งชื่อว่าคลอดิอุส (Claudius) รื้อบ้านของตนออกส่วนหนึ่งเพื่อประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของเมือง แต่ก่อนที่จะมีการรื้อบ้านส่วนนี้ คลอดิอุสก็ประกาศขายบ้านของตน และ คัลปูร์นิอุส (Culpurnius) ได้ตกลงซื้อบ้านหลังนี้ไว้ และต่อมาเมื่อ คัลปูร์นิอุสได้เข้าครอบครองบ้าน เขาก็ถูกเจ้าพนักงานของรัฐสั่งให้รื้อบ้านที่ซื้อมานี้ลงส่วนหนึ่ง ครั้นเมื่อได้รื้อบ้านลงบางส่วนแล้ว ผู้ซื้อคือ คัลปูร์นิอุส จึงทราบบ้างแล้วว่าผู้ขายจะประกาศขายบ้านหลังนั้น ผู้ขายคือ คลอดิอุส ก็ล่วงรู้อยู่แล้วว่าเจ้าพนักงานของรัฐได้สั่งให้รื้อบ้านออกบางส่วน ดังนั้น คัลปูร์นิอุส จึงเห็นว่าผู้ขายจะต้องรับผิดชอบ และฟ้องให้คลอดิอุสต้องรับผิดชอบใช้ค่าเสียหาย ในการที่ต้องรื้อบ้านดังกล่าวลงบางส่วน แต่โดยที่ตามกฎหมายสิบสองโต๊ะอันเป็นกฎหมายที่ใช้บังคับในขณะนั้น ผู้ขายจะต้องรับผิดชอบเพื่อความชำรุดบกพร่องของบ้านหรือการรอนสิทธิก็เฉพาะเมื่อผู้ขายได้รับรองว่าทรัพย์สินที่ซื้อขายกันนั้นไม่มีข้อบกพร่องหรือการรอนสิทธิเช่นนั้น และในคดีนี้ก็มิปรากฏว่าผู้ขายได้รับรองไว้ เนื่องจากเป็นเหตุที่นอกเหนือความคาดหมายตามธรรมดาในเวลาซื้อขายกัน ผู้ซื้อก็นึกไปไม่ถึงว่าจะมีเหตุรอนสิทธิเช่นนั้น จึงไม่ได้ซักถามหรือขอให้ผู้ขายรับรองไว้ ดังนั้น หากบังคับตามกฎหมายบ้านเมืองหรือ *ius civile* ผู้ซื้อย่อมไม่มีทางได้รับชดใช้ค่าเสียหาย แต่ทว่าในคดีนี้ คัลปูร์นิอุสไม่อ้างกฎหมายสิบสองโต๊ะซึ่งเป็นหลักเคร่งครัดตายตัว (*ius strictum*) แต่กลับอ้างหลักความสุจริต (*bonae fidei iudicium*) โดยขอให้ศาลตัดสินตามหลักสุจริตว่า ผู้ขายย่อมมีหน้าที่ต้องบอกกล่าวข้อเท็จจริงอันเป็นเหตุเสื่อมสิทธิในทรัพย์สินซึ่งผู้ขายรู้อยู่แล้วให้ผู้ซื้อทราบ และการที่ผู้ขาย ปกปิดหรือไม่แจ้งข้อเท็จจริงอันควรแจ้งให้ทราบย่อมขัดต่อหลักสุจริต และศาลก็เห็นชอบด้วย จึงได้ตัดสินไปตามนั้น โดยนัยเช่นนี้หลักสุจริตได้มีส่วนในการผลักดันให้เกิดความ

⁵ ตัวอย่างจาก M. J. Schermaier, "Bona fides in Roman Contract Law", in R. Zimmermann & S. Whittaker (eds), *Good Faith in European Contract Law*, 2000, pp.67

เปลี่ยนแปลงในกฎหมายลักษณะซื้อขายของโรมันจนส่งผลให้หลักผู้ซื้อพึงระวัง (*caveat emptor*) แทบจะเลือนสลายไปหมด และเป็นที่มาของหลักความรับผิดชอบสำหรับผู้ขายและรอนสิทธิต่อมา นอกจากนี้พัฒนาการของหลักสำคัญผิด ช่มชู้ ก็ล้วนแล้วแต่มีรากฐานมาจากหลักสุจริตทั้งสิ้น⁶

ที่น่าสนใจอย่างยิ่งตามมาก็คือ ซีเซโรได้เล่าต่อไปด้วยว่า การอ้างว่าผู้ขายต้องรับผิดชอบในกรณีที่ดเว้นหรือปกปิดไม่แสดงข้อเท็จจริงอันควรบอกกล่าวแก่ผู้ซื้อตามหลักสุจริตนี้ หากนำไปใช้อย่างตายตัวโดยไม่คำนึงถึงความมุ่งหมายตามเหตุผลของเรื่อง ก็อาจถูกใช้ไปในทางที่ผิดได้ ดังนั้นการใช้สิทธิตามหลักสุจริตนี้จะต้องได้รับการตรวจสอบให้มีความสมเหตุสมผลอยู่เสมอด้วย

ซีเซโรได้เล่าถึงคดีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งปรากฏว่าผู้ซื้อบ้านหลังหนึ่งได้ซื้อบ้าน ซึ่งก่อนนี้เคยเป็นของตนจากผู้ขายซึ่งได้เคยซื้อบ้านหลังนี้ไปจากตัวผู้ซื้อเอง ปรากฏว่าบ้านหลังนี้ตกอยู่ใต้บังคับการจำยอมซึ่งไม่เป็นที่เห็นประจักษ์โดยที่ฝ่ายผู้ขายไม่ได้แจ้งให้ผู้ซื้อทราบที่บ้านติดการจำยอมในเวลาที่ตกลงซื้อขายกัน จึงเป็นเหตุให้ผู้ซื้ออ้างว่าผู้ขายปกปิด และต้องรับผิดชอบใช้ค่าเสียหายเพื่อการรอนสิทธิจากการจำยอมนี้ เพราะการที่ผู้ขายไม่แจ้งข้อเสียดังกล่าวแก่ผู้ซื้อ ก็เท่ากับเป็นการปกปิดข้อเท็จจริงอันควรแจ้งให้ผู้ซื้อทราบ เป็นการไม่ปฏิบัติตามหลัก *bona fides* หรือหลักสุจริต ซึ่งเป็นหลักที่นิยมอ้างกันในเวลานั้น อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี คดีนี้ผู้ขายได้ยกข้อต่อสู้ว่า แม้ผู้ขายไม่ได้แจ้งให้ผู้ซื้อทราบถึงข้อบกพร่องในกรณีนี้ ผู้ขายก็ไม่ควรต้องรับผิดชอบ เพราะการที่ผู้ขายดเว้นไม่แสดง ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการจำยอมแก่ผู้ซื้อในคดีนี้นั้น ก็เพราะผู้ซื้อเองเคยเป็นเจ้าของบ้านหลังนี้อยู่ก่อนแล้วและย่อมรู้แน่แก่ใจดีอยู่แล้วว่าบ้านที่ซื้อนี้ตกอยู่ใต้บังคับการจำยอม จึงถือไม่ได้ว่าผู้ขายปกปิดข้อความจริงโดยมิชอบหรือโดยฉ้อฉล และศาลในคดีนี้ก็ตัดสินว่า เหตุที่ผู้ซื้อรู้ประจักษ์อยู่แล้วจะยกขึ้นกล่าวอ้างว่าผู้ขายปกปิดไม่ได้

ผลการตัดสินคดีข้างต้นนี้ ทำให้เกิดหลักต่อมาว่าผู้ขายไม่ต้องรับผิดชอบเพื่อความชำรุดบกพร่องหรือรอนสิทธิอันผู้ซื้อรู้อยู่แล้ว ในขณะที่ได้ซื้อขายกัน

⁶ โปรดดู R. Zimmermann & S. Whittaker (eds), *Ibid.* pp.17ff.

และหลักนี้ก็สืบทอดใช้ต่อกันมาในระบบกฎหมายต่าง ๆ トラバจนถึงปัจจุบัน แต่ก็เห็นว่าประเด็นพิพาทในคดีนี้อาจใช้เป็นคดีที่พึงสังวรณไว้ว่า หลักสุจริตนี้ ไม่อาจยกขึ้นอ้างโดยถือเป็นสูตรสำเร็จ หรือทำให้เป็นเกณฑ์ตายตัวลงไปได้ แต่ต้องปล่อยให้มีเนื้อหากว้าง ๆ ในฐานะเป็นหลักทั่วไปไว้เสมอ

หลักสุจริตนี้ยังเป็นที่มาของหลักกฎหมายในเวลาต่อมาอีกจำนวนมาก เช่นหลักกฎหมายปิดปาก อันมีที่มาจากสุภาษิตกฎหมายโรมันที่ว่า *Venire contra factum proprium* หรือหลักกฎหมายปิดปาก ซึ่งถือเป็นหลักกว่าว่าบุคคล จะถือประโยชน์จากการอันขัดต่อพฤติกรรมก่อน ๆ ของตนมิได้ หรือเช่นหลัก ห้ามทำการโดยไม่สุจริตให้เป็นเหตุเสื่อมประโยชน์แก่คู่กรณี เช่นในนิติกรรม มีเงื่อนไข หากความสำเร็จแห่งเงื่อนไขจะทำให้ฝ่ายใดเสียเปรียบ หากฝ่ายนั้น ทำการไม่สุจริตให้เงื่อนไขไม่สำเร็จให้ถือว่าเงื่อนไขนั้นสำเร็จแล้ว อันเป็นหลัก ที่ยังใช้อยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งที่สำคัญ ๆ ทั่วโลกในปัจจุบัน⁷

หลักดังกล่าวนี้มีที่มาจากการตีความหมายของหลักสุจริตในสมัยโรมัน ดังที่ปรากฏใน *Digest* หรือแนววินิจฉัยคดีในกฎหมายโรมันอันเป็นที่รู้จัก กันดีเรื่องหนึ่ง⁸ กล่าวคือมีการทำพินัยกรรมยกทาสหญิงนางหนึ่งเป็นมรดก แก่ผู้รับพินัยกรรม โดยผู้ทำพินัยกรรมได้วางข้อกำหนดในพินัยกรรมให้ปลด ปลอยทาสผู้นั้นให้เป็นอิสระไว้ในพินัยกรรมในลักษณะที่เป็นเงื่อนไขบังคับ ก่อนด้วยว่า หากทาสหญิงนางนั้นมีบุตรครบ ๓ คน ก็ให้ปลดปล่อยนางทาส ผู้นี้ให้เป็นไทแก่ตน ปรากฏว่าทายาทผู้รับพินัยกรรมอยากได้นางทาสไว้เป็นของตัวเอง โดยไม่ประสงค์จะให้นางทาสได้เป็นอิสระตามเงื่อนไขในพินัยกรรม จึงให้นาง ทาสกินยาคุมกำเนิดเป็นเหตุให้นางไม่มีบุตร เมื่อเกิดเป็นข้อพิพาทกันขึ้น จูเลียน

⁷ ตัวอย่างเช่นในมาตรา ๑๘๖ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ซึ่ง บัญญัติในวรรคแรกว่า “ถ้าความสำเร็จแห่งเงื่อนไขจะเป็นทางให้คู่กรณีฝ่ายใดเสียเปรียบ และคู่กรณีฝ่ายนั้นกระทำการโดยไม่สุจริตจนเป็นเหตุให้เงื่อนไขนั้นไม่สำเร็จ ให้ถือว่า เงื่อนไขนั้นสำเร็จแล้ว” และในวรรคถัดมาว่า “ถ้าความสำเร็จแห่งเงื่อนไขจะเป็นทางให้ คู่กรณีฝ่ายใดได้เปรียบและคู่กรณีฝ่ายนั้นกระทำการโดยไม่สุจริตจนเป็นเหตุให้ เงื่อนไขนั้นสำเร็จให้ถือว่าเงื่อนไขนั้นมิได้สำเร็จเลย”

⁸ *Iul.-Ulp. D.40, 7, 3, 16*

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

(Julian) ซึ่งเป็นนักนิติศาสตร์คนสำคัญของโรมันในคริสต์ศตวรรษที่สอง ได้ตัดสินวางหลักไว้อย่างน่าฟัง และเป็นหลักที่ยึดถือกันมาจนปัจจุบันว่า เมื่อผู้ต้องเสียเปรียบจากเหตุที่เงื่อนไขสำเร็จได้ทำการไม่สุจริตเพื่อให้เงื่อนไขนั้นไม่สำเร็จ ดังนั้นถือว่า เงื่อนไขได้สำเร็จลงแล้ว และดังนั้นต้องถือว่านางทาสผู้นั้นได้เป็นอิสระแล้ว ทันทึที่ทายาทซึ่งเป็นนายของทาสนั้นได้ให้นางทาสกินยาคุมกำเนิดเพื่อจะได้ไม่ให้เกิดบุตรตามเงื่อนไขในพินัยกรรม⁹

หลักสุจริตยังเป็นหลักที่ใช้เป็นมาตรฐานในการรักษาสัญญาที่ได้ให้ไว้ ด้วยว่าหน้าที่รักษาสัญญาต้องไม่ทำอย่างเคร่งครัดตายตัว แต่ต้องรักษาสัญญาอย่างสมเหตุสมผลและเหมาะสมแก่กาลเทศะอีกด้วย เพราะหากพฤติการณ์แห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป เนื้อหาแห่งสัญญาก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ตามสุภาษิตที่ว่า *clausula rebus sic stantibus* หรือแปลเป็นไทยได้ว่า “ความผูกพันย่อมเป็นไปตามพฤติการณ์” ที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางต่อมาจนถึงสมัยใหม่¹⁰ ซีเซโรได้ยกตัวอย่างกรณีเรื่องนี้ไว้ด้วยว่า “หากมีผู้รับฝากดาบไว้แล้วในเวลาและผู้ฝากดาบมาขอรับดาบที่ฝากไว้คืนนั้น ปรากฏว่าผู้ฝากกลายเป็นคนวิกลจริตไปเสียแล้ว ดังนั้นผู้รับฝากย่อมต้องดเว้นไม่ส่งดาบคืน เพื่อป้องกันคนวิกลจริตไม่ให้ทำอันตรายแก่ตนเองหรือบุคคลอื่นด้วย”¹¹ ซีเซโรได้อธิบายด้วยว่าบุคคลย่อมต้องมีหน้าที่ที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความสุจริตตามหลักความเชื่อถือและไว้วางใจอันพึงมีระหว่างคู่กรณี ทั้งต้องระมัดระวังไม่ให้การปฏิบัติหน้าที่ของตนก่อให้เกิดภัยอันตรายแก่คู่สัญญาแก่ผู้อื่น และ

⁹ หลักดังกล่าวนี้ได้รับการบันทึกไว้ต่อมาใน *Digest* 50, 17, 161

¹⁰ สำหรับประวัติของหลัก *clausula rebus sic stantibus* โปรดดู Robert Feenstra, *Impossibility and Clausula rebus sic stantibus: Some Aspects of Frustration of Contract in Continental Legal History up to Grotius*, in Alan Watson (ed.), *Daube Noster: Essays in Legal History for David Daube* (1974), 74ff. และโปรดดู กิตติศักดิ์ ปรกติ, ปัญหาข้อขัดข้องในการชำระหนี้เนื่องจากพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งมูลหนี้เปลี่ยนแปลงไปเพราะเหตุแทรกซ้อนเหนือความคาดหมาย (*Supervening Events*), กรุงเทพฯ ๒๕๕๐

¹¹ Cicero, *De officiis* 3, 30ff.

แก้สังคมส่วนรวมด้วย หลักดังกล่าวนี้ได้รับการกล่าวขวัญถึงและยืนยันความถูกต้องในคำสอนของ เซนต์ ออกัสติน St. Augustine¹², เซนต์ โทมัส อะไควนัส St. Thomas Aquinas¹³ ในสมัยกลาง และได้รับการยอมรับจากนักปราชญ์สมัยใหม่ในศตวรรษที่ ๑๗ อย่าง ฮูโก โกเตียส (Hugo Grotius)¹⁴ เรื่อยมาจนถึงศตวรรษที่ ๑๙ ในผลงานของนักปราชญ์หลายท่านด้วย¹⁵ โดยนัยแห่งหลักสุจริตในแง่นี้ ชิเซโรได้ชี้ให้เห็นว่า ลูกหนี้ในสัญญาพึงหลุดพ้นจากการชำระหนี้ หากปรากฏว่าการชำระหนี้จะก่อให้เกิดความเสียหายหรือเป็นภาระหนักแก่ลูกหนี้เกินกว่าเหตุหรือเกินกว่าที่ควรคาดหมายได้ในขณะเข้าทำสัญญาด้วย¹⁶

อย่างไรก็ตาม มีกรณีหนึ่งซึ่งกลายเป็นข้อถกเถียงกันเรื่อยมาแม้ในปัจจุบันว่า การคิดราคาอย่างเป็นธรรมควรจะอยู่ภายใต้บังคับของหลักสุจริตได้หรือไม่ เพียงใด? ชิเซโรได้ยกคดีเรื่องหนึ่งเป็นตัวอย่าง เป็นกรณีที่พ่อค้าธัญพืชรายหนึ่งบรรทุกสินค้าจากเมืองอาเล็กซานเดรียมาจำหน่ายที่เกาะโรเดส์ซึ่งขณะนั้นกำลังตกอยู่ในภาวะแห้งแล้งและเกิดทุพพิกภัย โดยที่พ่อค้ารายนั้นนำสินค้าเดินทางมาถึงมาถึงเกาะโรเดส์ก่อนรายอื่น และรู้ดีอยู่ว่าขณะนั้นมีเรือพ่อค้ามากมายกำลังบรรทุกธัญพืชอาหารจำนวนมากมุ่งมาจำหน่ายที่นั่น แต่ชาวเกาะโรเดส์ยังไม่รู้ถึงข้อเท็จจริงนี้ ดังนั้นก่อนที่เรือเหล่านั้นจะมาถึง หากเขาจะบอกขายสินค้าในราคาสูง เขาก็จะค้าขายได้กำไรงาม แต่ชิเซโรได้ตั้งคำถามขึ้นว่า พ่อค้าที่ดีมีหน้าที่บอกความจริงข้อนี้หรือไม่ และการที่ผู้ขายสินค้ารายนี้งดเว้นไม่แจ้งให้ชาวเกาะทราบที่กำลังมีเรือบรรทุกธัญพืชอาหารจำนวนมากมุ่งหน้ามาทางนี้จะถือว่าเขาปกปิดไม่บอกกล่าวข้อเท็จจริงอันพึงแจ้งให้ผู้ซื้อทราบ

¹² Augustine, *Ennarationes in psalmos* 5, 7.

¹³ Thomas Aquinas, *Summa Theologica* II-II qu.130, art 1 responsum

¹⁴ Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, lib.II, cap.XI, §VI 1 (ในส่วนที่เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องสำคัญผิด)

¹⁵ นักปราชญ์ที่อธิบายเรื่องนี้ไว้อย่างพิสดารนั้น ที่สำคัญคือ Bernhard Windscheid, *Die Lehre von den Voraussetzungen* (1850), 88ff

¹⁶ Cicero, *De officiis* 3, 32

และจะถือได้ว่าเขาปฏิบัติตนฝ่าฝืนหลักสุจริต หรือฝ่าฝืนศีลธรรมอันดีหรือไม่?

ต่อปัญหาดังกล่าวนี้นักนิติศาสตร์ได้ให้ความเห็นไว้ว่า กรณีนี้ไม่ต่างจากกรณีที่ผู้ขายตกลงขายทรัพย์สินแก่ผู้ซื้อโดยรู้อยู่แล้วว่า ทรัพย์สินนั้นชำรุดบกพร่องหรือตกอยู่ใต้งบับแห่งทรัพย์สินอื่นอันเป็นเหตุเสื่อมประโยชน์ใช้สอยทรัพย์สินอยู่ในเวลาที่ตกลงซื้อขายกัน¹⁷ โดยในกรณีนี้นับเป็นกรณีที่ผู้ขายถือเอาประโยชน์จากความรู้ข้อเท็จจริงของตนหรือความรู้ข้อเท็จจริงของผู้อื่นไปในทางเอาเปรียบ ชนิดที่นักนิติศาสตร์เห็นว่าขัดต่อมาตรฐานการเป็นพ่อค้าที่ดี (*vir bonus*) ปัญหาข้อนี้ได้กลายเป็นประเด็นถกเถียงทางวิชาการที่มีผู้เห็นไปในทางต่าง ๆ กัน ด้านหนึ่งได้กลายเป็นหลักห้ามเอาเปรียบเกินสมควรแก่เหตุ หรือห้ามค้ากำไรเกินควรหรือ *laesio enormis* ในเวลาต่อมา แต่อีกด้านหนึ่งก็มีผู้เห็นแย้งว่าการค้าย่อมต้องแสวงหากำไร¹⁸ ดังนั้นคู่กรณีในสัญญาย่อมมีสิทธิโดยชอบที่จะคิดราคาตามที่ตนเห็นสมควร และย่อมมีอิสระในการคิดราคาแพงกว่าหรือถูกกว่าท้องตลาดก็ได้ (*invicem se circumvenire*) ดังนั้นการนิ่งไม่แจ้งให้ผู้กรณีรู้ถึงพฤติการณ์อันกระทบถึงราคาสินค้าย่อมไม่เป็นข้อพึงตำหนิ เว้นแต่จะมีพฤติการณ์อย่างอื่นที่ก่อให้เกิดหน้าที่เปิดเผยข้อเท็จจริงระหว่างกันเกี่ยวกับพฤติการณ์เช่นนั้น ซึ่งอันที่จริง กรณีนี้เราอาจอธิบายได้ว่า นักนิติศาสตร์เห็นว่าเป็นกรณีที่ประชาชนบนเกาะโรเดอส์ควรมีสิทธิรู้ว่าเรือค้าธัญพืชลำอื่นกำลังเดินทางมา ตามหลักที่ถือว่า สุจริตชนพึงเอาใจเขามาใส่ใจเรา¹⁹ แม้จะมีนักกฎหมายในสมัยใหม่จำนวนมากไม่เห็นด้วยกับนักนิติศาสตร์ แต่ฝ่ายที่สนับสนุนก็ได้พัฒนาแนวคิดจากข้อโต้แย้งดังกล่าวมาสู่หลักการราคาสมควร หรือ *iustum*

¹⁷ Cicero, *Ibid.* 3, 54

¹⁸ โปรดดู Rheinhardt Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, 1996, pp.256f.

¹⁹ แนวคิดอย่างนี้เห็นว่าได้มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อนักปราชญ์ทางกฎหมายของเยอรมันในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๙ อย่าง Rudolf Stammler, ซึ่งได้กล่าวไว้ในตำรากฎหมายลักษณะหนึ่งของเขาว่า หลักสุจริตก็คืออุดมคติของสังคมมนุษย์ที่พยายามจะรับเอาความมุ่งหมายของผู้อื่นมาเป็นของตนด้วย โปรดดู, Rudolf Stammler, *Das Recht der Schuldverhältnisse in seinen allgemeinen Lehren*, 1897, S.41.

pretium หรือหลัก *lesion (laeson enormis)* ในศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นยุคแห่งประมวลกฎหมาย โดยเริ่มจากประมวลกฎหมายแพ่งของออสเตรียที่วางหลักว่า การตกลงเอาเปรียบโดยคิดราคาสูงหรือต่ำเกินสมควรแก่เหตุ เมื่อคิดเทียบกับการชำระหนี้ตอบแทน ถึงขนาดเกินกว่าหนึ่งเท่าตัว ย่อมเป็นการอันไม่ชอบด้วยกฎหมาย²⁰

หลังผ่านพ้นยุคของซีเซโร เข้าสู่ยุคที่มีการจัดทำประมวลกฎหมายของจักรพรรดิจัสติเนียนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๖ ก็ปรากฏว่าหลักความผูกพัน ตามสัญญาอันเกิดขึ้นตามหลักสุจริต (*contractus bonei fedei*) ได้กลายเป็นหลักที่ยอมรับกันทั่วไปพร้อมๆ กันไปกับการยอมรับหลักความเป็นธรรม (*aequitas*) หลักมนุษยธรรม (*humanitas*) และหลักเมตตาธรรม (*benignitas*) เป็นหลักทั่วไปในกฎหมาย หรือเรียกรวม ๆ กันว่า หลักความสุจริตและเป็นธรรม หรือ *bonum et aequum* ดังที่เข้าใจกันในสมัยปัจจุบันว่าหลักความ “บริสุทธิ์-ยุติธรรม” นั้นเอง

ข) สมัยกลาง

หลังจากจักรวรรดิโรมันได้ล่มสลายลงไปแล้ว ระบบกฎหมายก็เสื่อมทรามลง วิชาการทางนิติศาสตร์ได้หยุดชะงัก และคนที่อยู่ในดินแดนต่าง ๆ ของยุโรปหันกลับไปใช้กฎหมายประเพณีของชนเผ่า หรือของชุมชนและกฎหมายของศาสนาจักรตามสภาพชีวิตแบบศักดินาภายใต้ความครอบงำของศาสนาจักรในสมัยนั้น ระหว่างนี้มีการพยายามจะปรับปรุงระบบกฎหมายบ้างเหมือนกันแต่ก็ยังไม่มียุคไหนที่สำคัญอะไร トラバจนกระทั่งในราวศตวรรษที่ ๑๒ และ ๑๓ จึงได้มีการฟื้นฟูกฎหมายโรมันขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ เพราะในยุคนี้สังคมที่ฟื้นตัวขึ้นหลังการแตกสลายของจักรวรรดิโรมันได้เติบโตขึ้น

²⁰ มาตรา ๙๓๔ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งออสเตรีย วางหลักว่าคู่สัญญาในสัญญาต่างตอบแทนซึ่งชำระหนี้ต่างตอบแทนกันคิดเป็นอัตราต่ำเกินกว่าครึ่งหนึ่งของราคาต้องตลาดในเวลาที่เขาทำสัญญากัน ดังนั้นคู่กรณีมีสิทธิบอกเลิกสัญญา หลักทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏให้เห็นในมาตรา ๒๑ แห่งประมวลกฎหมายลักษณะหนี้ของสวิส และมาตรา ๒๕๕๙ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งของมลรัฐหลุยส์เซียน่าด้วย

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

จนมีความจำเป็นต้องใช้ระบบกฎหมายขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง การค้าพาณิชย์และการศึกษาที่ขยายตัวขึ้น ประกอบกับความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรก็ได้มีส่วนกระตุ้นให้เกิดความพยายามในการศึกษาค้นคว้ากฎหมายขึ้นเป็นการใหญ่ และด้วยความพยายามของชนชั้นกลางและนักวิชาการในมหาวิทยาลัย ทำให้มีการนำเอากฎหมายโรมันกลับมาศึกษา ด้วยความเชื่อว่าการกฎหมายจะเป็นเครื่องมืออำนวยความสะดวก รักษาความมั่นคงและจัดวางระเบียบแบบแผนแก่สังคม และเป็นบันไดก้าวสู่ความยิ่งใหญ่ได้เหมือนกับสมัยโรมันในอดีตอีกครั้งหนึ่ง ด้วยความเชื่อแบบนี้ นักกฎหมายที่ศึกษากฎหมายโรมันจึงศึกษากฎหมายและแนววินิจฉัยในประมวลกฎหมายของพระเจ้าจัสติเนียนด้วยความเชื่อมั่นศรัทธาว่ากฎหมายโรมันเป็นกฎหมายที่ถูกต้องและมีเหตุผล เป็นคัมภีร์แห่งสติปัญญา (*Ratio Scripta*) และด้วยทัศนคติต่อกฎหมายเช่นนี้จึงทำให้นักกฎหมายรุ่นต่อ ๆ มาได้รับสืบทอดทัศนคติว่า “ตัวอักษร” กับ “เหตุผล” เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ฝังแน่นเป็นนิติวิธีสำคัญของนักกฎหมายซีวิลลอว์เรื่อยมา

ความรู้สึกรักของชาวยุโรปต่อกฎหมายในสมัยกลางนั้นมีแนวโน้มที่จะยอมรับกฎหมายในแง่ของเครื่องมือในการแสวงหาความเป็นธรรม เน้นลักษณะทางอุดมคติของกฎหมายยิ่งกว่าลักษณะทางปฏิบัติ ทั้งนี้จากอิทธิพลของคริสต์ศาสนาที่แผ่อยู่ ศาสนจักรซึ่งยังคงมีอิทธิพลอย่างสูงจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ได้รับเอากฎหมายโรมันไปพัฒนาโดยประสานเข้ากับหลักธรรมและอุดมคติทางศาสนา จนเกิดเป็นกฎหมายศาสนจักร (Canon law) ขึ้น งานของนักกฎหมาย พระหลาย ๆ ท่าน เช่น เกรเรียน (Gratian) ในช่วงศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งได้ริเริ่มนำกฎหมายและวินัยทางศาสนามารวบรวมและแก้ไข จัดระบบจนได้รับการยอมรับเป็นที่มาสำคัญของกฎหมายศาสนจักรต่อมา อิทธิพลของกฎหมาย พระที่แทรกซึมเข้าไปในกฎหมายโรมันนี้ ทำให้นักนิติศาสตร์ชาวอิตาลีผู้มีชื่อเสียงท่านหนึ่งในศตวรรษที่ ๒๐ คือ ริคโคโบโน (Silvatore Riccobono) ได้กล่าวไว้ว่า “เนื้อหาใหม่ ๆ ของกฎหมายพระเจ้าจัสติเนียนในยุคหลัง ๆ ส่วนที่ต่างไปจากงานดั้งเดิมของนักกฎหมายโรมันเกือบทั้งหมดนั้นเป็นผลมาจากหลักจริยธรรมของคริสต์ศาสนา”²¹ ข้ออ้างทางศาสนาได้ใช้ใน

การอ้างอำนาจพิจารณาคดีของศาลศาสนาในคดีบางประเภท เช่น คดีของพระสงฆ์, คดีเกี่ยวกับ การสมรส หรือเกี่ยวกับมรดก เป็นต้น²²

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมาการศึกษากฎหมายได้แพร่หลายไปทั่วยุโรปแล้ว โดยมีมหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลาง นักกฎหมายในยุคนี้เป็นพวกยึดอักษรในกฎหมายโรมันเป็นสรณะเรียกว่าเป็นนักนิติศาสตร์สายอักษรจารย์ (Glossator) ได้นำถ้อยคำในบทกฎหมายและแนววินิจฉัยของนักกฎหมายโรมันมาพิเคราะห์และเน้นให้ความสำคัญแก่หลักสุจริตในแง่ของหลักความเป็นธรรม (*aequitas*) ในรูปของกฎหมายยุติธรรม (*ius aequum*) ยิ่งขึ้น ในฐานะเป็นหลักที่มาตัดทอนความกระด้างของกฎหมายเคร่งครัด (*ius strictum*) เกิดเป็นหลักการที่ยอมรับกันในหมู่นักนิติศาสตร์แห่งสำนักโบโลญญา (Bologna) ว่าในกรณีเป็นที่สงสัยให้ถือว่า *ius aequum* หรือกฎหมายยุติธรรมย่อมมาก่อน *ius strictum* หรือกฎหมายเคร่งครัด โดยสรุปเป็นหลักการทั่วไปว่าบุคคลต้องตั้งอยู่ในความสุจริต และความเป็นธรรมในการนี้ต้องยึดหลักสำคัญ ๓ ประการคือ หนึ่งรักษาสัจจะ สองไม่แสวงหาประโยชน์ด้วยการฉ้อฉล และสามดำรงตนอยู่ในความซื่อสัตย์

หลักรักษาสัจจะเป็นหลักที่นักกฎหมายสมัยกลางพยายามอธิบายว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหลักความเป็นธรรมตามธรรมชาติ เพื่อใช้ในการอธิบายว่า เหตุใดสัญญาบางชนิด เช่น สัญญาซื้อขายในกฎหมายโรมันซึ่งมิได้ทำตามแบบจึงมีผลบังคับกันได้ โดยอ้างว่าสัญญาทั้งปวงล้วนแต่เกิดจาก “ความยินยอม” และจึงผูกพันกันด้วยสัจจะที่ให้ไว้แก่กัน²³ แต่จะบังคับกันได้

²¹ โปรดดู Cicognani, *Canon Law*, 2.ed., p. 44.

²² Ryan, K.W., *An Introduction to the Civil Law*, 1962, p. 15.

²³ ความเห็นของนักกฎหมายโรมันที่ได้รับการกล่าวขวัญอย่างยิ่งในเรื่องนี้คือ Ulpian ซึ่งกล่าวอธิบายว่า การที่ Praetor ประกาศให้สัญญาบางชนิดมีผลบังคับได้ ทั้ง ๆ ที่มิได้ทำตามแบบในกฎหมายนั้น ก็เพราะเป็นไปตามหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติ (*aequitas naturalis*) และจะมีสิ่งใดเล่าที่จะสอดคล้องกับหลักความซื่อสัตย์สุจริต ยิ่งไปกว่าการยอมผูกพันตามที่ตนได้ตกลงไว้ด้วยความสมัครใจ? โปรดดู อุลเปียน (Ulpian), D.2, 14, 1pr.: “Huius edicti aequitas naturalis est, quid enim

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

เพราะความยินยอมเพียงอย่างเดียวหรือไม่นั้นย่อมขึ้นอยู่กับกฎหมายบ้านเมือง ดังที่เห็นได้จากในกฎหมายโรมันซึ่งศาลอาจบังคับตามสัญญาที่เกิดจากความยินยอม (consensual contracts) เฉพาะบางชนิดเช่นสัญญาซื้อขาย เช่า หุ้่นส่วน หรือสัญญาตัวแทนผู้รับมอบอำนาจเท่านั้น ส่วนสัญญาอย่างอื่นที่จัดเป็น “ทรัพย์สินสัญญา” (real contracts) นั้นบังคับกันได้เพราะได้มีการส่งมอบทรัพย์สินแก่กัน เช่นสัญญายืม ฝากทรัพย์สิน หรือจำนำ นอกนั้นเป็นสัญญาที่ผูกพันกันเพราะได้ทำตามแบบ (formal contracts) ส่วนสัญญาไม่มีชื่อต่าง ๆ (innominate contracts) ก็ยังไม่มีผลบังคับจนกว่าจะได้มีการปฏิบัติตามสัญญาจนแล้ว (executory contract)²⁴ นักกฎหมายสมัยกลางอธิบายว่า สัญญาที่เกิดจากความสมัครใจยินยอมผูกพันกันนั้น มีผลเป็นสัญญาตามหลักกฎหมายนานาชาติ (*ius gentium*) แต่สัญญาเหล่านั้นย่อมจะบังคับกันได้เพียงเท่าที่กฎหมายโรมัน (*ius civile*) ได้รับรองไว้เท่านั้น

หลักไม่แสวงประโยชน์ในทางฉ้อฉล เป็นหลักที่นักกฎหมายในสมัยกลางอธิบายหลักสุจริตและเป็นธรรมว่า หมายถึงคู่กรณีทุกฝ่ายต้องไม่เอาเปรียบกันโดยวิธีลวงให้หลงเข้าใจผิด หรือโดยฉ้อฉล ทั้งนี้โดยอ้างความเห็นของอุลเปียน (Ulpian) และ ปอมโปนีอุส (Pomponius) นักนิติศาสตร์โรมันซึ่งได้กล่าวไปในทำนองว่า สัญญาซื้อขายเป็นสัญญาที่บังคับกันได้ด้วยการฟ้องตามหลักสุจริต (*bona fidae iudicia*) ดังนั้นหากก่อตั้งขึ้นด้วยการฉ้อฉล ความผูกพันย่อมบกพร่องไป ดังนั้นหากผู้ขายตกลงขายทรัพย์สินโดยทำทีว่าเป็นของตน ทั้งที่รู้อยู่ว่าทรัพย์สินนั้นเป็นของผู้อื่น ผู้ขายย่อมต้องรับผิดชอบ²⁵ และสรุปจากข้อความใน Codex ที่ว่า การก่อความผูกพันตามสัญญา ย่อมต้องคำนึงถึงความสุจริตจึงจะเป็นธรรม (*Bonum fidem in contractibus*

tam congruum fidei humanae, quam ea quae inter eos placuerunt servare?”

²⁴ โปรดดู ประชุม โฉมฉาย, กฎหมายเอกชนเปรียบเทียบเบื้องต้น: จารัตโรมันและแอ่งไกลแวกซอน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๕๒, หน้า ๑๒๑, ๑๒๖ ฯลฯ

²⁵ D.19.1.1.1

considerari aequum est)²⁶ ในการแยกแยะผลของกลฉ้อฉลนี้ นักกฎหมายสมัยกลางได้แยกข้อแตกต่างระหว่างกลฉ้อฉลถึงขนาดเท่ากับกลฉ้อฉลเพื่อเหตุออกจากกัน โดยยกตัวอย่างกลฉ้อฉลถึงขนาดว่า กรณีที่ผู้ขายม้ามักพยายามจูงใจให้ผู้ซื้อตกลงซื้อม้าตัวใหม่ ด้วยการหลอกลวงผู้ซื้อที่มีม้าอยู่แล้วให้หลงเชื่อว่า ม้าของผู้ซื้อที่มีอยู่ในเวลานี้ จะต้องตายไปในไม่ช้า ดังนั้นหากผู้ซื้อหลงเชื่อเป็นเหตุให้ตกลงซื้อม้าจากผู้ขายก็เป็นกลฉ้อฉลถึงขนาด แต่ถ้าเพียงแต่จูงใจให้ผู้ซื้อด้วยราคาแพงกว่าปกติ หรือหลอกให้ยอมรับภาระหนักขึ้น ก็เป็นกลฉ้อฉลเพื่อเหตุ เช่นผู้ขายหลอกลวงเกี่ยวกับอายุของม้า เพื่อให้ได้ราคาสูงขึ้น นิติกรรมที่ทำขึ้นเพราะกลฉ้อฉลถึงขนาดมีผลเป็นโมฆียะ และผู้ซื้ออาจบอกล้างเพื่อให้หลุดพ้นจากความผูกพันได้ ส่วนกลฉ้อฉลเพื่อเหตุนั้น ไม่ทำให้นิติกรรมตกเป็นโมฆียะ เพียงแต่มีผลให้ผู้ถูกฉ้อฉลอาจจะเรียกค่าสินไหมทดแทนความเสียหาย เช่นให้ลดราคาลงให้เหลือเพียงเท่าราคาที่เคยได้หากไม่ถูกฉ้อฉลก็ได้ นอกจากนี้กฎหมายสมัยกลางยังได้รวมเอากรณีและผู้ซื้อหรือผู้ขายมิได้ถูกฉ้อฉลแต่ต้องเสียเปรียบเพราะสำคัญผิดชำระราคาสูงหรือต่ำกว่าราคาที่เป็นธรรมด้วย

หลักดำรงตนอยู่ในความซื่อสัตย์ เป็นหลักที่ใช้ในการตีความเสริมเนื้อหาของสัญญาตามเกณฑ์ที่บุคคลที่ซื่อสัตย์จะพึงกระทำ อันเป็นไปตามหลักสันนิษฐานเจตนาของคู่กรณีว่าย่อมเป็นไปในทางสุจริต ตามที่มีกล่าวไว้ในแนววินิจฉัยในกฎหมายโรมันว่า ไม่มีสิ่งใดที่จะสอดคล้องกับความสุจริตยิ่งไปกว่าการปฏิบัติตามที่ได้ตกลงไว้ด้วยความสมัครใจ²⁷ และด้วยเหตุนี้ในกรณีที่มิได้มีการตกลงกันไว้โดยแจ้งชัด ก็ย่อมต้องมีการตีความเจตนาโดยปริยาย (implied term) ตามหลักสุจริต ดังที่ โอดิเฟรดัส (Odofredus) นักนิติศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ได้กล่าวไว้ว่า บุคคลย่อมผูกพันกันตามหลักสุจริตโดยไม่เพียงแต่ต้องงดเว้นจากการฉ้อฉลเท่านั้น แต่ยังต้องผูกพันตามข้อกำหนดในทางสุจริตที่ตนไม่ได้ตกลงไว้โดยแจ้งชัดอีกด้วย²⁸ การ

²⁶ C.4, 10, 4

²⁷ Ulpian, D.2, 14, 1pr.

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

ยืนยันว่าหลักสุจริตเป็นรากฐานแห่งสัญญา และการตีความสัญญาจึงต้องตีความตามความประสงค์ในทางสุจริตนี้จัดว่าเป็นหลักที่ยืนยันความผูกพันตามหลักกฎหมายธรรมชาติและตามหลักกฎหมายนานาชาติ (*ius gentium*) ที่ได้รับการเน้นย้ำอย่างชัดเจนในสมัยกลาง

จุดเด่นของวิชานิติศาสตร์สมัยกลางหลังจากยุคอักษราจารย์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เป็นต้นมา คือพัฒนาการทางวิชาการที่อุบัติขึ้นนับแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ เรื่อยมา ในยุคนี้เป็นยุคที่แนวความคิดและวิธีศึกษากฎหมายได้พัฒนาจนหลุดพ้นจากการยึดกฎหมายตามอักษระและพยัญชนะแบบสำนักอักษราจารย์ หรือ Glossator และหันมาพิเคราะห์เนื้อหาสาระและบริบทอื่น ๆ แบบสำนักอรรถกถาจารย์ หรือ Commentator หรือ Post-Glossator ซึ่งไม่จำกัดบทบาทของวิชานิติศาสตร์อยู่เพียงการแกะรอยถ้อยคำในบทกฎหมายโรมันเท่านั้น แต่ได้พัฒนาไปสู่ความพยายามทำความเข้าใจกฎหมายโรมันให้ถึงแก่น ด้วยการอธิบายให้เหตุผลวิพากษ์วิจารณ์ โดยนำเอาความรู้จากศาสตร์แขนงต่าง ๆ เข้ามาประกอบเพื่อให้เกิดความเข้าใจแก่นแท้ของกฎหมายทั้งหลายด้วย เกิดความพยายามครั้งใหญ่ในการอธิบายกฎหมายในเชิงหลักการภายใต้แนวคิดเรื่องกฎหมายดำรงอยู่อย่างเป็นเอกภาพ และเป็นระบบระเบียบ หลักการนี้ นักปราชญ์สมัยกลางหยิบยืมมาจากคำอธิบายว่าด้วยความยุติธรรมของอาริสโตเติลซึ่งแบ่งความยุติธรรมในเรื่องราวต่าง ๆ ออกเป็น ๒ พวกใหญ่ ๆ มาใช้ในการอธิบายกฎหมาย คือความยุติธรรมในการแลกเปลี่ยนทดแทน (Commutative Justice) กับความยุติธรรมในการแบ่งสรรปันส่วน (Distributive Justice) และกลายเป็นรากฐานของการวางระบบกฎหมายในสมัยต่อมา

ความยุติธรรมในการแบ่งสรรปันส่วน หรือ Distributive Justice เป็นหลักสำหรับจำแนกแจกแจงความมั่งคั่งและเกียรติยศแก่บุคคลในสังคม ซึ่งเป็นไปตามหลักสมควรแก่เหตุแบบสัดส่วนในเชิงเรขาคณิต ในขณะที่ความยุติธรรมในการแลกเปลี่ยนทดแทน หรือ Commutative Justice เป็น

²⁸ Odofredus, *Lectura super Codicem* (1552)

หลักในการทำนุบำรุงหรือพิทักษ์รักษาทรัพย์สินและสิทธิในชีวิตร่างกาย ตลอดจนเกียรติยศของแต่ละบุคคล เป็นรากฐานของความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยน ค้าขาย สัญญาและละเมิด รวมทั้งหลักในการพิจารณาขอบเขตในการเรียก ค่าสินไหมทดแทนความเสียหายเสียหาย ตามหลักการนี้บุคคลทุกคนย่อม มีหน้าที่ที่จะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของตนด้วยการตอบแทนอีกฝ่ายหนึ่งด้วยสิ่งที่มี ค่าคู่ควรกับสิ่งที่ตนได้รับในสมัยกลางนี้ เซนต์โทมัส อะไควนัส (ค.ศ. ๑๒๒๔- ๑๒๗๔) เป็นผู้ที่ประสานหลักปรัชญาของอาริสโตเติล กับคำสอนทางศาสนา ในพระคัมภีร์เข้าด้วยกันอย่างลงตัว และยังได้นำเอาหลักการว่าด้วยความยุติธรรม ของอาริสโตเติลมาใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายกฎหมาย เช่นอธิบายสัญญา ซื้อขายว่าเป็นส่วนหนึ่งของความยุติธรรมแบบแลกเปลี่ยนทดแทน ดังนั้น สัญญาซื้อขายจะเป็นธรรมได้ต้องมีสิ่งแลกเปลี่ยนที่มีคุณค่าทัดเทียมกัน หาก มีการขายทรัพย์สินในราคาที่ไม่เป็นธรรม ความผูกพันนั้นย่อมไม่สอดคล้อง กับหลักความเป็นธรรม และผู้ซื้อย่อมมีสิทธิบอกเลิกสัญญา นอกจากนั้น การที่ผู้ขายต้องรับผิดชอบเพื่อชำระบกพร่องและการรอนสิทธิก็เพราะผู้ขายย่อม มีหน้าที่ที่จะชำระหนี้แก่ผู้ซื้อด้วยทรัพย์สินที่มีค่าสมราคา เมื่อเงินที่ผู้ซื้อ ชำระแก่ผู้ขายไม่ครบพ่อง ทรัพย์สินที่ส่งมอบก็ต้องไม่ชำระบกพร่อง หรือถูก รอนสิทธิด้วยเช่นกัน จึงจะเรียกได้ว่ามีค่าแลกเปลี่ยนเท่าเทียมกัน และเป็น ความยุติธรรม

ในยุคคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ นี้ได้เกิดนักปราชญ์ทางกฎหมายมีชื่อ หลายท่าน ในบรรดาท่านเหล่านั้น ผู้ที่มีส่วนก่อให้เกิดความก้าวหน้าเกี่ยวกับ หลักสุจริตอย่างสำคัญได้แก่ท่านบัลดุส (Baldus, ค.ศ. ๑๓๒๗-๑๔๐๐)²⁹ ซึ่งเป็นผู้นำแนวคิดว่าด้วยความสุจริตและเป็นธรรม (*Bona fide & Aequitas*)

²⁹ บัลดุสเป็นศิษย์ของบาร์โตลุส (Bartolus, ค.ศ. ๑๓๑๓-๑๓๕๗) ซึ่งเป็นยอดนักปราชญ์ ทางกฎหมายของยุคนั้น ได้ค้นคว้าและตีพิมพ์ผลงานลือชื่อจำนวนมาก จนเกิด สุภาษิตเลื่องลือกันว่า “*Nemo jurista nisi bartolista*” ซึ่งแปลว่า “Only Bartolists are really jurists.” หรือที่ว่า “มีแต่ศิษย์ของบาร์โตลุสเท่านั้นที่เป็นนักนิติศาสตร์ ที่แท้จริง” และทั้งสองท่านนี้ได้ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์แห่งสำนัก Commentator หรือ Post Glossator ที่โด่งดังที่สุดในสมัยกลาง

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

ของอาริสโตเติลและเซนต์โทมัส อะไควนัส มาพัฒนา เป็นหลักการในการอธิบายว่า หลักความสุจริตเป็นหลักการเดียวกับหลักความ เป็นธรรม คือ หลักที่ถือว่า “ไม่มีผู้ใดพึงได้ลาภไปโดยผู้อื่นต้องเสียเปรียบ” ในแง่คำสอนของบัลดูส แตกต่างจากคำอธิบายสมัยกลางอื่นๆ ตรงที่นำเอาหลักปรัชญาของอาริสโตเติลมาช่วยวางกรอบของหลักสุจริตให้ชัดเจนขึ้นว่าเป็นกรณี “ไม่แสวงหาประโยชน์อันมิควรได้โดยชอบไปในทางที่让别人เสียเปรียบ” ไม่ใช่แต่เพียงอธิบายหลักสุจริตไว้เป็นหลักกว้างๆ ว่าความสุจริต หมายถึงการรักษาสัจจะและการไม่ฉ้อฉล และการดำรงตนอย่างซื่อสัตย์อย่างที่เคยอธิบายกันก่อนนั้น บัลดูสได้ชี้ให้เห็นว่า การไม่รักษาสัจจะ หรือการฉ้อฉล หรือการคดโกงนั้นแม้จะเป็นการกระทำอันทุจริต แม้จะมีใช้การกระทำที่ชอบ แต่ในบางกรณีไม่ได้ทำให้ได้ลาภไปในทางที่让别人ต้องเสียเปรียบ ดังนั้นจึงไม่อยู่ในขอบเขตของหลักสุจริต

หลักสุจริตตามความหมายของบัลดูสนี้ยังมีประโยชน์ใน ๒ เรื่อง คือ ในแง่การเกิดขึ้นของนิติกรรมก็ช่วยในการพิจารณาว่า สัญญาที่เกิดขึ้นนั้นมีผลผูกพันหรือไม่ประการหนึ่ง และในแง่เนื้อหาแห่งสัญญาว่าคู่กรณีได้ปฏิบัติตามสัญญานั้นครบถ้วนแล้วหรือไม่อีกประการหนึ่ง และในแง่การปฏิบัติตามสัญญาหรือชำระหนี้นี้ ยังต้องพิจารณาต่อไปด้วยว่า ผู้ชำระได้กระทำไปโดยปราศจากกลฉ้อฉล (dolus) และด้วยความเป็นธรรม ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ต้องเสียเปรียบเพราะได้รับการชำระหนี้ตอบแทนอย่างไม่เป็นธรรม เช่นต้องชำระหรือได้รับชำระราคาที่ไม่เป็นธรรม ย่อมมีสิทธิได้รับการเยียวยา ทั้งการเกิดขึ้นของสัญญา และการตีความสัญญาก็ล้วนต้องสอดคล้องกับหลักความสุจริตและเป็นธรรม คือไม่ได้เกิดจากฉ้อฉลหรือสำคัญผิด และคู่กรณีต้องผูกพันกันตามเกณฑ์อันสอดคล้องกับความประสงค์ในทางสุจริตในฐานะที่เป็นสัญญาโดยปริยายด้วย

หลักที่ว่าบุคคลย่อมมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามหลักสุจริตในฐานะที่เป็นสัญญาโดยปริยาย (implied term) นี้ บัลดูสอธิบายว่าเป็นผลมาจากหลักความยุติธรรมในการชดเชยและทดแทน (Commutative Justice) อันเป็นสาระสำคัญของความผูกพันตามสัญญาทั้งปวงตามหลักกฎหมายธรรมชาติ

และความยุติธรรมตามธรรมชาติที่ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ทางสัญญาทั้งปวง และด้วยเหตุนี้จึงมีเรื่องบางเรื่องที่คุณกรณีอาจตกลงยกเว้นได้ แต่บางเรื่องที่คุณกรณีไม่อาจตกลงยกเว้นได้ เพราะเป็นการทำลายบ่อเกิดตามธรรมชาติของสัญญา ข้อตกลงใดที่ไม่อาจบรรลุถึงความมุ่งหมายตามธรรมชาติของข้อตกลงนั้น ย่อมไม่บริบูรณ์และย่อมไม่อาจบังคับกันได้จนกว่าจะทำให้ความไม่บริบูรณ์นั้น ล้นไปเสียก่อน ดังที่เห็นได้จากสุภาษิตโรมันที่ว่า ความตกลงที่ทำล่วงหน้าเพื่อ ยกเว้นความรับผิดชอบจากการกระทำโดยจงใจย่อมไม่มีผลบังคับ³⁰ อันเป็นต้นตอ ของข้อห้ามตกลงยกเว้นความรับผิดชอบเพื่อกลฉ้อฉลหรือความประมาทเลินเล่อ อย่างร้ายแรงในเวลาต่อมา

หลักสำคัญที่بلุดสรุปมาจากอาริสโตเติลก็คือ การนำหลักที่ว่า สรรพสิ่งล้วนแต่เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงไปตามแบบ ซึ่งมีความมุ่งหมาย (*Telos*) ตามธรรมชาติ มาใช้อธิบายว่าสัญญาทุกสัญญาต้องมี "*causa*" หรือ วัตถุประสงค์ที่ชอบธรรม และวัตถุประสงค์อันชอบนี้อาจจะเป็นการกระทำไป ด้วยความเสนหาคือทำตามความพอใจโดยอิสระ (*liberality*) หรือโดยมุ่งต่อ การได้รับสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นการตอบแทนอย่างเป็นธรรมตามหลัก commutative justice ก็ได้ การกระทำการใด ไม่ว่าจะโอนทรัพย์สิน หรือให้ลาภอย่างหนึ่ง อย่างใดแก่บุคคลอื่น จะเป็นธรรมได้ก็ต่อเมื่อมีวัตถุประสงค์หรือมีมูลอันชอบ ด้วยความเป็นธรรม และสอดคล้องกับหลักสุจริต เช่นการที่บุคคลจะให้ทรัพย์สิน โดยเสนหาแก่ใคร ก็ต้องตั้งอยู่บนฐานแห่งการให้ให้ถูกบุคคล และต้องด้วย กาลเทศะ และดังนั้นการที่บุคคลใดจะทำการสิ่งใดย่อมต้องได้รับการสันนิษฐาน ว่าเขาย่อมกระทำอย่างมีความมุ่งหมายในทางที่ชอบ หรือมีความประสงค์ในทาง สุจริต ในความหมายที่ว่ามิได้มีเหตุผลและเป็นธรรมด้วย ดังนั้นหากบุคคลใดถูกผู้อื่น เอาเปรียบอย่างเกินสมควรแก่เหตุ อันทำให้มีสิทธิที่จะบอกล้างความผูกพัน หากบุคคลนั้นสละสิทธิที่จะบอกล้างความผูกพันเช่นนั้น และไม่ปรากฏว่าเขา ทำไปด้วยความเสนหา ศาลก็พึงสันนิษฐานได้ว่ามิได้เป็นไปด้วยความสมัครใจ ในทางที่ชอบ แต่น่าจะเป็นเพราะความเขลาหรือสำคัญผิด และหากผู้ขาย

³⁰ D. 4, 3, 7 no.9: "dolus futururus per pactum remitti non potest"

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

ทรัพย์สินยินยอมรับชำระราคาต่ำกว่าราคาที่เป็นธรรมเกินกว่ากึ่งหนึ่ง ดังนั้นก็พึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะผู้ขายสำคัญผิดยิ่งกว่ากระทำไปโดยเสนาหา แต่ถ้าบุคคลใดโอนทรัพย์สินหรือให้ลาภกับบุคคลใดโดยปราศจากมูลอันจะอ้างกฎหมายได้ (*sine causa*) และเป็นทางให้ตนเสียเปรียบ ดังนั้นการกระทำนั้นย่อมไม่เป็นธรรมและฝ่ายที่ได้ลาภต้องคืนทรัพย์สิน ในทางกลับกันการก่อความผูกพันโดยฝ่าฝืนความเป็นธรรมหรือฝ่าฝืนหลักสุจริต ก็ย่อมไม่อาจนับเป็นความผูกพันที่กฎหมายจะบังคับหรือคุ้มครองให้ได้ ในแง่นี้คำสอนของบัลดูส จึงเข้ามาช่วยให้คำสอนว่าหลักสุจริตแบบเดิมที่มีความหมายกว้างคือหลักรักษาสัจจะ ไม่หลอฉล และดำรงตนในความสัตย์มีขอบเขต ชัดเจนขึ้นอีกว่าหลักเกณฑ์ความประพฤติทั้งสามประการนั้น ส่วนแต่เป็นไปเพื่อจำกัดการที่ผู้ใดจะได้ลาภหรือแสวงหาประโยชน์ไปในทางที่ทำให้ผู้อื่นต้องเสียเปรียบตามหลักความยุติธรรมในการแลกเปลี่ยนทดแทน (Commutative Justice) ทั้งสิ้น³¹

ค) สมัยใหม่

ครั้นถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ แนวคิดกฎหมายธรรมชาติ และการขยายตัวของความเชื่อว่ากฎหมายย่อมสอดคล้องกับเหตุผลและความเป็นธรรมตามธรรมชาติ ภายใต้การนำของ ฮูโก โกรติอุส (Hugo Grotius, ค.ศ. ๑๕๘๓-๑๖๔๕), ซามูเอล ปูเฟนดอร์ฟ (Samuel Pufendorf, ค.ศ. ๑๖๓๒-๑๖๙๔) ได้ส่งผลให้มีการนำเอาหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติมาวางรากฐานของระบบกฎหมาย โดยสาวความคิดจากหลักใหญ่ไปสู่กฎเกณฑ์ลำดับรอง ๆ ลงไป³² แนวคิดและวิธีการเช่นนี้ได้แพร่หลายไปทั่วยุโรป แต่ในยุคนี้ นักกฎหมายสมัยใหม่ เหล่านั้นมิได้เพ่งความสนใจไปที่การอ้างอิงข้อความใน

³¹ James Gordley, "Good Faith in Contract Law in the Medieval *ius commune*," in R. Zimmermann & S. Whittaker (eds), *Good Faith in European Contract Law*, 2000, pp.114.

³² โปรดดู ปรีดี เกษมทรัพย์, *นิติปรัชญา*, ๒๕๕๑, บทที่ ๗ ความคิดกฎหมายธรรมชาติสมัยใหม่

กฎหมายโรมันเป็นหลักอีกต่อไป และมีแนวโน้มที่จะกล่าวถึงหลักสุจริต และหลักความเป็นธรรมน้อยลง โดยหันไปให้ความสนใจต่อหลักลำดับรองลงไป เช่นหลักเจตนา หลักสัญญาต้องเป็นสัญญา หลักห้ามการกระทำฉ้อฉล หลักต่างตอบแทนและไม่ต่างตอบแทน หลักความสมดุลย์ในการแลกเปลี่ยนตอบแทน และอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามในยุคนี้ก็ยังมึนนักนิติศาสตร์คนสำคัญท่านหนึ่งคือฌอง โดมาท์ (Jean Domat, ค.ศ. ๑๖๒๕-๑๖๘๖) ซึ่งเป็นปราชญ์สำคัญในสำนักของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส และได้เขียนตำรากฎหมายแห่งบรากฐานแห่งหลักกฎหมายธรรมชาติอันเลื่องชื่อในยุคนั้น ได้อธิบายไว้ว่า ข้อตกลงทั้งปวงที่มีผลผูกพันกันได้นั้น มิใช่เพียงเพราะคู่กรณีได้ตกลงกันอย่างแจ่มชัด หากยังเป็นเพราะข้อตกลงนั้นครบองค์ประกอบอันสอดคล้องกับเงื่อนไขแห่งความผูกพันตามหลักความเป็นธรรมตามกฎหมายธรรมชาติ ตามกฎหมายบ้านเมือง และตามปกติประเพณี³³ และโดยเหตุนี้เอง คู่กรณีย่อมมีเสรีภาพที่จะตกลงกันได้ตามที่ตนต้องการ แต่ในสัญญาต่างตอบแทน คู่กรณีไม่อาจตกลงกันได้โดยฝ่าฝืนข้อห้ามตามกฎหมาย หรือฝ่าฝืนศีลธรรมอันดี หรือโดยขัดต่อหลักความเป็นธรรมได้³⁴ ตัวอย่างเช่น ในสัญญาซื้อขาย หากไม่ได้ตกลงกันได้โดยแจ่มชัด ย่อมต้องถือว่าผู้ขายต้องรับผิดชอบต่อความชำรุดบกพร่องในทรัพย์สินที่ขาย มิฉะนั้นจะกลายเป็นว่า ผู้ซื้อต้องรับทรัพย์สินที่ชำรุดบกพร่องไว้ ทั้ง ๆ ที่ผู้ซื้อได้ชำระราคาไปในอัตราที่มุ่งให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินที่บริบูรณ์ไม่ชำรุดบกพร่อง ดังนั้นหากคู่กรณีจะตกลงยกเว้นความรับผิดชอบต่อความชำรุดบกพร่อง ก็อาจทำได้ด้วยการลดราคาลงมาให้ควรค่าแก่ความเสี่ยงที่ผู้ซื้อจะได้ทรัพย์สินที่ชำรุดบกพร่องไป ในแง่นี้เราจะเห็นได้ว่า โดมาท์ (Domat) ก็ถือหลักเช่นเดียวกับ บัลดัส (Baldus) คือหลักความมีค่าคู่ควรกันตามหลักความยุติธรรมต่างตอบแทนของอาริสโตเติล

³³ James Gordley, *op.cit.*, pp.115, ซึ่งอ้าง Jean Domat, *Les Loix civiles dans leur ordre naturel*, (1713), l.i.iii.1.

³⁴ *Ibid*, (1713), vi.9.

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

หลักการในคำสอนของโตมาทน์ต่อมาได้กลายเป็นรากฐานของมาตรา ๑๑๓๔ วรรคสามและ ๑๑๓๕ ของประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส ค.ศ. ๑๘๐๔ มาตรา ๑๑๓๔ วรรคสามบัญญัติว่า “การปฏิบัติตามสัญญาต้องกระทำด้วยความสุจริต” และมาตรา ๑๑๓๕ ก็บัญญัติว่า “ข้อตกลงย่อมไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดหนี้ตามที่ได้ตกลงกัน แต่ยังก่อให้เกิดความผูกพันตามหลักความเป็นธรรม ตามปกติประเพณี และตามบทกฎหมาย ตามลักษณะแห่งข้อตกลงนั้น ๆ ด้วย” หลักข้อแรกเป็นหลักทำนองเดียวกับมาตรา ๒๔๒ ของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน ซึ่งเป็นที่มาของมาตรา ๕ ของไทย ส่วนหลักข้อหลังนี้ต่อมาได้กลายเป็นหลักการตีความสัญญาในประมวลกฎหมายสมัยใหม่ เช่นในประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาตรา ๑๕๗ ที่ว่า สัญญานั้นต้องตีความไปตามความประสงค์ในทางสุจริตโดยพิเคราะห์ถึงปกติประเพณี และเป็นที่มาของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย มาตรา ๓๖๘ ด้วย เพียงแต่นำเสียดายที่นักกฎหมายฝรั่งเศสในศตวรรษที่ ๑๙ ได้หันมาเน้นความสำคัญแก่หลักเจตนา (*autonomie de la volonté*) เป็นสำคัญ จนลดน้ำหนักความสำคัญแก่หลักรากฐาน และความเป็นมาของหลักการนี้ที่สืบเนื่องมาจากหลักความยุติธรรมในการแลกเปลี่ยนทดแทนที่สืบสายมาจากอาริสโตเติลไป

๓. บทบาทและความหมายของหลักสุจริตในปัจจุบัน

ก) พัฒนาการในกฎหมายเยอรมัน

ในประเทศเยอรมนีก่อนมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันเมื่อ ค.ศ. ๑๘๐๐ หลักสุจริตหรือ *bona fides* ของโรมันตรงกับหลักจารีตประเพณีของชนเผ่าเยอรมันเรียกว่า *Treu und Glauben* (อ่านว่า “ทรอย อุ่น เกลา-เบ็น”) ซึ่งหมายถึงความซื่อสัตย์และไว้วางใจ เมื่อมีการรับกฎหมายโรมันเข้ามาในเยอรมันตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ จึงเป็นที่ยอมรับกันว่า การอ้างหลักสุจริตนั้นเป็นการอ้างหลักผูกพันตามสัญญา หรือ *exception doli generalis* หรือเป็นการยกข้อต่อสู้ว่าคู่ความอีกฝ่ายหนึ่งใช้สิทธิโดยมิชอบแบบโรมัน และเมื่อมีการเสนอร่างประมวลกฎหมายแพ่ง

เยอรมันฉบับแรก ก็ได้มีการเสนอไว้ว่า "สัญญาย่อมก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างกันตามที่ตกลงกัน และตามผลธรรมชาติของสัญญาประเภทนั้นตามบังคับแห่งกฎหมายและปกติประเพณี ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความสุจริตด้วย"³⁵ ร่างฉบับแรกนี้ เมื่อมีการปรับปรุงแก้ไขเป็นร่างฉบับที่สอง ได้มีการแยกหลักเกณฑ์นี้ออกเป็นสองตอน ตอนแรกนำไปบัญญัติไว้ในเรื่องตีความสัญญาในมาตรา ๑๕๗ ที่ว่า "สัญญานั้นต้องตีความไปตามความประสงค์ในทางสุจริตโดยพิเคราะห์ถึงปกติประเพณี" และตอนหลังนำไปบัญญัติไว้ในส่วนที่ว่าด้วยหลักทั่วไปแห่งหนี้ตามมาตรา ๒๔๒ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน อันกำหนดให้ "ลูกหนี้มีหน้าที่ที่จะชำระหนี้ โดยสุจริตและโดยคำนึงถึงปกติประเพณีด้วย"

จากสำนวนที่ใช้ในร่างฉบับแรกนั้น แม้จะเห็นได้ชัดเจนว่า แนวคิดที่ใช้ในการร่างก็คือการใช้หลักผูกพันตามสัญญาหรือ *exceptio doli generalis* นั้นเอง แต่ต่อมา ไม่นานก็เป็นที่ยอมรับกันว่า การอ้างหลักสุจริตไม่ควรเป็นเพียงการยกขึ้นเป็นข้อต่อสู้คดีอีกฝ่ายหนึ่งเท่านั้น แต่ยังคงควรมีฐานะเป็นหลักการบัญญัติที่ถือว่าคู่กรณีมีความผูกพันที่จะปฏิบัติตามหลักสุจริต และความผูกพันตามสัญญาทั้งปวงรวมทั้งนิติสัมพันธ์อื่น ๆ ตามกฎหมาย ล้วนแล้วแต่เป็นผลจากการคลี่คลายของหลักสุจริตด้วย แนวคิดนี้เป็นผลจากหลัก *bonae fidei iudicia* ในฐานะที่เป็นบ่อเกิดของหลักทั่วไปแห่งกฎหมายมาตั้งแต่สมัยโรมัน ที่สามารถยกขึ้นอ้างความผูกพันตามหลักสุจริตในกรณีที่ไม่มียกกฎหมายใดบัญญัติไว้โดยเฉพาะด้วย หลักสุจริตนอกจากจะมีฐานะเป็นบ่อเกิดแห่งนิติสัมพันธ์ทั้งหลายแล้ว วงการนักกฎหมายเยอรมันยังยอมรับกันด้วยว่าเป็นความมุ่งหมายแห่งนิติสัมพันธ์ทั้งปวงด้วย ดังนั้นการใช้สิทธิที่ดี การปฏิบัติหน้าที่หรือการชำระหนี้ทั้งปวงล้วนแล้วแต่ต้องอยู่ใต้บังคับแห่งหลักสุจริตที่ตราไว้ในฐานะเป็นหลักทั่วไปในประมวลกฎหมายแพ่งด้วยเสมอ

³⁵ ร่างประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันฉบับแรก มาตรา ๓๕๙ โปรดดู Benno Mugdan, *Die gesammten Materiallien zum Buergerlichen Gesetzbuch fuer das Deutsche Reich*, vol.II (1899), 109.

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

หลังการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันใหม่ ๆ นักวิชาการกฎหมายในเยอรมันก็ได้เริ่มตั้งคำถามว่าการปรับใช้หลักสุจริตควรจำกัดอยู่เฉพาะในฐานะเป็นข้อต่อสู้ตามหลักผูกพันตามสัญญา (*exceptio doli*) แบบเดิม หรือจะถือว่าหลักนี้เป็นหลักอุดมคติ หรือเป็นหลักทั่วไปแห่งกฎหมาย คำถามนี้ได้กลายเป็นแกนกลางของข้อโต้เถียงในเรื่องนิติวิธี ระหว่างสำนักคิดต่าง ๆ ทั้งในมุมมองของสำนักกฎหมายบ้านเมือง (Positivism) สำนักกฎหมายอิสระ (Free Law Movement) สำนักวิเคราะห์ประโยชน์ได้เสีย (Jurisprudence of Interests) ในเวลาต่อมา ในระยะแรกข้อโต้เถียงนี้ยังไม่เกิดผลในทางปฏิบัติที่เห็นได้ชัด และนักกฎหมายเยอรมันก็ยังคงปรับใช้หลักสุจริตในฐานะเป็นข้อต่อสู้ในคดีตามหลัก *exception doli* ต่อไป ศาลเยอรมันเองก็เดินตามหลักนี้ แต่ก็พยายามไม่จำกัดการใช้หลักนี้เฉพาะกับการใช้สิทธิโดยมิชอบหรือการใช้สิทธิไปในทางที่มีแต่จะเกิดเสียหายแก่ผู้อื่นในความหมายอย่างแคบเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันศาลก็ระมัดระวังไม่ให้หลักสุจริตอย่างกว้างขวางจนกลายเป็นหลักทั่วไปว่าด้วยความเป็นธรรม

ความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญเกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งในระหว่างที่เยอรมนีตกอยู่ในสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สภาวะเงินเฟ้อพุ่งขึ้นสูงจนเกินขอบเขตที่พึงคาดหมายได้ ในเดือนพฤศจิกายน ๑๙๒๓ เหรียญทองคำ ๑ มาร์คเยอรมัน มีมูลค่าแลกเปลี่ยนเป็นธนบัตรได้มีมูลค่าห้าแสนสองหมื่นสองพันล้านมาร์ก สถานการณ์นี้ก่อให้เกิดความสับสนยุ่งยากในทางกฎหมายอย่างยิ่ง จนเป็นเหตุให้ที่ประชุมผู้พิพากษาแห่งศาลสูงได้บันทึกเสนอให้รัฐสภาตรากฎหมายเพื่อปรับมูลค่าเงินที่ใช้ในการชำระหนี้ให้สอดคล้องกับความเป็นจริง แต่หลังจากได้รับบันทึกดังกล่าวรัฐสภากลับไม่ดำเนินการอะไร เป็นเหตุให้ศาลสูงแห่งจักรวรรดิเยอรมันไม่อาจทนรอต่อไปได้ และต้องตัดสินคดีสำคัญคดีหนึ่งซึ่งส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางทฤษฎีกฎหมายอย่างใหญ่หลวง คือคำพิพากษา RGZ 107, 78 เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๒๓

ในคดีนี้ปรากฏว่า A ตกลงกู้เงินจาก B เป็นเงิน ๑๓,๐๐๐ มาร์ก โดยจำนองที่ดินของตนไว้เป็นประกันการชำระหนี้ ต่อมาหลังสิ้นสุดสงครามโลก

ครั้งที่หนึ่ง ค่าเงินเยอรมันได้ตกลงเป็นอันมากนับหลายหมื่นล้านเท่าเมื่อเทียบกับค่าเงินก่อนสงคราม A ซึ่งเป็นลูกหนี้จึงนำเงินตามจำนวนที่เป็นหนี้ก่อนสงครามพร้อมดอกเบี้ยไปชำระแก่ B แต่ B ปฏิเสธไม่ยอมรับชำระหนี้โดยอ้างว่าค่าของเงินตกลงมาก หากยอมรับชำระหนี้มูลค่าของเงินที่ได้ไว้จะต่ำกว่ามูลค่าในเวลาที่ได้ให้หลายล้านเท่า B จึงเรียกให้ A นำเงินมาชำระหนี้ให้เทียบเท่ามูลค่าเดิมในเวลาที่ได้ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ต้องตามความประสงค์อันแท้จริงแห่งมูลหนี้ คือให้ลูกหนี้ชำระเงินเป็นจำนวนที่มีมูลค่าเทียบเท่าค่าเงินที่กู้กันก่อนสงคราม แต่ A เห็นว่าเมื่อสัญญากำหนดจำนวนเงินที่เป็นหนี้กันไว้แล้วจึงขัดตนย่อมมีสิทธิชำระหนี้ตามอัตราที่เป็นหนี้กันและกำหนดไว้ในสัญญา จึงนำเงินจำนวน ๑๓,๐๐๐ มาร์กพร้อมดอกเบี้ยไปวางไว้ที่สำนักงานวางทรัพย์และฟ้อง B ให้จดทะเบียนปลดจำนองแก่ตน คดีนี้ศาลชั้นต้นพิพากษาตามฟ้องของ A ศาลอุทธรณ์พิพากษายืน แต่ศาลฎีกาแห่งจักรวรรดิเยอรมนีพิพากษากลับโดยศาลอ้างหลักในมาตรา ๒๔๒ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน ที่ว่าลูกหนี้ย่อมมีหน้าที่ชำระหนี้ให้สอดคล้องกับหลักสุจริตมาใช้ในการปรับจำนวนเงินที่ต้องชำระหนี้กันเสียใหม่ให้เหมาะสมกับมูลค่าเงินที่เปลี่ยนแปลงไปโดยคำนึงถึงมูลค่าที่ดินที่ใช้ในการจำนองเป็นประกันประกอบด้วย

ปรากฏว่าคำพิพากษาคดีนี้ได้รับการยกย่องจากสาธารณชนอย่างกว้างขวาง และน่าจะเป็นเหตุให้รัฐสภาเยอรมนีก็ได้ตรากฎหมายว่าด้วยการปรับค่ามูลหนี้ก่อนสงครามให้สอดคล้องกับค่าเงินหลังสงครามอย่างรวดเร็ว หลังจากนั้น คำพิพากษาคดีนี้แสดงให้เห็นบทบาทของหลักสุจริตในฐานะเป็นหลักทั่วไปที่ใช้ได้แก่กรณีทั้งปวง และไปไกลเกินกว่าการอ้างข้อต่อสู้ด้วย *exceptio doli generalis* หรือผูกพันตามสัญญาแบบเดิม

หลังจากนั้นมาก็ได้เกิดกระบวนการแปรหลักสุจริตในฐานะที่เป็นหลักกฎหมายทั่วไปออกเป็นหลักเกณฑ์รูปธรรมอันหลากหลาย นำมาซึ่งความเข้าใจว่าหลักสุจริตมีฐานะเป็นหลักเสริมที่ช่วยให้สัญญาไม่เนื้อหาสาระละเอียดและยืดหยุ่นยิ่งขึ้น เช่นหน้าที่บอกกล่าว หน้าที่จัดทำเอกสาร หน้าที่ให้ความร่วมมือ หน้าที่ให้ความคุ้มครอง หน้าที่เปิดเผยข้อเท็จจริง ฯลฯ และอาจใช้ได้ทั้งในฐานะที่เป็นหน้าที่ก่อนสัญญา ตามหลัก *culpa in contrahendo* หรือ

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

เมื่อเกิดสัญญาขึ้นแล้ว รวมทั้งแม้เมื่อได้ปฏิบัติตามสัญญาเสร็จสิ้นแล้ว (post contractum finitum) นอกจากบทบาทเสริมแล้ว หลักสุจริตยังมีบทบาทในทางตัดทอนหรือจำกัดสิทธิตามสัญญา หรือการใช้สิทธิอย่างอื่นที่มีลักษณะเป็นการใช้สิทธิไปในทางที่มีขอบ หรือเกินที่ควรคาดหมายได้ตามหลักสุจริต เช่นการใช้หลักสุจริตในทางเป็นกฎหมายปิดปาก ห้ามถือสิทธิไปในทางที่ขัดกับพฤติกรรมก่อน ๆ ของตน (*venire contra factum proprium*) หรือห้ามมิให้ถือสิทธิในการที่ได้มาโดยไม่ซื่อสัตย์หรือโดยไม่สุจริต (*nemo auditur turpitudinem suam allegans*) หรือห้ามมิให้เรียกให้ส่งสิ่งใดซึ่งหากส่งไปแล้วย่อมมีหน้าที่ต้องส่งกลับคืนทันที (*dolo agit qui petit quod statim redditurus est*) รวมทั้งห้ามดำเนินกระบวนการพิจารณาโดยไม่สุจริต หรือโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์อันพึงได้รับความคุ้มครองของคู่กรณี (*incivilliter agere*) หรือการห้ามใช้สิทธิตอบโต้โดยเกินกว่าเหตุ หรือกรณีที่คู่กรณีฝ่ายหนึ่งละเลยการใช้สิทธิ หรือปล่อยให้เวลาล่วงเลยไปโดยปราศจากเหตุอันควร จนเกินกว่าที่ควรคาดหมายได้ตามพฤติการณ์ แม้บางกรณีเวลาที่ล่วงไปจะไม่ถึงกับขาดอายุความ แต่หากโดยพฤติการณ์เป็นกรณีที่ขัดต่อความสุจริตหรือเกินที่ควรคาดหมายในฐานะผู้ที่พึงเชื่อถือว่าไว้วางใจกัน ก็เป็นเหตุตัดสิทธิของผู้ที่ละเลยการใช้สิทธินั้น ๆ ได้ เหล่านี้เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้นบทบาทที่สำคัญของหลักสุจริตในมาตรา ๒๔๒ ของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันยังได้แก่กรณีที่ศาลอ้างหลักสุจริตในการเข้าแทรกแซงนิติสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณี เพื่อคุ้มครองประโยชน์ของคู่กรณี หรือเพื่อเบี่ยงเบนหรือเลี่ยงผลที่ไม่เป็นธรรม ด้วยการอ้างว่าเนื้อหาแห่งนิติสัมพันธ์นั้น ๆ พึงได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับหลักสุจริต การปรับใช้หลักสุจริตเข้าแทรกแซงนิติสัมพันธ์ทางสัญญานี้เห็นได้จากกรณีที่พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปเกินกว่าที่คู่กรณีควรคาดหมายได้ตามปกติ หรือที่เรียกกันว่า *clausula rebus sich stantibus* หรือ *hardship case* อันหมายความว่านิติสัมพันธ์ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามพฤติการณ์ และการยอมรับหลักนี้ย่อมส่งผลเสมือนว่าศาลปรุงแต่งกฎหมายที่ฝ่ายนิติบัญญัติได้ตราไว้เสียใหม่ให้เป็นธรรมยิ่งขึ้นด้วย บทบาทสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของหลักสุจริตก็คือการที่ศาลเยอรมัน

อ้างหลักนี้ในการควบคุมเนื้อหาของสัญญาสำเร็จรูปโดยผ่านทางคำพิพากษาจำนวนมาก จนฝ่ายนิติบัญญัติได้รวบรวมหลักเกณฑ์ที่ศาลพัฒนาขึ้นจากหลักสุจริตมารับรองแล้วตราเป็นบทกฎหมายพิเศษว่าด้วยข้อสัญญาในสัญญาสำเร็จรูป (Standard Contract Terms Act 1976) โดยมีแกนกลางอยู่ที่มาตรา ๔ ซึ่งกำหนดให้ข้อสัญญาในสัญญาสำเร็จรูปที่ทำให้คู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่งต้องเสียเปรียบโดยปราศจากเหตุอันควรและฝ่าฝืนต่อหลักสุจริตนั้นเป็นอันไม่มีผลบังคับ กฎหมายนี้นับว่าเป็นนวัตกรรมที่สำคัญของระบบกฎหมายเยอรมัน อย่างไรก็ตามแม้จะมีกฎหมายดังกล่าวแล้ว ศาลเยอรมันก็ได้ให้เหตุผลที่จะเข้าควบคุมข้อกำหนดในสัญญาต่าง ๆ ให้อยู่ในกรอบแห่งความเป็นธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัญญาเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ซึ่งต้องทำเป็นหนังสือและจดทะเบียนต่อเจ้าพนักงาน หรือข้อกำหนดสัญญาทางหุ้นส่วนต่าง ๆ นอกจากนี้กรณีที่มีความสนใจไปทั่วโลกก็คือการพัฒนาหลักเกณฑ์ที่ยอมให้ผู้บริโภคที่ซื้อทรัพย์สินโดยได้รับสินเชื่อจากบุคคลภายนอกให้มีสิทธิอ้างข้อต่อสู้ที่ชี้ยันผู้ขาย เช่นข้อต่อสู้เรื่องชำรุดบกพร่องหรือรอนสิทธิชี้ยันบุคคลภายนอกเช่นสถาบันการเงินหรือธนาคารผู้ให้สินเชื่อได้ด้วย ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นหลักการสำคัญในกฎหมายว่าด้วยสินเชื่อผู้บริโภค (Consumer Credit Act 1990) ไปแล้ว

นอกเหนือจากหลักสุจริตในมาตรา ๒๔๒ ของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันแล้ว ควรกล่าวไว้ด้วยว่า หลักกฎหมายที่คู่เคียงกับหลักสุจริตและมีกำเนิดร่วมกันมาแต่สมัยโบราณก็คือหลักการตีความสัญญาที่ต้องตีความตามความประสงค์ในทางสุจริตโดยพิเคราะห์ถึงปกติประเพณีในมาตรา ๑๕๗ ของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน หลักเกณฑ์เรื่องนี้ได้มีข้อแตกต่างจากหลักสุจริตในสาระสำคัญ และเป็นที่ยอมรับกันว่าอาจใช้แทนกันได้ ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านยืนยันว่า หากไม่มีมาตรา ๒๔๒ ในประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน ศาลเยอรมันก็คงตัดสินคดีทั้งหลายที่อ้างหลักสุจริตในมาตรา ๒๔๒ ได้โดยอ้างมาตรา ๑๕๗ แทน³⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ที่ใช้หลักสุจริตมาช่วยเสริมหน้าที่อุปกรณ์ในสัญญาระหว่างคู่กรณี

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

หลักสำคัญอีกหลักหนึ่งซึ่งอยู่เคียงข้างหลักสุจริตก็คือหลักความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีตามมาตรา ๑๓๘ ของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน ซึ่งถือว่าการใดขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีย่อมตกเป็นโมฆะ หลักข้อนี้เป็นหลักที่วางมาตรฐานขั้นต่ำแก่การกระทำและการใช้เสรีภาพของบุคคลเอกชนในนิติสัมพันธ์ทั้งปวง มีความเข้มงวดเคร่งครัดมากกว่าหลักสุจริต ซึ่งมีผลยืดหยุ่นมากกว่า และเห็นได้ว่าการขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีย่อมขัดต่อหลักสุจริตเสมอ แต่การขัดต่อหลักสุจริตไม่จำเป็นต้องขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีเสมอไป ตัวอย่างเช่นการคิดดอกเบี้ยเกินอัตราที่สมควรย่อมขัดต่อหลักความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดี หรือการทำสัญญาค้ำประกันที่ผู้ค้ำประกันเป็นญาติสนิทของลูกหนี้ และยอมผูกพันแน่นหนาเกินควร ถึงขนาดที่การบังคับตามสัญญาจะทำให้ผู้ค้ำประกันต้องสิ้นเนื้อประดาตัวนั้น หากเป็นกรณีที่อำนาจต่อรองระหว่างคู่กรณีไม่เท่าเทียมกัน ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันได้ตัดสินไว้เมื่อ ค.ศ.๑๙๙๓³⁷ ว่าไม่มีผลบังคับ ทั้งนี้เนื่องจากในคดีนี้ธนาคารผู้ให้สินเชื่อแก่บิดาได้ชักจูงใจให้บิดาเรียกให้บุตรสาวลงนามในสัญญาค้ำประกัน ดังนั้นแม้ธนาคารจะชนะคดีในชั้นศาลยุติธรรม ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันก็ตัดสินว่าข้อตกลงดังกล่าวขัดต่อหลักเสรีภาพในการทำสัญญา เพราะคู่กรณีมีอำนาจต่อรองไม่เท่าเทียมกันอย่างแจ้งชัด และนิติกรรมดังกล่าวย่อมขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีตามมาตรฐานของรัฐธรรมนูญเยอรมัน³⁸

³⁶ Simon Whittaker / Reinhard Zimmermann, *Good Faith in European Contract Law*, 2000, p.28 ซึ่งอ้าง Jauernig/ Jauernig, *Buergerliches Gesetzbuch* ? 157 n.2ff., 125; Palandt/ Heinrichs, ? 157 n.67; *Muenchner Kommentar/ Mayer-Maly*, ? 157, n.24ff.

³⁷ โปรดดู BVerfGE 89, 214ff.

³⁸ ผู้สนใจโปรดดู Mathias Reiman/ Joackhim Zekoll, *Introduction to German Law*, 2ndEd., 2005, p.180ff.

ข) พัฒนาการในกฎหมายฝรั่งเศส

นับตั้งแต่สิ้นศตวรรษที่ ๑๙ และย่างเข้าสู่ศตวรรษที่ ๒๐ ได้เกิดพัฒนาการที่สำคัญขึ้นในฝรั่งเศส ๒ ประการ ประการแรกเป็นความเคลื่อนไหวทางความคิดภายใต้อิทธิพลทางความคิดของ เรย์มง ซาเลย์ (Raymond Saleilles, ค.ศ. ๑๘๕๕-๑๙๑๒) เกิดการขยายตัวของแนวคิดว่าด้วยการใช้สิทธิเกินส่วน หรือการใช้สิทธิในทางที่ผิด (abuse of rights) ซึ่งแสดงออกทั้งในแง่ของการใช้สิทธิในทางที่มีแต่จะทำให้เกิดเสียหายแก่บุคคลอื่น หรือในแง่การใช้สิทธิไปในทางที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน ในส่วนที่เกี่ยวกับสัญญา ได้มีการนำเอาหลักในมาตรา ๑๑๓๔ วรรคสาม แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสซึ่งกำหนดหน้าที่ให้ใช้สิทธิโดยสุจริตมาปรับใช้ และได้มีการนำไปใช้แก่กรณีการใช้สิทธิปฏิเสธการเข้าทำสัญญาทั้ง ๆ ที่ได้เจรจากันมาเป็นเวลานาน โดยศาลกำหนดให้คู่กรณีฝ่ายที่ปฏิเสธการเข้าทำสัญญาต้องรับผิดชอบเพื่อความเสียหาย เพราะเหตุที่ใช้สิทธิในทางที่ฝ่าฝืนความสุจริตและต้องรับผิดชอบละเมิด ซึ่งตามกฎหมายฝรั่งเศสนับว่ามีขอบเขตกว้างขวางมาก ดังจะเห็นได้จากมาตรา ๑๓๘๒ ซึ่งกำหนดว่า ผู้ใดกระทำให้บุคคลอื่นให้เขาเสียหายโดยมิชอบ ต้องรับผิดชอบใช้ค่าสินไหมทดแทน และมาตรา ๑๓๘๓ ที่ว่าบุคคลย่อมต้องรับผิดชอบต่อความเสียหายอันเป็นผลมาจากการกระทำโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อหรือโดยขาดความรอบคอบของตน

ประการต่อมาในราวปลายศตวรรษที่ ๑๙ ในฝรั่งเศสได้เกิดความเคลื่อนไหวในหมู่นักกฎหมายต่อต้านทัศนะยึดตัวบท และเสนอให้มีการใช้กฎหมายยืดหยุ่นขึ้น โดยเฉพาะมีการเรียกร้องให้ศาลปรับหลักความรับผิดชอบทางสัญญาใช้แก่กรณีที่มีผู้ประสบอุบัติเหตุจากการทำงานหรือได้รับอันตรายในสถานประกอบการ โดยนักกฎหมายเหล่านั้นได้ชี้ให้เห็นว่า ในกรณีเหล่านี้ศาลควรปรับใช้หลักความรับผิดชอบเด็ดขาดไปในทางเป็นคุณแก่ผู้เสียหาย เพื่อผู้เสียหายจะได้ไม่ต้องรับภาระในการพิสูจน์องค์ประกอบความผิดทางละเมิด (fault) ว่าเจ้าของกิจการจงใจหรือประมาทเลินเล่อก่อความเสียหายขึ้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ วงการนักกฎหมายในยุคนั้นได้เสนอให้ยอมรับว่า โดยผลของการเชื่อเชิญให้ผู้เสียหายเข้าเจรจากับคดี หรือโดยผลของเจรจากับคดี คู่สัญญามีหน้าที่

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

คุ้มครองความปลอดภัยแก่คู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่ง หรือมีหน้าที่รับประกันความปลอดภัยแก่คู่กรณีในสัญญา ซึ่งบางทีก็อธิบายกันว่า หน้าที่รับประกันความปลอดภัยนี้เป็นข้อตกลงโดยปริยาย หรือเป็น implied warranty อย่างหนึ่ง หรือมีเจตนาที่อ้างกันว่าเป็นกรณีที่พึงสันนิษฐานเจตนาไปตามความประสงค์ในทางสุจริตและเป็นธรรมตามหลักการตีความสัญญาในมาตรา ๑๑๓๕³⁹ ซึ่งแม้ศาลฝรั่งเศสจะไม่รับแนวคิดนี้ไปปรับใช้แก่ผู้ประสบอุบัติเหตุในกิจการของผู้ประกอบการทุกกรณีตามที่เรียกร้องกัน แต่ก็ได้รับไปปรับใช้กับผู้ประสบอุบัติเหตุในกิจการรับขนคนโดยสาร หรือกิจการให้บริการคนเดินทาง อนึ่ง แม้จะมีผู้คัดค้านว่าการตีความสัญญาว่าคู่สัญญามีหน้าที่คุ้มครองความปลอดภัยแก่คู่กรณีจะเป็นการใช้กฎหมายไม่ต้องด้วยกรณี เพราะเท่ากับนำหลักสัญญาไปแก้ปัญหาละเมิด แต่ปัจจุบันก็เป็นที่ยอมรับกันในฝรั่งเศสว่า หลักที่ว่าคู่สัญญามีหน้าที่รับประกันหรือคุ้มครองความปลอดภัยแก่อีกฝ่ายหนึ่งนั้นเป็นหลักที่ยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบันแล้ว และโดยที่หลักความรับผิดชอบทางละเมิดตามหลักทั่วไปในมาตรา ๑๓๘๒ และมาตรา ๑๓๘๓ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสมีขอบเขตกว้างมาก ดังนั้นศาลจึงมีความคล่องตัวในการที่จะปรับใช้หลักสัญญา หรือหลักละเมิดแก่กรณีได้มากขึ้นโดยผลแห่งหลักสุจริตและเป็นธรรม หรือ quit นี้เอง

ความก้าวหน้าในกฎหมายฝรั่งเศสที่เป็นผลมาจากหลักสุจริตอีกประการหนึ่งก็คือการยอมรับหลักที่ว่าคู่กรณีมีหน้าที่บอกกล่าวข้อเท็จจริงหรือให้ข้อมูลข่าวสารแก่กัน⁴⁰ หลักเรื่องนี้เกิดขึ้นในบริบทของกฎหมายลักษณะซื้อขายซึ่งถือว่า กรณีไม่มีบทกฎหมายใดกำหนดไว้โดยเฉพาะ คู่กรณีย่อมต้องมีหน้าที่ต่อกันตามหลักสุจริต ดังนั้นในการเจรจาต่อรองซื้อขายกัน คู่กรณีแต่ละฝ่ายย่อมมีหน้าที่บอกกล่าว หรือเปิดเผยข้อเท็จจริง ที่อาจส่งผลกระทบต่อการทำงานของคู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่งด้วยความสุจริต แต่ในสมัยหลังมานี้

³⁹ John Bell, Sophie Boyron, Simon Whittaker, *Principles of French Law*, 1998, 313-314.

⁴⁰ Jack Beatson/ Daniel Friedmann (eds.), *Good Faith and Fault in Contract Law* (1995), p.99.

หลักข้อนี้ยังได้ขยายออกไปอีก ถึงขนาดที่ถือกันว่าผู้ขายมีหน้าที่เตือนผู้ซื้อให้ระวังอันตรายอันอาจเกิดจากการใช้สอยทรัพย์สินที่ซื้อไป หากผู้ซื้อได้รับอันตรายหรือต้องเสียหายจากทรัพย์สินหรือผลิตภัณฑ์ที่ซื้อไป เพราะเหตุที่ผู้ขายไม่ได้เตือนให้ระวังอันตรายจากทรัพย์สินหรือผลิตภัณฑ์ที่ตกลงซื้อขายกัน ดังนั้นผู้ขายต้องรับผิดชอบใช้ค่าสินไหมทดแทน หลักข้อนี้ปัจจุบันได้รับการรับรองโดยกฎหมายพิเศษที่มุ่งตราขึ้นเพื่อคุ้มครองผู้บริโภคด้วย

นอกจากนี้ ควรสังเกตด้วยว่าวงการนักกฎหมายฝรั่งเศสยังตั้งข้อรังเกียจอย่างยิ่ง แก่การตกลงยกเว้นความรับผิดชอบที่ไม่เป็นธรรม หรือ clauses abusives เช่นถือว่าการตกลงยกเว้นความรับผิดชอบที่เกิดจากความจงใจหรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรงของตนย่อมตกเป็นโมฆะ เพราะเป็นการตกลงที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดี หรือการตกลงเรื่องเบี้ยปรับที่ไม่เป็นธรรมหรือวิปริตอย่างอื่นก็มีการตรากฎหมายให้ศาลอาจลดหรือเพิ่มเบี้ยปรับขึ้นได้⁴¹ นอกจากนี้ยังมีการตรากฎหมายให้อำนาจฝ่ายปกครองในการวางหลักเกณฑ์เพื่อจำกัดข้อตกลงที่ไม่เป็นธรรม หรือข้อตกลงยกเว้นความรับผิดชอบที่ไม่ชอบระหว่างผู้ประกอบการกับผู้บริโภคได้⁴² แต่โดยที่ฝ่ายปกครองค่อนข้างอืดเอื้อนที่จะใช้อำนาจเช่นนั้น ศาลฝรั่งเศสได้ยึดหลักการนี้ไปปรับใช้โดยวางหลักให้ศาลมีอำนาจที่จะวินิจฉัยว่าข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมตกเป็นโมฆะได้⁴³ และต่อมาหลักนี้ก็ได้รับการตราไว้เป็นกฎหมาย ตามข้อบังคับว่าด้วยข้อสัญญาไม่เป็นธรรมในสัญญาที่ทำกับผู้บริโภคของสหภาพยุโรป (E.C. Directive on Unfair Terms in Consumer Contracts)⁴⁴

อย่างไรก็ดี หลักสุจริตในระบบกฎหมายฝรั่งเศสยังคงเน้นอยู่ที่แนวคิดหลักในการจำกัดการใช้สิทธิโดยไม่สุจริต ทั้งในแง่ของการใช้สิทธิในทางที่ผิด หรือการใช้สิทธิเกินส่วนในมุมมองเชิงละเมิดพวกหนึ่ง กับการใช้

⁴¹ Loi no. 75-597 of 9 July 1975, art. 1.

⁴² Loi no. 78-23 of 10 January 1978, arts. 35-8.

⁴³ Cour de cassation Civ. (1) 14 May 1991, JCP 1991.II.21763 note G. Paisant, D1991.449 note Ghestin.

⁴⁴ โปรดดู concil Directive 93/13/EC: art.L.132-1.1 Code de la consommation (amended February 1995)

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

สิทธิโดยไม่สุจริตในแง่ของการฝ่าฝืนหน้าที่ทางสัญญาอีกพวกหนึ่ง ซึ่งมีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิดและมีบทบาทกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าหลักสุจริตในระบบกฎหมายฝรั่งเศสยังไม่ถึงขนาดยกระดับขึ้นเป็นหลักกฎหมายทั่วไป

ค) พัฒนาการในกฎหมายอังกฤษ

ส่วนในประเทศอังกฤษนั้น ในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๗ ได้เกิดพัฒนาการที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของแนวคิด Equity ส่งผลให้เกิดแนวโน้มการยอมรับหลักสุจริตในฐานะที่เป็นหลักทั่วไปในกฎหมายพาณิชย์ของอังกฤษ ศาลอังกฤษถึงกับยอมรับว่า หลักความเป็นธรรม หลักสุจริต และหลักกฎหมายพาณิชย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบกฎหมายโดยศาลย่อมรู้เอง ไม่จำเป็นต้องนำสืบว่าการรักษาความเชื่อถือว่าไว้วางใจในเรื่องนั้น ๆ เป็นปกติ ประเพณีทางการค้า และประเพณีทางการค้านอกจากจะมีฐานะเป็นหลักเกณฑ์หลักในกฎหมายพาณิชย์แล้วยังมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในกฎหมายแพ่ง และเป็นหลักเกณฑ์ที่มาช่วยเสริมกฎหมายศาสนจักรในประเด็นเรื่องการรักษาความเชื่อถือศรัทธาระหว่างกันด้วย โดยเฉพาะกฎหมายพาณิชย์ก็ดี กฎหมายพาณิชย์นาวีของอังกฤษก็ดี จัดว่ามีบทบาทต่างจากในยุโรปตรงที่มีได้ถูกถือเป็นกฎหมายหมวดหนึ่งแยกต่างหาก และเป็นกฎหมายที่ศาลคอมมอนลอว์และอิควิตีได้มีส่วนพัฒนาขึ้นอย่างสำคัญ ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๘ นักกฎหมายคนสำคัญของอังกฤษ คือ ลอร์ด แมนส์ฟิลด์ (Lord Mansfield, ค.ศ. ๑๗๐๕-๑๗๙๓) ได้ตัดสินคดีซึ่งนับได้ว่าเป็นการปฏิรูปกฎหมายอังกฤษครั้งสำคัญในคดี การ์เตอร์ และโบม [Carter v. Boehm, 1766]⁴⁵ ที่ว่า “หลักการใหญ่ที่ใช้ได้กับสัญญาและการตกลงทั้งปวงคือหลักสุจริตซึ่งห้ามมิให้คู่สัญญาฝ่ายใดปกปิดสิ่งที่ตนรู้เป็นส่วนตัวเพื่อจูงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งตกลงทำสัญญา แม้สิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่ตนมิได้ใส่ใจ หรือจะมีความเชื่อไปในทางตรงกันข้ามก็ตาม” บริบทของเรื่องนี้ก็คือปัญหาความสุจริต ไว้วางใจอย่างยิ่ง (*uberrimae fidei*) ในสัญญาประกันภัย ซึ่งเป็นสิ่งที่กฎหมายอังกฤษยอมรับว่าเป็นหลักทั่วไปมาจนทุกวันนี้

นำเสียดายที่แนวคิดของ ลอร์ด แมนฟีลด์ ที่อิงหลักสุจริตในฐานะเป็นหลักกฎหมายทั่วไปได้รับการยอมรับอยู่เฉพาะในสัญญาประกันภัย โดยมิได้รับการพัฒนาต่อไปจนเป็นที่ยอมรับแพร่หลายในฐานะเป็นหลักทั่วไปว่าด้วยสัญญา ดังจะเห็นได้จากตำราสำคัญในกฎหมายลักษณะสัญญาในช่วงต้นศตวรรษที่ ๑๙ เช่นของ แอนสัน (Anson) หรือ พอลลอค (Pollock) ก็มิได้กล่าวถึงหลักสุจริตเอาไว้

ราวต้นศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นยุคที่ลัทธิเสรีนิยม และหลักเสรีภาพในการทำสัญญาขยายตัวเข้มแข็งขึ้นนั้น ก็ยังเป็นที่เข้าใจกันว่า หากคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำสัญญาขึ้นโดยไม่สุจริตสัญญานั้นย่อมไม่มีผลบังคับ แม้ในสัญญานั้นจะไม่มีข้อกำหนดใดที่ปรากฏว่าเป็นการคดโกงหรือฉ้อฉลให้เห็นอย่างโจ่งแจ้งก็ตาม ดังจะเห็นได้จากคำอธิบายกฎหมายพาณิชย์ของ โจเซฟ ชิตตี้ (Joseph Chitty's) ซึ่งตีพิมพ์ในปี ๑๘๒๔ ว่าด้วยกรณีนี้ที่ระงับหรือกรณีที่สัญญาตกเป็นโมฆะ ดังที่ท่านได้อธิบายไว้ว่า หากสัญญาทำขึ้นโดยฉ้อฉล ศาลคอมมอนลอว์และศาลอีควิตี้ย่อมพิพากษาให้ลูกหนี้หลุดพ้นจากการชำระหนี้ การฉ้อฉลในที่นี้แม้ปกติจะหมายถึงการบอกกล่าวข้อความอันเป็นเท็จ แต่ชิตตี้ก็ได้ยกตัวอย่างอธิบายด้วยว่า การนิ่งก็อาจกลายเป็นกลฉ้อได้ หากการนิ่งนั้น ๆ เป็นการงดเว้นการที่บุคคลมีหน้าที่ต้องทำในฐานะสุจริตชนในพฤติการณ์เช่นนั้น โดยยกตัวอย่างกรณีที่ตัวแทนผู้ขายภาพซึ่งขณะทำการขายภาพก็รู้อยู่ว่าผู้ซื้อทำการตกลงโดยหลงผิดเกี่ยวกับภาพนั้น ดังนี้

⁴⁵ Carter v. Boehm [1766] 3 Burr 1905, at 1910 ในคดีนี้ปรากฏว่าคาร์เตอร์เป็นผู้บังคับการป้อมแห่งหนึ่งบนเกาะสุมาตรา ได้ตกลงเอาประกันภัยไว้กับโบม ในกรณีที่ป้อมถูกยึดโดยกองกำลังข้าศึกต่างชาติ โดยคาร์เตอร์รู้ว่า ป้อมนี้สร้างขึ้นอย่างแข็งแรงพอที่จะป้องกันการโจมตีของคนพื้นเมืองแต่ไม่อาจป้องกันการโจมตีด้วยปืนใหญ่ของเรือรบฝรั่งเศสได้ แต่ไม่ได้แจ้งให้โบมทราบ และต่อมาฝรั่งเศสซึ่งจะโจมตีป้อมอยู่แล้ว ได้ส่งเรือรบเข้าโจมตีป้อมจนแตก คาร์เตอร์จึงเรียกให้โบมรับผิดชอบใช้เงินประกัน แต่โบมปฏิเสธโดยอ้างว่าคาร์เตอร์ปกปิดความจริงเกี่ยวกับความแข็งแรงของป้อม และศาลพิพากษาให้โบมเป็นฝ่ายชนะ

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

การตกลงขายโดยไม่ได้ขจัดความหลงผิดเช่นนั้นของผู้ซื้อ ย่อมมีผลให้การซื้อขายรายนี้ตกเป็นโมฆะ⁴⁶

แต่ครั้นถึงกลางศตวรรษที่ ๑๙ เรื่อยมาจนถึงศตวรรษที่ ๒๐ ระบบกฎหมายอังกฤษก็จำกัดผลของหลักที่พัฒนาขึ้นมาโดยศาลอิกวิตไว้ในฐานะที่เป็นหลักกฎหมายที่ Court of Chancery ได้พัฒนาขึ้น และหลักสุจริตและเป็นธรรมหรือหลัก equity ก็มีที่ใช้ในกฎหมายลักษณะสัญญาเฉพาะในขอบเขตจำกัด เรียกว่าเป็นการพัฒนาหลักสุจริตเฉพาะเรื่องขึ้นมา อาทิเช่น กรณีที่สัญญาอันเป็นการอันทำขึ้นเพราะตกอยู่ใต้อำนาจครอบงำ (law of undue influence) หรือหลักกฎหมายปิดปาก (promissory estoppel) ที่ห้ามมิให้อ้างสิทธิหรือถือเอาประโยชน์ไปในทางที่ขัดกับพฤติกรรมก่อน ๆ ของตน หรือหลักบังคับชำระหนี้โดยเฉพาะเจาะจง (specific performance) เป็นต้น แต่ผลกระทบของหลักนี้ในกฎหมายอังกฤษก็ไม่กว้างขวางในฐานะเป็นหลักทั่วไปที่มัลดทอนความกระด้างด้ายตัวของการใช้สิทธิทางสัญญา หรือสิทธิทางกฎหมายอื่น หรือเหมือนในระบบกฎหมายของประเทศภาคพื้นยุโรป หรือในประเทศในกลุ่มคอมมอนลอว์อื่น ๆ

คดีที่โด่งดังในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๙ คือคดีสมิธและฮิวส์ (Smith v. Hughes, 1871)⁴⁷ อันเป็นคดีซึ่งผู้ซื้อซึ่งเป็นผู้ฝึกม้าแข่งตกลงซื้อข้าวโอ๊ตเป็นอาหารม้าตามตัวอย่างที่ผู้ขายนำมาแสดง โดยผู้ซื้อเข้าใจว่าข้าวโอ๊ตนั้นเป็นข้าวเก่าซึ่งแห้งและมีสีขาวอันเป็นข้าวที่ใช้เลี้ยงม้าได้ แต่ข้าวที่ผู้ขายนำมาเป็นตัวอย่างนั้นเป็นข้าวใหม่และมีสีเขียวใช้เลี้ยงม้าไม่ได้ เมื่อส่งมอบข้าวโอ๊ตกัน ผู้ซื้อจึงปฏิเสธรับมอบสินค้าโดยอ้างว่าตนล้าคณผิดและไม่เกิดสัญญา แต่ผู้ขายเรียกค่าเสียหาย เนื่องจากผิดสัญญา ซึ่งคดีนี้ศาลสูงของอังกฤษตัดสินว่าสัญญาซื้อขายเกิดขึ้นตามตัวอย่างที่ผู้ขายส่งให้ผู้ซื้อตรวจดูแต่ต้น และผู้ซื้อต้องรับผิดชอบตามหลัก “ผู้ซื้อพึงระวัง” ลอร์ด คอกเบิร์น (Lord Cockburn)

⁴⁶ Hill v. Gray (1816) 1 Stark 435, Chitty, *A Treatise on the Laws of Commerce and Manufactures and the Contracts relating thereto*, vol. III, A Treatise on Commercial Law (1824), p.157.

⁴⁷ Smith v. Hughes, [1871] LR 6 QB 597

ซึ่งเป็นผู้ตัดสินคดีนี้ ได้กล่าวว่าผู้ขายไม่มีหน้าที่ต้องเตือนผู้ซื้อทั้งที่เห็นหรือควรคาดหวังเห็นว่าผู้ซื้อสำคัญผิดและอธิบายด้วยว่าคู่กรณีตกลงซื้อข้าวโอ๊ตตามตัวอย่าง เพียงแต่ผู้ซื้อสำคัญผิดว่าข้าวนั้นเป็นข้าวเก่า แต่เมื่อไม่ได้ตกลงกัน ความสำคัญผิดนั้นย่อมเป็นความสำคัญผิดในมูลเหตุจูงใจ และไม่มีผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของสัญญาซื้อขาย แต่จุดสำคัญในเรื่องนี้ ไม่ได้อยู่ที่ผลแห่งคดี หากแต่อยู่ที่การให้เหตุผลของลอร์ด คอร์กเบิร์น ซึ่งอธิบายว่า เมื่อผู้ขายไม่ได้ทำอะไรไปในทางฉ้อฉล ก็เป็นเรื่องที่ต้องโทษผู้ซื้อเองที่ไม่ระวัง และยกตัวอย่างต่อไปว่า ในการซื้อขายที่ดินซึ่งผู้ขายรู้อยู่แล้วว่าได้พื้นดินเป็นโพรงโดยผู้ซื้อไม่ทราบ ดังนั้นหากผู้ขายเป็นผู้มีสำนึกผิดชอบและมีความซื่อสัตย์อันควรยกย่อง เขาก็ควรแจ้งความข้อนี้ให้ผู้ซื้อทราบ เพราะผู้ขายที่สุจริตย่อมจะไม่ควรคิดเอาเปรียบผู้ซื้อ แต่มาตรฐานเช่นนั้น ไม่ใช่มาตรฐานของกฎหมาย ดังนั้นหากเขาได้ตกลงทำสัญญาไปโดยมิได้แจ้งความจริงข้อนี้แก่ผู้ซื้อ ดังนั้นสัญญานั้นย่อมมีผลผูกพันตามกฎหมาย⁴⁸

ในปัจจุบันเป็นที่เข้าใจกันทั่วไปว่า กฎหมายอังกฤษไม่รู้จักหลักสุจริตในฐานะเป็นหลักกฎหมายทั่วไป ดังเราจะเห็นได้จากคำกล่าวของลอร์ดอัคเนอร์ วัลฟอร์ด และมิลด์ (Lord Ackner ในคดี Walford v. Miles) [1992]⁴⁹ ซึ่งได้กล่าวว่าข้อความคิดว่าการนี้ในการเจรจาต้องตั้งตนอยู่ในความสุจริตนั้นในส่วนลึกแล้วเป็นปฏิบัติต่อสถานะของคู่สัญญาที่ย่อมจะต้องรองกันเพื่อประโยชน์ของตัวเป็นสำคัญ และคู่กรณีแต่ละฝ่ายย่อมมีสิทธิที่จะรักษาประโยชน์ของตนอย่างเต็มภูมิ ตราบเท่าที่ไม่เป็นการทุจริตหรือฉ้อฉลอีกฝ่ายหนึ่ง ดังนั้นคำสอนว่าคู่กรณีต้องตั้งตนอยู่ในความสุจริตนั้นจึงเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติและย่อมขัดกันเองในตัวเองกับสถานะของคู่กรณี

ยิ่งไปกว่านั้น ในแง่ของการใช้สิทธิหรือการปฏิบัติตามสัญญา ก็ดูเหมือนจะเป็นที่เห็นพ้องต้องกันว่าคู่กรณีในสัญญาตามกฎหมายอังกฤษย่อมมีอิสระที่จะใช้สิทธิของตนตามสัญญา หรือใช้สิทธิในกรณีที่คู่กรณีผิดสัญญาได้อย่าง

⁴⁸ Ibid p.604

⁴⁹ Walford v. Miles [1992] 2.A.C 128, 138

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

เสรีโดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผลใด ๆ ดังที่จะเห็นได้จากคำกล่าวของผู้พิพากษา พอตเตอร์ (Lord Justice Potter) ในคดีในบริษัทเจมส์สเปนเซอร์ และ เหมวัลเลย์ แพดดิง (James Spencer & Co.Ltd v. Tame Valley Padding Co.Ltd) [1998]⁵⁰ ที่ว่าเมื่อคู่กรณีมีสิทธิบอกเลิกสัญญา เขาย่อมมีสิทธิบอกเลิกสัญญาได้ โดยศาลไม่ต้องคำนึงถึงมูลเหตุจูงใจในการใช้สิทธิของเขา หรือหลักความชอบธรรมอื่นใด และท่านยังได้กล่าวไว้ด้วยว่าหลักสุจริตไม่เป็นที่ยึดมั่นในกฎหมายอังกฤษในฐานะที่เป็นหลักกฎหมายทั่วไป ดังนั้นถ้าการกระทำนั้นไม่ผิดข้อตกลงในสัญญาแล้ว เขาย่อมมีอิสระที่จะทำการใด ๆ ก็ได้

คดีที่แสดงให้เห็นทัศนะแบบไม่คำนึงถึงมูลเหตุจูงใจในการใช้สิทธิแบบสุดขีดเห็นจะได้แก่กรณีคำพิพากษาคดี แชปแมนและฮอนิก (Chapman v. Honig, 1963)⁵¹ ซึ่งลอร์ด เดนนิง (Lord Denning) ได้ทำความเห็นแย้งคัดค้านไว้ ในคดีนี้ศาลได้ตัดสินรับรองสิทธิบอกเลิกสัญญาเช่าของเจ้าของที่ดินที่บอกเลิกการเช่าเพราะเหตุที่ผู้เช่ารายหนึ่งไปเป็นพยานในศาลในคดีระหว่างเจ้าของที่ดินผู้ให้เช่ากับผู้เช่าอีกรายหนึ่งไปในทางที่เป็นปฏิปักษ์กับเจ้าของที่ดิน และแม้การใช้สิทธิเช่นนั้นจะเป็นการกระทำที่ศาลลงโทษฐานละเมิดอำนาจศาล แต่ศาลก็ยังรับว่าแม้จะได้กระทำผิดก็ตาม ผู้ให้เช่าก็ยังคงมีสิทธิโดยชอบที่จะบอกเลิกสัญญาเช่าในกรณีนี้ได้ ที่น่าสนใจได้แก่คำกล่าวของผู้พิพากษาเพียร์สัน (Lord Justice Pearson) ที่ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้มีสิทธิตามสัญญาหรือข้อตกลงอย่างอื่นย่อมมีสิทธิที่จะใช้สิทธิเช่นนั้นได้โดยชอบ ไม่ว่าจะมีเหตุผลสมควร หรือไม่สมควร หรือแม้ไม่มีเหตุผลใด ๆ เลยก็ตาม”⁵²

ง) หลักสุจริตในกฎหมายไทย

ระบบกฎหมายไทยรับรองหลักสุจริตไว้ในฐานะเป็นบทเบ็ดเสร็จทั่วไป ในมาตรา ๕ ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เมื่อพิเคราะห์ดู

⁵⁰ Court of Appeal, 8.Apr.1998 unreported อ้างจาก R. Zimmermann & S. Whittaker (eds), *Good Faith in European Contract Law*, 2000, p.40.

⁵¹ Chapman v. Honig [1963] WLR 19

⁵² *Ibid*, at p. 32

โครงสร้างของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และลักษณะการจัดลำดับ บทบัญญัติในบทเปิดเสร็จทั่วไปแล้ว เราพอสรุปได้ว่า หลักเกณฑ์ว่าด้วย หลักสุจริตในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ได้รับอิทธิพลโดยตรงจาก ประมวลกฎหมายแพ่งสวิส ซึ่งรับรองหลักสุจริตไว้ในมาตรา ๒⁵³ ต่อจากหลัก การใช้และตีความกฎหมายในมาตรา ๑ ซึ่งอันที่จริงหลักสุจริตในประมวลกฎหมายแพ่งสวิสนี้ก็ได้รับแรงบันดาลใจมาจากประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน คือจากมาตรา ๒๔๒⁵⁴ อีกต่อหนึ่ง ในแง่โครงสร้างของประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ซึ่งแบ่งออกเป็น ๖ บรรพโดยเริ่มต้นด้วยหลักทั่วไปในบรรพ ๑ นั้นเห็นได้ว่าไทยได้รับอิทธิพลจากประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันอย่างชัดเจน กล่าวได้ว่าหลักสุจริตของไทยมีที่มาทางประวัติศาสตร์จากประมวลกฎหมาย แพ่งเยอรมัน มาตรา ๒๔๒ และประมวลกฎหมายแพ่งสวิส มาตรา ๒

หลักความสุจริตนี้เรียกเป็นภาษาเยอรมันว่า “*Treu und Glauben*” มีสาระสำคัญ ๒ ส่วนคือ Treu (อ่านว่า ทรอย) ซึ่งหมายถึงความซื่อสัตย์ หรือความภักดี (loyalty, fidelity, reliability) และ Glauben (อ่านว่า เกลา-เบ็น) ซึ่งหมายถึงความไว้วางใจหรือความเชื่อมั่นศรัทธา (faith, reliance) หากจะแปลคำว่า *Treu und Glauben* เป็นภาษาอังกฤษก็จะใกล้เคียงคำว่า “fiduciary duty” หรือคำว่า “Good Faith” ในความหมายอย่างกว้าง การที่ไทยเราเรียกหลักนี้ว่า “หลักสุจริต” จึงควรเข้าใจว่ามีรากเหง้ามาจากหลัก “ความซื่อสัตย์” และ “ความไว้วางใจ” ตามรากศัพท์ในภาษาเยอรมัน และ ในการทำความเข้าใจหลักสุจริตในระบบกฎหมายไทยควรจะต้องเอาคำอธิบาย หลักสุจริตในระบบกฎหมายเยอรมันมาเป็นเครื่องช่วยในการพิจารณา ยิ่งกว่า การอาศัยความเข้าใจเรื่องนี้ในระบบกฎหมายฝรั่งเศส และอังกฤษซึ่งไม่ได้

⁵³ ประมวลกฎหมายแพ่งสวิส มาตรา ๒ วรรคแรกวางหลักว่า “บุคคลทุกคนต้องใช้สิทธิ และปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริต” และในมาตรา ๒ วรรคสองได้กำหนดต่อไปว่า “การใช้ สิทธิไปในทางที่มีขอบยอมไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย” ซึ่งประมวลกฎหมาย แพ่งและพาณิชย์นำมาตราไว้ในมาตรา ๕ และมาตรา ๘๒๑ ตามลำดับ

⁵⁴ มาตรา ๒๔๒ กำหนดว่า “ลูกหนี้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามภาระหนี้โดยสุจริต ทั้งนี้โดย พิจารณาถึงถึงปกติประเพณีด้วย”

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

ถือว่าหลักสุจริตเป็นหลักกฎหมายทั่วไปเหมือนเช่นในเยอรมัน

“หลักสุจริต” ในฐานะที่เป็นหลักทั่วไปแห่งกฎหมายย่อมมีผลบังคับครอบคลุมหลักเกณฑ์ทั้งปวงในระบบกฎหมาย และมีฐานะเป็นเป็นข้อความคิดพื้นฐานของบทกฎหมายทั้งหลาย เป็นต้นตอหรือบ่อเกิดของหลักเกณฑ์รูปธรรมต่าง ๆ และขณะเดียวกันก็เป็นหลักที่แทรกซึมอยู่ในบทกฎหมายและหลักเกณฑ์ความประพฤติทั้งปวงในระบบกฎหมายเมื่อใดก็ตามที่ไม่มีบทกฎหมายจะปรับให้ต้องด้วยกรณี และไม่อาจหาหลักเกณฑ์โดยเทียบเคียงจากบทกฎหมายใกล้เคียงอย่างยิงมาปรับใช้ได้ ทั้งไม่สามารถหาหลักกฎหมายทั่วไปในเรื่องนั้น ๆ มาปรับใช้ได้ ดังนั้นหลักสุจริตย่อมเป็นที่พึ่งสุดท้ายในการปรับใช้กฎหมาย และเราย่อมจะอ้างหลักสุจริตมาปรับใช้แก่กรณีในฐานะเป็นหลักอันเป็นที่พึ่งสุดท้ายได้เสมอ

หลักสุจริตในแง่ของหลักความซื่อสัตย์ หมายถึงหลักที่บุคคลทุกคนมีหน้าที่รักษาสัจจะ การรักษาสัจจะนั้นนอกจากจะมุ่งถึงการยึดมั่นในความผูกพันต่อสัจจะที่ให้ไว้แก่คู่กรณี มุ่งต่อความผูกพันที่จะปฏิบัติตามเจตนาหรือคำมั่นที่ได้แสดงต่อคู่กรณีไว้อย่างแข็งขันแล้ว หลักความซื่อสัตย์หรือรักษาสัจจะนี้ยังมีความหมายต่อไปด้วยว่า บุคคลทุกคนต้องผูกพันหรือรับผิดชอบต่อพฤติการณ์ก่อน ๆ ของตน

ส่วนหลักความไว้วางใจนั้นหมายถึงหลักที่บุคคลทุกคนมีหน้าที่รักษาความไว้วางใจที่ได้รับจากผู้อื่นและสาธารณชนในฐานะที่เป็นหลักเบื้องต้นของการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม บุคคลทุกคนจึงต้องยอมผูกพันที่จะใช้สิทธิหรือปฏิบัติหน้าที่ให้สอดคล้องกับความคาดหวังของคู่กรณี หรือวิญญูชนทั่วไป และด้วยเหตุที่ต้องรักษาความไว้วางใจที่ได้รับจากคู่กรณี และจากบุคคลอื่น ๆ จึงเกิดหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามหลักปกติประเพณีตามมา กล่าวคือ การรักษาความไว้วางใจนั้นหากบุคคลเข้าเกี่ยวข้องกับหรืออยู่ในแวดวงบุคคลกลุ่มใด ก็ย่อมต้องคำนึงถึงประโยชน์ได้เสียในทางที่ชอบของคู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่ง ตามหลัก “เอาใจเขามาใส่ใจเรา” โดยถือแนวปฏิบัติ ปกติประเพณี และมาตรฐานความประพฤติที่ยอมรับกันในวงการณ์นั้น ๆ เป็นเกณฑ์ด้วย

ตัวอย่างเช่น หากนิติสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีเป็นไปเพื่อสนอง

ประโยชน์ของแต่ละฝ่าย ดังที่เห็นได้ในสัญญาต่างตอบแทน หรือในสัญญาซื้อขายแลกเปลี่ยน ในกรณีเหล่านี้การถือเอาประโยชน์ของแต่ละฝ่าย (*mea res agitur*) ย่อมต้องคำนึงถึงประโยชน์อันพึงได้รับความคุ้มครองของอีกฝ่ายหนึ่งด้วย หรือในกรณีที่นิติสัมพันธ์นั้นเป็นไปเพื่อคุ้มครองประโยชน์ของผู้อื่น เช่นในสัญญาจัดการทรัพย์สิน หรือการจัดการงานเพื่อประโยชน์ของคู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่ง ดังนี้การถือเอาประโยชน์ของตนในทางที่ขัดต่อประโยชน์ของตัวการย่อมเป็นเรื่องต้องห้าม แต่ต้องคำนึงถึงประโยชน์ของคู่กรณี (*tua res agitur*) เป็นสำคัญ แต่ในทางกลับกันคู่กรณีฝ่ายที่เป็นตัวการหรือผู้เป็นเจ้าของกิจการก็ย่อมต้องคำนึงประโยชน์ของผู้จัดการประโยชน์ของตนด้วยเสมอ และในกรณีที่นิติสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีเป็นไปเพื่อประโยชน์อันเกิดจากการร่วมมือกัน (*nostra res agitur*) เป็นสำคัญ เช่นในสัญญาห้างหุ้นส่วน หรือสัญญาจ้างแรงงาน หรือในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรส ก็มีประโยชน์ร่วมกันเป็นสิ่งที่ทั้งสองฝ่ายต้องคำนึงถึงในลักษณะที่อยู่เหนือประโยชน์ของตน และประโยชน์ดังกล่าวนี้ย่อมเป็นฐานที่ตั้งของหน้าที่ให้ความร่วมมือ และหน้าที่อุทิศตนเพื่อประโยชน์ร่วมกันนั้น ความเข้มข้นของหน้าที่รักษาความซื่อสัตย์และความไว้วางใจระหว่างกันนี้ ย่อมเป็นไปตามลักษณะแห่งนิติสัมพันธ์ เช่นหน้าที่ร่วมมือกันอย่างซื่อสัตย์และไว้วางใจกันระหว่างคู่สัญญาห้างหุ้นส่วน หรือระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ย่อมเข้มข้นแตกต่างกันกับหน้าที่ระหว่างคู่สมรส แต่การคำนึงถึงประโยชน์ได้เสียของผู้อื่นที่เกี่ยวข้องในนิติสัมพันธ์นั้นๆ มิได้ตัดรอนหรือห้ามการใช้สิทธิโดยชอบไปในทางที่ส่งผลให้คู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่งต้องตกอยู่ใต้อำนาจบังคับหรือได้รับความไม่สะดวกหรือต้องได้รับผลร้ายจากการที่ต้องถูกบังคับให้ชำระหนี้ หรือต้องรับผิดชอบเจ้าหนี้ หากการใช้สิทธิเช่นนั้นเป็นไปตามความมุ่งหมายตามปกติของกฎหมาย เช่นการใช้สิทธิเรียกร้อง ฟ้องร้อง ดำเนินคดี หรือยกข้อต่อสู้ต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่อาจถือได้ว่าเป็นการใช้สิทธิไปในทางไม่สุจริต พฤติการณ์ที่จะถือได้ว่าเป็นการใช้สิทธิโดยไม่สุจริตจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อการใช้สิทธินั้นเป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดผลร้ายแก่คู่กรณีโดยไม่ชอบ หรือโดยฝ่าฝืนหรือโดยขัดต่อความมุ่งหมายของกฎหมาย หรือขัดต่อนิติสัมพันธ์หรือเหตุผลของเรื่องนั้น ๆ ซึ่งต้องคำนึงถึงเนื้อหา และประเภท

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

ของนิติสัมพันธ์ในแต่ละเรื่องแต่ละราวเป็นสำคัญ

อนึ่ง พึงระลึกไว้ด้วยว่าการปรับใช้หลักสุจริตแก่กรณีพิพาทนั้นมุ่งต่อการจำกัดการใช้สิทธิที่ไม่ชอบที่เห็นได้อย่างแจ่มชัด แต่หลักสุจริตไม่ได้มุ่งหมายและไม่อาจใช้เป็นข้ออ้างสำหรับการจัดความยุติธรรมแบบครอบจักรวาล หรือใช้เป็นข้ออ้างในการวินิจฉัยคดีตามหลักความเป็นธรรมโดยไม่ต้องมีหลักกฎหมายมารองรับแต่อย่างใด เพราะมิฉะนั้นการอ้างหลักสุจริตย่อมเป็นปฏิปักษ์ต่อความแน่นอนและมั่นคงของระบบกฎหมาย

อย่างไรก็ตาม โดยที่พัฒนาการในแวดวงวิชาการและวงการตุลาการของไทยในระยะแรกหลังจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมาย ล้วนได้รับอิทธิพลจากนักกฎหมายไทยที่ได้รับการศึกษาจากประเทศอังกฤษและประเทศฝรั่งเศส ดังนั้นการอธิบายความหมายของหลักสุจริตจึงมักจะจำกัดอยู่เฉพาะในแง่ของการใช้หลักสุจริตมาแก้ปัญหาคำพิพากษาที่ใช้สิทธิในทางมิชอบเป็นหลัก และจำกัดอยู่เฉพาะการศึกษาหลักสุจริตในเชิงบทกฎหมายยิ่งกว่าในเชิงหลักการหรือหลักปรัชญา ตัวอย่างที่มักยกกันโดยมากจึงเป็นกรณีที่อ้างหลักสุจริตเป็นข้อต่อสู้ ทานองเดียวกับการอ้างหลัก *exception doli generalis* ในกฎหมายโรมัน หรือมิฉะนั้นก็มีปรากฏว่าศาลอ้างสุภาวศกกฎหมาย เช่น หลักกฎหมายปิดปาก หรือหลักที่ว่าศาลต้องมาด้วยมือสะอาดเป็นเครื่องช่วยอย่างไรก็ดีมีกรณีจำนวนมากที่ศาลตัดสินคดีโดยไม่รับฟังข้อต่อสู้ของคู่ความที่ยกบทกฎหมาย หรืออ้างสิทธิตามกฎหมายเป็นข้ออ้างโดยฝ่าฝืนความสุจริต แต่ศาลก็พิพากษาคดีเหล่านั้นไปโดยไม่อธิบายว่าศาลอาศัยหลักกฎหมายใดเป็นเครื่องตัดสิน คดีเหล่านี้หากพิเคราะห์ให้ดีแล้วก็จะพบว่าศาลไม่อาจอ้างบทกฎหมายใดมาเป็นฐานแห่งคำตัดสินได้ เว้นแต่จะอ้างหลักสุจริต แต่ศาลก็มักไม่อ้างหลักสุจริตมาเป็นฐานแห่งคำวินิจฉัย ซึ่งน่าจะเกิดจากเหตุที่ขาดความเข้าใจความหมายของหลักสุจริตอย่างถ่องแท้ ทำให้ไม่กล้าอ้างหลักสุจริตในมาตรา ๕ มาเป็นเครื่องตัดสิน อย่างไรก็ดีคำพิพากษาเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะสอดคล้องกับความรู้สึกนึกคิดว่าด้วยความเป็นธรรมในสังคม จึงไม่มีการนำเอาคำพิพากษาเหล่านั้นมาพิจารณาวิจารณ์อย่างจริงจัง เราจึงอาจสรุปได้ว่า แม้รูปแบบการตราหลักสุจริตขึ้นในประมวลกฎหมายของไทยจะเป็นแบบหลัก

กฎหมายทั่วไป แต่บทบาทของหลักสุจริตก็ยังคงจำกัดอยู่เนื่องมาจากข้อจำกัดในการปรับใช้กฎหมายของศาลนั่นเอง แต่การปรับใช้หลักสุจริตในคดีต่าง ๆ เหล่านี้หากจัดหมวดหมู่คดีเหล่านี้แล้วก็จะพบว่า แม้จะไม่อาจเรียกได้ว่าศาลไทยได้พัฒนาการปรับใช้หลักสุจริตในมาตรา ๕ ขึ้นสู่ระดับเป็นหลักกฎหมายทั่วไปทัดเทียมกับเยอรมันแล้ว แต่ก็ต้องยอมรับว่าศาลไทยเองก็ไม่ได้จำกัดตัวอยู่กับการใช้หลักสุจริตในความหมายอย่างแคบแต่อย่างใด

ตัวอย่างคำพิพากษาศาลฎีกาที่น่าสนใจที่สะท้อนให้เห็นว่าศาลได้ปรับใช้หลักสุจริต แต่ไม่ได้อ้างถึงหลักสุจริตไว้ในคำพิพากษาเหล่านั้นเราอาจเห็นได้จากตัวอย่างคำพิพากษาต่อไปนี้

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๘๐๑/๒๕๓๑ ศาลได้พิพากษาคดีพิพาทเรื่องที่ดินระหว่างวัดกับเอกชนรายหนึ่งว่า “วัดเป็นบุคคลนิติสมมุติจะได้ที่มาด้วยประการใด ๆ ต้องได้โดยมีกฎหมายจำกัด วัดจะรุกล้ำที่ดินของใครถือว่าไม่มีเจ้าของวัดจะอ้างความปกครองมานานก็ไม่ได้เหมือนกัน” แม้ในคดีนี้ศาลจะตัดสินว่าวัดนาสิบไม่สมว่าที่ดินเป็นของวัด แต่การที่ศาลตัดสินว่าวัดจะรุกล้ำที่ดินผู้อื่น หรืออ้างครอบครองปรั้งไม่ได้ สะท้อนให้เห็นทัศนะของศาลซึ่งแม้ไม่ได้กล่าวออกมาตรง ๆ ก็เข้าใจได้ว่า ถึงวัดจะเป็นนิติบุคคลและมีสิทธิหน้าที่ได้เช่นเดียวกับบุคคลธรรมดา ก็ย่อมมีสิทธิและหน้าที่ได้เพียงในขอบเขตอุปสรรค ในเมื่อวัดเป็นวัดในพุทธศาสนาจึงย่อมมีวัตถุประสงค์ในทางทำนุบำรุงและเผยแผ่ศาสนา ดังนั้นการที่วัดจะรุกล้ำที่ดินผู้อื่นและอ้างครอบครองปรั้งย่อมเป็นการอันฝ่าฝืนคติของศาสนาที่ไม่พึงถือเอาของผู้อื่นเป็นของตนโดยที่เขาไม่ได้ยินยอม ดังนั้นการรุกล้ำที่ดินผู้อื่นแล้วอ้างครอบครองปรั้งจึงอยู่นอกวัตถุประสงค์ของวัด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการอันขัดต่อหลักความซื่อสัตย์และความไว้วางใจอันองค์การทางศาสนาพึงมีนั่นเอง

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๓๓๙/๒๕๐๒, ๑๒๘๓/๒๕๐๘ และ ๑๕๓๘/๒๕๐๘ ตกลงขายฝากทรัพย์กันมีกำหนดไถ่แน่นอน ผู้ขายขอไถ่ถอนภายในกำหนด แต่ผู้รับซื้อฝากบ่ายเบี่ยงไม่ยอมให้ไถ่ ครั้นต่อมาอ้างว่าพ้นกำหนดไถ่แล้วทรัพย์ที่ขายฝากย่อมตกเป็นสิทธิขาดแก่ผู้ซื้อฝาก ดังนั้นศาลตัดสินว่าเมื่อผู้ขายฝากแสดงเจตนาขอชำระสินไถ่ภายในกำหนด แม้จะต่อมาจะพ้นกำหนด

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

ไถ่ถอนแล้ว สิทธิไถ่ถอนย่อมไม่ระงับ และกรรมสิทธิในทรัพย์สินที่ขายฝากย่อมกลับเป็นของผู้ขายฝากตามมาตรา ๔๙๒

ในคดีทั้งสามนี้ศาลไม่ได้แสดงการปรับใช้บทกฎหมายให้เห็นชัดเจนว่าศาลปรับใช้บทกฎหมายใดแก่กรณี อันที่จริงศาลน่าจะอ้างมาตรา ๑๙๖ เรื่องผู้ซื้อฝากทำให้เงื่อนไขไม่สำเร็จโดยไม่สุจริต โดยอธิบายว่ากรณีนี้ การไถ่ทรัพย์สินเป็นเงื่อนไขบังคับก่อนของการได้สิทธิ (หรือเป็นเงื่อนไขบังคับหลังของการขายฝาก) ซึ่งหากเงื่อนไขสำเร็จจะทำให้ผู้ซื้อฝากต้องเสียเปรียบ ดังนั้นเมื่อผู้ซื้อฝากจ่ายเบี้ยยังมิยอมรับชำระค่าไถ่จนเวลาล่วงพ้นเวลาไถ่ ถือได้ว่าผู้ซื้อฝากทำการเป็นเหตุให้เงื่อนไขไม่สำเร็จโดยไม่สุจริต ซึ่งกรณีเช่นนี้กฎหมายให้ถือว่าเงื่อนไขนั้นสำเร็จแล้ว (มาตรา ๑๙๖ วรรคหนึ่ง) และย่อมเป็นผลให้ถือเสมือนว่าได้ไถ่กันแล้ว และผู้ขายฝากย่อมได้กรรมสิทธิ์กลับคืนไป

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๕๖๖/๒๕๒๔ ซึ่งศาลตัดสินให้กรมตำรวจแพ้คดีโดยไม่รับฟังข้ออ้างของกรมตำรวจที่ยกหลักนอกขอบวัตถุประสงค์หรืออำนาจหน้าที่ตามมาตรา ๖๖ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นข้อต่อสู้ โดยปฏิเสธนิติสัมพันธ์ขัดกับพฤติกรรมก่อน ๆ ของตัว ตามหลักกฎหมายปิดปากที่ว่า *venire contra factum proprium* หรือห้ามมิให้ทำการอันขัดต่อพฤติกรรมก่อน ๆ ของตน ศาลได้วินิจฉัยในคดีนี้ว่ากรมตำรวจแม้ไม่มีอำนาจหน้าที่หรือวัตถุประสงค์ในการจัดสรรที่ดินให้ประชาชน แต่ได้รู้เห็นยินยอมกับการที่กองสวัสดิการกรมตำรวจจัดสรรที่ดินให้ประชาชนทั่วไปหลายแห่ง ต่อมาเมื่อเจ้าหน้าที่กองสวัสดิการ กรมตำรวจทุจริตทำให้ไม่สามารถโอนที่พิพาทให้ผู้เช่าซื้อได้ กรมตำรวจได้มีคำสั่งให้กองสวัสดิการรีบดำเนินการโอนกรรมสิทธิ์ให้ผู้เช่าซื้อ ดังนั้นกรมตำรวจจะอ้างว่าการนำที่ดินออกให้เช่าซื้อเป็นเรื่องนอกวัตถุประสงค์และนอกเหนืออำนาจของกรมตำรวจเพื่อปฏิเสธนิติสัมพันธ์กับผู้เช่าซื้อให้พ้นความรับผิดชอบไม่ได้⁵⁵ การอ้างหลักกฎหมายทั่วไปที่รับกันมาตาม

⁵⁵ ทำนองเดียวกันโปรดเทียบคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๒๐๐๔/๒๕๑๗ ๒๕๑๗ ฎ. ๑๕๑๓. ที่ ๒๘๓๗/๒๕๒๒ ๒๕๒๒ ฎ. ๒๒๔๑: นิติบุคคลจะมีวัตถุประสงค์ในการรับฝากทรัพย์สินหรือไม่ก็ตาม เมื่อรับฝากไว้จะอ้างว่านอกวัตถุประสงค์ไม่ได้

แนวคำพิพากษาทำนองนี้ว่า แม้การกระทำนั้นจะอยู่นอกขอบวัตถุประสงค์และอำนาจหน้าที่ แต่เมื่อกรมตำรวจได้เคยถือเอาประโยชน์จากการอันนอกอำนาจหน้าที่นั้นแล้ว กรมตำรวจก็ย่อมต้องผูกพันในกิจการนั้น ๆ ต่อไป ไม่อาจปฏิเสธความผูกพันโดยอ้างมาตรา ๖๖ ว่าการนั้นอยู่นอกอำนาจหน้าที่ได้ การยกข้อต่อสู้ซึ่งศาลไม่รับฟังในคดีนี้ แม้ศาลจะไม่ได้อ้างหลักสุจริตในมาตรา ๕ แต่แท้ที่จริงแล้วก็คือการอ้างหลักที่ว่า การใช้สิทธิของบุคคลต้องทำโดยสุจริตนั่นเอง เมื่อการยกข้อต่อสู้ตามมาตรา ๖๖ เป็นการอันขัดต่อพฤติกรรมก่อน ๆ ของตน ก็เป็นการใช้สิทธิโดยไม่สุจริต ดังนั้นศาลจึงถือว่ากฎหมายปิดปากตามสุภาษิตที่ว่า *venire contra factum proprium* ศาลไม่ถือเป็นข้อต่อสู้ที่ชอบ

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๖๘๕๑/๒๕๔๘ เป็นคำพิพากษาในคดีที่คู่กรณีในสัญญาต่างตอบแทนบอกเลิกสัญญาเพราะเหตุที่คู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่งไม่ชำระหนี้ ทั้ง ๆ ที่หนี้ยังไม่ถึงกำหนดชำระ และศาลตัดสินวางหลักว่า แม้หนี้ไม่ถึงกำหนดชำระ หากมีพฤติการณ์ที่เห็นได้ชัดว่า ลูกหนี้ไม่มีทางจะชำระหนี้ได้ทันกำหนด หรือปฏิเสธไม่ยอมชำระ หรือไม่มีเจตนาจะชำระ ที่เรียกกันว่าเป็น *anticipated breach of contract* ดังนั้นแม้หนี้ยังไม่ถึงกำหนดชำระ ฝ่ายเจ้าหนี้ก็มีสิทธิบอกเลิกสัญญาได้

ในคดีนี้ปรากฏว่าคู่กรณีทำสัญญาจะซื้อขายและจ้างพัฒนาที่ดินกัน โดยไม่ได้กำหนดเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดการพัฒนาที่ดินเอาไว้ แต่ได้กำหนดว่าจะชำระค่างวดเป็น ๑๒ งวด งวดละ ๓๐ วัน เมื่อฝ่ายผู้ซื้อชำระค่างวดครบถ้วนแล้ว แต่ฝ่ายผู้ขายก็ไม่ดำเนินงานให้เสร็จสิ้น กลับปล่อยเวลาล่วงเลยไปเกือบ ๑๐ ปีนับแต่วันทำสัญญา โดยไม่ได้สร้างสระน้ำ สโมสร และสนามเทนนิส เพียงแต่กันพื้นที่ไว้ จึงเห็นได้ชัดว่า แม้ผู้ซื้อจะได้บอกกล่าวกำหนดเวลาให้ผู้ขายก่อสร้าง ก็คงไม่สามารถก่อสร้างให้แล้วเสร็จในเวลาที่กำหนด ทั้งผู้ขายก็ยืนยันมาตลอดว่าไม่จำเป็นต้องสร้างสระน้ำ สโมสร และสนามเทนนิสให้เสร็จก่อน ดังนั้นฝ่ายผู้ซื้อจะบอกเลิกสัญญาโดยไม่กำหนดเวลาพอสมควรให้อีกฝ่ายหนึ่งชำระหนี้เสียก่อนได้

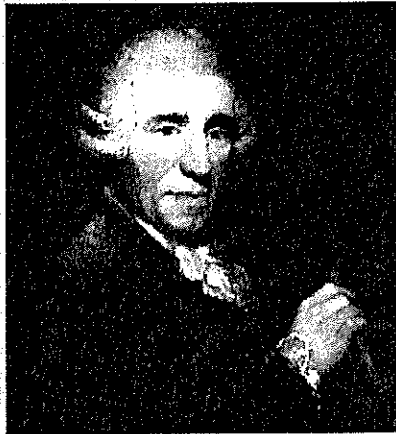
ในการวินิจฉัยคดีนี้ เราจะเห็นได้ว่าตามปกติเจ้าหนี้จะบอกเลิก

รากเหง้าของหลักสุจริตในระบบกฎหมายของยุโรป

สัญญาได้ก็ต่อเมื่อลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ และหากหนี้ยังไม่ถึงกำหนด ลูกหนี้ย่อมได้รับประโยชน์จากเงื่อนไขเวลาตามมาตรา ๑๔๒ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ผลก็คือหากหนี้ไม่ถึงกำหนด เจ้าหนี้จะเรียกให้ลูกหนี้ชำระหนี้ยังไม่ได้ และลูกหนี้ย่อมไม่เป็นผู้ผิดนัดอันจะเป็นเหตุให้ต้องรับผิดชอบต่อเจ้าหนี้ ดังนั้น หากหนี้ยังไม่ถึงกำหนดเจ้าหนี้จะอ้างว่าลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ไม่ได้ และปกติเจ้าหนี้ ย่อมไม่มีเหตุให้บอกเลิกสัญญา เพราะการเลิกสัญญาจะมีได้ก็ต่อเมื่อปรากฏว่าลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ หรือในกรณีที่หนี้ไม่มีกำหนดเวลา ฝ่ายเจ้าหนี้ต้องเรียกให้ลูกหนี้ชำระหนี้เสียก่อน โดยกำหนดระยะเวลาพอสมควร หากเรียกให้ชำระหนี้แล้วลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ภายในกำหนด เจ้าหนี้จึงจะบอกเลิกสัญญาได้ (มาตรา ๓๘๗) แต่ในคดีนี้ฝ่ายลูกหนี้เพิกเฉยไม่กระทำการอย่างใดในทางชำระหนี้อยู่เป็นเวลานาน ทั้งยังยืนยันว่าไม่จำเป็นต้องชำระหนี้สร้างสรวายน้ำ สโมสร และสนามเทนนิสให้เสร็จก่อน ถือได้ว่าลูกหนี้แสดงเจตนาปฏิเสธการชำระหนี้ และสันนิษฐานได้ว่าการชำระหนี้เป็นอันไร้ประโยชน์แก่เจ้าหนี้ ดังนั้นศาลจึงยอมให้ฝ่ายเจ้าหนี้บอกกล่าวเลิกสัญญาได้โดยไม่ต้องบอกกล่าวล่วงหน้าเพราะเมื่อลูกหนี้ยืนยันไม่ยอมชำระหนี้เสียแล้วเช่นนั้น การบอกกล่าวโดยกำหนดเวลาให้ชำระหนี้ย่อมเป็นอันไร้ประโยชน์ เพราะตามพฤติการณ์ก่อนๆ ของลูกหนี้ ลูกหนี้ย่อมจะไม่ยอมชำระหนี้อยู่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ศาลจึงยอมให้เจ้าหนี้บอกเลิกสัญญาโดยไม่ต้องบอกกล่าวล่วงหน้า และไม่ยอมให้ฝ่ายลูกหนี้อ้างเงื่อนไขเวลามาเป็นประโยชน์แก่ตน ด้วยการอ้างว่าหนี้ยังไม่ถึงกำหนดหรืออ้างว่าลูกหนี้ยังไม่ผิดสัญญาได้อีก กรณีเข้าทำนองศาลปิดปากลูกหนี้มิให้อ้างว่าหนี้ยังไม่ถึงกำหนดชำระ เห็นได้ชัดว่าศาลได้อาศัยหลักสุจริตที่ถือว่าลูกหนี้ย่อมต้องผูกพันตามพฤติกรรมก่อน ๆ ของตน มาใช้ตัดสินคดี โดยไม่ได้เอ่ยถึงหลักสุจริตหรือมาตรา ๕ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เลย

เห็นได้ชัดว่าศาลไทยได้อ้างหลักกฎหมายปิดปากมาเป็นเหตุในการไม่รับฟังข้อต่อสู้ของคู่กรณีที่อ้างสิทธิในทางมิชอบ เข้าทำนองเดียวกันกับการอ้าง *exception doli generalis* ในกฎหมายโรมันอันเป็นต้นตอของหลักสุจริตนั่นเอง ในเมื่อหลักกฎหมายปิดปากนั้น อันที่จริงเป็นหลักที่ตั้งอยู่บนฐานคิด

ตามหลักสุจริตของระบบกฎหมายของยุโรป ดังนั้นหากศาลไทยจะเปิดใจให้กว้าง และยอมรับว่าหลักกฎหมายที่ศาลปรับใช้ในกรณีเหล่านี้ก็คือหลักสุจริตใน มาตรา ๕ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และทำความเข้าใจให้ ถ่องแท้ต่อไปว่า หลักนี้เป็นหลักที่มีที่มาจากหลักกฎหมายและปรัชญาของโลก ตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากหลักปรัชญากรีก หลักศาสนาคริสต์ และ หลักกฎหมายของเยอรมันและสวิส การศึกษาค้นคว้าหลักเกณฑ์ การเทียบเคียงเหตุผลและการปรับใช้กฎหมายของไทยโดยอาศัยความรู้เชิงเปรียบเทียบ ที่ได้จากยุโรปศึกษาก็จะช่วยให้วงวิชาการ และวงการวินิจฉัยคดีมีหลักให้ อ้างอิงชัดเจนและเป็นระบบยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การประพันธ์กับแนวทางการประสานเสียงอย่างสร้างสรรค์
ไฮเดินจึงนับว่าเป็นผู้บุกเบิกแนวทางการประพันธ์เพลง
ในยุคคลาสสิกอย่างแท้จริง

ABSTRACT

Joseph Haydn: The Pioneer of Classical Style

Ramasoon Sitalayan

Franz Joseph Haydn, a friend of Mozart and a teacher of Beethoven, is one of the most prominent composers of 18th Century Viennese Classical School. Bringing classical style to maturity, Haydn has championed the Symphony form and made a great contribution to the classical music.

This article summarized Haydn's life and works. Based on the thorough study by Karl Geiringer an author divided Haydn's career into five periods, starting from 1750 and each period covered a decade. Haydn's writing style, particularly the classical idiom and forms that he developed from the late Baroque and pre-classical style, are discussed.

โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก

โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก

รามสุร สีสลายัน

ฟรานซ์ โยเซฟ ไฮเดิน เป็นหนึ่งในคีตกวีคนสำคัญแห่งยุคคลาสสิก และเป็นผู้ริเริ่มสร้างสรรค์แนวทางการประพันธ์เพลงหลาย ๆ อย่าง จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของบทเพลงยุคคลาสสิก ไฮเดินได้รับอิทธิพลอย่างมากจากนักประพันธ์เพลงรุ่นก่อน ในขณะเดียวกัน ผลงานของเขาได้เป็นแบบอย่าง และแรงบันดาลใจให้กับคนรุ่นหลังเช่นกัน ตลอดช่วงชีวิตของไฮเดินได้สร้างสรรค์ผลงานไว้มากมาย รูปแบบการประพันธ์ก็ปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตามอายุ ประสบการณ์ และสภาพแวดล้อม

สภาพสังคมและระบบการปกครองของยุโรปในช่วงนั้น ทำให้ศูนย์กลางของดนตรีอยู่ในราชสำนักของหลายดินแดนและประเทศต่าง ๆ ไฮเดินมีโอกาสรสร้างผลงานเพลงออกมาอย่างต่อเนื่องเพราะได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก และเป็นหนึ่งในผู้นำของสำนักดนตรีเวียนนาคลาสสิก¹

คุณูปการที่สำคัญที่สุดของโยเซฟ ไฮเดินต่อดนตรีคลาสสิกตะวันตก คือ เป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลงเทคนิคการประพันธ์เพลงจากยุคบารอก พัฒนาสู่ยุคคลาสสิก จากเดิมที่บทเพลงสไตล์บารอกมีลักษณะที่แนวทำนองต่อเนื่องดำเนินไปเรื่อย ๆ โดยมีเทคนิคการประพันธ์เพลงแบบ counterpoint เป็น

¹ ผู้นำสำนักดนตรีเวียนนาคลาสสิกอีกสองคนคือ วอล์ฟกัง อมาดึส โมซาร์ท และ ลุดวิก วาน เบโทเฟน

เทคนิคสำคัญ ไฮเดินได้ปรับเทคนิคการประพันธ์เพลงลักษณะนี้ เปลี่ยนเป็นแนวทำนองที่มีโครงสร้างของประโยคชัดเจนขึ้น เช่น ประโยคละ ๔ หรือ ๘ ห้อง สลับทประพันธ์ประเภทซิมโฟนี และได้รับการยกย่องว่าเป็น “บิดาแห่งซิมโฟนี”

ความคิดแบบหลายแนวทำนอง (contrapuntal หรือ polyphony) ได้ค่อย ๆ เสื่อมความนิยม และถูกแทนที่ด้วยลักษณะการประพันธ์ที่ใช้เสียงประสาน (harmony) เป็นโครงสร้างสำคัญของเพลง นอกจากนี้ ไฮเดินยังเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการพัฒนารูปแบบโซนาต้าให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น และได้ประพันธ์เพลงประเภท ซิมโฟนี และสตริงควอเตต ไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในรายละเอียด

เพื่อความสะดวกในการศึกษาและวิเคราะห์ผลงานและคุณภาพของไฮเดิน ผู้เขียนขอเสนอเรื่องราวชีวิตและผลงานของไฮเดินตามที่ คาร์ล ไกรริงเกอร์ (Karl Geiringer) นักประวัติศาสตร์ดนตรีผู้เชี่ยวชาญได้เสนอไว้ โดยไกรริงเกอร์แบ่งผลงานของไฮเดินออกเป็นห้าช่วงใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้²

ช่วงที่หนึ่ง (ค.ศ. ๑๗๕๐ ถึง ค.ศ. ๑๗๖๐)

ไฮเดินเริ่มประพันธ์เพลงครั้งแรกเมื่ออายุได้ ๑๘ ปี (จากหลักฐานของ Elssler catalogue) ผลงานในช่วงนี้ยังขาดเอกลักษณ์เฉพาะตัว และยังเป็นการยึดถือแบบแผนเก่าๆ อย่างเคร่งครัด ผลงานที่ผลิตออกมาได้แก่ โซนาต้าสำหรับเปียโน บทเพลงประเภทแชมเบอร์มิวสิก ดิเวอร์ตีเมนที คอนแชร์โตสำหรับออร์แกน ซิมโฟนี เพลงสำหรับบรรเลงในโบสถ์ และโอเปร่า

ลักษณะการประพันธ์ยังอยู่ในรูปแบบ pre-classical school คือเป็นแนวเพลงที่ฟังแล้วสนุกสนาน ผ่อนคลาย ไม่มีเนื้อหาสาระที่เคร่งเครียดจริงจัง เป็นเพลงที่เขียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์ให้ผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลินบันเทิงใจ ตรงตามลักษณะ style galant และถึงแม้ว่าไฮเดินจะประพันธ์เพลงในแนวนี้ แต่ก็ไม่นับว่าเป็นคีตกวีที่โดดเด่นในกลุ่มนี้เลย

² Karl Geiringer, Haydn: *A Creative Life in Music*. 3rd edition. (Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 1982) ๒๐๔

โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก

นักประพันธ์กลุ่มฟรี-คลาสสิก เป็นตัวเชื่อมจากยุคบารอกไปสู่ยุคคลาสสิก มีเอกลักษณ์คือ ไม่นิยมการเขียนแบบ polyphonic (มีทำนองหลักหลายแนวสอดประสานกัน) บทประพันธ์ประเภทซิมโฟนี ซึ่งแต่เดิมเคยใช้เป็นเพลงโหมโรงก่อนการแสดงอุปรากรอิตาลี ได้ถูกพัฒนาเป็นบทประพันธ์อิสระ เพลงชุด (suite) ซึ่งสร้างจากเพลงเต้นรำจังหวะต่าง ๆ ก็ได้รับความนิยมมากขึ้น

ผลงานของไฮเดินยังสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของรูปแบบการประพันธ์โซนาต้า บทประพันธ์สำหรับเครื่องดนตรีประเภทคีย์บอร์ดในช่วงแรกไม่ได้เขียนสำหรับเปียโนแต่เขียนขึ้นสำหรับฮาร์ปซิคอร์ดและคลาวิคอร์ด ไฮเดินเริ่มใช้ฟอร์เตเปียโน³ หลังจาก ค.ศ. ๑๗๗๐ ซึ่งฟอร์เตเปียโนที่ไฮเดินใช้ก็ยังจัดว่ามีลักษณะเสียงที่บางและโปร่งใสกว่าเปียโนในยุคโรแมนติกและยุคปัจจุบันอยู่มาก

ไฮเดินประพันธ์เพลงประเภทโซนาต้าสำหรับเปียโนอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่แรกเริ่มจวบจนกระทั่งบั้นปลายของชีวิต จึงเป็นการยากที่จะระบุว่าโซนาต้าบทใดถูกเขียนขึ้นเมื่อไหร่ ผลงานโซนาต้าสำหรับเปียโนซึ่งมีประมาณ ๕๐ กว่าบท กินเวลาเขียนทั้งสิ้นกว่า ๔๐ ปี

อย่างไรก็ดี โซนาต้าสำหรับเปียโน หมายเลข Hob.XVI: 1, 2 และ 4 น่าจะประพันธ์ขึ้นในช่วงแรกนี้ ผลงานกลุ่มนี้มีลักษณะคือ ทั้งสามท่อนอยู่ในกุญแจเสียงเดียวกัน มีการใช้ท่อน มินูเอ็ต ทริโอ และเบสแบบอัลแบร์ติ ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก ฟิลิป เอมานูเอล บาค และ เกออร์ก คริสทอฟ เวเกินไฮล์

ผลงานที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งของไฮเดิน ได้แก่ทริโอสำหรับเปียโน ซึ่งในเวลานั้น ยังเป็นทริโอสำหรับฮาร์ปซิคอร์ด ไวโอลิน และไวโอลอนเชลโล่ บทประพันธ์ชนิดนี้ถูกพัฒนาขึ้นจากทริโอ-โซนาต้า ของยุคบารอก บางครั้ง

³ ฟอร์เตเปียโน: เครื่องดนตรีประเภทคีย์บอร์ดที่เป็นต้นแบบของเปียโนในปัจจุบัน ถูกพัฒนาขึ้นโดย Bartolomeo Cristofori แห่งเมืองฟลอเรนซ์ และเรียกชื่อว่า *gravicembalo col piano e forte* แปลว่า เครื่องดนตรีในตระกูลฮาร์ปซิคอร์ดที่สามารถบรรเลงได้ทั้งเบาและดัง ฟอร์เตเปียโนมีลักษณะเสียงและโครงสร้างที่บอบบางกว่าเปียโนปัจจุบัน และมีจำนวนคีย์น้อยกว่า

แนวคีย์บอร์ดจะมีแค่มือซ้ายซึ่งทำหน้าที่เป็น continuo ส่วนแนวมือขวาที่เว้นว่างไว้จะเป็นการ improvise โดยผู้แสดง

ผลงานประเภทแชมเบอร์มิวสิกที่สำคัญที่สุดของไฮเดินคือ สตริงควอร์เตท (บทประพันธ์สำหรับเครื่องสายสี่ชิ้น ได้แก่ไวโอลินสองตัว วิโอล่า และเชลโล่) ไฮเดินนับว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนบทประพันธ์ประเภทนี้ โดยได้เริ่มทดลองเขียนสตริงควอร์เตทบทแรกตั้งแต่อายุได้ยี่สิบกว่าปี และยังคงเขียนเรื่อยมาจนกระทั่งอายุเจ็ดสิบปี (สตริงควอร์เตท ลำดับผลงานที่ ๑๐๓) ตลอดชีวิตของไฮเดิน ได้เขียนสตริงควอร์เตทไว้ถึง ๘๐ กว่าบท

เป็นแชมเบอร์มิวสิกมากกว่าที่จะเป็นคอนแชร์โต กล่าวคือ การบรรเลงระหว่างเครื่องดนตรีเดี่ยวกับวงออร์เคสตราจะมีความสอดคล้องกลมกลืนกันมาก ความโดดเด่นของเครื่องดนตรีเดี่ยวยังมีค่อนข้างน้อย คล้ายกับบทประพันธ์ลักษณะคอนแชร์โตกรอสโซ ของยุคบาโรก ตัวอย่างผลงานประเภทนี้ที่น่าสนใจ คือ คอนแชร์โตสำหรับบอร์แกน ในกุญแจเสียง ซี เมเจอร์ (Hob. XVIII: 1) ซึ่งประพันธ์ขึ้นใน ค.ศ. ๑๗๕๖

ผลงานที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของไฮเดินคือเพลงประเภทซิมโฟนี ซึ่งไฮเดินได้ประพันธ์ไว้ถึง ๑๐๔ บท ในช่วงแรกยังเป็นการเขียนในแบบพรี-คลาสสิกัล ไม่มีความแปลกใหม่ เป็นซิมโฟนีที่มีสามท่อนและไม่มีการใช้ท่อนมินูเอ็ต ไฮเดินยึดถือผลงานของ ฮตามิธซ์ เป็นตัวอย่าง

ช่วงที่สอง (ค.ศ. ๑๗๖๑ ถึง ค.ศ. ๑๗๗๐)

ไฮเดินมีโอกาสดำเนินงานรับใช้ราชวงศ์เอสเตอร์เฮซี (Esterházy) ใน ค.ศ. ๑๗๖๐ จึงทำให้ได้ร่วมงานกับนักดนตรีและนักร้องที่มีฝีมือจำนวนมาก ผลงานของไฮเดินได้รับการบรรเลงอย่างสม่ำเสมอโดยนักดนตรีประจำราชสำนักแห่งนี้

ในช่วงที่สอง ผลงานของไฮเดินได้รับการพัฒนาจนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวมากขึ้น อิทธิพลจากแนวความคิดแบบพรี-คลาสสิกัล เริ่มลดน้อยลง ลักษณะการประพันธ์ที่แผ่วพลีและสนุกสนานในแบบ style galant ของปลายยุคบาโรก ค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยอารมณ์ที่เคร่งเครียดและจริงจังมากขึ้น

โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก

โครงสร้างของบทประพันธ์โซนาต้าสำหรับเปียโนยังไม่มีเปลี่ยนแปลงมากนัก ไฮเดินยังคงเลือกใช้ท่วงทำนองเดียวกันตลอดทั้งเพลง แต่ทดลองใช้เสียงประสานอย่างอิสระมากขึ้นในช่วง development แนวเปียโนที่เคยเขียนเลียนแบบท่วงทำนองของเครื่องสายได้พัฒนาเป็นการเขียนสำหรับเปียโนโดยเฉพาะ (pianistic character) ในขณะเดียวกันก็แสดงออกถึงอิทธิพลของเชมเบอร์มิวสิกที่มีต่อโซนาต้าสำหรับเปียโนอย่างชัดเจน บางครั้งไฮเดินเขียนกำกับไว้ว่า “ให้บรรเลงประกอบโดยไวโอลิน หรือ ไวโอลินและไวโอลอนเชลโล่” (with the accompaniment of violin or violin and violoncello)

ผลงานประเภทสตริงควอร์เตท แสดงออกถึงพัฒนาการของไฮเดินในด้านรูปแบบการประพันธ์และโครงสร้างของเพลง ในสตริงควอร์เตท ลำดับผลงานที่ ๙ (Hob.III: 19-24) ซึ่งประพันธ์ขึ้นในปี ๑๗๖๙ ไฮเดินใช้รูปแบบการประพันธ์ที่มีสี่ท่อน มีมิเนอร์เป็นท่อนที่สอง ในท่อนที่ใช้รูปแบบโซนาต้า ช่วง development ซึ่งในผลงานยุคแรกๆ จะมีขนาดค่อนข้างสั้น (ประมาณครึ่งหนึ่งของช่วง exposition) ได้รับการขยายออกจนเกือบจะมีความยาวเท่ากัน เช่น สตริงควอร์เตท ลำดับผลงานที่ ๙ หมายเลข ๒ สตริงควอร์เตทหลายบทมีการแสดงออกถึงอารมณ์ที่เข้มข้นขึ้น ใช้เทคนิคการเปลี่ยนท่วงทำนองเสียงที่ห่างไกลมากขึ้น เริ่มแสดงถึงแนวโน้มที่จะเคลื่อนเข้าสู่รูปแบบการประพันธ์ในลักษณะ *Sturm und Drang* มีการใช้โน้ตโครมาติก และจังหวะยก ซึ่งเป็นแบบอย่างให้กับการเขียนท่อนสเกิตโซของเบโทเฟนในภายหลัง

ช่วงสิบปีนี้ ไฮเดินเขียนซิมโฟนีไว้ประมาณสามสิบกว่าบทซึ่งมากกว่าทุกๆ ช่วงในชีวิต เอกลักษณะสำคัญของซิมโฟนีที่ไฮเดินได้พัฒนาขึ้นในช่วงนี้คือการประยุกต์ใช้ลักษณะการประพันธ์แบบคอนแชร์โตและแบบเพลงชุดเข้ากับซิมโฟนี ไฮเดินเขียนแนวไวโอลินให้เลียนแบบแนวการร้องของนักร้องโซปราโน มีการสอดแทรกแนวบรรเลงเดี่ยวให้กับเครื่องดนตรีในกลุ่มต่างๆ อย่างกลมกลืน และมีการใช้รูปแบบ theme and variations เช่น ซิมโฟนีหมายเลข ๓๑ ในเพลงนี้กลุ่มเครื่องลมมีบทบาทมากขึ้น การสร้างทำนองรองขึ้นมาจากทำนองหลักก็เป็นหนึ่งในวิธีการใหม่ๆ ที่ไฮเดินได้ทดลองใช้

ช่วงที่สาม (ค.ศ. ๑๗๗๑ ถึง ค.ศ. ๑๗๘๐)

ผลงานที่ผ่านมาของไฮเดินเริ่มพัฒนาและเป็นที่ยอมรับมากขึ้น แต่ก็ยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของฟรี-คลาสสิกเคล กล่าวคือ มีลักษณะที่สวยงาม สอดคล้องกลมกลืน และมีเสน่ห์ชวนติดตาม แต่ในช่วงที่สามนี้ไฮเดินได้ค้นพบอีกแง่มุมหนึ่งของตัวเอง และเป็นหนึ่งในผู้บุกเบิกวิธีการเขียนที่ถ่ายทอดอารมณ์ของตัวตนเองไปโดยแสดงความรู้สึกที่รุนแรงเข้มข้น

ในเวลาใกล้เคียงกัน เกอเธ่ (Johann Wolfgang von Goethe ค.ศ. ๑๗๔๙ - ๑๘๓๒) กวีเอกชาวเยอรมันได้เขียน “*Sorrows of Young Werther*” (ค.ศ. ๑๗๗๔) และ โมสาร์ทได้เขียนซิมโฟนี ในกุญแจเสียง จี ไมเนอร์ (K.183) ซึ่งผลงานทั้งสองชิ้นนี้ถ่ายทอดอารมณ์ที่ลึกซึ้งและเศร้าสร้อยมาก

ไฮเดินได้ปรับเปลี่ยนวิธีการประพันธ์ของตนให้สอดคล้องกับค่านิยมแบบใหม่ที่เน้นอารมณ์ความรู้สึก เรียกว่า *Sturm und Drang* หรือ *Storm and Stress* การเปลี่ยนแปลงนี้ อาจมองได้ว่าเป็นความพยายามของไฮเดินที่จะหลีกเลี่ยงจากรูปแบบของร็อคโคโคที่เน้นความแผ่วเบาและรื่นเริงเป็นหลัก

ผลงานที่โดดเด่นในช่วงนี้ได้แก่ โซนาต้าสำหรับเปียโน ในกุญแจเสียง ซี ไมเนอร์ ที่เขียนขึ้นใน ค.ศ. ๑๗๗๑ (Hob.XVI:20) ท่อนสุดท้ายของโซนาต้าบทนี้ ไม่ได้มีลักษณะสดใสรื่นเริงเหมือนผลงานที่ผ่านมา ไฮเดินเป็นผู้ริเริ่มทำให้ท่อนสุดท้ายเป็นส่วนที่ตื่นเต้นเร้าใจและมีความตึงเครียดที่สุดในเพลง หากพิจารณาจากวิธีการเขียนที่ให้ความแตกต่างอย่างมากในเรื่องความดัง-เบา เครื่องดนตรีที่ไฮเดินเลือกใช้สำหรับบรรเลงเพลงนี้ไม่น่าจะเป็นฮาร์ปซิคอร์ดหรือคลาวิคอร์ด แต่น่าจะเป็นฟอร์เตเปียโนที่มีช่วงเสียงกว้างกว่าและสามารถผลิตเสียงที่มีความหนาและความดังกว่า

เอกลักษณ์อีกอย่างของไฮเดินคือการนำเพลงพื้นบ้านมาใช้ ทั้งเพลงของแถบออสเตรียและฮังการี ไฮเดินยังนำเอาวิธีการเขียนประสานแนวทำนอง (contrapuntal) แบบบารอกมาใช้ด้วยเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงอารมณ์รื่นเริงในแบบร็อคโคโค ตัวอย่างเช่น สตริงควอร์เตท ลำดับผลงานที่ ๒๐ ที่ไฮเดินใช้ฟิวก์ (fugue) ในท่อนสุดท้ายของสตริงควอร์เตทหลายบท

โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก

ผลงานของไฮเดินในช่วงที่สามนี้มีปริมาณน้อยลงเมื่อเทียบกับสองช่วงแรกแต่กลับมีคุณภาพมากขึ้น การเน้นที่คุณภาพของผลงานโดยทำให้ปริมาณลดลง เป็นแนวทางที่ไฮเดินปฏิบัติสืบต่อไปจนถึงช่วงปลายชีวิต

ซิมโฟนีที่เขียนขึ้นในช่วงนี้มีลักษณะเข้มข้นและถ่ายทอดอารมณ์ที่ค่อนข้างรุนแรง อาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบอย่างและแนวทางให้กับเบโธเฟน และนักประพันธ์เพลงในยุคโรแมนติกที่จะตามมา ตัวอย่างเช่น ซิมโฟนีหมายเลข ๔๔ ที่มีชื่อเรียกว่า *Trauer Symphonie* หรือ *Symphony of Mourning* ที่พรรณนาถึงการเสียชีวิตของวีรบุรุษ

ในด้านรูปแบบการประพันธ์ ไฮเดินริเริ่มการนำเอาทำนองหลักกลับมาประยุกต์ใช้อีกครั้งในท่อนต่อมาของเพลงเดียวกัน เช่น การนำเอาทำนองจากท่อนมินูเอตกลับมาประยุกต์ใช้อีกครั้งในท่อนสุดท้ายของซิมโฟนี หมายเลข ๔๑ ซึ่งเทคนิคการประพันธ์นี้นับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของรูปแบบเอกภาพ (cyclical form) ซึ่งเป็นที่นิยมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

ช่วงที่สี่ (ค.ศ. ๑๗๘๑ ถึง ค.ศ. ๑๗๙๐)

ในช่วงที่สี่ ไฮเดินได้ก้าวพ้นจากลักษณะการประพันธ์ที่ประดับตกแต่งอย่างแพรวพราวในแบบรีอคโคโค และการแสดงออกทางอารมณ์ที่รุนแรงในแบบ *Sturm und Drang* จึงกล่าวได้ว่าไฮเดินได้ก้าวเข้าสู่ยุคคลาสสิกอย่างเต็มตัวโดยมีร่องรอยของรีอคโคโคและ “ซตวร์ม อุนท์ ดรัง” หลงเหลืออยู่ให้เห็นบ้างเล็กน้อยเท่านั้น ไฮเดินเลือกใช้เทคนิคการประพันธ์แบบ thematic elaboration เป็นหลัก

ความสมดุลและความพอดีเป็นหัวใจของบทเพลงในยุคคลาสสิก ซึ่งมีส่วนประกอบที่ลงตัวทั้งในด้านความคิด (intellect) และแรงบันดาลใจ (inspiration) อาจเปรียบเทียบกับผลงานทางสถาปัตยกรรมและประติมากรรมของสมัยกรีกโบราณ

นอกจากนี้ การที่โมสาร์ทย้ายมาอยู่ที่กรุงเวียนนาใน ค.ศ. ๑๗๘๑ ทำให้ไฮเดินและโมสาร์ทได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกัน จึงสร้างความก้าวหน้าให้แก่ผลงานของทั้งคู่เป็นอย่างมาก

ในช่วงนี้ ไฮเดินเขียนโน้ตสำหรับเปียโนไว้ ๑๓ บท และสตริงควอร์เทตอีก ๒๕ บท นับว่าเป็นช่วงชีวิตที่ไฮเดินเขียนสตริงควอร์เทตไว้มากที่สุด

การเขียนสตริงควอร์เทตโดยใช้ฟิวก์ประกอบ เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของไฮเดิน ซึ่งพบในสตริงควอร์เทต ลำดับผลงานที่ ๒๐ ที่มีชื่อเรียกว่า “Sun” Quartet ในยุคนี้ไฮเดินพยายามคิดหาวิธีการใหม่ๆ ในการประพันธ์ เพื่อให้เกิดการพัฒนาขึ้นอีกระดับหนึ่ง เช่นการใช้เทคนิค thematic elaboration ในบทเพลงชุด “Russian” Quartet ไฮเดินนำเอาทำนองหลักมาเปลี่ยนรูปแบบใหม่ในช่วง development โดยใช้ร่วมกับการย้ายกุญแจเสียง

เทคนิคนี้ไม่ได้จำกัดการใช้แค่ในช่วง development เท่านั้น แต่ยังใช้ในช่วง transition และ recapitulation ด้วย ไฮเดินยังเป็นผู้ริเริ่มการใช้ท่อนสเกิตโซ แทนที่ท่อนมินูเอ็ต ซึ่งเป็นแบบอย่างให้กับเบโธเฟนในเวลาต่อมา

ซิมโฟนีของไฮเดินในช่วงนี้ ใช้หลักการเดียวกับสตริงควอร์เทตเป็นพื้นฐาน และแสดงออกถึงอิทธิพลที่ได้รับจากโมสาร์ท การเขียนแนว polyphony มีอิสระมากขึ้น ไฮเดินเลือกที่จะใช้เทคนิค thematic elaboration แทนที่กฎระเบียบอันเคร่งครัดในยุคก่อน เช่นการสร้างแนวทำนองประกอบขึ้นจากส่วนประกอบของทำนองหลัก

ช่วงที่ห้า (ค.ศ. ๑๗๙๑ ถึง ค.ศ. ๑๘๐๓)

ไฮเดินได้พัฒนาผลงานการประพันธ์จนถึงระดับสูงสุดในช่วงที่ห้านี้ งานของไฮเดินเป็นที่ยอมรับไปทั่วยุโรป แต่การที่ต้องอยู่ประจำที่วังของราชวงศ์เอสเตอร์ฮาซี ทำให้ไฮเดินต้องการหาความท้าทายใหม่ๆ นอกเหนือไปจากการแต่งเพลงเพื่อสร้างความบันเทิงให้กับหมู่ขุนนางและการที่ต้องแสดงร่วมกับนักดนตรีกลุ่มเดิมๆ ไฮเดินจึงตัดสินใจรับคำเชิญเพื่อเดินทางไปยังกรุงลอนดอน

การเดินทางไปลอนดอนครั้งนี้ สร้างความแปลกใหม่และแรงบันดาลใจให้กับไฮเดินเป็นอย่างมาก ทั้งจากทัศนียภาพ ผู้คน วัฒนธรรม ภาษาที่แปลกใหม่ และการใช้ชีวิตในนครหลวงที่ใหญ่ที่สุดในโลกในขณะนั้น ชีวิตในปราสาทเอสเตอร์ฮาซา เป็นการทำงานรับใช้ขุนนาง ไฮเดินเป็นเพียงคนรับใช้ที่มีหน้าที่

โยเซฟ ไฮเดิน ผู้บุกเบิกคีตนิพนธ์ยุคคลาสสิก

เขียนเพลงเพื่อสร้างความบันเทิง แต่ที่ลอนดอน ไฮเดินเป็นอิสระ สามารถทำอะไรได้อย่างที่ตนเองต้องการ นอกจากนี้ไฮเดินยังมีวงดนตรีขนาดใหญ่ และผู้ชมจำนวนมากอย่างไม่เคยได้สัมผัสมาก่อน

แม้ว่าในตอนนั้นไฮเดินอายุเกือบหกสิบปีแล้ว แต่สภาพแวดล้อม อิสระภาพ และแรงบันดาลใจที่ได้จากลอนดอน ทำให้ไฮเดินสามารถสร้างผลงานที่เหนือล้ำกว่างานอื่นๆ ที่ผ่านมา ผลงานในช่วงนี้เป็นที่ยอมรับว่าเป็นงานที่ดีที่สุดที่ไฮเดินได้สร้างขึ้น เอกลักษณะที่โดดเด่นของผลงานในช่วงนี้คือการทดลองใช้เทคนิคใหม่ๆ ที่ไฮเดินพยายามจะก้าวล้าไปจากยุคคลาสสิก มีการแสดงออกในแบบ *Sturm und Drang* อีกครั้ง ซึ่งเป็นต้นแบบให้กับนักดนตรีในยุคโรแมนติก ผลงานชิ้นสำคัญ คือ *The Creation* พรรณนาถึงภาพการสร้างโลกของพระเจ้า ซึ่งเป็นภาพจากพระคัมภีร์เก่า ไฮเดินเขียนเพลงบทนี้เมื่ออายุได้ ๖๓ ปี ซึ่งแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์และความกล้าที่จะทดลองสิ่งใหม่ๆ

ในช่วงที่ทำนี้ ไฮเดินเขียนโซนาต้าสำหรับเปียโนไว้แค่ ๓ บท ซึ่งเขียนขึ้นในระหว่างปี ค.ศ. ๑๗๙๔-๙๕ ไฮเดินใช้เครื่องดนตรีที่มีช่วงเสียงกว้างขึ้น และมีพลังเสียงมากขึ้น ผลงานเดี่ยวเปียโนซึ่งแต่ก่อนเขียนสำหรับนักดนตรีสมัครเล่นหรือสมาชิกของราชวงศ์เอสเตอร์ฮาซี กลับกลายเป็นงานที่เขียนให้กับนักแสดงมีอาชีพ (Theresa Jansen) นอกจากนี้โซนาต้าสำหรับเปียโน ๓ บทแล้ว ผลงานอื่นๆ ที่น่าสนใจได้แก่ เวกีเอชัน ในกฎูแจลเลียง เอฟ ไมเนอร์ (Hob.XVII:6) ที่เขียนใน ค.ศ. ๑๗๙๓ และตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๗๙๔

ไฮเดินเขียนสตริงควอร์เตทไว้ ๑๕ บทในช่วงนี้ ซึ่งนับเป็นผลงานที่ดีที่สุดในการบรรดาสตริงควอร์เตททั้งหมดที่ไฮเดินได้เขียนไว้ การเขียนสตริงควอร์เตทในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับซิมโฟนี ทำให้สตริงควอร์เตทของไฮเดินได้รับอิทธิพลจากรูปแบบซิมโฟนีเป็นอย่างมาก เช่น การเพิ่มช่วง introduction ในท่อนแรก นอกจากนี้ ทำนองที่สองกลับมีบทบาทมากกว่าทำนองที่หนึ่ง ซึ่งเป็นแนวทางที่นักประพันธ์ในยุคโรแมนติกหลายคนนำไปใช้ส่วนในท่อนสุดท้าย ไฮเดินนำเอาทำนองเพลงพื้นบ้านจากแถบออสเตรียและฮังการีมาร่วมใช้อย่างลงตัว

ผลงานประเภทซิมโฟนีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของไฮเดินคือ ลอนดอน ซิมโฟนี ๑๒ บท ที่เขียนขึ้นระหว่าง ค.ศ. ๑๗๙๑-๙๕ บางครั้งนับรวม ออกซ์ฟอร์ด

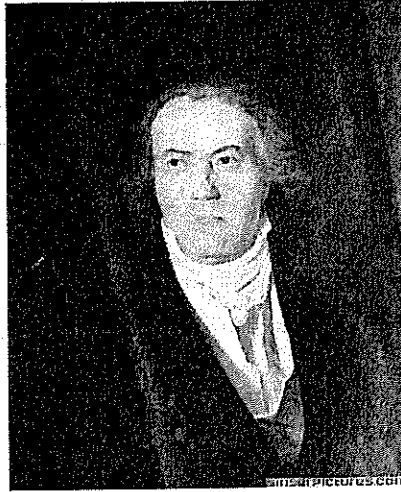
ซิมโฟนี (หมายเลข ๙๒) ซึ่งเขียนใน ค.ศ. ๑๗๘๙ ด้วย นอกเหนือไปจาก ความยิ่งใหญ่ของบทเพลงแล้ว ไฮเดินยังเขียนบทเพลงชุดนี้ได้อย่างรวดเร็ว และต่อเนื่อง อย่างที่ไม่มีนักแต่งเพลงคนไหนเคยทำได้มาก่อน ซิมโฟนีของ ไฮเดินเป็นแบบอย่างและแรงบันดาลใจให้กับนักดนตรีรุ่นหลัง ตั้งแต่เบโธเฟน ไปจนกระทั่งบราห์มส์

ไฮเดินเขียนให้เครื่องดนตรีแต่ละชิ้น ได้แสดงออกถึงเทคนิคและความสามารถอย่างเต็มที่ และใช้รูปแบบการประพันธ์กับแนวทางการประสานเสียงอย่างสร้างสรรค์ ไฮเดินจึงนับว่าเป็นผู้บุกเบิกแนวทางการประพันธ์เพลง ในยุคคลาสสิกอย่างแท้จริง

คีตกวีผู้ยิ่งใหญ่หลายคนฉายแววความเป็นอัจฉริยะตั้งแต่วัยเด็ก เช่น โมสาร์ท หรือ เมนเดลส์โซน หลายคนเสียชีวิตไปค่อนข้างเร็ว แต่ก็ได้ ฝากผลงานที่ทรงคุณค่าไว้มากมาย เช่น ชูเบิร์ต หรือ โชแปง แต่ไฮเดิน ไม่ใช่เด็กอัจฉริยะ ผลงานที่ประพันธ์ขึ้นในช่วงต้นและช่วงกลางก็ไม่ถือว่า ยอดเยี่ยม แต่ด้วยความอดทนและความพากเพียรตลอดชีวิตทำให้ผลงาน ในช่วงปลายชีวิตของไฮเดินได้รับการพัฒนาอย่างสูง จนถึงระดับที่ทำให้ไฮเดิน ได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในสามคีตกวีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของยุคคลาสสิกร่วม กับโมสาร์ทและเบโธเฟน

บรรณานุกรม

- Geiringer, Karl. Haydn: *A Creative Life in Music*. 3rd, revised and enlarged edition. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 1982.
- Grout, Donald Jay and Claude V. Palisca. *A History of Western Music*. 5th ed. New York: W. W. Norton & Company. 1996.
- Kirby, F. E., *Music for Piano: A Short History*. Portland, Oregon: Amadeus Press, 1995.
- Pauly, Reinhard G., *Music in the Classical Period*. 3rd ed. New Jersey: Prentice Hall. 1988.
- Rosenblum, Sandra P. *Performance Practice in Classic Piano Music: Their Principles and Applications*. Bloomington: Indiana University Press. 1988.

นโปเลียน โบนาปาร์ต ถึงแม้ว่าจะไม่มีความสัมพันธ์โดยตรง
กับเบโทเฟนก็ตาม แต่ก็ได้มีอิทธิพลทางอ้อมอย่างมาก
ต่อชีวิตส่วนตัวและผลงานของเบโทเฟน

ABSTRACT

The Emperor's composer.

K haisang Sukhavadhana

On May 12, 1809 French army, which has more than 120,000 troops captured Vienna. Since the war between Austria and France had not yet settle down, the living condition of people became heavy from the food shortages and the black market tax. Ludwig van der Beethoven, who stayed there, suffered from these conditions. Still, his creation was luminous, he returned to the piano and began working regularly until the great music came out. It is the Piano Concerto No. 5 in E-flat major, which, popularly known as the **Emperor Concerto**. It was his last piano concerto.

คตินิพนธ์ “จักรพรรดิ”

ไขแสง สุชะวัฒนะ

ชีวิตของนโปเลียน โบนาปาร์ต ถึงแม้ว่าจะไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับเบโธเฟินก็ตาม แต่ก็ได้มีอิทธิพลทางอ้อมอย่างมากต่อชีวิตส่วนตัวและผลงานของลูกวิก ฟอร เบโธเฟิน โดยเฉพาะช่วงกลางของชีวิตของเขา เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้เขียนจึงใคร่ที่จะเกริ่นถึงเหตุการณ์บางตอนของนโปเลียนและประวัติยุทธนาการโดยย่อระหว่างฝรั่งเศสภายใต้การนำของนโปเลียนกับจักรพรรดิออสเตรีย-ฮังการี

นโปเลียน นุรุษร่างเตี้ยแห่งเกาะคอร์สิกาผู้มีความทะเยอทะยาน และเชื่อมั่นในโชคชะตาของตัวเองอย่างที่สุด หลังจากที่สามารถขับไล่กองทัพอังกฤษออกจากเมืองตุลองเป็นผลสำเร็จ ช่วงระยะเวลาเพียงไม่กี่ปีต่อมาก็สามารถสร้างตัวขึ้นเป็นจอมทัพและกงสุลใหญ่แห่งฝรั่งเศส และพยายามยิ่งยวดต่อไปที่จะเป็นเจ้ายุโรปทั้งทวีป

ในปี ค.ศ.1796 นโปเลียนได้กรีธาทัพข้ามเทือกเขาแอลป์ และได้ปะทะกับกองทัพออสเตรียและซาร์ดิเนีย ออสเตรียเป็นฝ่ายปราชัยจึงต้องยอมลงนาม “สนธิสัญญาแห่งเมืองคัมโปฟอร์มิโอ”

ปี ค.ศ.1800 นโปเลียนได้ยกกองทัพอันเกรียงไกรข้ามเทือกเขาแอลป์อีกครั้งนี้ก็เหมือนครั้งที่แล้ว ออสเตรียเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำต้องยอมรับ “สนธิสัญญาสันติภาพ”

ในวันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ.1804 นโปเลียนได้จัดพิธีบรมราชาภิเษกสวมมงกุฎให้แก่ตนเอง เป็นจักรพรรดิแห่งฝรั่งเศส ณ วิหารโนเตรอดาม

กรุงปารีส ต่อพระพักตร์สันตะปาปาปิอุสที่ 7

อีกหนึ่งปีเต็มต่อมาในวันเดียวและเดือนเดียวกันนี้ คือ วันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ.1805 นโปเลียนได้ใช้แสนยานุภาพของทัพบกที่ยึดกองทัพผสมของ ออสเตรียและรัสเซียที่ออสเตรียลิตซ์ อันเป็นเหตุให้พระเจ้าจักรพรรดิแห่ง ออสเตรียต้องลงพระนามใน “สนธิสัญญาเพรสส์บูร์ก” ออสเตรียต้องเสีย ดินแดนภาคเหนือของอิตาลี แคว้นไทรอล และดินแดนอื่นๆ อีกสองสาม แห่งให้นโปเลียน

ปี ค.ศ.1809 สงครามคาบสมุทรซึ่งสเปนและโปรตุเกสรวมหัวกันรบ แบบเอาเถิดเจ้าล่อกับฝรั่งเศสเป็นระยะเวลายืดเยื้อ ได้กระตุ้นให้องค์ จักรพรรดิแห่งออสเตรียทรงประกาศสงครามกับโบนาปาร์ต สงครามครั้งนี้ ต่างฝ่ายต่างผลัดกันรุกผลัดกันรับ ชั้นแรกออสเตรียเป็นฝ่ายมีชัย ณ สมรภูมิ ที่เมืองอัลเปร์น แต่ในไม่ช้าต่อมากองทัพฝรั่งเศสก็สามารถเผด็จศึกขึ้นเด็ดขาด ต่อกองทัพออสเตรียที่วากรัม หลังจากสงครามที่วากรัมได้สิ้นสุดลงแล้ว ชีวิต ของนโปเลียนก็ถึงยอดสูงสุดของบุญวาสนาและอำนาจถึงกับผยองว่าตัวเขาผู้เดียว เท่านั้นที่จะต้องเป็นผู้นำยุโรป

ที่เล่ามานี้เป็นการกรุยทางนำเข้าสู่เหตุการณ์ตอนหนึ่งระหว่างสงคราม ออสเตรีย-ฝรั่งเศสซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ท่านผู้อ่านกำลังจะติดตามต่อไปนี้

ระหว่างช่วงเวลาที่ออสเตรียได้ทำสงครามกับฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1809 ดัง ได้กล่าวมาแล้วนั้นทัพฝรั่งเศสกองหนึ่งภายใต้การนำของนายพล แบร์ตรอง (Bertrand) ได้มุ่งสู่นครเวียนนา และรุกกระชั้นใกล้เข้ามาทุกขณะ จนสามารถตีหัก เอกมัล (Eckmühl) อันเป็นเมืองหน้าด่านสุดท้ายของนครเวียนนาแตก ในวันที่ 4 พฤษภาคม เจ้านายและคนสำคัญๆ ของเวียนนาต่างเริ่มทยอยอพยพออก จากเวียนนา ในจำนวนนี้มีอาร์ชดยุค รูดอล์ฟ องค์อุปถัมภ์ของเบโซเฟนรวม อยู่ด้วย อีกสามวันต่อมา ทัพฝรั่งเศสกองนั้นก็เข้าประชิดชานนครเวียนนา สภาพ ภายในเมืองเริ่มคับขันตึงเครียดขึ้นทุกวัน ๆ เบโซเฟนได้บันทึกไว้ว่า

“เรากำลังจะได้รับภัยพิบัติอย่างมหันต์ในเร็ววันนี้ ตั้งแต่วันที่ 4 พฤษภาคม เป็นต้นมา ข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะตัวเองได้เข้าสู่โลกแคบๆ โลก

คีตนิพนธ์ “จักรพรรดิ”

ที่กำลังจะแตกออกเป็นเสี่ยงๆ เหตุการณ์ต่างๆ ยังผลกระทบ
กระเทือนต่อร่างกายและจิตใจของข้าพเจ้าอย่างหนัก สภาพแวดล้อม
มีแต่ความวุ่น รมกวนด้วยเสียงแตรและกลองตีกลึง เสียงฝีเท้าทหาร
ฝีเท้าม้า เสียงล้อรถปืนใหญ่ที่เคลื่อนไปบนท้องถนน มันช่างเป็น
โลกที่บีบรัดด้วยความระทมทุกข์นานาประการ”

ครั้นตกบ่ายวันที่ 12 พฤษภาคม บรรยาการในนครเวียนนาดูสับสนอลหม่านยิ่งขึ้น ถนนหนทางเกือบทุกสายพล่านด้วยชาวเมืองซึ่งต่างชนของอพยพหลบภัยด้วยอาการอันร้อนรน โดยเฉพาะบริเวณถนนสายสำคัญที่เรียกว่ากราเบนดูไกลาหกว่าที่อื่นๆ ร้านรวง ที่ทำการสโมสร เริ่มปิดมาก่อนเที่ยงวันแล้ว ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าผู้บัญชาการกองทัพฝรั่งเศสที่รายล้อมเวียนนาได้ยื่นคำขาดว่าจะโจมตีนครในค่ำวันนี้ เบโธเฟนซึ่งขณะนั้นพำนักอยู่ที่บ้านเช่าหลังหนึ่งใกล้กำแพงเมือง ก็เป็นอีกผู้หนึ่งต้องหลบไปหาที่ปลอดภัย เขาได้รับรู้ตรงไปยังบ้านของคัสสปาร์น้องชายของเขา ณ เราเอ็นชไตน์ภัสเส ซึ่งอยู่ในย่านใจกลางนคร เมื่อสิ้นแสงตะวันเวียนนาก็ตกอยู่ในสภาพไม่แตกต่างอะไรไปจากนครร้าง ผู้คนที่อยู่ในกำแพงเมืองต่างเผารอนาที่วิตัดด้วยความตื่นตระหนก และแล้วเวลาที่ทุกคนรอคอยก็มาถึงเมื่อเข็มนาฬิกาบอเวลาสองทุ่มเศษ ปืนใหญ่ของกองทัพฝรั่งเศสก็เริ่มระดมยิงเข้ามาในเมือง ขณะที่ทำการระดมยิงปืนใหญ่เวียนนาอย่างก็ก้องกัมปนาทนั้น และได้ทำให้บริเวณหลายแห่งของนครเกิดอัคคีภัย จนแสงไฟแดงฉานจับท้องฟ้า เบโธเฟนได้ลงไปหลบอยู่ในห้องใต้ดินของบ้านน้องชายพร้อมกับคว่ำหมอนมาอุดหูทั้งสองไว้ที่หูเช่นนี้เพราะมิใช่ความฉลาดหวาดกลัว หากว่าเพื่อป้องกันประสาทหูของเขาซึ่งกำลังพิการอยู่และไม่ค่อยได้ยินอะไรแล้วจะต้องเสื่อมลงกว่าเดิมอีก

ตอนสายของวันรุ่งขึ้นเวียนนาก็ต้องยอมจำนนต่อทัพฝรั่งเศส มีการ
ชักและแขวนธงสีขาวตามหน้าต่างตึกกรมบ้านช่องที่ไม่ได้ถูกทำลาย ตกบ้าย
กองทหารผู้รุกรานจำนวน 120,000 คนก็ได้ยাত্রเข้าสู่กรุงเวียนนา พระราชวัง
เชินบรุนน์อันสง่างามของราชวงศ์ฮับส์เบิร์ก มาบัดนี้กำลังจะได้รับการตระ
เตรียมเพื่อเป็นที่ประทับของนโปเลียน แม้สงครามจะสงบลงแล้วก็ตาม แต่
สภาพความเป็นอยู่ของชาวเมืองกลับทรุดหนักลง เมื่อเกิดการขาดแคลนอาหาร

เกิดตลาดมืด และการเก็บภาษีก็หนักขึ้นกว่าเก่า เบโรเฟนได้รับความเดือดร้อนจากภาวะเหล่านี้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าชาวเมืองทั้งหลาย ตัวเขายังเกิดความรู้สึกว่าได้มาถึงจุดต่ำสุดทั้งทางร่างกายและความนึกคิด กองทัพฝรั่งเศสที่เข้ายึดครองได้ออกกฎเข้มงวดกวดขันไม่ให้ชาวเวียนนาเข้าออกจากเมืองโดยไม่มีควมจำเป็น เบโรเฟนจึงไม่มีโอกาสที่จะออกไปเดินเล่นสูดอากาศบริสุทธิ์ในชนบทรอบๆ ชานเมืองอีกเช่นเคย เขาจึงต้องหมกตัวอยู่ตามร้านกาแฟร่วมกับมิตรสหายที่ถูกคอสารยายกันแต่เรื่องสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด ที่ชาวเวียนนากำลังเผชิญอยู่วันหนึ่ง ขณะที่เบโรเฟนกำลังจะเข้าไปในร้านกาแฟ บังเอิญสายตามเหลือบไปเห็นนายทหารฝรั่งเศสผู้มีตำแหน่งสำคัญในกองทัพขี่ม้าผ่านมา ฉับพลันภาพที่เห็นนั้นก็บันดาลให้เขาเกิดโทสะอย่างรุนแรงสุดที่จะระงับได้ เขาหันกลับมาดำเนินไปเลียนอย่างเสียวๆ หายๆ ด้วยเสียงอันดังให้พรรคพวกที่ร่วมมามาด้วยฟัง เมื่อนายทหารผู้ซึ่งเกล้งทำเป็นไม่ได้ยินคล่องหลังไป เขาก็ชุกักันให้ ในวันที่ 31 พฤษภาคม ไฮเดินผู้ครั้งหนึ่งเคยเป็นครูของเขาได้ถึงแก่กรรมลง ยังความเสียใจแก่เขาเป็นอย่างมาก เขาได้ใช้เวลาวันหนึ่งๆ ให้หมดไปกับการศึกษาผลงานของไฮเดิน โมซาร์ท อัลเบรชต์แบเยอร์ ฯลฯ ตลอดจนวรรณกรรมของโยฮันน์ โวล์ฟกัง ฟอน เกอเต้ และ โยฮันน์ คริสโตฟ ฟรีดริช ฟอน ชิลเลอร์

ในช่วงเวลาอันแสนจะน่าเบื่อหน่ายนี้ ดูเหมือนว่าอัจฉริยภาพของเบโรเฟนกำลังทำที่จะมอดดับลง แต่แล้วเมื่อเขาได้รวบรวมพลังใจให้เข้มแข็งขึ้น สลัดความท้อแท้ทั้งปวงออกไป ไฟทิพย์แห่งการสร้างสรรค์ก็กลับช่วงโชติขึ้นอีกครั้งเดิม เขากลับมาที่ป๊อโนและเริ่มทำงานอย่างสม่ำเสมอจนกระทั่งผลงานยอดเยี่ยมได้อุบัติขึ้น คือ

ป๊อโนโซนาตา “Les Adieux” โอปุส 81 เอ

สตริงควอเตท “Harp” โอปุส 74

และ ป๊อโนคอนแชร์โต “EMPEROR” โอปุส 73

เป็นที่น่าสังเกตว่าบทบรรเลงทั้งสามนี้ ซึ่งแต่งขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกัน ต่างก็อยู่ในบันไดเสียง “E แฟลท เมเจอร์” อันเป็นบันไดเสียงที่ทำให้ดนตรี

คีตนิพนธ์ “จักรพรรดิ”

เกิดความสง่างาม เราให้เกิดอารมณ์แห่งความภาคภูมิใจและทะนงในเกียรติ และนอกเหนือไปกว่านี้ ในคอนแชร์โต “EMPEROR” ยังได้แฝงไว้ซึ่งวิญญานของการต่อสู้อันสะท้อนสถานะแห่งจิตใจของเบโธเฟ่นออกมาอย่างแจ่มชัด แม้ว่าเขาจะประสบกับความวิบากลำเค็ญเพียงใด แต่ก็หาได้ย่อท้อยอมคุกเข่าให้แก่ชะตากรรมไม่

เบโธเฟ่นได้ประพันธ์คอนแชร์โตสำหรับเปียโนฟอร์เตและวงดุริยางค์ไว้ด้วยกัน 5 ชิ้น ชิ้นสุดท้ายมีฉายาว่า “EMPEROR” นี้ เขาได้เริ่มวางแผนโครงสร้างตั้งแต่ปี ค.ศ.1808 และมาเสร็จในปี ค.ศ.1809 เป็นที่ทราบกันว่าเบโธเฟ่นมิได้เป็นผู้ให้ฉายานี้ เช่นเดียวกับโมซาร์ทได้เคยงุนงงไม่รู้ว่าผู้ใดให้ฉายาซิมโฟนีใน C เมเจอร์ อันเป็นซิมโฟนีชิ้นสุดท้ายของเขาว่า “Jupiter” ส่วนสาเหตุที่คอนแชร์โตใน E แฟลต เมเจอร์ ได้รับฉายาว่า “EMPEROR” อาจสันนิษฐานได้เป็นสองนัยแต่ก็ยากที่จะตัดสินว่านัยไหนเป็นที่มาของฉายานี้อย่างแน่นอน สำหรับนัยแรกนั้น มีผู้เล่าว่าในการแสดงคอนเสิร์ตครั้งหนึ่งขณะที่คอนแชร์โตบทนี้กำลังบรรเลงอยู่อย่างเอิกเกริก นายทหารฝรั่งเศสผู้หนึ่งซึ่งนั่งฟังอยู่เกิดความซาบซึ้งในท่วงทำนองอันรุ่มราวจึงถึงกับลุกขึ้นตะโกนท่ามกลางผู้ฟัง “C'est 1' Empereur” ส่วนเค้าเงื่อนที่สองนั้น อาจจะมาจากผู้จัดพิมพ์บทเพลงหรือนักเปียโนผู้หนึ่งผู้ใด ที่ได้เล็งเห็นความยิ่งใหญ่เกรียงไกรสะเทือนออกมาจากบทบรรเลง กอปรกับเบโธเฟ่นได้ถวายคอนแชร์โตชิ้นนี้แด่ อาร์คดยุค รูดอล์ฟ พร้อมกับคำอุทิศว่า

*“Grand Concerto pour le pianoforte avec
acompannement de l' orchestre compos et ddi
Son Altesse Impriale Ruolphe Archi-Duc
d' Autriche, par L. v. Beethoven Oeuv. 73.”*

เบโธเฟ่นได้นำคอนแชร์โตชิ้นนี้ออกแสดงครั้งแรกในรายการคอนเสิร์ตอันดับที่ 7 ของ Leipzig Gewandhaus เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน ค.ศ.1811 โดยมีฟรีดริช ชไนเดอร์ เป็นผู้บรรเลงเดี่ยว และฟิลิปป์ ชูลทซ์ เป็นผู้อำนวยการแสดง ที่กรุงเวียนนาครั้งแรกได้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 12

กุมภาพันธ์ ค.ศ.1812 ผู้เดี่ยวเปียโน คือ คาร์ล เซอร์นี ลูกศิษย์ฝีมือเยี่ยมคนหนึ่งของเบโธเฟน การแสดงครั้งนี้ได้พบกับความล้มเหลว เบโธเฟนได้รับคำติเตียนมากกว่าความชื่นชมนักวิจารณ์คนหนึ่งได้ตัดด้วยถ้อยคำที่เยาะคายว่า “ผู้ประพันธ์ (หมายถึงเบโธเฟน) ได้สอดแทรกความทะนงเย่อหยิ่งและความเชื่อมั่นในตัวเองจนเกินไปลงในคอนแชร์โตบทนี้” ยิ่งความเดือดดาลแก่เบโธเฟนเป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม ผลงานชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นเทคนิคการประพันธ์ของเบโธเฟนที่รุดหน้ามาก ซึ่งยังไม่เคยปรากฏมาก่อนในคอนแชร์โตของโมซาร์ท ไฮเดิน แม้กระทั่งของเบโธเฟนเอง เราจะพบกับการประสานสัมพันธ์อย่างล้ำเลิศระหว่างการเล่นถึงความบริสุทธิ์เพริศแพร้วของกระแสนเสียงเยี่ยงบทเพลงในสมัยคลาสสิกกับการให้หนักเปียโนได้แสดงศิลปะชั้นเชิงของการเดี่ยวอย่างไวฝีมือ ซึ่งอีก 40 ปีต่อมา ฟรานซ์ ลิสต์ ได้แสดงคุณลักษณะประการหลังให้ปรากฏอย่างเด่นชัดในคอนแชร์โตที่เอ็บบาด้วยอารมณ์โรแมนติคของเขา สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ เบโธเฟนได้ให้เปียโนแสดงศักยภาพของมันออกมาอย่างเต็มที่คล้ายกับว่าเขามีญาณหยั่งรู้ว่าเปียโนในสมัยต่อมาจะมีวิวัฒนาการเป็นอย่างไร ในสมัยของเขาคุณภาพด้านกลไกของเปียโนยังด้อยกว่าที่อยู่ในเปียโนปัจจุบันมาก แม้ว่าเขาได้เป็นเจ้าของแกรนด์เปียโนชั้นเยี่ยมสามตัวโดยฝีมือนักประดิษฐ์ชั้นนำของยุโรป คือ เปียโน Broadwood แห่งอังกฤษ เปียโน Erard แห่งฝรั่งเศส และเปียโน Graf แห่งเวียนนาก็ตาม

คอนแชร์โต “EMPEROR” ใน E แฟลท เมเจอร์ ประกอบขึ้น 3 ท่อนดังนี้

ท่อนแรก : *Allegro*, E แฟลท เมเจอร์ 4/4

โครงสร้างของท่อนนี้อยู่ในแบบแผนของโซนาตา บทเพลงเริ่มด้วยวงดุริยางค์ทั้งวงเล่นคอร์ด E แฟลทอย่างหนักแน่น และในบัตดลเปียโนจะเข้ารับด้วยคาเด็นซาที่ไล่เสียงอย่างสง่าแพรวพราวและจะคลี่คลายออกไปจนมาถึงแนวทำนองสำคัญซึ่งเล่นด้วยไวโอลินที่หนึ่ง แล้วคลาริเน็ตจะเข้าติดตามครั้นเมื่อมาถึงตอนที่ดำเนินไปอย่าง *pianissimo* ดนตรีจะเปลี่ยนไปสู่บันได

คีตนิพนธ์ "จักรพรรดิ"

เสียง e แพลท ไมเนอร์ เครื่องสายจะเริ่มแนวทำนองที่สองขึ้นก่อน แล้วเฟรนช์ฮอร์นจะเข้ารับช่วง เมื่อปี่อานอกลับมาอีกและได้กระจายเนื้อหาแรก และที่สองจะเล่นแนวทำนองที่สองในบันไดเสียง b ไมเนอร์ โดยมีเครื่องสายเล่น *pizzicato* เป็นฉากหลัง แล้ววงดุริยางค์จึงเข้าซ้ำแนวทำนองนั้นอย่าง *forte* ต่อจากนั้นก็เข้าสู่ท่อนเดเวลอปเมนต์ ซึ่งส่วนใหญ่จะนำท่วงทำนองแรกมาพัฒนาให้สูงขึ้น จากนั้นปี่อานอจะเล่นอย่าง *crescendo* เข้าสู่คาเด็นซา ในคอนแชร์โตบทนี้เบโซเฟนไม่ได้ยึดถือแบบแผนดั้งเดิมซึ่งอนุญาตให้ผู้บรรเลงเดี่ยวประดิษฐ์คาเด็นซาขึ้น เขาได้แต่งคาเด็นซาไว้ให้เลย ทั้งนี้เพราะเกรงว่าหากนักปี่อานอคนอื่นประดิษฐ์คาเด็นซาขึ้น จะไม่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งและหนักแน่นเหมือนของเขา อันเป็นหัวใจเพลงเลียบบรรยายกาศ เขาได้ย้ำเตือนผู้บรรเลงเดี่ยวในบทเพลงว่า

"Non si fa una cadenza, ma s'attacca subito il seguente"

ซึ่งแปลว่า : "อย่าประดิษฐ์คาเด็นซาตรงนี้ ให้เล่นตาที่ได้แต่งไว้ทันทีเมื่อมาถึงตรงนี้"

ก่อนจะจบท่อน วงดุริยางค์จะเข้าคลอส่วนท้ายของคาเด็นซา

ท่อนที่สอง : ***Adagio un poco mosso, B*** เมเจอร์ 4/4

กลุ่มเครื่องสายจะนำขึ้นก่อนอย่างแผ่วเบา ซึ่งไวโอลินที่หนึ่งและไวโอลินที่สองติดเครื่องลดเสียง (*con sordini*) ทำให้เกิดความนุ่มนวลยิ่งขึ้น

เป็นตอนที่สร้างความประทับใจอย่างเต็มคำและความรู้สึกสุขุมไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ตลอดท่อนนี้ปี่อานอได้แสดงความเด่นในฐานะเครื่องดนตรีเดี่ยว หากปฏิบัติเสมือนเป็นเครื่องดนตรีชิ้นหนึ่งของวงดุริยางค์ซึ่งคอยสอดสลับและล่อขัดในบางโอกาส เครื่องดนตรีที่แสดงบทบาทเด่นกลับเป็นพวกกลุ่มเครื่องลมไม้ การกระทำเช่นนี้ก่อให้เกิดสีสันใหม่ในด้าน *orchestration* ซึ่งยังไม่มีคีตกวีคนใดทำมาก่อนเลย หลังจากแนวทำนองทั้งสองของท่อนนี้เปลี่ยนไปในรูปเวริเอชันและตามด้วยท่อนหาง ปี่อานอจะค่อยๆ ลำแสงเนื้อหาเอกของท่อนที่สามอย่างแผ่วเบา โดยมีเสียงอันอ่อนเครือของเฟรนช์ฮอร์นคอยประคองไว้ แล้วจะเข้าสู่ท่อนที่สามทันที (โดยไม่มีกรหยุด

ระหว่างท่อน)

ท่อนที่สาม : *Rondo : Allegro, E* แพลท เมเจอร์ 6/8

ท่อนนี้เป็นรอนโนที่มีทั้งความแจ่มใสเบิกบานระคนกับความฮึกเหิมองอาจ ทั้งเปียโนและวงดุริยางค์ดำเนินไปอย่างรุกรำใจ ดุดดั่งการระเบิดของดอกไม้ไฟที่ทำให้เกิดแสงสีต่างๆ กระจายพวยพุ่งบนท้องฟ้ายามรัตติกาล ก่อนดนตรีจะจบลงอย่างบรรเจิดจะได้ยินเสียงร่ำอย่างแผ่วเบาของกลางติมปานี่ซึ่งผลที่บังเกิดขึ้นยังความน่าทึ่งเป็นอย่างมาก

หลังจากเบโธเฟนได้แต่งคอนแชร์โตชิ้นนี้สำเร็จ และมีชีวิตยืนยาวต่อมาอีกเกือบยี่สิบปี เขาก็มิได้หันกลับไปสนใจหรือแม้แต่จะแต่งบทเพลงประกอบคอนแชร์โตอีกเลย ขอให้เรลองนึกดูว่าจะเป็นไปได้ไหมที่เบโธเฟนได้คิดว่า เขาได้นำทุกสิ่งทุกอย่างประมวลลงในคอนแชร์โต “EMPEROR” จนหมดสิ้นแล้ว และไม่มีมีความจำเป็นอันใดที่จะต้องสร้างสรรค์คู่แข่งขึ้นมาอีก

ในระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๒-๒๔๘๘ ยุโรปอยู่ท่ามกลางมหาสงครามโลก
 เยอรมนีสมัยนาซีมีอิทธิพลครอบครอง มีนักเรียนทหารไทย ๔ คน
 ได้เข้าเรียนในโรงเรียนทหารของเยอรมนี และประจำการในกองทัพ
 เยอรมนี ได้แก่ วิชา สุติวัฒน์ บุญเรือน บัวจรรณ บุญช่วย ทองปรีชา
 และชายน้อย โกमारกุล ในจำนวนนี้ ร.อ.วิชา สุติวัฒน์ ได้เขียนหนังสือ
 เรื่อง *คนไทยในกองทัพนาซี* เพื่ออธิบายประสบการณ์ชีวิต และสังคม
 ในขณะที่ร่วมศึกษาในกองทัพเยอรมนี

บทปริทรรศน์หนังสือ

คนไทยในกองทัพนาวี

โดย พ.อ.วิชา จิตต์วัฒน์

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ

ในระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๒-๒๔๘๘ ยุโรปอยู่ท่ามกลางมหาสงครามโลก
เยอรมนีสมัยนาซีมีอิทธิพลครอบครอง มีนักเรียนทหารไทย ๔ คน ได้เข้า
เรียนในโรงเรียนทหารของเยอรมนี และประจำการในกองทัพอากาศเยอรมนี ได้แก่
วิชา จิตต์วัฒน์ บุญเรือน บัวจรรณ บุญช่วย ทองปรีชา และชายน้อย โกมารกุล
ในจำนวนนี้ ร.อ.วิชา จิตต์วัฒน์ ได้เขียนหนังสือเรื่อง *คนไทยในกองทัพนาวี*
เพื่ออธิบายประสบการณ์ชีวิต และสังคม ในขณะที่ร่วมศึกษาในกองทัพอากาศ
เยอรมนีขณะนั้น พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๙๑
และกลายเป็นหนังสือดีที่น่าสนใจมากเล่มหนึ่ง จนกระทั่งได้ถูกนำมาพิมพ์ซ้ำ
โดยสำนักพิมพ์สารคดี เมื่อ พ.ศ.๒๕๔๗ นี้เอง ในคำนำของสำนักพิมพ์อธิบายว่า
นอกเหนือจากเรื่องนี้แล้ว วิชา จิตต์วัฒน์ ยังมีงานเขียนอื่น ได้แก่เรื่อง สงครามโลก
ครั้งที่สอง ซึ่งเป็นงานแปลร่วมกับ ร.อ.สนอง ถมึงรักษัสัตว์ เรื่อง สงคราม
ทุ่นระเบิด เรื่อง การต่อสู้ป้องกันยานเกราะ และ เรื่อง เมื่อ ๒๕.๐๐ น. ทุก
เรื่องยังไม่มีมีการพิมพ์ซ้ำ โดยเฉพาะเรื่อง เมื่อ ๒๕.๐๐ น. เป็นนวนิยายแปล
จากงานเขียนเรื่อง *Ora 2* (พิมพ์ พ.ศ.๒๔๙๒) ของนักเขียนชาวโรมาเนีย ชื่อ
วีร์จิล เกออร์กีอู (Virgil Gheorghiu, ๑๙๑๖-๑๙๙๒) คุณวิชานำจะแปล
จากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส ซึ่งใช้ชื่อว่า *La vingt-cinquime heure* หนังสือ
เล่มนี้ เป็นหนังสือสะท้อนสังคมและการเมืองของยุโรปในสมัยสงครามโลก^๑

สำหรับเรื่อง *คนไทยในกองทัพนาวี* ในคำนำของการพิมพ์ครั้งแรก

^๑ นวนิยายเรื่องนี้ ต่อมาได้ถูกสร้างเป็นภาพยนตร์ ชื่อ *โลกเมื่อ ๒๕.๐๐ น.* (The 25th Hour) ออกฉายเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๐

คนไทยในกองทัพนาวี โดย พ.อ.วิชา ฐิตวัฒน์

ร.อ.วิชา ฐิตวัฒน์ ผู้เขียนเล่าว่า

“เรื่องราวของคนไทยหลายคน ที่มีชีวิตอยู่ในยุโรปตั้งแต่ ก่อนสงคราม จนจบสงครามเอเชียรวมเวลา ๗-๘ ปี มีเรื่องแปลกๆ พอที่จะเล่าสู่กันมากมายพอๆ ในที่สุด ก็ลองนึกถึงชีวิตตนเองบ้าง ลองปล่อยให้ความทรงจำเรียกร้องภาพต่างๆ ในอดีตมาเรียงลำดับดู ก็เห็นว่าพอจะมีเรื่องที่จะเขียนเป็นหนังสือให้ตรงกับความรู้สึกเดิมได้ จึงตกลงใจที่จะวางเรื่องราวให้เป็นชีวิตของคนไทยในยุโรป ขณะที่ลูก เป็นไฟ แล้วก็เลยหันมาบรรยายหนักไปในชีวิตของตนเอง”

วิชา ฐิตวัฒน์เกิดวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ.๒๔๖๑ ที่บ้านสะพานสว่าง อำเภอบางรัก ในมณฑลกรุงเทพฯ จากนั้น ในเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๔๗๕ ได้ สอบเข้าเรียนในโรงเรียนเทคนิคทหารบก เมื่อเรียนอยู่ปีที่ ๓ ก็สอบชิงทุน ของกระทรวงกลาโหม ไปศึกษาวิชาทหารสื่อสารที่ประเทศเบลเยียม ซึ่งจะ เป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางที่อธิบายในหนังสือเล่มนี้

คุณวิชาออกเดินทางจากพระนครในวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๘๒ โดยทางรถไฟ เพื่อไปยังเมืองลึงค์ปอร์ ศูนย์กลางของบริติชมลายา แล้วขึ้น เรือโดยสารเชอนองโซของฝรั่งเศส เพื่อเดินทางไปยังยุโรป ผู้เขียนได้เล่าถึง บรรยากาศการเดินทางทางเรือเดินทะเลของยุคสมัยนั้นไว้ด้วย ซึ่งเป็น บรรยากาศที่ผู้เดินทางไปยุโรปในสมัยปัจจุบันจะไม่ได้พบ ในระหว่างการเดินทาง คุณวิชาได้เล่าถึงเพลงอันเป็นที่โด่งดังสมัยนั้น คือ เพลงน้องจะคอย หรือ ใน ภาษาฝรั่งเศส คือ *J'attendrai* ตามประวัติความเป็นมาเล่าว่า เพลงนี้แปลง มาจากภาษาอิตาลี ชื่อเพลง *Tornerai* แต่งโดยดีโน โอลิเวอร์ และ นิโน ราส เตลี ใน พ.ศ.๒๔๗๖ แปลงเป็นภาษาฝรั่งเศสและเยอรมัน จนโด่งดังไปทั่วยุโรป และยังเป็นที่ยุ๊จกมาถึงประเทศไทย

ในที่สุด เรือโดยสารก็เดินทางมาถึงเมืองท่ามาร์แซย์ของฝรั่งเศสราว ต้นเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๒ คุณวิชา ฐิตวัฒน์ ได้เดินทางผ่านปารีส และ ข้ามไปยังกรุงบรัสเซลล์เมืองหลวงของเบลเยียม ในขณะที่คุณวิชาเดินทาง มาถึง ยุโรปยังว่างสงคราม แต่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเทศในกรณี โปแลนด์ได้เริ่มขึ้นแล้ว เนื่องจากเยอรมนีกำลังเรียกร้องดินแดนฉนวน

โปแลนด์และเมืองดานซิกจากโปแลนด์ แต่อังกฤษและฝรั่งเศสไม่ยินยอม และประกาศว่าพร้อมจะค้ำประกันดินแดนของโปแลนด์ ในขณะที่สถานการณ์กำลังตึงเครียด เยอรมนีได้ลงนามในสัญญาไม่รุกรานกับสหภาพโซเวียตอย่างฉับพลัน ในวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๒ เมื่อได้สัญญาหลักประกันจากโซเวียตรัสเซีย เยอรมนีก็บุกโปแลนด์ในวันที่ ๑ กันยายน อังกฤษและฝรั่งเศสจึงประกาศสงครามกับเยอรมนี ในวันที่ ๓ กันยายน ทำให้สงครามโลกเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ

อย่างไรก็ตาม การสู้รบในโปแลนด์ยุติลงภายใน ๓๕ วัน หลังจากสหภาพโซเวียตบุกโปแลนด์จากทางตะวันออกและแบ่งยึดครองโปแลนด์ไว้ครึ่งประเทศ ในขณะที่เยอรมนียึดไว้ครึ่งประเทศ หลังจากนั้น ยุโรปก็เข้าสู่ระยะสงครามที่ไม่มีการสู้รบ เพราะมีแต่การย่นกันไว้ ไม่มีการเปิดแนวรบใด นอกจากกรณีโซเวียตบุกฟินแลนด์ในเดือนธันวาคม และการสู้รบดำเนินไปถึงเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๔๘๓ จึงยุติลง ในระหว่างนี้ คุณวิชาได้เข้าเรียนที่โรงเรียนมิชอตมองเกนาสต์ (Michot Mongenast) ซึ่งเป็นสถาบันด้านการสื่อสารของเบลเยียม และได้ใช้ชีวิตผ่านฤดูหนาวแรกในยุโรป ซึ่งคุณวิชาได้เล่าถึงการดำเนินชีวิตในกรุงบรัสเซลส์ระยะนี้ไว้อย่างน่าสนใจ และได้สอดแทรกการพรรณนาฤดูกาลในยุโรปไว้ด้วย

จนเข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิ เยอรมนีได้เปิดฉากรบในวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ.๒๔๘๓ โดยโจมตี นอร์เวย์ และเดนมาร์ก จากนั้น วันที่ ๑๐ พฤษภาคม เยอรมนีก็เปิดฉากบุกประเทศเบลเยียม เนเธอร์แลนด์ และฝรั่งเศส ซึ่งคุณวิชาได้เล่าถ่ายทอดจากการบุกของเยอรมนีไว้ว่า

“รุ่งอรุณแห่งวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ค.ศ.๑๙๔๐ ขณะที่ชาวเมืองบรัสเซลส์ส่วนมากยังอยู่ในห้วงนิทรามรย์ ถนนหนทางยังคงเงียบเชียบ แต่ว่างพอดูแล้ว เพราะฤดูใบไม้ผลิพระอาทิตย์ขึ้นตั้งแต่ตี ๕ ข้าพเจ้าตื่นมาซ่อมค่านวนอยู่หน้ากระดานดำ

คนไทยในกองทัพนาวี โดย พ.อ.วิชา รัฐวัฒน์

ที่ติดไว้ในห้องนอน แว่วเสียงรถส่งนมที่ลากด้วยสุนัขมาแต่ไกล ทันใดนั้นเสียงระเบิดก็ดังขึ้นก็ก่อกองลี้ห้ำครั้งติดๆ กัน ข้าพเจ้ารีบเปิดประตูระเบียงเพื่อดูเหตุการณ์ เครื่องบินทิ้งระเบิดติดเครื่องหมายสวัสดิกิจบินตรงมาจากทิศตะวันออก ข้าพเจ้าวิ่งไปหยิบกล้องถ่ายรูปมาเพื่อถ่ายภาพเก็บไว้เป็นที่ระลึก แต่ยังมีทันจะถ่าย เสียงระเบิดก็ดังกัมปนาทยิ่งกว่าที่ได้ยินมาเมื่อก็ เสียงแก้วแตกดังเปรื่องปร่าตามมาคว้นขึ้นโขมยอยู่หน้าระเบียงและแถบวิทยุกระจายเสียง ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลจากบ้านข้าพเจ้านัก ตะวันสงครามที่คุกรุ่นอยู่นานแล้ว ก็เริ่มเข้าครอบคลุมประเทศเบลเยียมด้วยประการฉะนี้" (หน้า ๖๑)

เมื่อการสู้รบเกิดขึ้น คนไทยในเบลเยียมได้รับคำสั่งให้เดินทางออกไปยังประเทศฝรั่งเศส โดยคุณวิชาและคนไทยจำนวนมากเดินทางออกจากกรุงบรัสเซลส์ในวันที่ ๑๒ พฤษภาคม และเมื่อไปถึงฝรั่งเศสแล้ว ก็ได้พักในปารีสเพียงชั่วคราว รัฐบาลฝรั่งเศสก็จัดให้นักเรียนหลบภัยไปพักในเมืองอื่นชั่วคราว คุณวิชาได้ไปพักที่เมืองปัวติเยร์ ในระหว่างนั้น กษัตริย์เบลเยียมขอยอมยุติศึกกับเยอรมนีในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม จึงทำให้อังกฤษต้องล่าถอยพลสามแสนคนถอนกำลังกลับที่เมืองดันเคิร์ก ขณะที่ถูกเยอรมนีโจมตีอย่างหนัก แต่อังกฤษก็ยังรักษาชีวิตทหารไว้ได้จำนวนมาก

ต่อมา อิตาลีเข้าสู่สงครามในวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๓ โดยเข้าร่วมกับฝ่ายเยอรมนี และคุกคามฝรั่งเศสจากทางด้านใต้ ในที่สุด ฝรั่งเศสต้องยอมเจรจาสงบศึกกับเยอรมนีในวันที่ ๒๐ มิถุนายน ให้ทหารเยอรมนีเข้ายึดครองประเทศ การสู้รบบนภาคพื้นทวีปจึงยุติลง

ในฐานะที่เป็นทหาร คุณวิชาได้เล่าเรื่องยุทธศาสตร์การสงครามในช่วงแรกนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ตั้งแต่แผนการบุกของเยอรมนี การรบของเบลเยียม การตั้งรับและความพ่ายแพ้ของฝรั่งเศส และยังวิเคราะห์ให้เห็นถึงสาเหตุของความพ่ายแพ้ของฝ่ายฝรั่งเศสและเบลเยียมในสายตาของคุณวิชาไว้ด้วย จากนั้น ก็ได้เล่าต่อไปว่า เมื่อฝรั่งเศสแพ้สงครามแล้ว นักเรียนไทยในยุโรปทั้งหลายจึงต้องกลับมารกรุงปารีส และมีการปรับเปลี่ยนสถานที่เรียนกันใหม่

นักเรียนจำนวนหนึ่งเดินทางกลับประเทศ บางส่วนไปเรียนที่สหรัฐอเมริกา พวกที่ยังอยู่ในยุโรปก็จะย้ายไปเรียนที่สวิส อิตาลี และ เยอรมนี โดยคุณวิชา และเพื่อนอีก ๓ คนได้รับคำสั่งให้ไปเรียนวิชาทหารที่เยอรมนีแทน ทั้งที่ คุณวิชารู้ภาษาเยอรมันน้อยมาก จึงต้องเริ่มศึกษาภาษาเยอรมันกันใหม่ โดยใช้วิธีท่องดิกชันนารีเป็นการเริ่มต้น ในจำนวนนี้ มีเพียงบุญช่วย ทองปรีชา ผู้เดียวเท่านั้น ที่เคยเรียนภาษาเยอรมันมาก่อน

วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๘๓ คณะนักเรียนไทย รวมทั้งคุณวิชา ฐิตวัฒน์ เดินทางออกจากกรุงปารีสโดยทางรถไฟ ขณะที่สถานการณ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มตึงเครียดเนื่องจากความขัดแย้งในกรณีอินโดจีน^๒ เมื่อไปถึงกรุงเบอร์ลิน อัครราชทูต คือ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ มาต้อนรับ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่ คือ ขุนพิพิธวิรัชการ พ.อ.ทวน วิชัยชิตะ และ ร.ต.จันต์ ภูยธร คุณวิชาเดินทางมาถึงในสถานการณ์ที่กรุงเบอร์ลินกำลังพรุ่งไฟ จากนั้น คุณวิชาก็ได้ถือโอกาสเล่าถึงสภาพของกรุงเบอร์ลินยามสงครามก่อนถูกโจมตีไว้ด้วย รวมทั้งบรรยายชีวิตประจำวันของผู้คนในเยอรมนี ซึ่งจะต้องปันส่วนอาหาร มีการจำกัดโควตาการใช้สินค้าอุปโภคบริโภค นอกจากนี้ ผู้เขียนยังเล่าต่อไปถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของเยอรมนี รวมทั้งนโยบายการสร้างประเทศสมัยฮิตเลอร์ ซึ่งทำให้เยอรมนีประสบความสำเร็จอย่างมาก

คุณวิชาได้เล่าถึง ฮิตเลอร์ ผู้นำเยอรมนี ไว้ด้วยว่า ฮิตเลอร์ เกิดเมื่อ ค.ศ.๑๘๘๙ เป็นชาวเมืองบราวเนาอัมอิน ในออสเตรีย แต่ได้เข้าร่วมรบในกองทัพเยอรมนีในสงครามโลกครั้งที่ ๑ จนได้ยศนายสิบ หลังสงครามได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยเขียนหนังสือชื่อ *การต่อสู้ของข้าพเจ้า (Mein Kampf)* แสดงถึงทัศนะชาตินิยมของตน นอกจากนี้ คุณวิชายังได้เล่าถึงนิสัยส่วนตัวของฮิตเลอร์ไว้อย่างน่าสนใจ ในฐานะที่เป็นมนุษยสัมพันธ์

^๒ กรณีอินโดจีน คือ เหตุการณ์ที่รัฐบาล พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม ของไทย พยายามเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส จนนำไปสู่สงครามระหว่างไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศส ในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๘๔ ญี่ปุ่นได้เข้ามาไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง แล้วช่วยให้ไทยได้ดินแดน พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ จำปาศักดิ์ และ โขยบุรี

คนไทยในกองทัพนazi โดย พ.อ.วิชา รุติวัฒน์

เช่น อธิบายว่า ฮิตเลอร์เป็นคนรักความสะอาด ชอบอาบน้ำวันละหลายครั้ง ล้างมือสม่ำเสมอ เครื่องแต่งตัวรักษาอย่างสะอาดหมดจด และไม่ชอบประดับ เหรียญตรา ชอบทำกิจวัตรซ้ำ เช่นเดินในทางที่ตนเคยเดินเสมอ โยนไม้ไปให้สุนัขคาบก็ในทิศทางเดียวกันเสมอ นอกจากนี้ ก็คือการกินอาหารมังสวิรัต ไม่กินเนื้อสัตว์เลย ฮิตเลอร์เป็นคนฉลาดและมีความจำดี เป็นคนมีความรู้ ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ และด้านการทหาร เป็นนักพูดที่จับใจผู้ฟัง ชีวิตส่วนตัว ชอบสันโดษ ที่พักส่วนตัวก็ดูเรียบง่าย ไม่ค่อยประดับประดา และเมื่อสงครามโลก เริ่มต้นแล้ว ฮิตเลอร์ก็ใช้ชีวิตอยู่ในแบบพลทหารธรรมดา โดยปราศจาก พิธีรีตอง ฮิตเลอร์ได้รับการยอมรับเพราะแสดงตนเป็นผู้รักชาติอย่างแน่วแน่น ไม่ใช้หนักการเมือง ผู้แสวงผลประโยชน์ส่วนตัว

ฮิตเลอร์ได้ตั้งพรรคตามอุดมการณ์ของตนเรียกว่า พรรคชาติสังคมนิยม หรือพรรคนazi แล้วรณรงค์จนพรรคนazi ยึดอำนาจในเยอรมนีได้สำเร็จ หลังจากฮิตเลอร์ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๙๖ ก็ได้สร้างประเทศ เยอรมนีใหม่ตาม แนวคิดแบบนาซี อันได้แก่ การฟื้นฟู แสสนาอนุภาพทางการเมืองของเยอรมนี การถอนตัวออกจากสันนิบาตชาติ การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยใช้เศรษฐกิจชาตินิยม และระดม เยาวชนคนหนุ่มสาวให้มีส่วนร่วมในการสร้างชาติเยอรมนีใหม่ ซึ่งฮิตเลอร์ เรียกว่า อาณาจักรไรช์ที่สาม (*Drittes Reich*) คุณวิชาเล่าว่า ฮิตเลอร์เป็น นักทำงานตัวลือ ทำงานแต่เช้าจนถึงดึกทุกวันแทบไม่มีวันหยุด หวานใจของ ฮิตเลอร์ คือ อีวา บราวน์ (Eva Braun, ๑๙๑๒-๑๙๔๕) ชาวบาวาเรีย อยู่ กับฮิตเลอร์นานถึง ๑๓ ปี ฮิตเลอร์พบรักอีวา ในเดือนตุลาคม ค.ศ.๑๙๒๙ ขณะนั้น อีวาอายุเพียง ๑๗ ปี และทำงานที่ร้านถ่ายรูปที่เมืองมิวนิกของไฮน์ริช ฮอฟมัน (Heinrich Hoffmann, ๑๘๘๕-๑๙๕๗) ช่างถ่ายรูปของพรรคนazi ต่อมา ฮิตเลอร์เลือกให้อีวาเป็นแม่บ้าน ดูแลปณินัติฮิตเลอร์สืบมา ทั้งที่ อีวาก็ไม่ได้มีลักษณะนางในอุดมคติตามที่ฮิตเลอร์รณรงค์มากนัก เช่น การที่ ฮิตเลอร์เทศนาให้สตรีเยอรมันไม่ใช้เครื่องสำอาง และ แต่งหน้า แต่อีวา ชอบหมด และชอบใส่รองเท้าส้นสูง ฮิตเลอร์รณรงค์ไม่ให้สตรีเยอรมันสูบบุหรี่ แต่อีวาชอบสูบบุหรี่ ถึงกระนั้นฮิตเลอร์ปฏิบัติต่ออีวาเช่นคนรัก แต่ทั้งสองคน

ไม่ได้นอนห้องเดียวกัน ใช้ห้องน้ำแยกกัน และอีวาก็แสดงที่ทำไมสนใจ เรื่องการเมือง เพียงแต่แสดงการเคารพสิทธิเตอร์เป็นการส่วนตัว

โดยที่ฮิตเลอร์อธิบายว่า เยอรมนีเผชิญความเสื่อมทั้งวัตถุและจิตใจ ด้วยคน ๓ ประเภท คือ ชาวยิว ชนชั้นนายทุน และ พวกลัทธิมาร์กซ์หรือคอมมิวนิสต์ ฮิตเลอร์จึงสร้างระบบที่เรียกว่า ชาติและสังคมนิยมเน้นปลูกชาตินิยมเยอรมันและต่อต้านชาวยิว (Anti-Semitic) คุณวิชาได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับชะตากรรมของชาวยิวไว้อย่างน่าสนใจ เริ่มจากกรณีที่ฮิตเลอร์ถือเอาการกวาดล้าง ชาวยิวเป็นเป้าหมายอย่างหนึ่งในการสร้างชาติ จึงรณรงค์ให้ชาวเยอรมันเกลียดชังชาวยิว จากนั้นก็ออกกฎหมายจำกัดอาชีพชาวยิว ริดสมบัติชาวยิว แล้วออกกฎหมายเชื้อชาติห้ามสมรสกับชาวยิว ต่อมาก็ไล่ชาวยิวออกนอกประเทศ และท้ายที่สุดก็ใช้มาตรการนำชาวยิวไปไว้ในค่ายกักกัน แล้วเช่นฆ่าล้างอย่างเหี้ยมโหด และเมื่อเยอรมนีขยายอำนาจไปบนภาคพื้นยุโรป ก็ได้เผยแพร่การกวาดล้างชาวยิวไปยังประเทศอื่นด้วย มาตรการที่รุนแรงและไร้เหตุผลในการกวาดล้าง ก็เช่นเรื่องการพิสูจน์ความเป็นยิวด้วยวิธีการทางการแพทย์ เป็นต้น ทำให้ความรู้ทางการแพทย์กลายเป็นเครื่องมือในการเช่นฆ่าล้างเผ่าพันธุ์อย่างน่าอัปยศ

ต่อจากนั้น คุณวิชาอธิบายให้เห็นถึงลักษณะของสงครามทางอากาศในยุโรป โดยชี้ให้เห็นว่า สมัยต้นสงครามเยอรมนีเป็นต่อในด้านกำลังทางอากาศ เครื่องบินรบของเยอรมนีโจมตีทิ้งระเบิดอย่างได้ผลทั้งในโปแลนด์ เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ และ ฝรั่งเศส ก่อนที่กำลังภาคพื้นดินจะเข้าโจมตี ทำให้เยอรมนีได้เปรียบในการรบอย่างมาก และเอาชนะชนะได้อย่างรวดเร็ว จากนั้นตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๔๘๔ เยอรมนีก็ทิ้งระเบิดบนเกาะอังกฤษอย่างหนัก โดยเฉพาะกรุงลอนดอน ซึ่งทำให้ชาวลอนดอนต้องลงไปใช้ชีวิตในอุโมงค์รถไฟใต้ดิน และที่เป็นกรณีใหญ่คือ การทิ้งระเบิดเมืองโคเวนทรีในอังกฤษจนราบไปทั้งเมือง แต่อังกฤษก็ไม่ยอมจำนนและยังพยายามส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดโต้ตอบฝ่ายเยอรมนี โดยทิ้งในเวลากลางคืนเพื่อเป็นการรบกวนในระยะนี้ คุณวิชาจึงได้เป็นประจักษ์พยานของการถูกรบทางอากาศในลักษณะเช่นนี้ด้วย และนี่ทำให้เยอรมนีต้องพรางไฟ แต่เยอรมนีก็มีระบบ

คนไทยในกองทัพนาวี โดย พ.อ.วิชา วิวัฒน์

หวนเตือนภัยที่ดี ทำให้ลดความเสียหายได้ไม่น้อย

เดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๔ เป็นเวลาที่เยอรมนีเรืองอำนาจมากที่สุด เพราะครองอำนาจทั่วภาคพื้นยุโรปตั้งแต่แอฟริกาถึงแหลมกรีก จนเหลือแต่ อังกฤษเท่านั้นที่ต่อต้านอยู่อย่างยากลำบาก ฮิตเลอร์ตัดสินใจละเมิดสัญญา มิตรภาพ โดยส่งกำลังทหารบุกสหภาพโซเวียตทันที ในวันที่ ๒๒ มิถุนายน ไม่มีการประกาศสงครามล่วงหน้า ฮิตเลอร์หวังว่าเยอรมนีจะได้รับชัยชนะ โดยเร็ว และได้แหล่งทรัพยากรจากยูเครนและรัสเซียมาใช้ดำเนินสงคราม เยอรมนีเกือบบรรลุเป้าหมาย วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๘๔ เมื่อกองทัพ แดงโซเวียตถอยร่น และปล่อยให้ฝ่ายเยอรมนีบุกมาจนถึงซานเกรมอสโก โยเซฟ สตาลิน ผู้นำสหภาพโซเวียต สั่งย้ายเมืองหลวงและคณะทูตไปอยู่ที่ เมืองคีบีเซฟ ในเขตยูรัลและแปรสภาพมอสโกเป็นเมืองป้อมปราการเพื่อ ต้านทานกองทัพเยอรมนี จนทำให้ยุทธการของฝ่ายเยอรมนีไม่บรรลุผล ในที่สุด ฤดูหนาวอันเหี้ยมโหดก็มาถึง อุณหภูมิในเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ลดต่ำ ถึงติดลบ ๕๐ องศา กองทัพเยอรมนีไม่ได้เตรียมพร้อมที่จะรับกับสภาพเช่นนี้ จึงทำให้การรุกทางยุทธการชะงักงัน และโซเวียตกลับได้เปรียบจากเงื่อนไข ภูมิประเทศ

นอกจากนี้ เมื่อสหรัฐอเมริกาเข้าร่วมสงครามในเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ทำให้แสนยานุภาพทางอากาศของฝ่ายสัมพันธมิตรฟื้นตัว ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๘๖ ฝ่ายอังกฤษและอเมริกาได้โจมตีทิ้งระเบิดในเยอรมนีที่มีขนาด ใหญ่และรุนแรงมากขึ้น และยิ่งช่วงปลายสงคราม จะเป็นการโจมตีทั้งกลางวัน และกลางคืน และเป็นการโจมตีอย่างมีการจัดรูปแบบด้วยจำนวนเครื่องบิน หลายร้อยลำ ทำให้ปืนต่อสู้อากาศยานของเยอรมนีใช้ไม่ได้ผล และสร้างความ เสียหายอย่างมากแก่ชีวิตและทรัพย์สินของเมืองต่างๆ ในเยอรมนีอย่างมาก ในระยะแรกฝ่ายสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดจุดยุทธศาสตร์ก่อน แต่ต่อมาก็ทิ้ง ระเบิดที่อยู่อาศัยและอาคารอื่นๆ สร้างความเสียหายและก่อให้เกิดความ เสียขวัญอย่างร้ายแรงแก่เมืองแทบทุกเมืองในเยอรมนี คุณวิชาได้อธิบายภาพ ให้เห็นว่า “ความจริงทหารในสนามรบยังไม่ทราบเท่าประชาชนที่ถูกโจมตีทาง อากาศทุกวันๆ จะต่อสู้ก็ไม่ได้ มีอยู่ทางเดียวคือรอความตาย” (หน้า ๑๓๔)

เมืองที่ถูกทำลายเสียหายอย่างหนักที่สุด ก็คือ กรุงเบอร์ลิน นอกจากนี้ก็คือ เมืองฮัมบูร์ก ซึ่งประชาชนเสียชีวิตจากการทิ้งระเบิดถึง ๒ แสนคน บาดเจ็บ ๖ แสนคน เมืองอื่นที่ถูกระเบิดเสียหายอย่างหนักก็คือ เมืองเดรสเดน เมืองปอร์ตสตัดัม เมืองโคโลญ เมืองโลฟซิก เป็นต้น คุณวิชาอธิบายให้เห็นว่าการทิ้งระเบิดทำลายเมืองเหล่านี้ หนักหน่วงยิ่งกว่ากรณีทิ้งระเบิดเมืองโคเวนทรีทั้งสิ้น

คุณวิชาเล่าต่อไปว่า ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๘๔ มีคนไทยเหลือในเยอรมนีราว ๒๐ คน จำนวนหนึ่งคือ เจ้าหน้าที่สถานทูตประจำเบอร์ลิน นอกจากนี้มีแพทย์ประจำอยู่ในโรงพยาบาลราว ๕ คน มีนักเรียน ๓ คน และมีนักเรียนที่จะมาสมัครเรียนวิชาทหารเยอรมัน ๔ คน คือ วิชา ชายน้อย บุญเรือน และ บุญช่วย ในระยะแรก กองทัพอเยอรมนีอัดเอื้อนที่จะรับคนไทยเข้าศึกษาในกองทัพ โดยเฉพาะเหล่ารถถังและทหารสื่อสาร ซึ่งเยอรมนี สงวนไว้เป็นความลับมากกว่าเหล่าอื่น รอคอยจนถึงฤดูหนาว พ.ศ.๒๔๘๔ นายทหารไทยทั้ง ๔ คน ก็ยังไม่ได้เข้าเรียนโรงเรียนทหารของเยอรมนี ในที่สุด นักเรียนไทยทั้ง ๔ คนก็ใช้วิธีสมัครเข้าเป็นทหารอาสาในกองทัพบกกองทัพอเยอรมนี จึงได้รับเข้าศึกษา โดยให้ไปเรียนในโรงเรียนเหล่าของกองทัพบกเยอรมนี เพราะในกองทัพอเยอรมนีขณะนั้นไม่มีโรงเรียนนายร้อยส่วนกลาง ทหารแต่ละเหล่าจะมีโรงเรียนเพื่อฝึกนายทหารของตนเอง แต่ก่อนที่จะจบออกมาเป็นนายทหารได้ จะต้องเริ่มฝึกตั้งแต่เป็นพลทหาร แล้วเลื่อนขึ้นมาตามลำดับ คือ เป็นนักเรียนนายร้อยพลทหาร นักเรียนนายร้อยนายสิบ นักเรียนนายร้อยจ่านายสิบ จากนั้นจะต้องถูกส่งไปยังสนามรบ จนผู้บังคับบัญชาเห็นว่าสมควรเป็นนายทหาร ต่อไปจึงจะส่งกลับมาเข้าโรงเรียนเหล่าเป็นขั้นสุดท้าย แล้วจึงออกมาเป็นนายทหาร ผลจากการคัดเลือก บุญช่วยกับชายน้อยถูกส่งไปเรียนทหารรถถัง บุญเรือนไปเรียนวิชาทหารราบ ส่วนวิชาได้ไปเรียนในเหล่าทหารสื่อสาร

กองทัพอเยอรมนีได้ส่งคุณวิชาไปเข้าโรงเรียนนายร้อยทหารสื่อสารที่โรงทหารฮินเดนบูร์ก เมืองฮาโนเวอร์ ซึ่งเป็นกองพันอบรมทหารสื่อสารขนาดใหญ่ ซึ่งคุณวิชาและนักเรียนนายร้อยคนอื่นถูกฝึกทหารอย่างหนัก ควบคู่กับการเรียนวิชาทหารสื่อสาร ซึ่งคุณวิชาได้เล่าถึงสภาพการฝึกหนักของทหาร

คนไทยในกองทัพนาวี โดย พ.อ.วิชา รุติวัฒน์

เยอรมันอย่างได้อรรถรส คุณวิชาจบการศึกษา ใน พ.ศ.๒๔๘๕ ในระยะแรก มีคำสั่งให้คุณวิชาไปประจำแนวรบด้านไซเวียตรุสเซีย แต่ต่อมา ได้เปลี่ยนคำสั่ง เป็นประจำการด้านฝรั่งเศส โดยไปเป็นนายทหารสื่อสารที่เมืองนาร์บอน ใน ฝรั่งเศสตอนใต้

ราวฤดูใบไม้ผลิ ของปี พ.ศ.๒๔๘๖ คุณวิชาได้กลับมายังเยอรมนี เพื่อเข้าโรงเรียนเหล่าทหารสื่อสาร ที่เมืองไลพ์ซิกในแคว้นแซกโซนี จนกระทั่ง จบการศึกษาและได้มีโอกาสเข้าทำพิธีเป็นนายทหาร ซึ่งเป็นโอกาสที่จะได้ฟัง การปราศรัยของอดอล์ฟ ฮิตเลอร์ ผู้นำสูงสุดของเยอรมนีที่เมืองเบอร์สเลา จากนั้น ก็ถูกส่งไปเรียน ในโรงเรียนผู้บังคับกองร้อยของทหารสื่อสารที่เมือง ฮาลเลอ ซึ่งคุณวิชาเล่าว่า เป็นการเรียนที่หนักที่สุดเท่าที่เท่ากันว่า คุณวิชาน่าจะ เป็นนายทหารไทยเพียงคนเดียว ที่ได้เรียนหลักสูตรทหารสื่อสารของเยอรมนี สมัยฮิตเลอร์เสียครบถ้วน กว่าจบจากโรงเรียนแห่งนี้ ก็เป็น พ.ศ.๒๔๘๗ ซึ่งเป็นช่วงที่กองทัพเยอรมนีกำลังเพลี่ยงพล้ำ ในแนวรบด้านสหภาพโซเวียต อย่างมาก คุณวิชาได้รับการบรรจุเป็นผู้บังคับหมู่กองพันทหารสื่อสารที่ ๓ ที่เมืองเบอร์สเลา เพื่อทำหน้าที่ฝึกทหารเยอรมันที่จะใช้ในการสื่อสารต่อไป ต่อมา คุณวิชาได้ทำเรื่องขอย้ายวิชาเทคนิคระดับสูงจากกองทัพเยอรมนีอีก จึงถูกส่งมายังเบอร์ลินเพื่อเข้าเรียนในวิชาดังกล่าว

จุดเด่นของหนังสือเล่มนี้ นอกเหนือจากพรรณาเรื่องชีวิตคนไทย ท่ามกลางสถานการณ์สงคราม เรื่องของสงครามและการสู้รบแล้ว ก็คือการ เล่าเรื่องราววัฒนธรรม ที่คุณวิชาได้พยายามอธิบายให้เห็นถึงชีวิต สังคม และ สภาพความเป็นอยู่ของแต่ละประเทศที่คุณวิชาได้ไปอาศัยอยู่ และยังอธิบาย สถานที่สำคัญ ซึ่งเป็นเสมือนการนำเรื่องการท่องเที่ยวไปด้วย แม้แต่อยู่ใน ภาวะสงคราม เช่นเมื่อ คุณวิชาไปพักผ่อนที่กรุงเวียนนา ในระหว่างที่หลบ ภัยสงคราม ก็เล่าถึงสถานที่ท่องเที่ยวของเวียนนา รวมทั้งประวัติศาสตร์ ความเป็นมาอันน่าสนใจเสมอ และก็เล่าถึงบรรยากาศอันเปลี่ยนแปลงไป เช่น

“สถานที่ที่ทุกคนเมื่อไปเวียนนาแล้วควรแวะไปชมก็คือ ร้าน กาแฟของโยฮัน สเตราส์ ร้านกาแฟนี้ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของ กรุงเวียนนา แต่ก่อนสนุกครึกครื้นมาก ขณะที่โยฮัน สเตราส์ยังมี

ชีวิตอยู่ มีดนตรีบรรเลงตลอดวัน มีเหล้าองุ่นอย่างดีที่มาจากกลุ่มแม่น้ำดานูปคอยเสิร์ฟ เพลงขึ้นเอกของหนุ่มชาวเวียนนา เรียกร้องให้ผู้รักดนตรีทั่วทุกทิศานุทิศมาชุมนุมกันอยู่ที่นี่ แต่เวลาที่ข้าพเจ้าไปคงมีแต่ร้าน นักดนตรีและคนเสิร์ฟถูกเกณฑ์ไปจนหมดสิ้น แม้แต่ผู้หญิงเดินโต๊ะก็ไม่มี มีแต่ตาแก่สองคน ยายว่าแต่จะดื่มไวน์เลย เบียร์ยังหายาก” (หน้า ๒๐๓-๒๐๔)

โยฮัน สเทราสส์ เป็นที่รู้จักทั่วโลกในฐานะผู้แต่งเพลง บลูดานูป ซึ่งในภาษาเดิมเรียกว่า *Die schone blaue Donau* หมายถึง ดานูปสีฟ้า อันแสนสวย คุณวิชาวอธิบายว่า “ดานูปหาได้มีสีฟ้าดังชื่อเพลงไม่ น้ำในลำน้ำคงขุ่นดั่งแม่น้ำทั้งหลายที่ไหลผ่านภูมิประเทศต่างชนิดกันมา บางคนก็ว่าผู้ที่จะเห็นแม่น้ำนี้เป็นสีฟ้าได้ ก็คือผู้ที่กำลังตกในห้วงความรักเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นก็ไม่ผิดเพราะคำว่าสีฟ้าของฝรั่ง มีความหมายถึงความราบรื่น เหมือนกัน ท้องฟ้าที่ไม่มีเมฆบดบัง ย่อมมองทะลุตลอดไปร้ง แลเห็นสีน้ำเงินของท้องฟ้าถนัด โยฮัน สเทราสส์คงแต่งเพลงนี้ ขณะที่เขาอยู่ในห้วงรัก และปรารถนาที่จะเห็นความรักของเขาราบรื่นไร้อุปสรรค” (หน้า ๒๐๕-๒๐๖)

ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๘๕ ฝ่ายกองทัพแดงรัสเซียเริ่มตั้งตัวได้ และสามารถที่จะยันกับกองทัพเยอรมนีได้ตลอดปี พ.ศ. ๒๔๘๕ โดยไม่เปลี่ยนแปลง เมื่อเยอรมนีไม่สามารถเอาชนะรัสเซียได้ ก็ยิ่งตกบ่วงสงครามต้องทุ่มกำลังพลลงไปในสมรภูมิรัสเซียมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ประสบผล จนในที่สุดกองทัพเยอรมนีก็ประสบความพ่ายแพ้ครั้งสำคัญในการยุทธที่เมืองสตาลินกราด ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๘๖ ต้องเสียกองทัพที่ ๖ ไปทั้งกองทัพ และถูกจับเป็นเชลยอีกนับแสนคน หลังจากนั้นกองทัพรัสเซียก็เริ่มเป็นฝ่ายรุกกลับ เยอรมนีต้องทุ่มสรรพกำลังมาต่อต้าน และยังทำให้ชีวิตในเยอรมนีขัดสนมากยิ่งขึ้น ที่เยอรมนีจำกัดมากก็คือกำลังคน เพราะชายหนุ่มชาวเยอรมันนับล้านคนถูกตรึงอยู่ในแนวรบไซบีเรียต ยึดครองฝรั่งเศส รบในอิตาลี และตั้งอยู่ในยุโรปตะวันออก ทำให้ทรัพยากรในการทำสงครามลดลง และชี้ให้เห็นว่าเยอรมนีจะไม่ชนะสงครามอย่างแน่นอน ควรที่ผู้นำเยอรมนีจะหาทางยอมจำนนเพื่อลดความเสียหาย แต่ฮิตเลอร์กลับตื้อดิ่งไม่ยอมแพ้

คนไทยในกองทัพนาซี โดย พ.อ.วิชา รุติวัฒน์

ฝ่ายอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ยกพลขึ้นบกที่แคว้นนอร์ม็องดีในฝรั่งเศสในเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๗ เพื่อเปิดแนวรบที่สองบนภาคพื้นยุโรป แม้ว่าเยอรมนีจะพยายามต้านทานอย่างหนัก แต่ก็ไม่ประสบผล เยอรมนีตอบโต้โดยสร้างซีปนาซูวี.๑ ยิงถล่มเกาะอังกฤษ แต่ก็ไม่ได้ช่วยสถานการณ์การยุทธในสนามรบ ฝ่ายตะวันตกยังรุกเข้ามา และในที่สุดก็ยึดฝรั่งเศสคืนได้ ฝ่ายยุทธการทหารของเยอรมนีเห็นแล้วว่า เยอรมนีคงจะหมดทางสู้ แต่เมื่อฮิตเลอร์ไม่ยอมแพ้ จึงมีกลุ่มนายทหารที่วางแผนยึดอำนาจโค่นอำนาจพรรคนาซี และสังหารฮิตเลอร์ คุณวิชาได้เล่ารายละเอียดว่า ฝ่ายรัฐประหารตัดสินใจลงมือในวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๘๗ เวลาเที่ยงครึ่ง นายทหารที่ลงมือเอากระเป๋าทับบรรจุระเบิดไปวางเพื่อสังหารฮิตเลอร์ คือ พ.อ.เคาน์ฟอน ชเตาเฟิร์นแบร์ก (Claus von Stauffenberg, ๑๙๐๗-๑๙๔๔) นายทหารผ่านศึกจากแอฟริกา แต่แผนการผิดพลาด คณะนายทหารผู้ลงมือจึงถูกจับกุมและประหารชีวิต^๓ และทำให้ฮิตเลอร์ได้ส่งคนของพรรคนาซีเข้ามาคุมกองทัพมากยิ่งขึ้น พร้อมทั้งเปลี่ยนวิธีการทำความเคารพในกองทัพให้เป็นแบบนาซี

ในขณะที่คุณวิชากลับมายังเบอร์ลิน กองทัพสหภาพโซเวียตได้ทำการรุกใหญ่ทางตะวันออกเข้ามาใกล้พรมแดนเยอรมนีมากขึ้น ในขณะนั้น บุญช่วยทองปรีชา ผู้เรียนวิชาการถึง ยิงตัวตายโดยไม่ทราบสาเหตุชัดเจน ทำให้เหลือนายทหารไทยที่ผ่านกองทัพเยอรมนีเพียง ๓ คน เมื่อสงครามงวดมากขึ้น พลั้งสงครามของเยอรมนีก็ลดลงทุกที ฮิตเลอร์ได้ประกาศที่จะทำสงครามเบ็ดเสร็จ (Totalenkrieg) ให้ชาวเยอรมันทุกคนต้องมีส่วนร่วมในสงคราม โดยตั้งกองทหารราบประชาชน และ กองทหารรักษาดินแดนไว้ป้องกันประเทศเยอรมนีเมื่อทหารฝ่ายสัมพันธมิตรรุกเข้ามา นอกจากนี้ยังมีการระดมสตรีเข้ามาช่วยทำงานแทนที่ผู้ชายที่ต้องไปเป็นทหาร คุณวิชาเล่าว่า ในขณะนั้นสภาพเศรษฐกิจของเยอรมนีพังพินาศ เงินมาร์คของเยอรมนีกลายเป็นเศษกระดาษ ประชาชนแลกเปลี่ยนสินค้าแบบของกับของ โดยเฉพาะบุหรี่ยาและ

^๓ ยุทธการนี้เรียกในภาษาเยอรมันว่า *Unternehmen Walkre* ต่อมา ได้ถูกนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์เรื่อง *Valkyrie* ชื่อไทยว่า *วัลคีรี่ ยุทธการดับจอมอหังการอินทรีเหล็ก* ฉายเมื่อ พ.ศ.๒๕๕๑ นี้เอง

กาแฟกลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่า อย่างมากในการแลกเปลี่ยนสินค้า

จนถึงเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๔๘๘ เมื่อเยอรมนีใกล้แพ้สงคราม กรุงเบอร์ลินก็ยิ่งคับขันมากขึ้น การโจมตีทางอากาศของสหรัฐอเมริกาทั้งถี่และรุนแรง ขณะที่วิทยุรัฐบาลยังปลุกระดมให้ชาวเบอร์ลินจับอาวุธป้องกันเมืองจนวาระสุดท้าย ในภาวะเช่นนี้ กระทรวงต่างประเทศเยอรมนีจึงจัดให้คณะทูตไทยเดินทางออกจากเบอร์ลิน พล.ต.พระประศาสน์พิทยายุทธ อัครราชทูตจึงส่งครอบครัวและคนไทยจำนวนหนึ่งเดินทางไปอยู่เมืองบาดกาชไตน์ ในออสเตรีย แต่พระประศาสน์ฯ และทูตทหารยังคงอยู่ในกรุงเบอร์ลิน วิชาชายน้อย และบุญเรือน จึงย้ายมาประจำอยู่กับคณะทูตทหารไทยในเบอร์ลินด้วย ในที่สุด กลางเดือนเมษายน ร.อ.จันต์ บุญชู ก็ตัดสินใจนำครอบครัวและนายทหารทั้ง ๓ คนถอนตัวจากเบอร์ลิน ในเวลานั้น กองทัพแดงฝ่ายรัสเซียข้ามแม่น้ำโอเดอร์มาทางตะวันตก ส่วนกองทัพฝ่ายสหรัฐฯ และอังกฤษบุกไปทางทิศตะวันออกแล้วยึดได้เมืองไลพ์ซิก และกำลังจะไปบรรจบกับกองทัพรัสเซีย กรุงเบอร์ลินที่มีประชากร ๓ ล้านคน เริ่มถูกล้อมจากทุกด้าน วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ.๒๔๘๘ ฮิมเลอร์ (Heinrich Himmler, ๑๙๐๐-๑๙๔๕) หัวหน้าหน่วยทหารเอสเอสของพรรคนาซี พยายามขอเจรจากับสัมพันธมิตรตะวันตกเพื่อขอสงบศึก เพื่อจะขอทำสงครามกับทางรัสเซียด้านเดียว นอกจากนี้ นายพลเฮร์มาน เกอริง (Hermann Gering, ๑๘๙๓-๑๙๔๗) ก็ขอให้ฮิตเลอร์ประกาศสถานะอำนาจให้แก่ตน เพื่อจะได้หาทางสงบศึกกับฝ่ายพันธมิตร แต่ฮิตเลอร์ปฏิเสธและสั่งจับเกอริงข้อหาทรยศชาติ แต่อีก ๓ วันต่อมา ฝ่ายสหรัฐอเมริกาปฏิเสธข้อเสนอของฮิตเลอร์ โดยกำหนดให้เยอรมนีต้องยอมแพ้ต่อรัสเซียด้วย ฮิตเลอร์ก็ยังคงไม่ยอมจำนน ผลักดันให้ชาวเยอรมันรบต่อไปจนวาระสุดท้าย

ตั้งแต่วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ.๒๔๘๘ ฮิตเลอร์อยู่ในที่กำบังใต้ดินในเบอร์ลิน และบัญชาการรบที่นั่น ไม่เคยออกมาข้างนอกเลย ต่อมา วันที่ ๒๑ เมษายน ปืนใหญ่ของรัสเซียระดมยิงรุนแรงมากขึ้น แต่ฮิตเลอร์ก็ยังตัดสินใจที่จะสู้ตายที่เบอร์ลิน โดยไม่ยอมจำนน และไม่ย้ายหนีไปฐานทัพที่เมืองอื่น แต่ในที่สุด เมื่อทราบว่ากรุงเบอร์ลินจะรักษาไว้ไม่ได้ ฮิตเลอร์ก็ทำ

คนไทยในกองทัพนาซี โดย พ.อ.วิชา ฐิตวัฒน์

พิธีสมรสกับอีวา บราวน์ ซึ่งเป็นคนรักที่อยู่กับฮิตเลอร์มานาน จากนั้น ฮิตเลอร์กับอีวา บราวน์ ก็ฆ่าตัวตายพร้อมกันในวันที่ ๓๐ เมษายน แล้วให้ โยเซฟ เกิบเบล (Joseph Goebbels, ๑๘๙๗-๑๙๔๕) ผู้รักษากรุงเบอร์ลิน นำชาวศพไปเผาทำลายเสีย จากนั้น เกิบเบลก็กินยาตายหังครอบครัวในวันรุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันเดียวกับที่วิทยุฮัมบูร์ก ก็ประกาศการเสียชีวิตของฮิตเลอร์ให้ชาวเยอรมันทราบ และให้จอมพลเริอคาร์ล เดอนิทส์ (Karl Dönitz, ๑๘๙๑-๑๙๘๐) เป็นประมุขของประเทศแทน แต่หลังจากนั้นเพียงวันเดียว คือ วันที่ ๒ พฤษภาคม กองทัพแดงรัสเซีย ที่นำโดยจอมพลชูคอฟ (Georgy Zhukov, ๑๘๙๖-๑๙๗๔) ก็บุกเข้าเมืองเบอร์ลินได้สำเร็จ กรุงเบอร์ลินถูกเผาเป็นถ้ำถ่าน ซึ่งเป็นจุดจบของอาณาจักรไรช์ที่สาม แต่ในขณะนั้น ยังมีคนไทยเหลืออยู่ที่เบอร์ลิน ๕ คน คือ พระประศาสน์พิทยายุทธ และ ลูกสาวคนที่สาม คุณสมจริง ข้าราชการสถานทูต สว่าง คนขับรถของพระประศาสน์ และ แสง คนฝ้าสถานทูต เมื่อเบอร์ลินแตกแล้ว พระประศาสน์พิทยายุทธถูกเชิญตัวไปยังมอสโคว์ ขณะที่มหาประเทศที่ยึดครองแบ่งกรุงเบอร์ลินออกเป็น ๕ ส่วน ให้ รัสเซีย สหรัฐฯ อังกฤษ ฝรั่งเศส และ โปแลนด์ ยึดครองไว้คนละส่วน ก่อนที่จะมีการแบ่งเบอร์ลินถาวร จะหว่างฝ่ายโซเวียตและฝ่ายมหาประเทศตะวันตก อันจะเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามเย็นต่อมา

สำหรับคุณวิชา ฐิตวัฒน์ และคณะทูตต่างประเทศที่หนีออกจากเบอร์ลิน ได้เดินทางหลบเข้าเชโกสโลวะเกีย ซึ่งยังอยู่ในภาวะสงบ จากนั้นก็เดินทางเข้าเขตออสเตรีย มาพักที่เมืองซังต์กิลเก้น ริมทะเลสาบไวล์ฟัง ขณะนั้นเป็นเวลาราววันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ.๒๔๘๘ คณะทูตทหารไทยขณะนั้นมี ๕ คน คือ พล.ร.ต.พระวิจิตรนาวิ ร.อ.จันต์ ฤกษ์ชัย ชายน้อย วิชา และ บุญเรือน หลังจากที่เบอร์ลินแตกแล้ว กองทัพเยอรมนีในออสเตรียก็ยอมจำนนต่อฝ่ายสัมพันธมิตร ทางฝ่ายกองบัญชาการทหารเยอรมนีได้นำ เอาหลักฐานที่นายทหารไทย ๓ คนไปเป็นทหารเยอรมันมามอบให้ เพื่อเผาทั้งทำลายเสียก่อนที่ทหารสัมพันธมิตรจะมาถึง ในที่สุด รวากลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๘ ทหารสหรัฐาก็มาควบคุมการปลดอาวุธทหารเยอรมนีที่เมืองซังต์กิลเก้น และนำทหารเยอรมันเข้าค่ายเชลยศึก ส่วนเจ้าหน้าที่ทูตทหารไทย

ถูกปล่อยให้เป็นอิสระระยะหนึ่ง จากนั้น ก็ถูกจับกุมโดยหน่วยทหารซีไอซี (Counter Intelligence Corps-CIC) ซึ่งเป็นนายทหารหน่วยข่าวของอเมริกาไปคุมขังไว้ที่เมืองซาลบูร์ก มีเพียง น.ท.วิเชียร อัทธโน คนเดียวที่รอดจากการถูกจับกุม เพราะไปพักกับชาวนานอกเมือง

คณะทูตทหารไทยที่ถูกจับ ถูกขังได้ราว ๑ เดือน ก็ถูกย้ายไปคุมขังที่ค่ายกักกันเชลยที่ เมืองฟุร์ชเตินเฟลด์บรุค (Fursten Feldbruck) ซึ่งเป็นช่วงหนึ่งที่เจ้าหน้าที่ทูตทหารไทย ต้องใช้ชีวิตอย่างยากลำบากที่สุด เพราะที่ค่ายแห่งนี้กักกันเชลยไว้มากกว่า ๓ หมื่นคน หลังจากที่ถูกขังอยู่นานนับเดือน คณะทูตทหารไทยก็ถูกย้ายไปขังที่ค่ายอิงโกลสตัดท์ ซึ่งเป็นค่ายที่มีสภาพดีกว่า ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นบ้าง คุณวิชาและคณะถูกกักขังอยู่จนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๘ เมื่อญี่ปุ่นถูกระเบิดปรมาณูแล้วยอมแพ้ ทำให้สงครามโลกยุติลง แต่คุณวิชาและคณะก็ยังถูกขังต่อไปจนถึงฤดูใบไม้ร่วง ราวเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๔๘๘ จึงได้รับการปล่อยตัว กลับมาเมืองซังต์กิลเกน และได้รับอิสระโดยสมบูรณ์ แต่ยังต้องอยู่ในออสเตรีย จนถึงโอกาสฉลองเทศกาลคริสต์มาส พ.ศ.๒๔๘๘ จากนั้น คุณวิชาก็ได้รับหนังสือจากสถานทูตไทยในสวิสให้เดินทางกลับประเทศไทย

คุณวิชา และคณะทูตทหารได้เดินทางออกจากออสเตรียมายังสวิสเซอร์แลนด์ ราวมกราคม พ.ศ.๒๔๘๙ ปรากฏว่าสภาพของประเทศสวิสที่เป็นกลางดีกว่าฝรั่งเศส เยอรมนี ออสเตรีย ที่ผ่านมาแล้วทั้งสิ้น ทำให้คุณวิชาได้ผ่อนคลาย หลังจากที่ใช้ชีวิตยากลำบากในสงครามอยู่หลายปี คุณวิชาได้เล่าเรื่องการแวะเยี่ยมเพื่อนที่สวิส คือ อร่าม รัตนกุล กล่าวคือ

“บ้านแรกที่เราไปเยือนก็คือบ้านอร่ามซึ่งคุ้นเคยกันมาตั้งแต่อยู่บรัสเซลล์ด้วยกัน พระพี่นางข้าพเจ้าไม่รู้จัก ข้าพเจ้าจำได้ว่า ตั้งแต่เสด็จกลับประเทศไทยครั้งกระโน้น ข้าพเจ้าเคยเป็นนักเรียนนายร้อย ยินชาแข็งคอยวันทนาุรรับเสด็จครั้งเดียว แล้วก็ไม่มีโอกาสได้เห็นอีกเลย ข้าพเจ้าจึงฉวยโอกาสไปเยี่ยม อร่ามแต่งงานแล้ว แต่ก็ยังคงเรียนสถาปัตย์อยู่ที่โลซาน ที่บ้านไม่มีใครนอกจากพระพี่นางที่ვნอนอยู่กับพระธิดาของพระองค์ทั้งวัน พระธิดาน้อยได้มารดาสมัยใหม่เป็น

คนไทยในกองทัพนาวี โดย พ.อ.วิชา จิตวัฒน์

นักเคมีซึ่งเลี้ยงลูกอย่างทันสมัย จึงจำมาแข็งแรง บวกกับชื่อทัศนวลัย
ที่มาหาเบรื่องตั้งให้^๔ ทำให้โกขึ้นอีกไม่น้อย อร่ามและพระพี่นาง
รู้ใจข้าพเจ้าดีว่าอดหยากมาจากเยอรมนี จึงได้ลงมือช่วยกันทำกับข้าว
ขนานใหญ่...”^๕

คุณวิชาอยู่ที่โลซานได้เรียนวิชาแก้และซ่อมวิทยุ และได้อยู่ดูงาน
พิพิธภัณฑ์ คืองานนิทรรศการอุตสาหกรรม ซึ่งจัดในช่วงเดือนพฤษภาคม
พ.ศ.๒๔๘๙ ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ยังอยู่ในประเทศไทย
คุณวิชาได้เล่าว่า คนไทยในสวิสได้ดูข่าวพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระนคร คุณวิชา
ได้เล่าเรื่องตอนหนึ่งว่า

“ตอนมหาเบรื่องพระอาจารย์ของในหลวงกราบทูลแสดงความ
อาลัยในนามของคนไทย ตอนนั้นพวกเรา ใช้สำนวนว่า ได้ฝ่าละออง
ธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ฝรั่งเศสไปพากย์เป็นภาษาฝรั่งเศสว่า
Que tes Pieds soient placs sur ma misrable tete ซึ่ง
แปลว่า ขอเท้าของท่านจงประดิษฐานอยู่บนหัวอันทุเรศของข้าพเจ้า
ตอนที่ฝรั่งเศสูกาพยนตร์ก็ไปตามๆ กัน”

ต่อมาในเดือนมิถุนายน ข้าหลวงรคตของพระเจ้าอยู่หัวก็ไปถึง
สวิสเซอร์แลนด์ คุณวิชาเล่าว่า ข้าหลวงรคตทำให้ชาวสวิสงงงันและหนังสือพิมพ์
ในเมืองโลซาน ก็ได้นำพระราชประวัติมาลงเผยแพร่เสียหลายวัน เพราะถือว่า
พระองค์เป็นชาวโลซานด้วย จากการที่ประทับอยู่ที่เมืองนี้เป็นเวลานาน

ในที่สุด คุณวิชาก็ได้เดินทางกลับประเทศไทย น่าจะเป็นราวเดือน
กันยายน พ.ศ.๒๔๘๙ ซึ่งคุณวิชาก็ได้เล่าเรื่องการเดินเรือกลับประเทศไว้ได้

^๔ มหาเบรื่อง คือ นายเบรื่อง ศิริภัทร พระอาจารย์ถวายพระอักษรไทยที่ทางรัฐบาลส่ง
มาถวายพระอักษรแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระราชอนุชา และสมเด็จพระเชษฐาภคินี
ที่เมืองโลซาน

^๕ ในขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระราชมารดา และพระอนุชา เดิน
ทางกลับประเทศไทย พระพี่นางเพ็งคลอตจึงไม่ได้กลับไปด้วย

อย่างน่าสนใจเช่นเดิม และบทส่งท้ายก็ได้พรรณารื่องเกี่ยวกับพระนครสมัย
หลังสงครามโลกไว้ด้วยโดยเล่าในลักษณะเปรียบเทียบความต่างทางวัฒนธรรม
เมื่อเทียบกับในยุโรปที่คุ้นเคยเพิกกลับมา ซึ่งจะเห็นได้ว่าสังคมไทยยังมี
ปัญหามากมาย ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ อย่างน้อย ในพระนครก็ไม่มี
บัตรปันส่วนอาหาร ในขณะที่ยุโรปเมื่อสงครามยุติลง ยังคงต้องมีการปันส่วน
อาหารทุกประเทศ

กล่าวโดยสรุป หนังสือเรื่อง *คนไทยในกองทัพนาซี* เป็นหนังสือเชิง
บันทึกที่น่าสนใจมาก ที่จะช่วยให้ความรู้และทำความเข้าใจสถานการณ์ทาง
ประวัติศาสตร์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ได้เห็นจุดยืนของฝ่ายเยอรมันที่
แพ้สงคราม และเห็นสถานการณ์ในยุโรปด้วยทัศนะที่เป็นกลาง และที่สำคัญ
คือ เป็นหนังสือที่อ่านสนุกเรื่องหนึ่ง

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ
ราษฎรบัณฑิต

เชิญพบกับหนังสือ

อีกฟากหนึ่งของยุโรป

หนังสือเล่มแรก

ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุคใหม่
ของยุโรปตะวันออกอย่างรอบคอบ

ราคาเล่มละ ๓๐๐ บาท

สนใจสั่งซื้อได้ที่ศูนย์ยุโรปศึกษา

แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หรือ ร้านศูนย์หนังสือจุฬาฯ

ผลงานสิ่งพิมพ์บทความ งานวิจัยที่ได้รับการตีพิมพ์โดย
ศูนย์ยุโรปศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์

การส่งบทความหรืองานวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารยุโรปศึกษา

ท่านที่ประสงค์จะส่งบทความหรืองานวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารยุโรปศึกษา สามารถส่งต้นฉบับบทความเกี่ยวกับยุโรปในสาขาประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ความยาว 10-20 หน้ากระดาษ A4 และบทความความยาวไม่เกิน 1 หน้ากระดาษ A4 ทั้งภาษาไทย (Cordia New ขนาด 16 point) หรือภาษาอังกฤษ (Times New Roman ขนาด 12 point) ส่งผ่านไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์มาที่ publication@ces.in.th พร้อมทั้งส่งประวัติการศึกษา การทำงานและตำแหน่งหน้าที่ในปัจจุบันมา หรือส่งทางไปรษณีย์มาที่

รองผู้อำนวยการฝ่ายสิ่งพิมพ์

ศูนย์ยุโรปศึกษา แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชั้น 3 อาคารวิทยพัฒนา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ 0-2218-3922-3 โทรสาร 0-2215-3580 หรือ ces@chula.ac.th

ARTICLE TO BE PUBLISHED IN THE JOURNAL OF EUROPEAN STUDIES

Should you be interested in having your article or research paper focusing on European Studies in the field of History, Culture, Economics, Law, and Political Science, published in Journal of European Studies, Chulalongkorn University, please send your work and CV via e-mail address (publication@ces.in.th) in Microsoft Word, or to the address given below. Please make sure that your article or research paper, including its one-page-long abstract, lasts approximately 10-20 A4 pages, using Cordia New 16 point in Thai and Times News Roman 12 point in English.

Deputy Director of Publication Affairs

Centre for European Studies, Chulalongkorn University

3rd Floor, Vidyabadhna Building, Chulalongkorn University,

Phya Thai Road, Bangkok, 10330, Thailand

Tel: +662-218-3922-3 Fax: +662-215-3580 or ces@chula.ac.th

Subscription Form for Journal of European Studies
Centre for European Studies at Chulalongkorn University

Name (Mr./Mrs./Ms.) _____

Company Name _____

Address _____

Tel. No. _____ Fax No. _____

I subscribe to the Journal of European Studies for

() 1 year 180 baht for 2 Issues (bi-annually)

() 2 years 340 baht for 4 Issues

Cost of Postage* excluded (Asia: 4\$, Europe: 5\$, America: 7\$, Australia: 5\$)

Payment

() I would like to pay by cash in person.

() I enclose a money order for 180 Baht (Hundred and Eighty).

() I enclose a money order for 340 Baht (Three Hundred and Forty)

pay to the order of "*Centre for European Studies at Chulalongkorn University*
via Chulalongkorn University Post Office

Signature _____

Date ____/____/____